

Irena Petrović

OPORAVLJENA PREDUZEĆA

NASTANAK I ODRŽIVOST RADNIČKOG
SAMOUPRAVLJANJA U ARGENTINI

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu | 2022

1838

PORAVLJENA PREDUZEĆA

Nastanak i održivost radničkog
samoupravljanja u Argentini

Irena Petrović

Irena Petrović
Oporavljena preduzeća
Nastanak i održivost radničkog samoupravljanja u Argentini
Prvo izdanje, Beograd 2022.

Izdavač
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet,
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20, Beograd 11000, Srbija
www.f.bg.ac.rs

Za izdavača
Prof. dr Danijel Sinani,
dekan Filozofskog fakulteta u Beogradu

Recenzenti
Prof. dr Slobodan Cvejić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Prof. dr Mladen Lazić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Prof. dr Slobodan Miladinović, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka

Lektura i korektura
Svetlana Stojković

Dizajn korica
Ivana Zoranović

Slika na koricama
Oporavljeno preduzeće IMPA, Buenos Ajres
(arhiva autorke)

Priprema
Dosije studio, Beograd

Štampa
JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž
200

ISBN 978-86-6427-243-8

Štampanje ove knjige finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u okviru finansiranja projekta
„Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“ (ev. broj 179035).

Sadržaj

9		NAPOMENE AUTORKE
11		1. UVOD
15		2. TEORIJSKO-HIPOTETIČKI OKVIR
15		2.1. Određenje pojma kolektivnog (klasnog) delanja
21		2.2. Određenje pojma radničkog samoupravljanja (i radničke participacije)
24		2.3. Ciljevi i hipotetički okvir analize
27		3. METODOLOŠKI OKVIR ANALIZE
31		4. ISTORIJSKE PRETPOSTAVKE POJAVE I KONSOLIDACIJE RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U ARGENTINI
31		4.1. Ekonomski i društveni odnosi u Latinskoj Americi tokom perioda kolonijalne vlasti
31		4.1.1. Karakteristike društvenog sistema u „kolonijalnim silama” – Španiji i Portugaliji
34		4.1.2. Osvajanje Latinske Amerike i organizovanje proizvodnje plemenitih metala
45		4.1.3. Plantažna ekonomija i robovlasništvo
52		4.1.4. 'Protoindustrijska' proizvodnja i trgovački kapitalizam
59		4.1.5. Društvena struktura u Argentini krajem kolonijalnog perioda
64		4.1.6. Kraj kolonijalne vlasti i sticanje nezavisnosti
68		4.1.7. Zaključak
70		4.2. Nastanak i konstituisanje radničke klase u Argentini
70		4.2.1. Strukturalne pretpostavke položaja radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka

70		4.2.1.1. Politička kretanja
72		4.2.1.2. Ekonomska kretanja
76		4.2.1.3. Migraciona kretanja
79		4.2.2. Društvena struktura u Argentini krajem XIX i početkom XX veka
83		4.2.3. Položaj radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka
93		4.2.4. Kolektivno (klasno) delovanje radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka
96		4.2.5. Sindikalna i politička organizovanost radničke klase u Argentini
109		4.3. Konstituisanje radničke klase tokom peronizma
109		4.3.1. Uvod
110		4.3.2. Stvaranje strukturalnih pretpostavki uspostavljanja peronizma
115		4.3.3. Uloga društvenih aktera u nastanku peronizma
115		4.3.3.1. Uloga radničke klase u nastanku peronizma
127		4.3.3.2. Uloga nacionalne buržoazije u nastanku peronizma
139		4.3.3.3. Uloga sindikalnih organizacija u nastanku peronizma
146		4.3.4. Osnovne karakteristike peronističkog pokreta
146		4.3.4.1. Politički podsistem
148		4.3.4.2. Ideološko određenje peronizma
150		4.3.4.3. Ekonomski podsistem
157		4.3.4.4. Društveni podsistem – položaj radničke klase
160		4.3.4.5. Zaključak
161		4.4. Položaj radničke klase u postperonističkom periodu
161		4.4.1. Radnička klasa tokom „Oslobodilačke revolucije” (1955–1966)
179		4.4.2. „Argentinska revolucija” (1966–1973)
184		4.4.3. Povratak peronizma (1973–1976)
189		4.4.4. Period vojne diktature (1976–1982)
198		4.4.5. Povratak demokratije (1983–1989)
202		4.4.6. Radnički pokret tokom neoliberalne faze kapitalizma
212		4.4.7. Radnička klasa i kiršnerizam

220		4.5. Analiza činilaca konstituisanja i održivosti ERT-ova u Argentini
220		4.5.1. Određenje pojma <i>empresas recuperadas por sus trabajadores</i> (ERT)
221		4.5.2. Osnovne karakteristike ERT-ova u Argentini
226		4.5.3. Analiza činilaca konstituisanja i konsolidacije ERT-ova u Argentini
227		4.5.4. Analiza spoljašnjih činilaca uspostavljanja i konsolidacije ERT-ova
227		4.5.4.1. Institucionalni činioci
245		4.5.4.2. Akteri kao činioci uspostavljanja ERT-ova
264		4.5.5. Analiza unutrašnjih činilaca uspostavljanja ERT-ova
264		4.5.5.1. Organizacijski činioci
286		4.5.5.2. Ekonomski činioci
301		4.5.5.3. Vrednosni činioci
313		4.5.5.4. Izazovi oporavljenih preduzeća tokom pandemije kovida 19
319		5. ANALIZA ČINILACA NASTANKA I ODRŽIVOSTI RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA
320		5.1. Činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou društveno-istorijskih sistema
321		5.2. Činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava
321		5.2.1. Spoljašnji činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava
321		5.2.1.1. Sistemski činioci
324		5.2.1.2. Strukturalni činioci
325		5.2.1.3. Institucionalni činioci
327		5.2.1.4. Akcijski činioci
330		5.2.2. Unutrašnji činioci održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava
330		5.2.2.1. Organizacijski činioci
331		5.2.2.2. Ekonomski činioci
332		5.2.2.3. Vrednosni činioci

335 | 6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

339 | 7. LITERATURA

348 | Izvori

349 | 8. PRILOZI

349 | PRILOG 1

353 | PRILOG 2

Napomene autorke

Knjiga *Oporavljena preduzeća: nastanak i održivost radničkog samoupravljanja u Argentini* nastala je iz doktorske disertacije *Činioci nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja: „Oporavljena preduzeća” u Argentini u istorijsko-uporednoj perspektivi*, napisana pod mentorstvom prof. dr Slobodana Cvejića. Disertacija je odbranjena u decembru 2020. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, pred komisijom koju su činili prof. dr Slobodan Cvejić – mentor, prof. dr Mladen Lazić, prof. dr Slobodan Miladinović i prof. dr Dušan Mojić. Članovima komisije upućujem veliku zahvalnost na komentarima i sugestijama. Posebno zahvaljujem mentoru prof. dr Slobodanu Cvejiću i prof. dr Mladenu Laziću na usmeravanju, podršci i poverenju koje su mi pružili, ne samo tokom izrade doktorske disertacije već tokom celokupnog dosadašnjeg naučnog i istraživačkog rada. Odgovornost za eventualne propuste i nedostatke u knjizi pripadaju isključivo autorki knjige.

Empirijski materijal korišćen u doktorskoj disertaciji i knjizi prukupljen je tokom studijskog boravka u Argentini 2014. godine u okviru međunarodnog projekta INT.RE.COOP – International Research Exchange on Cooperatives (PIRSES-GA-2012–318991), finansiranog od strane Evropske komisije u okviru programa Marie Skłodowska-Curie Actions (FP7-PEOPLE-2012-IRSES). Nosioc projekta je bio istraživački centar EURICSE (Evropski istraživački institut za kooperative i socijalna preduzeća) iz Trenta (Italija), dok su partneri na projektu bile sledeće institucije: Université de Liège (Belgija), Univerzitet u Beogradu (Srbija), Universidad de Almeria (Španija), International Center for Agribusiness Research and Education (Jermenija), The Gomel City Scientific and Educational public association Oracul (Belorusija), Association of Non-Governmental Organisations „Socio-Economic Strategies and Partnerships” (Ukrajina),

Universidad Nacional de La Plata (Argentina), Universidade de São Paulo (Brazil), Universidad de Santiago de Chile (Čile), Universidad Autónoma de Querétaro (Meksiko), University of Missouri (USA), University of Saskatchewan (Kanada) i University of Wisconsin-Madison (USA).

Posebno ističem zahvalnost Nacionalnom univerzitetu u La Plati (Universidad Nacional de La Plata – UNLP), partneru na ovom projektu, na pomoći u realizaciji empirijskog istraživanja u Argentini. Zahvalnost upućujem i Filozofskom fakultetu u Buenos Ajresu (Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Buenos Aires), Nacionalnom univerzitetu u Kordobi (Universidad Nacional de Córdoba), Univerzitetu u Mendosi (Universidad de Mendoza), Nacionalnom univerzitetu u Mar del Plati (Universidad Nacional de Mar del Plata) i dr. Zahvaljujem i profesoru Andresu Ruheriju (Andrés Ruggeri) na svim korisnim informacijama i pomoći prilikom realizacije istraživanja.

Veliku zahvalnost upućujem svim radnicima oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa, kao i predstavnicima sindikata, federacija i konfederacija radnika koji su učestovali u istraživanju, a bez čije pomoći istraživanje ne bi bilo realizovano. Spisak preduzeća i organizacija koji su učestvovali u istraživanju nalazi se na kraju knjige.

Ogromnu zahvalnost dugujem porodici i prijateljima na podršci i razumevanju tokom pisanja doktorske disertacije i knjige.

Na kraju, nekoliko napomena o izmenama knjige u odnosu na sadržaj doktorske disertacije. U knjizi je deo o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji izostavljen, prvenstveno zbog toga što je ovaj odeljak činio manji deo doktorske disertacije. Ipak, kako su zaključci u doktorskoj disertaciji zasnovani na temelju uporedne analize radničkog samoupravljanja u Argentini i Jugoslaviji, u zaključnom delu knjige daje se osvrt na ključne nalaze koji su izvedeni na osnovu uporednog prikaza dva oblika radničkog samoupravljanja. Iako u knjizi nema većih sadržajnih izmena, knjiga je dopunjena kratkim izlaganjem o izazovima i preprekama s kojima su se suočavala oporavljena preduzeća u uslovima pandemije kovida 19.

1. Uvod

Dramatična ekonomska kriza u Argentini početkom 2000-ih usloвила je pojavu oporavljenih preduzeća od strane radnika (špan. *Empresas recuperadas por sus trabajadores* – ERT) u kojima je uspostavljeno radničko samoupravljanje, i to tako što su svi radnici imali jednaku mogućnost da učestvuju u procesu odlučivanja i upravljanja unutar preduzeća. Kao javni oblik radničkog samoupravljanja, nastanak oporavljenih preduzeća u Argentini ponovo je ukazao na istorijski i saznanjani značaj proučavanja radničkog samoupravljanja.

Tokom istorije, participacija radnika u odlučivanju i upravljanju kao oblik radničke akcije javljala se u specifičnim pojavnim oblicima, i to počev od različitih (ograničenih) formi (na primer sistem saodlučivanja), preko radničkog deoničarstva, pa sve do potpunog uticaja radnika u formi radničkog samoupravljanja. Prvi oblici socijalističke prakse i 'samoupravljanja' mogli su se naći u Engleskoj i Francuskoj još krajem XVIII veka, gde su organizovane prve utopijske komune. Pokušaji uvođenja prvih oblika (radničkog) samoupravljanja vezuju se za Roberta Ovena (Robert Owen), jednog od preteča socijalističkog pokreta, koji je u Nju Lanarku, u Velikoj Britaniji, krajem XVIII i početkom XIX veka organizovao jednu od prvih utopijskih komuna. Iskustvo Pariske komune s kraja XIX veka predstavljalo je takođe značajan pokušaj ostvarivanja samoupravnih ideja (Pariska komuna se vrlo često uzima kao jedan od osnovnih modela socijalističkih participativnih sistema) (Dachler & Wilpert, 1978: 7).

Prve dve decenije XX veka bile su obeležene značajnim revolucionarnim radničkim pokretima koji su doneli sa sobom nove oblike radničkog samoorganizovanja. Na planu razvoja ideje i prakse samoupravljanja posebno se ističe uloga ruskih *sovjeta*, koji se osnivaju još tokom Prve ruske

revolucije 1905. godine. Po uzoru na ruske sovjete dolazi do formiranja *radničkih veća* u Italiji, Nemačkoj, Austriji itd. (Radenović, 1977: 94). Na principima radničke solidarnosti i uzajamne pomoći početkom XX veka osnivaju se i kibuci u Izraelu, koji ujedno predstavljaju najegalitarniji primer radničkog samoupravljanja, dok se nešto kasnije (sredinom 1950-ih) u španskoj pokrajini Baskiji može naći složen sistem radničkog zadrugarstva *Mondragón*.

Ono što je definitivno predstavljalo ideološki i organizacioni eksperiment izrazite originalnosti bio je sistem radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji koji je uveden početkom pedesetih godina prošlog veka. Radilo se, bar na nivou zamisli, „o nezapamćenom demokratskom i uopšte civilizacijskom napretku u procesu ostvarivanja potpunog uticaja zaposlenih na sve aspekte njihovog radnog života” (Bolčić, 2003). Uz to, činilo se da je radničko samoupravljanje u Jugoslaviji predstavljalo najznačajniju istorijsku potvrdu autentičnog marksističkog samoupravnog koncepta socijalizma u smislu prenošenja upravljačkih ovlašćenja u preduzećima direktno na radnike. Prema tumačenju određenih autora, ovo je „bio prvi slučaj u istoriji socijalizma [...] da je princip čovekovog samoodređenja, odnosno društvenog samoupravljanja trajno ugrađen u samu državu jedne moderne društvene zajednice i da prožima sve važnije oblasti društvenog rada i organizovanja” (Radenović, 1977: 69). Ovim se lista ostvarenja participativnih praksi ne iscrpljuje. Posebno je Evropa nakon Drugog svetskog rata predstavljala povoljno okruženje za realizaciju različitih oblika radničke participacije; među značajnijim oblicima radničke participacije navode se primeri radničkog saodlučivanja u Nemačkoj (*co-determination*) i zajedničkog konsultovanja u Velikoj Britaniji (*joint consultation*) (opširnije u Bar-Haim, 2002: 57–68). I danas se mogu naći brojni primeri radničke participacije, koja se u pojedinačnim društvima ostvaruje u specifičnim formama, kao na primer u Venecueli, Grčkoj, Francuskoj, Italiji, Španiji itd.

Kada je reč o dometima razvoja i krajnjim ishodima različitih oblika radničke participacije i samoupravljanja, neki od njih uspeali su da se učvrste, to jest dobiju jasnije forme (sistem radničkog zadrugarstva *Mondragón*, oporavljena preduzeća u Argentini), drugi su se takođe očuvali, ali u nešto izmenjenoj formi (na primer kibuci u Izraelu), dok određeni oblici radničkog samoupravljanja nisu uspeali da opstanu iako su, bar se tako činilo na prvi pogled, imali brojne preduslove za uspešan razvoj (na primer jugoslovensko samoupravljanje).

S obzirom na složenost i promenljivost određujućih uslova na nivou istorijskih društava, teško je izvoditi opšta i sistematična znanja o uslovljenosti uzroka, oblika, dometa i krajnjih ishoda radničkog samoupravljanja koja bi prevazilazila pojedinačni iskustveni okvir (odnosno

okvir konkretnog društva). U tom smislu je, ukratko, određen osnovni predmet ovog rada.

Predmet istraživanja predstavljaju činioci nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja. Model radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini odabran je kao jedan od oblika radničkog samoupravljanja na čijem primeru će empirijskim istraživanjem biti analizirani činioci nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja. Izbor ovog iskustvenog okvira ima dvostruki značaj. Najpre, radničko samoupravljanje u formi oporavljenih preduzeća predstavlja nov model kolektivnog delanja jednog dela radničke klase u Argentini, i to kao odgovor na krizu kapitalističke akumulacije kapitala. Takođe, ovaj model osim što je istorijski aktuelan, kao što ćemo videti, nastavlja se na mnogobrojne oblike kolektivnog delanja radničke klase u Argentini tokom čitavog XX veka (štrajkovi, apsentizam, sabotaze, protesti, blokade puteva itd.).

Na ovom mestu ostaje da se ukratko odredi i opšti okvir unutar kojeg će se kretati analiza radničkog samoupravljanja. Da bi se pristupilo analizi činilaca pojave i funkcionisanja radničkog samoupravljanja, polazi se od određene pretpostavke na višem nivou apstrakcije koja bi se mogla formulisati na sledeći način: radničko samoupravljanje na nivou konkretnih društava predstavlja pojavni oblik kolektivnog delanja društvenih grupa, odnosno radničke klase i na taj način pogodnu formu za ostvarivanje kolektivnih interesa radničke klase kao društvenog aktera. S tim u vezi, analiza kreće od pojma kolektivnog delanja na višem nivou apstrakcije prema pojedinačnim pojavama – oblicima radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava. S druge strane, istražujući neposredne oblike radničkog samoupravljanja nastoji se stići do teorijski i empirijski utemeljenog objašnjenja mogućnosti uspešnog funkcionisanja radničkog samoupravljanja.

Značaj ovako postavljenog istraživačkog zadatka je višestruk. U saznajnom pogledu, značaj istraživanja pojave i funkcionisanja radničkog samoupravljanja ogleda se u mogućnosti postizanja opšteg i sistematičnog znanja o činiocima uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja. U praktičnom smislu, ovim istraživanjem se nastoji pokazati način na koji se radničkim samoupravljanjem mogu ostvariti pozitivni rezultati u sferi rada koji se prvenstveno ogledaju, uopšteno govoreći, u humanizaciji radnog procesa, kao i u samoj mogućnosti očuvanja radnog procesa i zaposlenosti. Uz to, opšti značaj se može prikazati i kao mogućnost da društvene grupe kolektivnim delanjem u formi radničkog samoupravljanja celovitije štite zajedničke klasne interese koji proizilaze iz njihove strukturno uslovljene pozicije (klasnog položaja).

2. Teorijsko-hipotetički okvir

2.1. Određenje pojma kolektivnog (klasnog) delanja

Polazeći od pretpostavke da radničko samoupravljanje na nivou konkretnih društava predstavlja pojavni oblik kolektivnog delanja društvenih grupa, jasno je da će osnovnu analitičku kategoriju na ovom mestu predstavljati pojam *kolektivnog (klasnog) delanja*. Uz to, problem posredovanja između odgovarajućeg apstraktnog pojma (u ovom slučaju pojma kolektivnog delanja) i empirijskog sadržaja (neposrednih oblika radničkog samoupravljanja na nivou konkretnih društava) nameće definisanje i pojma *radničkog samoupravljanja*.

Određenje pojma kolektivnog delanja trebalo bi započeti onim u čemu postoji manje-više opšta saglasnost, a to je da kolektivno delanje neizostavno postoji. Međutim, ono oko čega se teorijska stanovišta ne slažu odnosi se na određenje osnovnog subjekta društvenog delanja, pa otuda i načina na koji nastaje kolektivno (grupno) delanje. S obzirom na to da na ovom mestu nisu moguća šira teorijska tumačenja ovog problema, neophodno je skrenuti pažnju na ona stanovišta koja se smatraju posebno značajnim za razmatranje ovog pitanja. Reč je o dve teorijske orijentacije. Prvo stanovište, orijentisano na pojedince, najbolje predstavlja veberijanski pristup, dok se među novijim predstavnicima može navesti interakcionistička teorija. Drugi pristup predstavlja marksistička orijentacija u okviru koje klase čine osnovnu analitičku kategoriju (više u Lazić, 1996: 261–263).

U okviru prvog stanovišta, u središtu posmatranja se nalazi pojedinac, tako da se sve društvene pojave mogu iskazati isključivo pomoću

„termina individualne akcije”. Ovo su ujedno i osnovne postavke *teorije racionalnog izbora* (Coleman, 1990). U okviru ovog teorijskog stanovišta, polazi se od pretpostavke da su pojedinci ciljno racionalno orijentisani, odnosno da se pojedinci suočeni sa nekoliko različitih smerova delovanja obično opredeljuju za onaj način delovanja za koji pretpostavljaju da će imati najbolji ishod. Ukratko, „u cilju individualne maksimizacije interesa pojedinci pronalaze najbolja sredstva za ostvarenje datih ciljeva” (Elster, 2014). Sa stanovišta osnovne teme ovog rada ovde je, međutim, bitno nešto drugo; akcije, kao i interesi, ne moraju uvek biti samo individualni, nego se pojedinci često „udružuju” kako bi postigli određeni kolektivni cilj. Dakle, moguće je govoriti i o ishodima kolektivne akcije koji su korisni svim članovima određene grupe. Međutim, pitanje koje se odmah nameće odnosi se na mogućnost da se, polazeći od pretpostavke o racionalnom ponašanju pojedinaca, uspostavi kolektivna akcija i ostvari kolektivni cilj (Cvejić, 2011: 56–57). Odgovor na ovo pitanje može se naći u pretpostavci o „*nenultom ishodu sume individualnih akcija*”, odnosno „nije nužno da jedan akter izgubi ukoliko drugi dobije u određenoj razmeni, već je moguće da svi akteri dobiju, s tim da će ostvarena korist biti ispod njihove maksimalne individualne korisnosti. Ipak, individualna racionalnost prepoznaje samo maksimizaciju individualne korisnosti, tako da je sklona da previdi kolektivnu dobrobit, pa će otuda individualni akteri uvek odabrati onu akciju koja maksimizira isključivo njihovu individualnu dobit” (Cvejić, 2011: 56–57).

Ovaj problem je možda najbolje opisao Olson u svojoj studiji *Logika kolektivnog delovanja*. Naime, radi se o tome da bez obzira na postojanje zajedničkih interesa, pojedinci neće uvek nastojati da deluju u cilju njihovog ostvarivanja. Kako navodi Olson: „ne slijedi da će svi pojedinci u nekoj skupini, ako bi ostvarili korist postignu li svoj grupni cilj, djelovati tako da postignu taj cilj, čak i ako su svi racionalni i sebični. Štoviše, osim ako broj pojedinaca u skupini nije posve malen, ili ako ne postoji prisila ili neko drugo posebno sredstvo kojim bi se pojedince primoralo da djeluju u zajedničkom interesu, *racionalni, sebični pojedinci neće delovati tako da ostvaruju svoje zajedničke ili grupne interese*” (Olson, 2009: 4). Dakle, pojedinci u određenim situacijama nisu spremni dobrovoljno da deluju u cilju realizacije zajedničkih interesa, bez obzira na to što bi takvo ponašanje bilo u interesu svih aktera. Ukratko, kako zaključuje Olson, „sama činjenica da je neki cilj ili svrha *zajednički* nekoj skupini znači da nitko u toj skupini nije isključen iz koristi ili zadovoljenja koje donosi njegovo ostvarenje” (Olson, 2009: 18). Dakle, „racionalni” pojedinci će iskoristiti svaku priliku za tzv. „besplatnu vožnju” (*free riding*) iako bi svima više koristilo da uzmu učešće u ostvarivanju zajedničkih ciljeva/interesa. „Budućí

da svakom pojedinačnom akteru više odgovara da ne radi ništa (ili manje) i da sav napor (ili većinu) ostvarivanja zajedničkog interesa prepusti drugim pripadnicima skupine, niko ne radi ništa (ili nedovoljno) tako da zajednički interes ostaje nerealizovan (pa otuda i sama kolektivna akcija)” (Štulhofer, 2000: 65–67).¹

Nasuprot prethodnom stanovištu, (neo)marksističko stanovište insistira na društvenim grupama (klasama) kao centralnoj analitičkoj kategoriji i mogućnosti da se društvene grupe pojave kao akteri kolektivnog delanja (Lazić, 1996: 261). U okviru ovog stanovišta polazi se od pretpostavke da strukturno uslovljena pozicija (npr. klasna pozicija) stvara prednosti koje se žele očuvati ili proizvodi prepreke koje se nastoje prevazići, što povlači kolektivnu (klasnu) akciju u tom pravcu. S tim u vezi, ključni problem koji se na ovom mestu postavlja odnosi se na izvođenje kolektivnog delanja iz opšteg društvenog položaja klase, s jedne, kao i na način na koji se društvene okolnosti rekonstruišu u podsticaje za jedinstvenu klasnu akciju i ostvarivanje zajedničkih interesa, s druge strane (Lazić, 1996; Lazić, 2011).

Kako bi se ukazalo na način na koji se kolektivno delanje može izvesti iz opšteg društvenog položaja klasa, potrebno je u najkraćim crtama definisati pojam klase. Na ovom mestu polazi se od određenja klase koje je ponudio Lazić, prema čijem je teorijskom stanovištu ovaj pojam (kao uostalom i pojam kolektivnog delovanja) moguće izvesti na različitim analitičkim nivoima.

Na najapstraktnijem analitičkom nivou, nivou načina proizvodnje društvenog života, „klase se diferenciraju s obzirom na kontrolu ukupnih uslova dominantnog načina proizvodnje, i tu se javlja dvoklasni model unutrašnje jedinstvenih i međusobno suprotstavljenih grupa”. Dalje, „na nivou društvenog sistema, klase predstavljaju nosioce ne/vlasništva, političke dominacije/podređenosti i kulturne hegemonije/potčinjenosti (i kao

1 Ipak, kolektivne akcije koje su usmerene ka ostvarivanju zajedničkog interesa opstaju samo ukoliko su sposobne da osiguraju tzv. *selektivne podsticaje*, koji mogu biti pozitivni i negativni (Olson, 2009: 58–59). Kako ističe Štulhofer, „dilema koja se pojavljuje odnosi se na to kako je uopšte moguće osigurati selektivne podsticaje, koji su takođe kolektivno dobro, u situacijama u kojima je isplativije ne kooperirati nego kooperirati. Ovo ukazuje zapravo da je paradoks nerešiv u okvirima neoklasičnog modela aktera, što nas upućuje na daleko realističniji koncept ukorenjene racionalnosti koji naglašava da individualne akcije nisu određene samo pukom racionalnošću već i normama, vrednostima, poverenjem, mrežom socijalnih odnosa, institucijama itd.” (Štulhofer, 2000: 67). Na određena ograničenja *teorije racionalnog izbora* (pa i same utilitarne teorije) između ostalih ukazao je Mark Granoveter koji dovodi u pitanje lične interese kao osnovne pokretače društvene akcije. Kako ističe Granoveter „sve su društvene akcije, pa i ekonomske, uvek u određenoj meri prožete središnjim ljudskim motivima, poput društvenosti, odobravanja, statusa i moći” (Granoveter, 1992b: 26, navedeno prema Swedberg, 2008: 37).

takve unutrašnje su složene)”. Na nivou konkretno-istorijskog društva, gde su različiti podsistemi uređeni na hijerarhijski način, „klase su unutrašnje (slojno) podeljene grupe koje ujedinjuju slični uslovi reprodukcije i iz toga izvedeni interesi. Najzad, na nivou svakodnevne egzistencije klase su grupe pojedinaca koje dele slične životne okolnosti, imaju jednake životne šanse, obrasce svesti i tsl.” (Lazić, 1996: 259–260).

Određenje pojma klase na različitim analitičkim nivoima, kao što je upravo navedeno, predstavlja polaznu osnovu za definisanje koncepta kolektivnog delanja, koji se na analogan način izvodi na četiri analitička nivoa. Na najapstraktnijem analitičkom nivou nameće se potreba da se ispita način na koji oblici proizvodnje društvenog života određuju najopštije okvire kolektivnog (klasnog) delanja. Reč je o tome da se na ovom analitičkom nivou „kolektivne akcije interpretiraju kao akcije usmerene na održavanje, odnosno osporavanje postojećeg odnosa monopola/isključenosti” (Lazić, 2011: 29). Dakle, delovanje klasa na ovom analitičkom nivou određeno je ili ograničeno u krajnjoj liniji opštim očuvanjem reprodukcijских pretpostavki oblika proizvodnje društvenog života. „Tako kapitalistički način proizvodnje nameće buržoaskoj klasi, koja je njegov nosilac [...] one delatne obrasce putem kojih se reprodukuju temeljne pretpostavke profitne proizvodnje [...]” (Lazić, 2011: 36). S druge strane, delatni obrasci radničke klase na ovom analitičkom nivou u osnovi su uslovljeni „njihovim interesom za ukidanjem pretpostavki najamnog rada” (Lazić, 1996: 267). Ovde je potrebno još naglasiti da su opšti uslovi delovanja društvenih grupa na ovom analitičkom nivou određeni i „pretpostavkama na kojima je konstituisan globalni način proizvodnje društvenog života”. Tako „autonomija robnih proizvođača u kapitalizmu uslovljava [...] odvojenost društvenih podsistema (ekonomskog, političkog, kulturnog) pa se zbog toga delatno jedinstvo vladajuće klase može samo posredno uspostaviti”. Nasuprot tome, sraslost podsistema u socijalizmu manifestuje se i „kroz organizacijsku kompaktnost vladajuće kolektivno vlasničke klase” koja reguliše „totalitet društvene reprodukcije” (Lazić, 2011: 37). Da zaključimo: na ovom analitičkom nivou klasno delanje se može odrediti kao „unutrašnje povezan niz aktivnosti klase kao celine, usmerenih na održavanje/ukidanje datog načina proizvodnje društvenog života, kao globalnog sistema odnosa dominacije/podređenosti” (Lazić, 1996: 267).

Osnove delanja društvenih grupa moguće je dalje odrediti u okviru konkretnijih formi njegovog ispoljavanja (na nivou specifičnog društvenog sistema, konkretnog istorijskog društva i na kraju u analitičkom okviru svakodnevnog života).

Na nivou društveno-istorijskog sistema, „kolektivno klasno delanje može se odrediti kao sistem kolektivnih aktivnosti usmerenih na održavanje

(ili menjanje, kada je reč o suprotstavljenoj klasi) uspostavljenih temeljnih odnosa ekonomske, političke i kulturne dominacije/podređenosti” (Lazić, 2011: 37). Grupno delanje na ovom nivou određeno je svakako okvirom zadatim na prethodnom nivou, odnosno oblikom konstituisanja samog načina proizvodnje. Šta to zapravo znači? Budući da su, na primer, „u kapitalizmu ekonomske i političke sfere sistemske reprodukcije u principu razdvojene”, dolazi do diferenciranja i samih društvenih grupacija koje obavljaju uloge u datim sferama. Dok je „cilj (kolektivnog) delanja unutar ekonomskog podsistema proizvodnja profita [...] u okvirima političkog podsistema [...] nastoje se reprodukovati *opšti* preduslovi kapitalističke proizvodnje. Drugim rečima, klasno delanje na ta dva plana relativno je diferencirano i usmereno na posebne ciljeve” (Lazić, 2011: 37). Ipak, čitav niz „posredujućih mehanizama osigurava to da njihovo delanje u osnovi ne izlazi iz okvira koji su zadati kao opšti uslovi društvene reprodukcije kapitala, već te okvire bazično podržava” (*Ibid.*: 38).²

Za razliku od kapitalističkog sistema, „međusobna stopljenost društvenih podsistema” (ekonomskog, političkog i kulturnog) u socijalizmu (ili feudalizmu) uslovljava „neposredno homogenizovanje klasnog delanja, jer je samo diferenciranje klasnih podgrupa slabije izraženo”. Tako su u socijalizmu „viši slojevi kolektivno-vlasničke klase, koji su imali političku kontrolu nad društvom, istovremeno obavljali i ključne ekonomske uloge globalnog komandnog planiranja, dok su niži slojevi, koji su rukovodili preduzećima, po pravilu bili uključeni u političku hijerarhiju preko nametnutog članstva” u komunističkoj partiji. Ovim je gotovo u potpunosti „osiguravan mehanizam za jedinstveno delanje” svih društvenih grupa (Lazić, 2011: 38).

Na dalje konkretizovanom analitičkom nivou određenog istorijskog društva, osnove kolektivnog (klasnog) delanja su znatno složenije.

Klasno (kolektivno) delanje na nivou konkretnog istorijskog društva posredovano je datim, više ili manje „stabilnim i institucionalizovanim okvirima (koji proizilaze iz načina organizacije proizvodnje društva i oblika društveno-istorijskog sistema)”, kao što su, u kapitalizmu, političke stranke, razna udruženja, društveni pokreti, protesti itd. S druge strane, u socijalizmu je i „formalna raznolikost institucionalnih oblika bila redukovana”, pa je otuda samo vladajuća klasa mogla trajnije da se pojavi kao kolektivni akter, dok su ostale (potčinjene) grupe sistemski bile atomizovane i mogle su da deluju kao kolektivni akteri jedino sporadično (Lazić, 2011: 39). Kolektivno delanje društvenih grupa na ovom nivou bilo je takođe

2 Ovi mehanizmi, između ostalog, uključuju finansiranje državnih aparata, ali i selekciju njihovih pripadnika, finansiranje političkih stranaka tokom izbora itd. (Lazić, 2011: 38).

uslovljeno određenim istorijski uspostavljenim obrascima, koji su bili karakteristični za pojedina društva (na primer neukorenjenost i slabost pokreta i udruženja industrijskih radnika – kao uostalom i cele radničke klase – u američkom društvu zbog velikog broja činilaca, i to: nerazvijenih vrednosti solidarnosti, heterogenosti radničke klase usled rasnih, etničkih, obrazovnih i profesionalnih podela, potom tržišnih okolnosti u vidu relativno visokih najamnina itd. (Piven and Cloward, 1978: 96–107, navedeno prema Lazić, 2011: 40). Uz to, na oblike i intenzitet kolektivnog delanja u okviru konkretno-istorijskog društva mogu uticati i određeni spoljašnji činioci. Najzad, osnovu za grupno delanje na ovom nivou predstavlja i čitav niz konjunkturnih činilaca, koji mogu podsticati, ograničavati, uslovljavati oblik i domete kolektivnog delovanja (kao primer može da posluži slabljenje sindikalnih organizacija u SAD tokom 1950-ih usled ekonomskog oporavka zemlje kao i određenih političkih pritisaka) (Lazić, 1996: 269–270; Lazić, 2011: 39). U skladu s tim, može se reći da se kolektivno delanje na ovom analitičkom nivou može razumeti jedino ukoliko se u njegovu analizu uključe učinci svih činilaca, i to: „unutrašnji i spoljašnji, dugoročni i kontingencijski, istorijsko-specifični i sistemsko-institucionalni [...]”. „Tako se, sasvim sumarno, na ovom analitičkom nivou klasno delanje može odrediti kao kolektivna aktivnost usmerena na održavanje, odnosno poboljšavanje konkretnih uslova grupne reprodukcije unutar uspostavljene strukture društvenih odnosa u određenoj zemlji” (Lazić, 2011: 39–40).

Na kraju, prilikom razmatranja kolektivnog delanja na nivou svakodnevnog života, odnosno na planu individualnog delanja, mogu se postaviti dva pitanja: prvo pitanje se odnosi na način na koji određene društvene okolnosti, koje su zajedničke za pripadnike određene grupe, uslovljavaju ili ograničavaju njihove pojedinačne akcije, dok se u drugom slučaju nastoji odgovoriti na pitanje „kojim se posredujućim mehanizmima [...] pojedinačna grupna delanja sintetizuju u opšta kolektivna delanja”. Na ovom nivou posmatranja bitno je imati na umu da se ni u kom slučaju ne radi „o bilo kakvim oblicima konkretnog delanja”, već ponovo „o onim oblicima delanja koji su orijentisani na održavanje odnosno poboljšavanje životnih uslova, koji proističu iz određenih klasnih položaja”, dok se „položajna uslovljenost pojedinačnih akcija pojavljuje samo tendencijski, tj. ponovo na opštijem planu [...]” (Lazić, 2011: 42).

Ukratko, prethodno smo mogli da vidimo na koji način se društvene grupe mogu pojaviti kao delatni subjekti, ali je pri tome naglašeno da se njihovo delovanje ne ispoljava pod istim uslovima i na isti način. Dakle, pojedine društvene grupe u okviru različitih načina proizvodnje društvenog života, društvenih sistema i sl. nemaju iste mogućnosti da se konstituišu kao delatni subjekti. Zapravo, iako sve društvene grupe (klase) mogu

da se pojave kao delatni subjekti, ta mogućnost nije jednaka. Opštu mogućnost grupa da se pojave kao kolektivni društveni akteri Lazić naziva *delatnim potencijalom*, koji definiše kao „sposobnost neke grupe da, radi ostvarivanja svojih interesa, mobiliše *kolektivnu akciju* svojih pripadnika, odnosno da se suprotstavi takvoj akciji neke konkurentske/suprotstavljene grupe” (Lazić, 1996: 272). Na delatni potencijal društvenih grupa može uticati čitav niz činilaca, a njihova specifikacija ponovo zavisi od analitičkog nivoa na kome se grupe posmatraju. Tako se na višem nivou apstrakcije, na planu načina proizvodnje, kao odlučujući činioci javljaju „*oblik reprodukcije određenog načina proizvodnje*, kao i *opšta istorijska mogućnost njegove reprodukcije*”, koji mogu „homogenizovati ili atomizovati određene društvene grupe”, dok sam tip svojine i način rada ovde igraju odlučujuću ulogu (Lazić, 1996: 272).³ Na konkretnijem analitičkom nivou posmatranja, *na planu društvenog sistema* novi činioci se javljaju kao determinatori grupnog delovanja. Ponovo, „relativna odvojenost ekonomskog i političkog podsistema u kapitalizmu omogućava formiranje političkih stranaka koje zastupaju interese različitih klasa, pa i radnika nastojeći da kanališu njihove kolektivne akcije”, dok se, na primer, u socijalizmu „integrativnim učincima industrijske organizacije proizvodnje na radništvo suprotstavlja sraslost podsistema” koja dovodi do atomizacije radnika. „U okviru hijerarhijske društvene strukture, totalizujuća delatnost kolektivno-vlasničke klase prinudno homogenizuje sve društvene slojeve onemogućavajući njihovo delatno konstituisanje na opštegrupnom nivou. Tu je isključena kako autonomna politička organizacija radništva (jednopartijskim monopolom) tako i njihovo ekonomsko povezivanje (državno kontrolisanim sindikalizmom)” (Lazić, 1996: 273). Naravno, na planu konkretnih društava pomenuti opšti sistemski okvir kolektivnog delovanja dobija specifične istorijske forme, kao što se uslovljavajući činioci dalje razgranavaju.

2.2. Određenje pojma radničkog samoupravljanja (i radničke participacije)

Imajući u vidu da se na planu konkretnih društava kolektivno delanje društvenih grupa ispoljava u različitim pojavnim obeležjima, ovde se radničko samoupravljanje shvata kao pojavni oblik, odnosno specifična forma kolektivnog (klasnog) delanja radničke klase u cilju poboljšanja

3 „Samodovoljna individualna poljoprivredna proizvodnja, npr. uz ličnu zavisnost proizvođača, izuzetno snažno ograničava mogućnost kolektivne akcije seljaka fragmentišući i partikularizujući njihove interese. Nasuprot tome moderna industrijska koncentrisana proizvodnja gomila radnike, dovodi ih u približno iste radne i životne okolnosti, čini ih međusobno zavisnim, a njihovu položajnu jednakost transparentnom, pa tako predstavlja pretpostavku grupnog delovanja potčinjene klase” (Lazić, 1996: 272).

konkretnih uslova grupne reprodukcije unutar uspostavljene strukture društvenih odnosa.

Sada je potrebno definisati pojam radničkog samoupravljanja, kao uostalom i pojam radničke participacije koji predstavlja opšti okvir za određenje ovog pojma. Problemom proučavanja i definisanja pojma participacije radnika, često pod drugačijim imenom, bavili su se mnogi autori. Pre nego što se ponudi definicija radničke participacije, važno je ukazati da se ovaj pojam često meša sa pojmovima *ekonomska ili industrijska demokratija* i *radnička kontrola*. Pojam *industrijske demokratije* vrlo često se odnosi na „humanizaciju svakodnevnog rada, kao što su obogaćivanje i proširenje radnih uloga, demokratsko rukovođenje, uvažavanje socijalno-psiholoških potreba u organizaciji rada, kao i određene forme nagrađivanja zaposlenih” (Bolčić, 2003: 251). Pojam *radničke kontrole* takođe ima različita značenja. U širem smislu, ovaj pojam uključuje „sve oblike aktivne moći radnika u formi *uticaja* na upravljanje proizvodnim procesima i raspolaganje rezultatima proizvodnje, što znači i sve forme participacije i upravljanja, kao i oblike ispoljavanja tzv. pasivne moći u smislu nadzora nad odlukama koje zadiru u interese radnika i onemogućavaju realizaciju takvih odluka” (*Ibid.*: 251–252).

Ni u slučaju pojma participacije nije moguće naći i ponuditi opšteprihvatljivu definiciju. Određeni autori ističu da „participacija mora biti grupni proces, koji uključuje grupe zaposlenih i njihove nadređene; drugi stavljaju naglasak na proces delegiranja, kojim se zaposlenima pruža veća sloboda u procesu donošenja odluka. Takođe, neki od autora proces participacije ograničavaju na formalne institucije, kao što su radnički saveti, dok drugi ovim pojmom označavaju i 'neformalno učešće', odnosno svakodnevne odnose između nadređenih i podređenih u kojima je podređenima omogućen značajan uticaj na proces donošenja odluka” (Heller *et al.*, 1998: 15). Heller (Heller), Pusić, Štraus (Strauss) i Vilpert (Wilpert) polaze od šireg određenja pojma participacije koja, prema njihovom mišljenju, predstavlja „proces koji omogućava zaposlenima da ostvaruju određeni uticaj na svoj rad i uslove pod kojima rade” (Heller *et al.*, 1998: 15). Na drugom mestu autori nude nešto preciznije određenje ovog pojma, prema kojem je „participacija sveobuhvatnost oblika, direktnih (ličnih) ili indirektnih (putem određenih predstavnika ili institucija) i intenziteta, koji se kreće u rasponu od minimalnog do sveobuhvatnog uticaja, pomoću kojih pojedinci, grupe [...] osiguravaju svoje interese ili doprinose procesu izbora [...] među mogućim akcijama tokom procesa donošenja odluka” (Heller *et al.*, 1998: 42).⁴ U sličnom

4 Kada je reč o oblicima participacije, autori razlikuju *obaveznu participaciju*, *neformalnu participaciju* i *formalnu participaciju*. Dalje je moguće govoriti o posebnim

duhu i naši autori definišu pojam participacije. Tako Bolčić (2003: 252) navodi da je participacija „izraz vrlo širokog značenja i koristi se kao oznaka za mnoštvo oblika učešća zaposlenih u aktivnostima koje neposredno ili posredno utiču na upravljanje radnom organizacijom”. Odatle jasno proizilazi da je navedenim definicijama zajedničko obeležje razumevanje participacije radnika kao procesa u kome zaposleni imaju određeni uticaj na proces donošenja odluka.

Ovakva određenja, međutim, ne govore mnogo o stvarnom uticaju radnika/zaposlenih na proces donošenja odluka. Kerol Pejtmn se među prvima kritički osvrnula na ovakav pokušaj definisanja participacije, ukazujući na postojanje razlika između *pseudo*, *delimične* i *potpune participacije* (1976: 70–71). Imajući u vidu da zaposleni nemaju jednaku moć da utiču na rezultate odluka, već imaju samo mogućnost da utiču na proces donošenja odluka, takvi slučajevi participacije radnika nazivaju se *delimična participacija*. „Budući da su to radnici, oni su u (neravnopravnom) položaju stalne podređenosti; konačni 'prerogativi' donošenja odluka nalaze se u rukama nadređenih, odnosno uprave” (Pateman, 1976: 70). I domaći autori su svesni ograničenja opšteg određenja pojma participacije: „Ipak, participacija uvek podrazumeva odnose nejednakosti, hijerarhijsku raspodelu ovlašćenja gde jedni upravljaju, a drugi učestvuju u upravljanju. Ona je, stoga, ograničeno pravo onih kojima je i moć bitno ograničena” (Bolčić, 2003: 252). S druge strane, *puna participacija* predstavlja „proces u kome svaki individualni član jednog tela koje stvara odluke ima jednaku moć da odredi ishode odlučivanja” (Pateman, 1976: 71).

Upravo ovako definisan pojam *pune participacije* predstavlja opšti okvir za određenje radničkog samoupravljanja, i to tako što se ovaj pojam definiše kao najpotpunija, najrazvijenija forma participacije, odnosno kao tzv. *puna participacija*. Samoupravljanje kao „kvalitativno novi pristup regulacije rada karakteriše odsustvo bilo kog oblika prevlasti u odlučivanju i neprinudno uspostavljanje zajedničkih interesa svih koji učestvuju radu”. Ono, dalje, podrazumeva „ravnomernu raspodelu moći, odnosno odsustvo hijerarhije među onima koji učestvuju u procesu odlučivanja o radu i raspodeli rezultata rada” (Bolčić, 2003: 253).

Ako bi se samoupravljanje, kao što je prethodno navedeno, definisalo kao odsustvo hijerarhije među onima koji učestvuju u procesu odlučivanja o radu i raspodeli rezultata rada ili kao ostvarivanje potpunog uticaja

oblicima participacije u okviru svakog od navedenih oblika. U okviru formalne participacije, oblici participacije se mogu razlikovati na osnovu četiri dimenzije i to: *nivo organizacije*, *stepen kontrole*, *spektar kontrole* i *vlasništvo* (opširnije u Heller *et al.*, 1998: 19; u domaćoj literaturi o vrstama participacije u organizacijama videti Mojić, 2014: 140–144).

zaposlenih na sve aspekte njihovog rada, postavlja se pitanje šta bi onda bilo radničko (samo)upravljanje. Županov je još sredinom sedamdesetih godina upozoravao da pojmovi *samoupravljanje i radničko upravljanje* nisu identični iako se obično upotrebljavaju kao sinonimi. „Relacije između samoupravljanja i radničkog upravljanja mogu se postaviti na sledeći način: svako preduzeće koje se nalazi pod radničkim upravljanjem nužno je samoupravno, ali svako samoupravno preduzeće ne mora nužno biti pod radničkim upravljanjem” (Županov, 1975: 99). U slučaju radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji, navedena razlika se nije isticala kao posebno značajna, a razlozi za to su bili više nego logični: „samoupravljanje, tj. autonomija preduzeća nije moglo da bude legitimno bez radničkog upravljanja” (*Ibid.*: 100).

2.3. Ciljevi i hipotetički okvir analize

Osnovni cilj rada predstavlja analiza činilaca nastanka i održivosti modela radničkog samoupravljanja kao oblika kolektivnog delanja radničke klase. Istražujući činioce nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja, to jest njihovu determinističku vrednost, rad u širem saznavnom smislu ima za cilj otkrivanje pravilnosti u funkcionisanju radničkog samoupravljanja. Rad nadalje posebno stavlja u fokus način na koji se elementi održivosti modela radničkog samoupravljanja (kao uostalom i njegovog nastanka) konstituišu na različitim analitičkim nivoima posmatranja, i to nivou konkretnog društva i društveno-istorijskog sistema. Najzad, polazeći od pojma kolektivnog delanja, rad takođe nastoji da pokaže način na koji se radničkim samoupravljanjem (koje se posmatra kao pojavni oblik kolektivnog delanja) mogu ostvariti širi grupni interesi društvenih grupa (održavanje, odnosno poboljšanje životnih uslova koji proističu iz njihovih strukturno uslovljenih položaja).

Dakle, ovde se kao problem postavlja ne samo istraživanje činilaca nastanka i održivosti modela radničkog samoupravljanja, i time otkrivanje određenih 'društvenih zakonitosti' (pravilnosti u funkcionisanju radničkog samoupravljanja), već se u isto vreme, polazeći od pojma kolektivnog delanja na višem nivou apstrakcije, nastoji da se pokaže način na koji se kroz proces delanja mogu ostvariti širi kolektivni interesi društvenih aktera.

U epistemološkom pogledu, na ovaj način dolazi do ukrštanja dva saznavna toka: induktivnog i deduktivnog. Najpre, istražujući činioce održivosti radničkog samoupravljanja na nivou pojedinačne radne organizacije i konkretnog društva, rad pretenduje na viši stepen opštosti, a to je otkrivanje opštih uslova i uzroka ove društvene pojave na nivou društve-

no-istorijskog sistema. S druge strane, rad se kreće od opšteg pojma kolektivnog delanja prema pojedinačnim pojavama u obliku uspostavljanja i funkcionisanja radničkog samoupravljanja. U pogledu sazajnog aspekta ove analize, na ovaj način nastoje se postići opšta i sistematična naučna saznanja o konstituisanju i funkcionisanju radničkog samoupravljanja. Dakle, na osnovu dobijenih saznanja o determinističkoj vrednosti različitih faktora, utvrđene 'zakonitosti' odnosile bi se ne samo na pojedinačni iskustveni okvir (nivo radne organizacije i konkretnog društva) već i na opštiji nivo.

Polazeći od napred postavljenih ciljeva, ovde su formulisane sledeće hipoteze:

a) Hipoteza o *činiocima uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja*. Uvid u istorijski razvoj radničkog samoupravljanja u različitim društvima vodi ka pretpostavci da su nastanak i održivost radničkog samoupravljanja kao oblik kolektivnog delanja društvenih grupa zasnovani na kombinaciji/harmonizaciji unutrašnjih činilaca/resursa (tj. činilaca unutar samog preduzeća) u realnom kontekstu koji je predstavljen nizom spoljašnjih činilaca (dakle, činilaca izvan preduzeća). Preciznije, ovde se kreće od pretpostavke da *spoljašnji činioci*, u vidu *sistemskih, strukturalnih, institucionalnih, akcijskih i kontingencijskih činilaca* osiguravaju opšte okvire pojave radničkog samoupravljanja. S druge strane, uspešnost njegovog učvršćivanja i same reprodukcije počiva na konstelaciji *unutrašnjih činilaca*, i to *organizacijskih, ekonomskih i subjektivnih činilaca*.

b) Hipoteza o *uslovljenosti elemenata uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretnih društava karakteristikama društveno-istorijskog sistema*. Na osnovu opštih razmatranja načina na koji se konstituiše kolektivno delanje na različitim analitičkim nivoima i istorijsko-uporedne analize radničkog samoupravljanja, polazi se od pretpostavke da su nastanak i održivost radničkog samoupravljanja na nivou konkretnog istorijskog društva uslovljeni činiocima koji proizilaze iz karakteristika društveno-istorijskog sistema i samog oblika reprodukcije načina proizvodnje. Preciznije, elementi koji na nivou konkretnih društava determinišu nastanak i uspešnost modela radničkog samoupravljanja (pa otuda i samog kolektivnog delanja) u značajnoj meri su određeni karakteristikama društveno-istorijskog sistema, koje su i same uslovljene oblikom konstituisanja načina proizvodnje na najvišem analitičkom nivou. Ovde se dalje formulišu sledeće dve specifične hipoteze.

Prva hipoteza ukazuje da stopljenost društvenih podsistema – političkog, ekonomskog i kulturnog – u socijalizmu određuje opšte okvire unutar kojih se javljaju elementi konstituisanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretnih društava. Dakle, ovakve karakteristike

društveno-istorijskog sistema snažno ograničavaju mogućnost razvoja institucionalnog okvira u obliku sindikalnih organizacija radnika, političkih partija, radničkih protesta i sl. Uz to, strukturalni elementi, odnosno karakteristike ekonomske i društvene strukture, takođe su snažno uslovljeni oblikom društveno-istorijskog sistema, odnosno integrisanošću društvenih podsistema. Posmatrano na analogan način, relativna razdvojenost društvenih podsistema u kapitalizmu određuje elemente koji predstavljaju okvire unutar kojih je moguće zastupati opšte interese određenih društvenih grupa i kanalisati njihove kolektivne akcije, u ovom slučaju, u obliku radničkog samoupravljanja.

c) Hipoteza o *radničkom samoupravljanju kao obliku kolektivnog delanja društvenih grupa, pogodnim za artikulisanje kolektivnih interesa radnika*. Na osnovu teorijskog razmatranja kolektivnog (klasnog) delanja na različitim analitičkim nivoima i istorijske analize radničkog samoupravljanja u različitim društvima, pretpostavlja se da je radničko samoupravljanje kao oblik kolektivnog delanja društvenih aktera pogodna forma za artikulisanje kolektivnih interesa u neposrednom odnosu kapitala i rada.

3. Metodološki okvir analize

Metodološki okvir istraživanja je u osnovi određen osnovnim ciljem rada. Polazeći od osnovnog cilja – utvrđivanja činilaca nastanka i održivosti modela radničkog samoupravljanja – nameće se upotreba *uzročno-funkcionalne analize*. Najpre, primenom uzročno-funkcionalne analize nastoji se utvrditi deterministička vrednost različitih činilaca, odnosno njihova funkcija za početno uspostavljanje i reprodukciju radničkog samoupravljanja. Primenom ovog metoda nastoji se da se utvrde ne samo elementi (u smislu dovoljnih i neophodnih uslova) koji utiču na uspostavljanje i učvršćivanje radničkog samoupravljanja već i da se utvrdi njihova specifična uzročna težina. S druge strane, da bi se proverili rezultati koji se odnose na deterministički uticaj različitih faktora (u ovom slučaju deterministička vrednost različitih činilaca konstituisanja i reprodukcije radničkog samoupravljanja), analiza se mora smestiti u uporedni okvir (vid. Ilić, 1995: 139). Upravo iz ovog razloga, u doktorskoj disertaciji su iskustvenim okvirom analize bili obuhvaćeni slučajevi radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji i Argentini.⁵ Smeštajući analizu nastanka (uspostavlja-

5 Primena samog uporednog metoda postavlja određene zahteve koji se odnose na izbor iskustvenog okvira (vid. Milić, 1996). U ovom slučaju, prilikom odabira iskustvenog okvira unutar kojeg će se proveravati uzročno-funkcionalni značaj pojedinih faktora nastojalo se da se uporedni metod primeni na društva tzv. sličnog tipa, čime bi se, koliko je to moguće, sprečila pojava ilustrativnog poređenja. S tim u vezi, u oba analizirana društva model radničkog samoupravljanja je prevazišao okvir pojedinačne radne organizacije. Primena ovog metoda u isto vreme nameće izbor slučajeva koji se u pogledu određenih bitnih obeležja međusobno i razlikuju. Analiza specifičnih karakteristika realno-istorijskog okvira unutar kojeg su se pojavili i razvijali

nja) i održivosti radničkog samoupravljanja u uporedni okvir, moguće je otkriti opšte uslove i uzroke pojave i razvoja radničkog samoupravljanja, odnosno specifične uzroke usled kojih se radničko samoupravljanje javlja u svojim posebnim oblicima.

Analiza činilaca nastavka i održivosti radničkog samoupravljanja u Argentini zasnovana je na empirijskom istraživanju oporavljenih preduzeća u Argentini koje je sprovedeno 2014. godine. U okviru ovog istraživanja realizovano je 25 dubinskih polustrukturisanih intervjua sa predstavnicima oporavljenih preduzeća iz različitih delatnosti, kao i iz različitih delova Argentine. Pored oporavljenih preduzeća, istraživanjem su obuhvaćeni i predstavnici sindikata, federacija, konfederacija radnika i drugih relevantnih institucija (sa njima je obavljeno 7 intervjua) (u Prilogu 2 se nalazi spisak oporavljenih preduzeća i organizacija koje su učestvovalе u istraživanju). Pored rezultata kvalitativnog istraživanja, detaljna razrada političke i ekonomske istorije Argentine predstavljaće takođe osnovu za ispitivanje pretpostavki uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja.

U nastavku rada biće detaljno predstavljen analitički okvir analize, odnosno operacionalizacija činilaca nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja (Tabela 1).

oblici radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji i Argentini omogućili su utvrđivanje varijacija koje su neophodne da bi se ustanovio uzročno-funkcionalni značaj pojedinih elemenata za održivost modela radničkog samoupravljanja. Ukratko, radničko samoupravljanje u Jugoslaviji je formirano u okviru socijalističkog sistema društvenih odnosa, i to od strane vladajuće grupacije (odnosno uvedeno je „odozgo”), dok su oporavljena preduzeća nastala u kapitalističkom okruženju, i to kao reakcija radnika na ekonomski kolaps i ogroman porast nezaposlenosti nakon 2000. godine (Petrović, 2020: 16).

Tabela 1. Operacionalizacija činitelja nastanka i održivosti modela radničkog samoupravljanja

I NIVO	DRUŠTVENO-ISTORIJSKI SISTEMI	
	SOCIJALIZAM	KAPITALIZAM
I OPŠTA DIMENZIJA	ODNOS DRUŠTVENIH PODSISTEMA	
II OPŠTA DIMENZIJA	SISTEMSKI OKVIRI KOLEKTIVNOG DELANJA RADNIČKE KLASSE	
II NIVO	KONKRETNO-ISTORIJSKA DRUŠTVA	
	ARGENTINA	
I OPŠTA DIMENZIJA	SPOLJAŠNJI ČINIOCI	
<i>Specifična dimenzija</i>	1. SISTEMSKI ČINIOCI	
<i>Indikatori</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Stepen integrisanosti/odvojenosti društvenih podсистema o Specifično-istorijski okviri kolektivnog delanja radničke klase 	
<i>Specifična dimenzija</i>	2. STRUKTURALNI ČINIOCI	
<i>Indikatori</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Karakteristike ekonomske strukture (stepen i modaliteti razvijenosti industrijskog sektora) o Karakteristike društvene strukture (stepen i oblik 'razvijenosti' i integrisanosti radničke klase) 	
<i>Specifična dimenzija</i>	3. INSTITUCIONALNI ČINIOCI	
<i>Indikatori</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Politička artikulisanost interesa radničke klase o Ekonomska artikulisanost interesa radničke klase 	
<i>Specifična dimenzija</i>	4. AKCIJSKI ČINIOCI	
<i>Indikator</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Oblici i intenzitet radničkih protesta 	
<i>Specifična dimenzija</i>	5. KONTINGENCIJSKI ČINIOCI	
<i>Indikator</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Efekti ekonomskih i političkih kriza 	
II OPŠTA DIMENZIJA	UNUTRAŠNJI ČINIOCI	
<i>Specifična dimenzija</i>	1. ORGANIZACIJSKI ČINIOCI	
<i>Indikatori</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Proces organizacije rada i uslovi rada o Oblik participacije zaposlenih (način donošenja odluka) o Sistem nagrađivanja 	
<i>Specifična dimenzija</i>	2. EKONOMSKI ČINIOCI	
<i>Indikator</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Pristup ekonomskom kapitalu 	
<i>Specifična dimenzija</i>	3. VREDNOSNI/SUBJEKTIVNI ČINIOCI	
<i>Indikatori</i>	<ul style="list-style-type: none"> o Vrednosni i interesni obrasci ponašanja o 'Klasna svest' – samoidentifikacija i percepcija međuklasnih odnosa 	

4. Istorijske pretpostavke pojave i konsolidacije radničkog samoupravljanja u Argentini

4.1. Ekonomski i društveni odnosi u Latinskoj Americi tokom perioda kolonijalne vlasti

4.1.1. Karakteristike društvenog sistema u „kolonijalnim silama” – Španiji i Portugaliji

U okviru nastojanja da se osvetli način na koji su početno formirane osnovne društvene grupe u Argentini neophodno je ukazati na ključna obeležja ekonomske i društvene strukture kolonijalnih područja u zemljama Latinske Amerike. Međutim, razumevanje smisla i pravca promena društveno-ekonomske strukture u Latinskoj Americi biće moguće tek kada se ukaže na osnovne karakteristike društvenog sistema u kolonijalnim silama, pre svega u Španiji i Portugaliji.

Tokom perioda kolonijalnih osvajanja, Španija i Portugalija su se nalazile na prelazu između feudalizma u kapitalizam. Tako je, na primer, već u XIV veku trgovačka buržoazija u Lisabonu (Portugalija) preuzela vlast od feudalnih struktura, dok je prisustvo Arapa u Španiji promenilo tok feudalnog razvoja ove zemlje. Dok je ostala Evropa živela u uslovima

naturalne privrede, u Španiji se odvijala relativno živa trgovina. „Doneli su šećer, a i pamuk i kulturu gajenja svilene bube, koji su osnova tekstilne industrije” (Vitale, 1983: 51). „Tajna cvetanja industrije u Španiji i na Siciliji objašnjava se izgradnjom kanala” (Marx, 1978: 452).⁶ Da se Španija nalazila u procesu početnog kapitalističkog razvoja pokazuje pre svega jačanje nove društvene klase, trgovačke buržoazije, koja je, zahvaljujući trgovini sa priobalnim zemljama severnog Atlantika, Italijom itd., uspjela da akumulira kapital i stekne značajnu ekonomsku moć. „Kraljevi i plemstvo, zaduženi kod buržoazije u usponu, morali su da joj dozvole, iako u neznatnoj meri, da učestvuje u upravljanju državom. Tako je mnogo godina pre nego što su francuski i engleski srednji slojevi uspjeli da dobiju ključne političke funkcije, špansku buržoaziju priznao Kortes. Već u XIV veku španski gradovi su činili najjači deo španskog Kortesa” (Marx – Engels, 1854, navedeno prema Vitale, 1983: 52).

Ukratko, tokom osvajanja Latinske Amerike, Španija se nalazila na prelazu iz feudalizma u kapitalizam.⁷ Svakako, španski kapitalizam u XV veku nije bio industrijski kapitalizam, već *trgovački kapitalizam*, „sa ostacima feudalizma, sa feudalnim institucijama i plemićkim titulama” (Vitale, 1983: 52). Godine 1607. Lope de Vega (Lope de Vega) rekao je za Madrid „zlatnog veka” sledeće: „Sve se u njemu pretvorilo u dućane” (Brodell, 1989: 45). Opisujući pojavu trgovačkog kapitalizma, Brodell navodi sledeće: „Taj kapitalizam koji se obično označava sintagmom *trgovački kapitalizam* nije čak ni izdaleka obuhvatao celokupnu tržišnu privredu, niti je upravljao njome, iako je ona predstavljala neophodan preduslov njegovog postojanja. Pa ipak uloga kapitalizma u nacionalnim, međunarodnim i svetskim okvirima već je bila očigledna” (Brodell, 1989: 55). Kapitalistički razvoj u Španiji dostigao je vrhunac tokom XVIII veka, za vreme Burbona, kada su donete brojne mere u korist buržoazije i nacionalne industrije.⁸

6 Kada je reč o Španiji, već tokom IX i X veka slobodan seljak je posedovao sitan zemljišni posed, iako se položaj seljaka, usled organizovanja zemljoposjednika u kasnijim vekovima pogoršao, on se nikada nije sveo na vid kmetstva koji je postojao u drugim evropskim zemljama. Takođe, slobodni gradovi u kojima su seljaci mogli da „kupe” zaštitu od feudalaca uspostavili su vazalne odnose, koji su bili manje strogi nego u francuskom ili nemačkom feudalizmu. Tako je španski feudalizam bio *sui generis* (Vitale, 1983: 51; Blok, 2012).

7 Pokušaj da se „prelaz između feudalizma i kapitalizma” označi kao posebna formacija (Sweezy, 1979, navedeno prema Lazić, 1994: 13) neuspešan je zato što „ne može da se odredi kriterijum strukturisanja tog navodnog specifičnog društva, odnosno ukoliko se definiše, onda ne može da se diferencira naredni (ili prethodni) oblik” (vid. Lazić, 1994: 13).

8 Povremeni usponi feudalizma onemogućili su da Španija dostigne stepen kapitalističkog razvoja koji je ostvaren u Engleskoj i Francuskoj u toku industrijske revolucije.

Kapitalistički način proizvodnje, koji je predstavljao novi (viši) način proizvodnje, bio je moguć u Španiji i Portugaliji jer su unutar starog (feudalnog) načina proizvodnje već bile razvijene njegove strukturalne pretpostavke, poput veoma razvijene trgovine i razmene. Uz opšte strukturalne uslove u datom sistemu bila je oformljena i društveno relevantna grupacija koja će na temelju ovih uslova nametnuti novi tip odnosa. Tako su akteri razaranja starog društvenog oblika (feudalizma) i nosioci formiranja novih, kapitalističkih odnosa bili pripadnici trgovačke buržoazije.

U skladu sa karakterom društvenog poretka u Španiji i Portugaliji, možemo reći da osvajanje Latinske Amerike nije imalo feudalni karakter, već su otkriće Latinske Amerike, osvajanje i kolonizacija ovih područja predstavljali „normalan tok događaja za jednu zemlju koja je raskinula svoje veze sa seoskom privredom srednjeg veka” (Vitale, 1983: 53). U skladu s tim, uspon kapitalizma i proces kolonizacije predstavljali su usko povezane procese. „Ono što se često eufemistički naziva dobom otkrića, zapravo je bilo vreme delimično nasilnog, a delimično komercijalnog potčinjavanja velikog dela sveta evropskim silama. Portugalci i Španci su plovili preko Atlantika i pljačkali blago južnoameričkih carstava koja su razorili [...]” (Koka, 2016: 48).

Špansko-portugalska osvajanja područja Latinske Amerike u XVI veku označila su početak nove, kolonijalne epohe u razvoju ovog dela sveta. Odmah nakon kolonijalnog osvajanja, u osvojenim područjima su osnovana vicekraljevstva Perua i Meksika. Za osnovnu temu ovog rada važno je istaći da su kolonijalna područja Argentine pripadala Vicekraljevstvu Perua (sa Limom kao glavnim gradom) i to sve do 1776. godine, kada je osnovano Vicekraljevstvo Rio de la Plata. U pogledu političke organizacije osvojenih područja Latinske Amerike, sve institucije na osvojenim teritorijama osnivala je Kruna ili ovlašćeni pojedinci u ime Krune. S tim u vezi, nije bilo velikih razlika između političke organizacije u osvojenim delovima i Španiji: neke od tradicionalnih španskih institucija jednostavno su bile prenete na novi kontinent (Luna, 2015: 21; Gelman, 2014: 69).⁹ Dok razlike u političkom organizovanju nisu bile posebno

9 *Adelentadosi*, odnosno plemići koji su bili opunomoćeni od strane Krune da upravljaju osvojenim teritorijama, bili su jedna od „prenetih” institucija. Međutim, usled nastojanja *adelentadosa* da se osamostale od španske krune, ovakav način upravljanja ubrzo je bio ukinut. Umesto njih, predstavnici kralja postali su tzv. službenici, prvo guverneri, a kasnije vicekraljevi. Guverneri su upravljali većim pokrajinama, kao što su Tukiman, Paragvaj i Buenos Ajres, ali su bili odgovorni vicekralju; u slučaju Argentine, to je bio vicekralj Perua u Limi. Vicekralj je imao autoritet jer je bio direktni predstavnik kralja, obično vitez ili plemić. Potrebno je spomenuti i *Audienciju* koja je predstavljala jednu vrstu višeg suda (više o ovome u Luna, 2015: 10, 21; Gelman, 2014: 69). U okviru političke organizacije osvojenih područja, važnu ulogu su imali

izražene, na području ekonomskog i društvenog strukturisanja nastupile su značajne promene. U narednom delu biće reči o promenama u ekonomsko-društvenom uređenju u zemljama Latinske Amerike do kojih je došlo nakon kolonijalnih osvajanja.

4.1.2. Osvajanje Latinske Amerike i organizovanje proizvodnje plemenitih metala

Analiza osnovnih karakteristika ekonomskog i društvenog razvoja u kolonijalnim područjima predstavlja ključ za razumevanje celokupnog kasnijeg procesa razvoja zemalja Latinske Amerike. Kada je o promenama unutar ekonomskog i društvenog podsistema reč, kolonijalnim osvajanjem Latinske Amerike srušene su (ili su bar izmenjene) stare autohtone strukture društva i privrede i nametnuti novi društveno-ekonomski odnosi koji su odgovarali interesima samih osvajača (konkvistadora).

Analizirajući društvene formacije pretkapitalističkih društava, Svizi je ukazao da su u područjima u kojima su pretkapitalistička društva bila slabo razvijena i teritorije retko naseljene, kolonijalni osvajači primenjivali jedan od sledeća dva metoda. Prvi metod je, kao što ćemo uskoro detaljnije prikazati, obuhvatao organizovanje novih oblika proizvodnje, i to *rudarstva* i *poljoprivrede* (Sweezy, 1987: 183). Proizvodi, kao što su zlato, srebro i tropske kulture izvoženi su u matične zemlje uz ogroman profit, dok su se uvozili artikli koji su bili neophodni domaćem stanovništvu (a koje nije bilo moguće proizvesti na domaćoj teritoriji), kao i luksuzna roba za stanovnike Evrope koji su se doselili (Sweezy, 1987: 183–184). „Ova razmena je u velikoj meri bila neravnopravna i može se smatrati prototipom svih kasnijih oblika neravnomerne razmene između centra i periferije.” Ovaj obrazac bio je dominantan u Južnoj i Centralnoj Americi, zatim u nekim delovima južne i jugoistočne Azije, kao i u pojedinim delovima Afrike. U drugom slučaju, „osvajači su uništili ili efektivno onemogućili domaće stanovništvo, organizujući doseljenička društva, koja su uvek u izvesnoj meri oblikovali prema interesima vlastite domovine (na primer, u SAD, Australiji i Novom Zelandu)” (Sweezy, 1987: 184).

Kada je reč o novim proizvodnim odnosima u osvojenim područjima, u Latinskoj Americi najpre je uspostavljena rudarska proizvodnja, a nakon iscrpljivanja resursa (prirodnih, ali i ljudskih) došlo je do razvoja

i gradski saveti (*cabildos*) koji su bili na čelu gradske vlasti. Iako je bilo predviđeno da *cabildosi* nadziru samo gradske poslove, usled velike udaljenosti gradova (poput Kordobe, Santjaga del Estera, Tukumana i Riohe), oni su u praksi obavljali sve poslove vlade, tako da se u njihovim rukama nalazila značajna politička vlast. U sistemu hijerarhije važno mesto zauzimala je i *crkva* (Luna, 2015: 22).

poljoprivrede. U stvari, u Latinskoj Americi je došlo do razvoja onih privrednih delatnosti koje su bile u interesu osvajača, pa su otuda nužno bile povezane sa spoljnom trgovinom, kako bi se akumulisani kapital „dopremao” nazad u metropolu.¹⁰

Pre nego što budu predstavljene karakteristike novouspostavljenih oblika proizvodnje u osvojenim područjima, korisno je da se ukaže na način na koji su područja Latinske Amerike osvojena. Za uspostavljanje kolonijalne vlasti na osvojenim područjima od posebne važnosti su bile karakteristike pokorenog stanovništva – Indijanaca. Domorodačko stanovništvo koje su osvajači zatekli na području Latinske Amerike nalazilo se na različitim stupnjevima razvitka; razlike su bile naročito izražene između onih Indijanaca koji su već stvorili osnove države, poput Inka u Peruu i Asteka u Meksiku¹¹ i onih koji su bili na nižim stupnjevima razvoja. Prvi su uglavnom živeli na području Anda i Meksika i delimično u Centralnoj Americi, dok su se drugi nalazili na ogromnim prostranstvima između Anda i Atlantskog okeana i na otocima Karipskog mora (vid. Južnič, 1966: 15–18). Relativna brojnost i koncentracija indigenog stanovništva na području Srednje Amerike (pre svega Meksika) i Perua, paradoksalno, olakšala je proces osvajanja u ovim područjima, pogotovo u poređenju sa osvajanjem delova Argentine, što zahteva posebno objašnjenje.

Postavlja se pitanje na koji način su Španci uspeali da osvoje carstva Asteka i Inka, carstva koja su bila veoma naseljena, a imala su i svoju relativno razvijenu vojsku.¹² Iako na ovom mestu nije moguće baviti se razlikama između osvojenih područja, za potrebe razumevanja karaktera kolonijalne vlasti dovoljno je istaći da su velike imperije Asteka i Inka osvojene zahvaljujući, pre svega, stepenu društvenog razvoja koji je postignut u ovim imperijama. Španci su relativno lako osvojili narode koji su živeli sedelačkim načinom života, bavili se intenzivnom poljoprivredom, imali razvijen sistem navodnjavanja i bili organizovani na nivou „države”,

10 Karakter privrednih delatnosti u Latinskoj Americi veoma dobro opisuje Frank. „Ukoliko se žele odrediti dinamične privredne delatnosti u kolonijalnoj privredi, moraju se imati u vidu osobine privrede iz tog perioda. Zaključuje se da su one bile usko vezane za spoljnu trgovinu. Rudarstvo, tropske kulture, ribolov, lov i eksploatacija šuma, u osnovi namenjeni izvozu, predstavljali su ekspanzivne delatnosti koje su privlačile kapital i radnu snagu” (Frank, 1983: 86).

11 Ovde je potrebno ukazati na određene razlike između Inka i Asteka. Za razliku od Asteka, u slučaju Inka proces nastanka države, odnosno prerastanje plemenskih organa u političke institucije nije bio završen sve do dolaska Španaca. Na ovo posebno ukazuje organizacija vojske (Lazić, 1979: 393).

12 Ovde su posebno bile prisutne razlike. „Vojničke redove (kao Azteci) ili bilo koji oblik stajaće vojske Inke nisu poznavale sve do pred kraj svoje istorije [...] Bila je to vojska koja je pobeđivala brojnošću, a ne posebnom veštinom ili organizacijom. Zato je i otpor Špancima bio daleko slabiji od azteškog” (Lazić, 1979: 393–394).

sa određenim elementima društvenog raslojavanja.¹³ Uz to, ova društva su bila naviknuta na disciplinu što je umnogome olakšalo nametanje plaćanja poreza i ostalih dažbina¹⁴ (Gelman, 2014: 67; Južnič, 1966: 20–21; Kos-Stanišić, 2009: 16–17). Ono što je od presudnog značaja za karakter kolonijalne vlasti u ovom delu Latinske Amerike jeste to što će upravo visok nivo njihovog društvenog uređenja biti pogodan za eksploataciju rudnika zlata i srebra u Meksiku i Peruu, o čemu će biti reči malo kasnije.

Osnovni motivi španskih kolonizatora za osvajanje ovog dela Latinske Amerike bili su osvajanje područja koja su bila bogata plemenitim metalima. S druge strane, kolonijalno osvajanje teritorije današnje Argentine predstavljalo je veoma spor i težak proces. Uz to, nedostajao je i motiv za osvajanje ovih područja, što se može objasniti siromaštvom same teritorije, odnosno nedostatkom plemenitih metala za kojima su osvajači tragali, kao i slabom naseljenošću ovih područja autohtonim stanovništvom (Gelman, 2014: 67). Isto važi i za Brazil u početnom kolonijalnom periodu. „Podjednako je jasno da Španci i Portugalci nisu organizovali eksploataciju rudnika na Karibima, u Brazilu i Argentini, i drugim oblastima na sličnoj osnovi samo zbog toga što rudnika nije ni bilo u ovim regionima” (Frank, 2002: 34).

Takođe, razlog zbog kojeg nisu bila moguća osvajanja ovih delova nalazio se i u prilično jednostavnoj društvenoj i ekonomskoj organizaciji plemena, što im je omogućavalo da se veoma lako i brzo povlače u područja koja su Špancima bila nepristupačna. Fragmentacija domorodačkog stanovništva koje je naseljavalo područje Argentine se ističe kao dodatni ograničavajući činilac kolonizacije (Gelman, 2014: 67). Reč je o tome da su na ovom području postojale različite grupe autohtonog stanovništva, pa su se tako, s jedne strane, mogli naći nomadi, lovci i skupljači plodova, bez elemenata društvenog raslojavanja i stalnog mesta boravka, dok su se na drugom kraju nalazile autohtone grupe stanovništva koje su se bavile poljoprivrednom

13 Iako je, na primer, društvo Inka posedovalo značajne kastinske elemente, pa su se tako pojedine grupe u znatnoj meri samoreprodukovale, moguće je govoriti o postojanju klasnih razlika. Tako su se na osnovu tri uloge u podeli rada (proizvodnja, administracija, vojska) Inke organizovale kao vladajuća klasa. Vrh vladajuće klase, međutim, nije bio homogen, već su se razlikovale tri podgrupe (opširnije u Lazić, 1979: 379–380). S druge strane, osnovnu masu stanovništva činili su poljoprivredni proizvođači koji su radili za vladajuću klasu. Međutim, ne može se govoriti o eksploataciji, budući da se nastojalo da rad bude ravnomerno raspoređen, tako da nikoga preterno ne iscrpljuje. Obe osnovne klase, čiji se društveni položaj zasnivao na položaju u podeli rada, nosile su jasne tragove svog plemenskog porekla. Pored ove dve klase, u Peruu se tada pojavila i nova klasa, čiji se položaj zasnivao na svojini, a koja se nazivala *yanacone* (opširnije u Lazić, 1979: 383–384).

14 Opširnije o činionicima koji su dodatno omogućili osvajanje ovih carstava u Kos-Stanišić, 2009: 16–17.

proizvodnjom i stočarstvom (neke od ovih grupa su pripadale imperiji Inka, živele su u organizovanim društvenim zajednicama i bile su naviknute na plaćanje poreza i sličnih dažbina) (Gelman, 2014: 68).¹⁵ Ono što je u svakom slučaju važno za karakter kolonijalne vlasti u Argentini jeste to da su na prostorima argentinskih pampi, kao i u južnom Čileu, ove grupe (na primer ratoborna plemena Araukanci – *Araucanos*)¹⁶ pružale žestok otpor kolonizaciji i na takvim se teritorijama 'bela' vlast stabilizovala tek posle sticanja političke nezavisnosti početkom XIX veka (Južnič, 1966: 22).

Dakle, kako područje Argentine nije bilo bogato plemenitim metalima, interesi kolonijalne vlasti za osvajanjem ovog dela Latinske Amerike nisu bili naročito izraženi, što je dovelo do toga da se samo mali deo argentinske teritorije nađe pod kolonijalnom vlašću. Tako će region Rio de la Plate, u kome nije bilo plemenitih metala, tek kasnije postati značajan.

Prethodno izlaganje upućuje na zaključak da su se u osnovi kolonijalnog osvajanja nalazila sledeća tri najvažnija činioca. Najpre, radilo se o interesima kolonizatora za osvajanje područja koja su bila bogata plemenitim metalima. Kako navodi Volerstin: „Međutim, to je zaista nevažno (ovde se misli na koristi od indijskih šuma, prim. I. P.) u usporedbi sa plemenitim metalima, drvom, kožom i šećerom što ih je isporučio Novi svijet čija se proizvodnja tokom stoljeća razvila od običnog skupljanja do stabilnog oblika proizvodnje sa jeftinom radnom snagom i evropskim rukovođenjem, što je dovelo do transformacije društvene strukture tih područja i njihovog uključivanja u evropsku svjetsku privredu [...] Tako su koristi američke kolonizacije u određenom smislu veće. S druge strane, kolonizacija Amerike je bila mnogo teža. Kombinacijom tih dvaju faktora Amerika je postala *periferija* evropske svjetske privrede u šesnaestom stoljeću, dok je Azija ostala *vanjsko poprište*” (Wallerstin, 1986: 245). Potom, kao što smo prethodno mogli da vidimo, činioci koji su takođe doprineli osvajanju ovih područja bili su i gustina naseljenosti, odnosno postojanje radne snage, i tip društvene organizacije pretkolonijalnog društva. Uz to, ovde je potrebno spomenuti i geografsku udaljenost koja je umnogome omogućila kolonizaciju područja Latinske Amerike.¹⁷

15 Između ove dve grupe nalazile su se brojne autohtone grupe sa različitim oblicima društvene i političke organizacije, različitim pristupom resursima, ali u većini slučajeva u pitanju su bile autohtone grupe sa malim brojem stanovnika koje su bile relativno nezavisne jedna od druge (Gelman, 2014: 68).

16 Do polovine XVII veka u ratu sa Araukancima poginulo je 30.000 Španaca, 60.000 Indijanaca na strani Krune i 200.000 Mapučé Indijanaca (*Mapuche*), što ukazuje da je tokom ovog rata bilo više žrtava nego tokom celog osvajanja španske Amerike (Paličević, 1972: 24). Snažan otpor uspostavljanju kolonijalne vlasti pružala su i plemena Čičimeka (*Chichimeca*) u severnom Meksiku (Kos-Stanišić, 2009: 16).

17 U cilju ilustracije udaljenosti Latinske Amerike, ovde će biti naveden opis vremena potrebnog za putovanje od Španije do Amerike i od Španije do Azije. „Evo šta

Analizirajući proces prvobitne akumulacije kapitala u kolonijama, Frank veoma dobro sumira činioce koji su se nalazili u osnovi kolonijalnog osvajanja Latinske Amerike. „Kombinacija srebra, Indijanaca i prekolumbovske društvene organizacije u visokocivilizovanim oblastima Meksika i Perua, omogućila je da se ograničene investicije u transport ljudi i robe odmah umnože. Evropa je oskudevala u kapitalu i radu potrebnim za akumulaciju osnovnog kapitala [...] pa je početni kapital morao priteći od inostranog rada i finansiranja, od Indijanaca iz Latinske Amerike i crnaca iz Afrike” (Frank, 1983: 85).

Videli smo da je osnovni motiv osvajanja delova Latinske Amerike bilo prisustvo plemenitih metala, tako da je nakon osvajanja usledilo organizovanje rudarske proizvodnje. U skladu s tim, sada će biti ukratko predstavljene karakteristike proizvodnje plemenitih metala, kao i njene posledice na društvena kretanja. Kada je reč o eksploataciji plemenitih metala (zlata i srebra), prvu fazu kolonijalnog osvajanja (pre svega Meksika i Perua) karakterisalo je takoreći pljačkanje prirodnih bogatstava, da bi u drugoj fazi, koja je trajala do sredine XVI veka, naponi Španaca bili usmereni na otkrivanje novih nalazišta plemenitih metala (Furtado, 1976: 19). Proizvodnja plemenitih metala imala je dva glavna obrasca: iskopavanje aluvijalnog zlata i proizvodnja srebra. Najpre, potraga za nalazištima zlata objašnjava „neobično razbacane” obrasce naseljavanja u prvim godinama kolonizacije: u roku od nekoliko decenija Španci su, bez obzira na to što su bili malobrojni, zauzeli prostor od severnog Meksika do Čilea. Ipak, iskopavanje zlata nije bilo od posebnog značaja. U Zapadnoj Indiji,¹⁸ u kojoj su se nalazila važna nalazišta zlata, nakon brzog iscrpljivanja zlata u prvoj polovini XVI veka usledila je depopulacija domaćeg stanovništva. Stanovnici koji su preživeli teške uslove rada koji su im bili nametnuti u rudnicima prebačeni su u druge regije, u kojima je njihov rad mogao biti profitabilniji (Furtado, 1976: 26). S druge strane, proizvodnja srebra (vađenje i prerada metala) imala je sasvim drugačiju ulogu. Iskopavanje srebra, za razliku od površinske eksploatacije zlata, zahtevalo je značajna kapitalna ulaganja, i pri tome je predstavljalo značajne stubove rasta. Karakteristike iskopavanja srebra bile su takve da je u početnim fazama eksploatacije vađenje minerala bilo relativno lako, s tim da su rude bile lošijeg kvaliteta, dok je na većim

Chaunu kaže za prvo putovanje. Odlazak mjesec dana, povratak šest tjedana, kružno putovanje uključujući utovare i istovare, u jednogodišnjem ciklusu uključujući sve između mrtvih zimskih razdoblja. [...] Na najudaljenijim točkama – uzmimo na primer osovino Sevilla – Manila 1565. godine – svijet stvoren dugim transformacijama 15. i 16. stoljeća je petogodišnji svijet. To jest, potrebno je u proseku pet godina za kružno putovanje od Španjolske do Filipina” (Wallerstin, 1986: 246).

18 Odnosno Antilima, koji predstavljaju veliku grupu ostrva koja se nalaze između Atlantskog okeana, Meksičkog zaliva i Karipskog mora.

dubinama kvalitet ruda bio znatno bolji. Proizvodnja srebra ne samo da je bila održiva, već se s vremenom povećavala, što je uslovalo ubrzan proces urbanizacije (neki rudnici su radili ne samo decenijama već i vekovima) (Furtado, 1976: 27). Prema popisu koji je organizovao vicekralj Francisko de Toledo, dvadeset i pet godina nakon otkrića poznatog rudnika u Potosiju,¹⁹ 120.000 stanovnika je živelo u blizini „čudesne srebrne planine”. Do 1650. godine populacija se povećala na 160.000, što je predstavljalo najveću urbanu aglomeraciju u Americi tokom kolonijalnog razdoblja. S tim u vezi, potrebe za hranom, odećom i predmetima za kućnu upotrebu, kao i za građevinskim materijalom i životinjama za prenošenje tereta, dovele su do pojave *satelitskih ekonomija* i razvoja protoindustrijskih oblika proizvodnje. Tako je u Čileu došlo do razvoja poljoprivredne proizvodnje, čiji su proizvodi bili namenjeni peruanskom tržištu. Na sličan način, delovi severne Argentine, koji su bili relativno gusto naseljeni indijanskom populacijom, postali su centar snabdevanja Gornjeg Perua tekstilom i životinjama za prenos robe. Lanac ekonomskih odnosa stvoren je između regiona u kojima se proizvodilo srebro, regiona Arike, odakle je srebro bivalo otpremeno u Limu, same Lime, koja je bila glavni administrativni centar i regiona Kordoba – Tukiman u Argentini, odakle su pristizali zanatski proizvodi i tovarne životinje (Furtado, 1976: 27).

Eksploatacija plemenitih metala velikim delom se zasnivala na neslobodnom i prinudnom radu koji je bio nametnut domaćem stanovništvu – Indijancima. Za potpuniji uvid u društvene odnose tokom kolonijalne vlasti neophodno je ukazati na način na koji su Španci pokoreno stanovništvo dovodili u položaj lične zavisnosti²⁰. Sva osvojena zemlja pripadala je Kruni, to jest kralju Španije ili Portugalije; zemlja je mogla biti podeljena 'zaslužnim' učesnicima osvajačkih pohoda i kasnije svakome ko je takoreći uspeo da obezbedi milost Krune. Takav posed se nazivao *repartimiento* (što znači 'podela') (Južnič, 1966: 18). Oblici pomoću kojih su uspostavljeni odnosi lične zavisnosti Indijanaca često su se nazivali veoma eufemistično. Tako je najčešći oblik uspostavljanja lične zavisnosti početkom XVI veka bio poznat kao *enkomijenda* (špan. *encomienda*),²¹ koja je predstavljala

19 Zahvaljujući iskopavanju srebra u rudnicima, grad je doživeo pravi procvat u XVI veku. Prema legendi iskopano je toliko srebra da bi se od Potosija do Madrida mogao sagraditi most od srebra, a pored njega most od kostiju umrlih rudara. I u današnjem španskom jeziku postoji izreka, odnosno oznaka za veliku vrednost: „Valer un Potosi” – „Vredi kao Potosi” (Luna, 2015: 235).

20 Bez obzira na to što su Indijanci formalno bili proglašeni za „slobodne vazale” Krune, sa istim zakonskim pravima kao i njeni podanici u Evropi, uz pomoć kolonijalne uprave bio je sačinjen čitav niz regulativa na osnovu kojih su Indijanci zauzimali neprivilegovane položaje. Na primer, Indijancima nije bilo dozvoljeno da imaju sedlo i uzde na konju, da poseduju oružje, niti da se oblače kao Španci (Južnič, 1966: 20).

21 Od španske reči *encomender*, što znači *poveriti*.

određenu vrstu koncesije nad teritorijom – velikim kompleksima zemljišta²² – i nad domorodačkim stanovništvom, koju je španski kralj dodeljivao službenicima krune – enkomenderima (špan. *encomendero*), uz obavezu da se brinu o obradi zemljišta, ubiraju dažbine, ispunjavaju vojne obaveze i preobraćaju stanovništvo u katoličku veru (Vitale, 1983: 53; Luna, 2015: 24–25; Paligorić, 1972: 31; Gelman 2014: 81).²³ To su, dakle, privremene koncesije koje enkomenderu daju pravo ubiranja dažbina od Indijanaca, ali ne čistu svojinu nad zemljom, kao ni pravo raspolaganja radnom snagom.²⁴ Prema Brodelovom shvatanju, "encomiendas su posedi koji su u teoriji bliži 'feudalizmu', iako su te koncesije indijanskih sela Špancima pre imale oblik 'dobra datih na uživanje' nego 'lena'" (Brodell, 2007: 412).

Ono što je sa stanovišta organizovanja novih oblika proizvodnje (u ovom slučaju eksploatacije plemenitih metala) važno jeste da je sistem *enkomijenda* obezbedio okvir za koncentraciju stanovništva čiji je rad bio eksploatisan (i to ne samo u rudnicima već i u poljoprivrednoj proizvodnji koja je bila namenjena urbanom stanovništvu rudarskih naselja) (Furtado, 1976: 19).

22 *Enkomijenda* je bila vremenski ograničena na „jedan do dva života” i nije mogla biti nasleđivana, dok je mogla biti oduzeta i ustupljena drugom *enkomenderu* (Paligorić, 1972: 31).

23 Španski osvajači su na neki način želeli da ukažu na svoje misionarstvo u Americi, jer su španske političke institucije bile tesno povezane sa institucijama Katoličke crkve (Južnič, 1966: 20–21). S tim u vezi, u literaturi se može naći da je *enkomijenda* osnovana u cilju zaštite stanovništva Južne Amerike uopšte (sa izuzetkom Buenos Ajresa, gde Indijanaca nije bilo ni u tragovima), a posebno pokrajine Tukiman. Za uzvrat, Indijanac je bio u obavezi da vlasniku poseda (*enkomenderu*) plaća radom ili dankom u naturi ili da mu posle 1615. godine plaća nametnuti desetak (Luna, 2015: 24; Frank, 2002: 41). Položaj enkomendera može se uporediti sa položajem feudalnih lordova u srednjovekovnoj Evropi. Poput feudalnih lordova, enkomendero je imao vojne obaveze i morao je da osigura bezbednost u lokalnoj sredini o svom trošku. U regionima u kojima su Indijanci vrlo brzo potčinjeni kolonijalnoj vlasti, vojne obaveze enkomendera bile su samo formalne, dok u regionima u kojima se rat protiv Indijanaca odvijao veoma dugo (kao u slučaju Čilea), ove odgovornosti su se pokazale kao veliki teret (Furtado, 1976: 17).

24 Enkomenderi, međutim, često nisu poštovali ova ograničenja. Tako se, na primer, u jednom izveštaju iz 1553. kritikuju „nečasni gospodari koji prodaju svoje Indijance [...]” (Brodell, 2007: 412). Kako navodi Brodel, enkomenderi su „samo teorijski u službi španskih vlasti, kao i službenici Krune. Encomenderosi se trude da se oslobode tih ograničenja, pa kriza njihovih poseda počinje već 1554, kada dolazi do pobune braće Pizaro u Peruu. Kriza će se produžiti godinama, jer je sukob između encomenderosa i službenika Krune bio neminovan. Službenici – *corregidores* i *oidores* audijencija – to jest kolonijalnih skupština stvorenih po ugledu na *audiencias* u Španiji – bili su najčešće okrenuti protiv vlasnika koji bi, da su bili prepušteni sami sebi, veoma brzo stvorili i obnovili feudalni sistem. Mnoge delatnosti španske Amerike (iako ne sve), tvrdi Georg Friderisi, ubrzo su se pretvorile u klasični birokratizam. A to se teško može pomiriti s klasičnom predstavom o feudalizmu” (Brodell, 2007: 412).

Društvena organizacija zasnovana na *enkomijendi* bila je najefikasnija u regionima u kojima je stanovništvo bilo relativno gusto naseljeno, gde je postignut određeni nivo materijalnog razvoja i gde su bili prisutni određeni elementi društvene stratifikacije (na primer u Meksiku i Peruu). S druge strane, u regionima u kojima su Indijanci imali veoma nizak nivo materijalnog razvoja, *enkomijenda* se pokazala neefikasnim oblikom društvene organizacije (i iscrpljivanja viška rada), a enkomendero je pribegavao direktnijim oblicima prisilnog rada (Furtado, 1976: 18). Služeći kralju, enkomenderi su postepeno dobijali „snagu” feudalnih lordova, s obzirom na to da Indijanci nisu bili njihovi robovi, „niti su mogli biti predmet trampe, prodaje ili preseljenja” (Luna, 2015: 25). Ipak, za razliku od feudalnih lordova koji su izvlačili višak rada od stanovništva, koji se potom na različite načine koristio u istom regionu, španski osvajači, kojima je bila poverena *enkomijenda*, bili su usredsređeni na obezbeđivanje viška koji bi se mogao preneti nazad u Evropu²⁵ (otuda enkomendero nije bio zainteresovan za obezbeđivanje viška koji bi se mogao koristiti samo na lokalnom nivou).²⁶

Sistem *enkomijenda* bio je prisutan i u Argentini i funkcionisao je po sličnim obrascima, tako da se pokoreno stanovništvo i ovde našlo pod teretom nametnutih obaveza. Na teritoriji *Rio de la Plate* najčešći oblik danka predstavljalo je obavljanje različitih poslova za vlasnike poseda na kojima su Indijanci uglavnom živeli. Tako su, na primer, enkomenderi u Mendosi 'zapošljavali' indigeno stanovništvo na različitim poslovima u lokalnoj zajednici (obrađivanje zemljišta, kućni poslovi itd.). Ipak, jedan od najčešćih poslova, bar na početku kolonijalnog perioda, i ovde je bio rad u rudnicima u Potosiju. Kako piše Gelman „[...] Indijance su pre svega vodili na drugu stranu kordiljera (Anda – prim. I. P.), kako bi radili u rudnicima zlata, koji su od tada zabeležili prvi snažan ciklus ekspanzije i u kojima su mnogi enkomenderi bili vlasnici. Tako je na ovakvim iscrpljujućim poslovima u rudnicima i kućnim poslovima veliki broj Indijanaca provodio živote” (Gelman, 2014: 83). Enkomenderi u Kordobi su radili isto: angažovali su indigeno stanovništvo na obrađivanju zemlje, otvarali su tekstilne radionice u kojima su radili muškarci, žene i deca koji su živeli na enkomijendama koje su bile pod njihovom kontrolom. I u Kordobi su enkomenderi slali kontingente domorodačkog stanovništva u Potosi gde

25 Kolonijalna osvajanja su sprovedena kako bi se spasila apsolutna monarhija. Otuda je cilj bio brzo bogaćenje i povratak u metropolu obogaćenih hidalga (plemića) (Paligorić, 1972: 28).

26 Nezainteresovanost enkomendera za korišćenje kapitala na lokalnom nivou Furtado objašnjava time što je krajnji cilj upuštanja u „američku avanturu” bio postizanje željenog ekonomskog i društvenog položaja u metropoli – Španiji, ali ne i u kolonijama (Furtado, 1976: 18).

su ih zapošljavali kao radnike u rudnicima, za šta su dobijali određenu nadoknadu (*Ibid.*).

U Latinskoj Americi *enkomijenda*, koja je dobila oblik direktne raspodele domaćeg stanovništva među „tražiocima zlata”, dovela je do katastrofalnih posledica, koje su se prvenstveno manifestovale u vidu raspadanja tradicionalnog načina života i u drastičnom smanjenju broja autohtonog stanovništva (Furtado, 1976: 18). Kao što smo prethodno videli, proizvodnja u rudnicima zahtevala je raseljavanje domaćeg stanovništva, što je poremetilo ustaljeni model proizvodnje hrane autohtonih zajednica, usled čega je došlo do raspada velikog broja porodičnih zajednica. Tako je sam proces osvajanja doveo do prisilnog premeštanja, posebno odraslih muškaraca, koji su praktično uništeni dugim marševima i prisilnim radom. S druge strane, kako bi se obezbedile stalne zalihe hrane za rudarske zajednice i gradove, preostalo seosko stanovništvo našlo se takođe pod velikim teretom nametnutih obaveza. Konačno, drastično smanjenje broja autohtonog stanovništva objašnjava se i bolestima koje su Španci doneli (Gelman, 2014: 82–84; Furtado, 1976: 6).²⁷ Iako se podaci koji se odnose na smanjenje broja autohtonog stanovništva moraju uzeti sa izvesnom rezervom,²⁸ na osnovu raspoloživih podataka možemo jasno videti da je u periodu od kraja XVI do XVII veka broj Indijanaca koji je bio obuhvaćen sistemom *enkomijenda* zabeležio drastičan pad, da bi se dokumentovano smanjenje još više produbilo tokom XVIII veka (Gelman, 2014: 82–84). „Posebne okolnosti *Conquiste* i kasnijeg zauzimanja gusto naseljenih područja dovele su do potpunog uništenja autohtonog stanovništva. Da bismo razumeli ovaj poseban fenomen, koji gotovo da nema paralelu u istoriji čovečanstva, moramo imati na umu da je u vreme osvajanja autohtono stanovništvo bilo koncentrisano u planinskim regionima, gde se bavilo zantatskom i poljoprivrednom ekonomijom, upotrebljavajući složene tehnike

27 Smanjenje radne snage uslovljava je kako velika epidemija od 1545. do 1548. godine, tako i fizička iscrpljenost stanovništva (Frank, 2002: 42).

28 Populacija španske Amerike u periodu sticanja nezavisnosti bila je znatno manja u odnosu na period otkrića. Prema određenim procenama, u oblastima koje su zauzeli Španci u vreme osvajanja bilo je oko 50 miliona Indijanaca. Ilustracije radi, procenjuje se da je meksička populacija, koja je u vreme kolonijalnih osvajanja imala oko 16 miliona, tokom jednog veka smanjena na jednu desetinu od ukupnog broja (Furtado, 1976: 5). Zbog teških uslova rada u rudnicima, gde su radili isključivo Indijanci, prema nekim procenama umrlo je čitavih 8 miliona (Luna, 2015: 235). Dalje, u Tukumanu je 1596. godine bilo 56.500 poreznika, da bi taj broj 1607. godine iznosio 16.200, a sredinom XVIII veka jedva 2.000 (Gelman, 2014: 82–84). Međutim, dok je rudarska proizvodnja u španskoj Americi dovela do depopulacije određenih regiona, ona je u Brazilu imala suprotan efekat. Eksploatacija aluvijalnog zlata i dragog kamenja početkom XVIII veka dovela je do značajnih imigracionih kretanja iz Portugalije u Brazil, što je u velikoj meri promenilo demografsku i etničku sliku Brazila (Furtado, 1976: 7).

za korišćenje zemljišta i vode, i karakterišući se veoma složenim sistemom društvene organizacije” (Furtado, 1976: 6).

Pogoršana demografska situacija u osvojenim područjima uslovila je donošenje određenih uredbi u cilju zaštite indigenog stanovništva od dalje eksploatacije i fizičkog uništenja. Tako su još sredinom XVI veka (1542) doneti Novi zakoni Indije (*Nuevas leyes de Indias*) i veliki broj kraljevskih naredbi (*Real Cedula*) u kasnijem periodu, na osnovu kojih je bilo regulisano plaćanje poreza, ali i zabranjeno ropstvo Indijanaca i njihov prisilni rad. Takođe, zakoni su predviđali poništenje naslednog prava za dve generacije, to jest kraj neograničenoj koncesiji *enkomijende*. Enkomenderi više nisu bili gospodari Indijanaca, niti su mogli da nametnu svoju 'pravdu', jer „Indijanac više nije bio gospodarev kmet, nego podanik kralja” (Vitale, 1983: 53).²⁹ Upravo je strah od jačanja ekonomske nezavisnosti kolonija uticao na sadržaj zakona koji se odnosio na protivljenje ukidanju sistema koncesija i prelasku zemlje u privatno vlasništvo. Takođe, potreba zaštite domorodačkog stanovništva objašnjava se strahom metropole od njihovog nestanka, čime bi se mogla dovesti u pitanje dominacija metropole nad kolonijama, samim tim što bi nestao osnovni faktor proizvodnje – radna snaga (Paligorić, 1972: 32). Kako se navodi „[...] mere monarhije u 'korist' Indijanaca nisu proizašle iz nekog poštovanja ljudske ličnosti, već iz jedne kapitalističke motivacije: da zaštite eksploatisanu radnu snagu od fizičkog istrebljenja jer su Indijanci kopali plemenite metale za Krunu” (Vitale, 1983: 53).

Posebne mere bile su donete kako bi se zaštitilo indigeno stanovništvo i u Argentini. Tako su donete uredbe za područje Rio de la Plate i Paragvaj 1611. godine, dok su godinu dana kasnije (1612) donete mere i za Tukumán (Gelman, 2014: 85). Na osnovu ovih uredbi ropstvo je bilo zabranjeno, kao i prisilni rad Indijanaca, plaćanje poreza bilo je ograničeno na muškarce starosti od 18 do 50 godina, dok je iznos poreza na godišnjem nivou ograničen na 5 pezosa. Takođe, na osnovu ovih uredbi plaćanje poreza bilo je moguće zameniti robom ili radom Indijanaca za „feudalnog gospodara”, s tim što je rad Indijanaca bio ograničen na maksimalnih 30

29 Kako navodi čileanski istoričar Amunátegui, ovakve odredbe mogle su se primenjivati na Asteke i peruanske domoroce, ali ne i na čileanske Indijance, koji su usled trovekovnog otpora više puta osuđivani na ropstvo i bili primorani da rade na poslovima ispiranja zlata ili obrade zemlje. Međutim, i tamo gde su postojali uslovi za primenu naprednog kolonijalnog zakonodavstva, interesi kreola i težnja za ekonomskom moći bili su glavna smetnja njegovom sprovođenju (Paligorić, 1972: 32). Tako neki od zakona nisu poštovani, već su im se enkomenderi odupirali pobunama, poput onih u Novoj Granadi 1563. i u Meksiku 1564. godine. Kralj je ubrzo suspendovao *Nove zakone* (Kos-Južnič, 2009: 19; Vitale, 1983: 53).

dana godišnje.³⁰ Pokušaji da se ograniči eksploatacija Indijanaca koji su bili obuhvaćeni sistemom *enkomijenda*, očekivano su naišli na oštre reakcije enkomendera, koji su na kraju uspeli da modifikuju određene uredbe (udvostručen je iznos poreza, dok je broj dana neplaćenog rada Indijanaca povećan na čak 120) (*Ibid.*).

Kao što smo mogli da vidimo, predložene mere u cilju zaštite indigenog stanovništva od preterane eksploatacije donete su isuviše kasno – domorodačko stanovništvo je već bilo pred fizičkim nestankom! *Enkomijenda*, koja je bila zamišljena (i zakonom precizirana!) kao oblik zaštite Indijanaca, u praksi se pokazala kao dobar način za ubiranje viška rada Indijanaca i za sprovođenje direktne prinude.

Sa stanovišta analize daljeg razvoja društvenih odnosa u kolonijalnom periodu, od posebnog značaja je to što je sistem *enkomijenda* nakon 'kraćeg' perioda bio ukinut. Ovome je u velikoj meri doprineo dugotrajan pad proizvodnih aktivnosti u rudnicima, čime su mogućnosti prenosa akumuliranog bogatstva Kruni postale ograničene. Opšte uzev, ako se ima na umu da je u kolonijalnim područjima enkomendero jednostavno delovao kao sakupljački agent, jasno je da je *enkomijenda* ubrzo izgubila izvorni karakter. Posledično, ova institucija je postepeno odumirala (još od kraja XVI veka) i formalno je ukinuta početkom XVIII veka, čime je i lični rad Indijanaca na imanju enkomendera bio ukinut (Furtado, 1976: 29). Ipak, kako bi se omogućilo subvencionisanje opadajuće rudarske proizvodnje, zadržani su određeni oblici prisilnog rada domorodačkog stanovništva „[...] prinudni rad na imanju gospodara biva zamenjen porezom u novcu, sistemom koji je u Meksiku nazvan *el cuatequil*, a u Peruu i Čileu *mita*³¹ [...] Nadničari su predstavljali embrione kapitalističkog odnosa među klasama i jednu novu klasu radnika. U XVII veku, sa eksplozivnim priraštajem mestika, zemljoposednici i vlasnici bili su primorani da plaćaju nadnice kako bi dobili radnu snagu[...]” (Vitale, 1983: 54). Na taj način, *enkomijenda* ustupa mesto najamnim odnosima, i to u mnogim slučajevima već za vreme kolonijalne vladavine (Južnič, 1966: 29).

Iako se Španija veoma dugo suprotstavljala ukidanju sistema koncesija i prelasku zemlje u privatno vlasništvo, s vremenom je došlo do iščezavanja ovog sistema i njegovog pretvaranja najpre u naslednu svojinu (tako što su privilegije produžavane sa „jednog na dva” na „tri do četiri života”), a potom u privatnu svojinu.³² Tako su posedi koje je Kruna prethodno

30 U uredbama su regulisani još neki oblici prisilnog i neplaćenog rada (npr. *mitayo* i *yanaconazgo*). Opširnije o ovome u Gelman, 2014: 85.

31 Na drugom mestu se može naći da promenjeni sistem *enkomijenda* (*mita*) u Čileu nikada nije zaživeo jer nije odgovarao čileanskim potrebama (Frank, 2002: 41).

32 U Čileu su još u XVII veku (1693. godine) privilegije pretvorene u privatni posed uvođenjem prava primogeniture (*mayorazgos*) (Paligorić, 1972: 33).

podelila po različitim osnovama postali trajna lična svojina potomaka osvajača, kreola. Ono što je, međutim, sa stanovišta procesa društvenog strukturisanja bitno jeste to da je *enkomijenda*, koja je podrazumevala koncentraciju poseda, predstavljala u stvari početnu fazu formiranja velikih poseda – latifundija, koje će, kao što ćemo videti, ostaviti trajan pečat na ekonomsku strukturu Latinske Amerike, ali i na konstituisanje ključnih društvenih odnosa.

4.1.3. Plantažna ekonomija i robovlasništvo

Nedostatak radne snage, koja je usled bespoštedne eksploatacije u kolonijama značajno smanjena, uz iscrpljivanje velikih količina zlata i srebra u rudnicima plemenitih metala doveli su do smanjenja proizvodnje u rudnicima (ovim se profit od rudarstva smanjio u apsolutnoj i relativnoj vrednosti u odnosu na poljoprivredu). U isto vreme, došlo je do porasta cena poljoprivrednih proizvoda, tako da je poljoprivredna proizvodnja postala mnogo profitabilnija delatnost nego što je bila. „Odražavajući napredak poljoprivredne proizvodnje, iznos poreza u naturi od 1779. do 1803. skoro se udvostručio [...] Po prvi put vrednost poljoprivredne proizvodnje u naturi premašuje vrednost rudarske proizvodnje uprkos činjenici da je vrednost rudarske proizvodnje dostigla maksimum od 1779. do 1803. godine [...] porast blagostanja u poslednjih trideset godina XVIII veka pogoršao je ekonomske nejednakosti kolonijalnog društva [...]” (Frank, 2002: 44).

Poljoprivredna proizvodnja u Latinskoj Americi uglavnom se odvijala u okviru *plantažnog sistema* na velikim poljoprivrednim imanjima (latifundijama). Ovde se može postaviti pitanje na koji način je došlo do razvoja plantažne proizvodnje na području određenih zemalja Latinske Amerike. Najkraće rečeno, kolonijalni osvajači, koji tokom prva dva veka kolonizacije nisu uspeli da pronađu plemenite metale, ovaj nedostatak su pokušali da prevaziđu tako što su započeli komercijalnu proizvodnju tropskih kultura (Furtado, 1976: 18). Odnosno, u područjima u kojima kolonijalni osvajači (Portugalci u Brazilu, a kasnije Holandani, Englezi i Francuzi na Karibima) „nisu naišli na srećnu kombinaciju srebra, rada i civilizacije” (Frank, 1983: 85), kolonijalnu privredu su morali da ’stvore sopstvenim sredstvima’. Ovde je potrebno imati na umu i postepeni oporavak stanovništva, usled veće otpornosti novih generacija na bolesti. Na taj način, uvećano stanovništvo, koje se usled opadanja proizvodnje u rudnicima više nije koristilo u ’dugačkim marševima u potrazi za zlatom’ ili za rad u rudnicima, moglo se ’posvetiti’ poljoprivrednoj proizvodnji. Uz to, ubrzani industrijski razvoj evropskih zemalja doveo je do značajnog povećanja potražnje za proizvodima koji su se do tada koristili u malim količinama, poput šećera, kakaoa, pamuka, kože i indiga (Furtado, 1976: 28).

Upravo je *latifundija*, odnosno veliko poljoprivredno imanje (pored *enkomijende*), predstavljala drugu važnu instituciju koja je imala temeljnu ulogu u procesu oblikovanja društvene strukture Latinske Amerike. Dodeljivanje zemljišta (kao i Indijanaca) predstavljalo je podsticaj španskim osvajačima, kako bi u osvojenim područjima proizveli višak u korist Kru-
ne. Na samom početku, zemljište, samo po sebi, nije predstavljalo posebnu atrakciju. Međutim, s vremenom, s obzirom na sve veću potražnju za poljoprivrednim proizvodima, zemljište je postalo važan izvor viška vrednosti. Pogoršanje performansi proizvodnje u rudnicima i opadanje rudarske proizvodnje, kako navodi Furtado, „[...] poprimilo je formu progresivne decentralizacije ekonomskih i društvenih aktivnosti, koja je imala tendenciju da vlasništvo nad zemljištem preobrazi u osnovnu instituciju društvene organizacije. U stvari, nakon ukidanja sistema *enkomijende*, kontrola nad zemljištem omogućila je nastavak izvlačenja viška od domaćeg stanovništva. Budući da je taj višak, po samoj svojoj prirodi, morao da se koristi gotovo u potpunosti na lokalnom nivou, društvena struktura je obično poprimala oblik izolovanih ili polu-izolovanih zajednica. Ta ogromna ruralna područja suštinski utemeljena na ekonomiji opstanka i gotovo u potpunosti odsečena od državne vlasti, postala su jedna od najkarakterističnijih obeležja latinoameričkog društva” (Furtado, 1976: 29).

Međutim, povećana poljoprivredna proizvodnja na plantažama zahtevala je dodatnu radnu snagu. Kako na ogromnim prostranstvima Latinske Amerike nije bilo moguće naći radnu snagu (ona je delom, kao što smo videli, već bila fizički iscrpljena), kolonizatori su rešenje našli u ropstvu, pa je tako usledilo naseljavanje velikog broja robova iz Afrike. „Pronašavši samo oskudnu i raštrkanu populaciju, nepogodnu za naporan rad na plantažama šećera, odlučili su da uvezu radnu snagu iz Afrike”, što je zahtevalo značajna finansijska sredstva. „Upravo je to dalo portugalskom delovanju karakter 'kolonizacije' umesto 'osvajanja' [...]” (Furtado, 1976: 18).

Sa stanovišta uspostavljanja društvenih odnosa, upravo je značajan ovaj momenat. Tako je, prema Vejkfildu (Wakefield), ropstvo predstavljalo jedinu prirodnu osnovu kolonijalnog bogatstva. „Prvi španski naseljenici u Santo Domingu nisu dobijali radnike iz Španije. Ali bez radnika (tj. bez ropstva) kapital bi propao ili bi se srozao na male mase, koje bi svaka individua mogla upotrebljavati svojim sopstvenim rukama. To se stvarno i dogodilo u poslednjoj koloniji koju su Englezi osnovali, u kojoj je propao jedan veliki kapital u semenu, stoci i oruđima zbog oskudice u najamnim radnicima i gde nijedan naseljenik nema kapitala više nego što može upotrebljavati sopstvenim rukama” (Marks, 1978: 677).

Koliki je značaj imala plantažna ekonomija možemo najbolje videti na osnovu podataka o veličini pojedinih plantaža, kao i broju robova koji su radili na samim plantažama. „Jedna plantaža šećera, koju opisuje

Aleksander fon Humbolt, prostire se na preko 650 hektara zemlje, gde radi 300 crnaca, koštala je 2.000.000 franaka. Jedna druga, sa 220 robova procenjena je na 35.000 funti. Godine 1791. na francuskom Haitiju postoje 792 plantaže [...] čitavo ostrvo je bilo u rukama malog broja vlasnika plantaža, nazvanih *les gros habitans*, koji su činili vladajuću klasu što se čvrsto držala zajedno” (Koka, 2016: 166). Kada je reč o broju robova koji su radili na plantažama, prema određenim procenama, severnoamerički trgovci robovima od ranog XVI do XIX veka prodali su između 11 i 12 miliona robova iz Afrike (zapadnoindijska ostrva dobila su 48%, Brazil 38%, a južni regioni (kasnijih) SAD nešto manje od 5%).³³ Na samom početku, najveći broj robova radio je na plantažama, dok su ostali radili kao kućni robovi, zanatlije ili su obavljali razne druge, promenljive poslove (Koka, 2016: 57, 167). S tim u vezi, pokazalo se da je veoma važnu granu međunarodne prekookeanske trgovine, koja se upražnjavala gotovo isključivo u kapitalističkom obliku, predstavljala trgovina robovima (Zombart, 2011: 146). Tako su „sve prilike u američkim kolonijama potom poprimitle gigantske razmere, pri čemu je nakon epizode crvenog, zavladao crno ropstvo. Jedan od najboljih teoretičara robovske ekonomije, Kerns izložio je razloge zbog kojih su crnačko ropstvo i stvaranje proizvodnje na veliko uvek išli zajedno, što se podudara sa onim što nalazimo u engleskim i u drugim kolonijama, na Kubi i u Brazilu, kao i u severnoameričkim južnim državama: naši bogati vlasnici plantaža, smatra gospodin Klej, pokupuju svoje siromašne susede, šire plantaže i uvećavaju broj robova” (Zombart, 2011: 166). Način širenja poljoprivredne proizvodnje u Latinskoj Americi dobro ilustruje primer proizvodnje šećerne trske na Kubi. Manuel Moreno Frahinals u: *El Ingenio: El Complejo Economico Sociala Cubano del Azucar* (1964) navodi sledeće: „[...] a *vegueros* (mali uzgajivači duvana) prvi su osetili svu žestinu ekspanzije proizvodnje šećera. Potpuno je bilo normalno očekivati da se na plantažama pod duvanskom kulturom među prvima pređe na uzgoj šećerne trske. Zemljište je plodno, prirodno se navodnjava [...] smešteno je na dobrom mestu i ima puteve koji vode do luke za utovar [...] i, konačno nalazi se u nastanjenim oblastima u kojima je mogla da se nađe radna snaga za rad u šećeranama [...]. Jedanaest najboljih plantaža duvana koje je Hose de Koka zapalio nisu pripadale njemu već uzgajivačima duvana. Preko duvanskih koliba u plamenu i zadimljenih polja razastrla su se zasadi šećerne trske [...]” (Frank, 2002: 51).

Osim robova, na plantažama su radili i brojni kmetovi u ugovornom odnosu (*indentured servants*) koji su se u zamenu za besplatnu transatlantsku

33 Brazilska poljoprivreda, čije je glavno obeležje bilo uzgajanje jedne kulture na velikim imanjima uz pomoć robova, zadržaće ova strukturalna ograničenja i nakon kolonijalnog perioda (Vanderlej, 2014: 170–171). U Brazilu je robovlasništvo ukinuto tek 1888. godine.

plovidbu iz Evrope obavezivali na rad od pet do deset godina, što ih je takođe činilo neslobodnim radnicima. Drugi radnici su dobijali nadnicu ili platu na ugovornoj osnovi, što se posebno odnosilo na nadzornike koji su na plantažama bili izuzetno brojni, kako bi se obezbedila čvrsta disciplina radne snage (Koka, 2016: 57).³⁴

U pogledu procesa društvenog strukturisanja u zemljama Latinske Amerike, upravo su promene koje su zahvatile ekonomsku strukturu kolonijalnih područja u obliku transfera kapitala iz rudarstva u poljoprivredu predstavljale okvir u kome je došlo do uspostavljanja velikih zemljišnih poseda, *latifundija*, ali i formiranja *zemljoposedničke oligarhije* (Frank, 2002: 41–42). „Poreklo nastanka sistema *latifundija* nalazi se u činjenici da su veliki grantovi zemlje prvobitno podeljeni malom broju osoba koje su došle da kontrolišu, ograničavaju i blokiraju pristup vlasništvu nad zemljištem. Kontrola je bila olakšana činjenicom da je najbolje zemljište bilo ono na kome je moguće iskoristiti prednosti spoljne ekonomije, u vidu javnih investicija u infrastrukturu. S druge strane, oni kojima su nedostajala finansijska sredstva za kupovinu zemljišta, ili oni koji nisu mogli (ili želeli) da pronađu posao na velikim zemljišnim posedima, morali su da zauzmu zemljište lošijeg kvaliteta, ili na nepovoljnim lokacijama, čime su nužno postajali *minifundisti*” (Furtado, 1976: 70).³⁵

Dok su osnovne karakteristike institucionalnog okvira bile deo kolonijalnog nasleđa, prisvajanje velikog dela zemljišta u Latinskoj Americi i njegovo pretvaranje u ogromne zemljišne posede karakteristika su XIX veka. U Argentini, na primer, prisvajanje velikih zemljišnih poseda u Pampi

34 Kada je reč o proizvodima plantažne ekonomije, pretežno su se proizvodila luksuzna dobra koja su bila namenjena izvozu. Tako je Brazil od kraja XVI do XVII veka bio najveći svetski proizvođač šećera, koji je uglavnom bio namenjen izvozu u Evropu. „Masovna setva kultura namenjenih prekomorskoj trgovini [duvan, šećer, indigo, pamuk, pirinač – prim. I. P.] bila je posledica kolonizacije i rezultat inicijative i investicija evropskih trgovaca i trgovinskih preduzeća [...] ali i poljoprivrednih preduzetnika koji su se doselili iz drugih zemalja [...] Takav sistem je bio proizvod tadašnjeg kapitalizma” (Koka, 2016: 56). „Pre svega, to da je proizvodnja u gotovo svim evropskim kolonijama predstavljala proizvodnju luksuznih dobara poučili su nas spiskovi predmeta kolonijalne trgovine. Jer ta luksuzna dobra su se dobrim delom proizvodila u preko-oceanskoj poljoprivredi. Artikli koji tu naročito dolaze u obzir su šećer, kakao, pamuk (luksuzni proizvodi do sredine 18. veka) i kafa, svi uzgajani u američkim kolonijama [...] U kolonijama se radi samo na proizvodnji luksuza, zaključuje posve primereno jedan pisac početkom 18. stoleća” (Melon, 1734, navedeno prema Zombart, 2011: 165).

35 Zapravo, tokom procesa širenja velikih poseda i jačanja ekonomske moći latifundista, zemlja domorodaca bila je svedena na redukcije (*reducciones*), kao ostrva između privatnih poseda, ili je, nasilnim putem, jednostavno inkorporisana u veliki posed. Istovremeno, jedan deo Indijanaca je bio proteran sa zemlje, dok je drugi, procesom mestizacije automatski bio izuzet iz ove prakse, a njihova zemlja je ostajala uz veliki posed. Međutim, u oba slučaja ovo je bio način formiranja sitnih poseda, odnosno *minifundija* (Paligorić, 1972: 34).

odvijalo se tokom XIX veka; do 1840. godine manje od 300 pojedinaca prisvojilo je 8,6 miliona hektara zemljišta. „Ako se ima na umu da je prosečna površina ovih poseda bila 30.000 ha, možemo razumeti zašto je klasa zemljoposjednika postala tako značajan faktor u kasnijoj istoriji zemlje, iako je bila jedna od najkasnije formiranih u Latinskoj Americi” (Furtado, 1976: 70). Situacija u Argentini predstavljala je svakako ekstremni slučaj, s obzirom na ogromnu površinu praznog prostora, koji je samo jednim delom bio naseljen Indijancima. Ovde je potrebno ukazati i na situaciju u Meksiku, u kome se rast *haciende*, koja je predstavljala osnovnu instituciju poljoprivredne proizvodnje, odvijao u drugoj polovini XIX veka, pod uticajem širenja liberalnih ideja. *Lerdov zakon* iz 1856. i *Savezni ustav* iz 1857. godine bili su inspirisani idejom da zajedničko zemljište predstavlja prepreku napretku, jer onemogućava stvaranje *tržišta zemljišta*. Na osnovu ovih zakonskih rešenja crkveno zemljište i zemljište indijanskih zajednica postalo je otuđivo. Uoči Revolucije 1910. godine, manje od 1% stanovništva posedovalo je ili je kontrolisalo približno 85% poljoprivrednog zemljišta (Furtado, 1976: 71).

Najzad, u Peruu faza intenzivne koncentracije vlasništva nad zemljištem još je novijeg datuma. Međutim, kontrola vlasništva nad zemljištem, kao način izvlačenja viška od domorodačkog stanovništva, postojala je u Peruu od početka španskog osvajanja, a peruanska klasa zemljoposjednika jedna je od najstarijih u Latinskoj Americi. U fazi izražene koncentracije poseda usled ulaska peruanskih poljoprivrednih proizvoda na svetsko tržište, stara seoska aristokratija u velikoj meri je bila zamenjena pridošlicama sa komercijalnim vezama u inostranstvu (Furtado, 1976: 71), što je s vremenom dovelo do uspostavljanja *agrarnog kapitalizma*.

Upravo će latinoamerička latifundija predstavljati najdovršenu formu prevlasti agrarnog kapitalizma, dok će Kuba biti najzaokruženiji primer ovakve prevlasti, jer je agrarni kapitalizam na Kubi od samog početka razvijan s tom funkcijom (bez preobražaja pretkapitalističkih formacija ili bilo kakvih drugih promena). To što je taj latifundijski oblik koristio robovski rad tokom dugog perioda pre nego što je počeo sa zapošljavanjem najamnog rada, još jednom potvrđuje da svaki put kad kapitalu nedostaje radna snaga, on se ne libi da pribegne korišćenju *političkih sredstava* da bi sebi osigurao tu radnu snagu (Amin, 1978: 375).³⁶

Za razliku od zemljoposedničke oligarhije, položaj maloposedničke klase, odnosno minifundista bio je veoma nepovoljan. „U vreme kada su uzgajane brojne manje poljoprivredne kulture, zemlju je zaposeo veliki

36 Prema rečima Samira Amina, prevlast agrarnog kapitalizma predstavlja klasično obeležje „nerazvijenih društava”. Klasičnu sliku dominantne klase nerazvijenog sveta, kako navodi Amin, predstavlja krupni posednik, ali ne feudalac, već vlasnik plantaže (koji proizvodi za izvoz) (Amin, 1978: 375).

broj stanovnika na malim imanjima. Takvo činjenično stanje [...] delimično je bilo posledica toga što su prvim kolonijama dodeljena manja imanja” (Frank, 2002: 36). Međutim, takav poredak se promenio sa rastom poljoprivredne proizvodnje. „Da bi se uspešno proizvodio šećer potrebne su velike parcele zemlje i bogata ponuda jeftine radne snage [...]. Međutim, mali plantažer sa svojih malo jutara zemlje i malim kapacitetom nije mogao da se suoči sa znatnim inicijalnim troškovima izgradnje fabrike za proizvodnju šećera. Posledica toga je da je zemlja sve više padala u ruke klike magnata” (Frank, 2002: 36).

Na osnovu prethodnog izlaganja, možemo jasno da vidimo da je u Latinskoj Americi za vreme kolonijalnog perioda bilo prisutno nekoliko različitih društvenih sistema, pa su se tako mogli naći *pseudofeudalni* društveni odnosi, poput *enkomijende*, i *pseudorobovlasnički*, u vidu eksploatacije rudnog blaga pomoću domorodačkog stanovništva. Sa nestankom domorodačkog stanovništva i nadomeštanjem radne snage dopremanjem robova iz Afrike, uz postojeće društvene odnose uskoro su se pojavili i *robovlasnički* društveni odnosi.³⁷ Dakle, možemo da zaključimo da je razvoj posebnih oblika periferijskih odnosa u zemljama Latinske Amerike bio povezan sa procesom *uključivanja* periferijskih društava u svetski kapitalistički proces, dok su nekapitalistički obrasci u njima (kao što su *enkomijenda* ili robovlasništvo) osiguravali neophodne resurse za kapitalističke privrede (Wallerstin, 1986).

Složenost društvenih odnosa u zemljama Latinske Amerike veoma dobro opisuje i Brodel u delu *Vreme sveta* „[...] gotovo da ne možemo izbeći da pomenemo žustre i besmislene rasprave o oblicima društva i privreda na Američkom kontinentu, kao i o tome da li su oni replike i izopačenja obrazaca Starog sveta. Istoričari su nastojali da ih definišu kao pojave slične onima u Evropi, a i da stvore neki model na koji bi se one u celini mogle svesti. Taj pokušaj ne obećava mnogo: jedni govore o feudalizmu, drugi o kapitalizmu; neki pak, ambiciozniji, govore o prelaznom modelu dovoljno elastičnom da zadovolji svakog; oni prihvataju i feudalizam i njegove razne oblike kao predznake kapitalizma. Ipak, vrsni stručnjak Sliher van Bat, odbacuje oba shvatanja i predlaže da se krene od praznog lista papira” (Brodel, 2007: 410).³⁸

37 Analizirajući društvene formacije perifernog kapitalizma, Samir Amin navodi tri oblika dodatne eksploatacije, i to: 1. pseudofeudalni (poput *enkomijende*); 2. pseudorobovlasnički (eksploatacija rudnog blaga) i 3. robovlasnički (poput plantaža u Brazilu, na Antilima i u južnim delovima engleskih kolonija Severne Amerike) (Amin, 1978: 354).

38 Ovde je važno ukazati na stanovište Dos Santosa, koji navodi da je pogrešan zaključak da je na temelju dominacije trgovačkog kapitala u kolonijalnom periodu u Latinskoj Americi bio uspostavljen kapitalistički način proizvodnje. Ovakvo stanovište autor izvodi pozivajući se na Marksovu analizu istorije trgovačkog kapitalizma, pre-

Ipak, prevlađujuća stanovišta su glasila da su svi pomenuti društveni oblici imali kapitalistički karakter ili su bili u službi evropskog kapitalizma u nastajanju. „Uostalom to je bila proizvodnja za tržište, zbog čega se ne može miješati sa stvarnim feudalnim ili robovlasničkim načinom proizvodnje. Sa druge strane, te dodatne eksploatacije i same su razvijale vlastite dodatne aktivnosti: poduzeća čija je zadaća da je opskrbljuju namirnicama za njene radnike i materijalom za eksploataciju. Katkad su ta dodatna preduzeća dobijala 'feudalni' oblik, na primer u Latinskoj Americi sa krupnim stočarstvom; no, time uopšte nisu postala feudalna jer su funkcionalno predodređena da proizvode za kapitalističko tržište” (Amin, 1978: 354). Isto se može reći i za samu vladajuću klasu. „U gotovo svim slučajevima, komercijalna aktivnost, iako je bila od sekundarne važnosti za stanovništvo u celini, bila je glavna briga vladajuće klase [...] Budući da je glavna briga vladajuće klase bila integracija dela viška u komercijalni krug, nema mnogo smisla nazivati ovu klasu 'feudalnom'. Odsustvo najamnih radnika ukazuje na prisustvo pretkapitalističke društvene formacije, koja nije nužno feudalnog karaktera” (Furtado, 1976: 31).

Analizirajući karakteristike kolonijalne privrede u Latinskoj Americi, Luis Vitale ističe sledeće: „Uprkos postojanju feudalnih poseda, kolonijalna privreda se nije temeljila na prirodnoj privredi ili na proizvodnji malog obima na feudalnim posedima, nego na eksploataciji sirovina za međunarodno tržište, na proizvodnji relativno velikog obima i korišćenju velikog broja radnika starosedelaca [...] Eksploatacija radne snage za vreme kolonizacije nije imala feudalni karakter; ropstvo crnaca nije bilo feudalna institucija već kapitalističko preduzeće organizovano uz pomoć velikog kapitala [...]. Radnici starosedeooci, rođeni na *encomiendi*, iako ni na koji način nisu bili tipični radnici savremene industrije, primali su 'bastardne' nadnice” (Vitale, 1983: 53).³⁹ Ili, kako navodi Zombart: „Ako

ma kojoj trgovački kapitalizam nije dovoljan da bi prouzrokovao kapitalistički način proizvodnje (naprotiv, Marks je pokazao da je trgovački kapital bio pretkapitalistička prepreka razvoju kapitalizma). Ovim se ujedno iznosi kritika Frankovog stanovišta da je dominacija trgovačkog kapitalizma iz kolonijalnog perioda obezbedila kapitalistički karakter Latinske Amerike. Dos Santos dalje navodi da ovakav zaključak ni u kom slučaju ne znači prihvatanje teze o feudalnoj privredi u Latinskoj Americi. „Uprkos tome što su uspostavljeni načini proizvodnje bili veoma bliski robovskom (polurobovski, ili mešavina robovskog i drugih oblika proizvodnje) celina privrede nije bila feudalna jer je proizvodila robu za trgovinu i bila pod dominacijom trgovačkog i finansijskog kapitala. To ne znači da to nije bila pretkapitalistička privreda, jer kao što smo rekli, trgovački kapital ne stvara sam po sebi kapitalistički način proizvodnje” (Dos Santos, 1983: 123).

39 Međutim, „mešoviti”, odnosno hibridni karakter poretka o kome govori Vitale nije bio karakterističan samo za kolonijalna područja Latinske Amerike. U svom delu o evropskoj agrarnoj istoriji Sliher van Bat govori da se zapadna Evropa već tokom perioda od 500. do 1150. godine nije bavila prirodnom poljoprivredom, već onim što se naziva

izuzmemo radno ustrojstvo koje je vladalo u holandskim kolonijama začina i kulminiralo u komplikovanom sistemu prisilne urođeničke proizvodnje, onda bi sva nabrojana luksuzna dobra koja su se proizvodila u evropskim kolonijama na velikim plantažama nosila posve kapitalistički karakter. Možda je s pravom rečeno da su se tu, daleko od tradicija evropske kulture, najpre razvile čisto kapitalističke tvorevine. Zato se pojam kapitalizma, dakako mora postaviti šire: kapitalističkim se moraju nazvati i organizacije koje počivaju na neslobodnom radu, barem kada taj rad obavljaju kupljeni robovi. Jamačno su bili prisutni svi elementi koji inače pripadaju kapitalističkom preduzeću: vladavina principa zarade, ekonomskog racionalizma, veličina, društvena podela između vođstva proizvodnje i radništva. 'Pojavljivanje sloja manuelnih radnika, koji nisu ništa više od toga, ovde nastupa u formi crnačkog robovanja u svojoj nagoti i crnoći' (Knap)" (Zombart, 2011: 165).

Sumirajući prethodna tumačenja o karakteristikama društvenih odnosa u Latinskoj Americi, ponovo se vraćamo Brodelu i njegovim zaključcima o karakteru društvenog poretka u Latinskoj Americi: „Da li da zaključimo to da ni feudalizam ni kapitalizam nisu prešli Atlantik? Amerika je sastavljena od različitih elemenata, to jest različitih društava i privreda. Na najnižoj ravni su poluzatvorene privrede, i nije bitno kako ih mi nazivamo; iznad su poluotvorene privrede, ako takve uopšte postoje; na vrhu su rudnici, plantaže, neke (ne sve) velike organizacije za uzgoj stoke, a takođe i veletrgovina. Kapitalizam je tako samo jedna od najviših stepenica trgovačkog života: njegovi predstavnici su *aviadores* rudarskih gradova, povlašćeni trgovci *consuladosa*, trgovci iz Verakruza [...], trgovci koji se udobno osećaju pod zaštitom evropskih kompanija, trgovci iz Lime [...] Ali sa svim tim poslovnim ljudima još smo uvek u mreži evropske ekonomije – sveta koja je bačena na čitavu Ameriku. Nije reč o nacionalnim oblicima kapitalizma, već o sistemu koji se širi svetom i kojim se upravlja iz samog središta Evrope" (Brodell, 2007: 414).

4.1.4. 'Protoindustrijska' proizvodnja i trgovački kapitalizam

Za dalju raspravu o društvenom i ekonomskom preobražaju Latinske Amerike važne su još neke osobenosti kolonijalnog sistema Španije. Od posebnog značaja za konstituisanje ekonomskih i društvenih odnosa bile

„neposredna poljoprivredna potrošnja, to jest sistemom delimične autarhičnosti u kojem većina ljudi proizvodi vlastitu hranu, ali je isto tako razmenjuje za drugu robu sa nepoljoprivrednim stanovništvom" (Wallerstin, 1986: 23). Odnosno, kako ističe Volerstin „Moramo jasno biti svjesni što feudalizam nije bio. Feudalizam nije bio 'naturalna privreda'. Nije bio privreda samoodržavanja" (Wallerstin, 1986: 22).

su i mere koje je uvela Španija u cilju uspostavljanja potpune kontrole nad osvojenim područjima, iz čega su nužno sledile sledeće posledice: pojava protoindustrijske proizvodnje (pretežno u udaljenim krajevima), ali i ograničen razvoj trgovine u priobalnim delovima, što je, bar u početnom periodu, onemogućilo razvoj trgovačke buržoazije.

U cilju ostvarivanja ekonomskih ciljeva metropole, ne samo da je bila ograničena trgovina između španskih, portugalskih, francuskih i engleskih kolonija već je bila zabranjena i trgovina između samih španskih kolonija, čime je u velikoj meri zaustavljeno njihovo privredno napredovanje (Vitale, 1983: 55).⁴⁰ „Ali sada je monopolističke propise trebalo usmjeriti izvan zemlje na kolonijalna područja, koja je trebalo držati kao jeftine dobavljače poljoprivrednih proizvoda u korist sve jače industrije u ekonomiji matične zemlje” (Dobb, 1961: 246). Prema rečima Džejmsa Mila: „Matična zemlja, prisiljavajući koloniju da joj prodaje dobra jeftinije nego što bi ih mogla prodati drugim zemljama, naprosto joj nameće danak; [...] koji nije manje stvaran zato što je prurušen” (Dobb, 1961: 247). Na ovaj način, primoravajući kolonije da rade napornije kako bi mogle da proizvedu veću količinu dobara u zamenu za istu količinu kao i pre, kolonijalna trgovina bila je pretvorena u prinudnu trgovinu (*Ibid.*). Kako navodi J. A. Hobson: „Kolonijalnu ekonomiju treba smatrati kao jedan od neophodnih uvjeta za moderni kapitalizam. Njegova trgovina, velikim dijelom prisilna, bila je uglavnom sistem prikrivenog razbojništva, a ni u kom slučaju nije bila ravnopravna razmjena robe” (prema Dobb, 1961: 248).

Monopol izvoza i uvoza koji je Španija uvela onemogućio je grupaciji kreola da zaštiti sopstvene ekonomske interese; ova grupacija ne samo da nije mogla da ostvari dobre cene za svoje proizvode na drugim tržištima već nije mogla ni da kupuje gotove proizvode po nižim cenama (Vitale, 1983: 55). Nasuprot politici merkantilizma i trgovačkog monopolizma Španije, na međunarodnom tržištu u to vreme bila je dominantna ideja ekonomskog liberalizma čiji je nosilac bila Engleska. Uspon britanskog kapitalizma, kao što ćemo uskoro videti, imao je snažan uticaj na kolonije, i to pre svega putem uvoza jeftine robe koja je već u XVII veku uspela da 'uzdrma' i oslabi španski trgovački monopol i time u značajnoj meri doprinese rušenju španskog kolonijalizma (Paligorić, 1972: 35).

40 U cilju ostvarenja potpune kontrole, Španija je tokom XVI veka uvela veliki broj zabrana i ograničenja. S tim u vezi, Španija je centralizovala administrativnu kontrolu preko tzv. „Kuće poslova” (*Case de Contratación*), „Seviljskog konzulata” (*Consulato de Sevilla*), koji je bio neka vrsta trgovačkog esnafa ili sistema konvoja (*El sistema de convoyes*), režimom privilegovanih pristaništa kakva su bila Sevilja i Kadiz u Španiji ili Kartagena, Portobeljo i Verakruz u Latinskoj Americi. Ograničavanje trgovine, odnosno konkurencije bilo je centralno mesto donetih mera. U isto vreme stvorena je grupa privilegovanih trgovaca koji su delovali kao neka vrsta kolonijalnih agenata. Krune, oslobođeni poreza i zaštićeni tarifama i različitim koncesijama (Južnić, 1966: 30; Germani, 2010: 214).

Kako bi smirili proteste kreola protiv uspostavljenog monopola izvoza i uvoza, burbonski kraljevi su 1778. godine doneli *Pravilnik o slobodnoj trgovini* (*Reglamento de libre comercio*) na osnovu kojeg je omogućena liberalizacija trgovine (otvorene su trideset i tri luke za trgovinu).⁴¹ Liberalizacija trgovinskog režima, kao što ćemo moći da vidimo, bila je od presudnog značaja za razvoj Buenos Ajresa (kao uostalom i ostalih većih lučkih gradova), ali i za jačanje sloja kreolske (pre svega trgovačke) buržoazije. Međutim, umesto da ustupci Burbona smanje nezadovoljstvo kolonija, došlo je do porasta očekivanja zemljoposjednika, vlasnika rudnika i kreolskih trgovaca. Tako „reforme koje su započeli liberalni ministri Karla III pokazuju da je Španija izgubila svoje kolonije mnogo pre 1810. godine” (Vitale, 1983: 55).

Dok su, s jedne strane, protekcionističke mere koje je nametnula Španija ograničile razvoj trgovine, pa otuda i razvoj priobalnih područja, ove mere su, s druge strane, umnogome podstakle lokalni 'industrijski' razvoj. Još je, međutim, važnije to što matične zemlje zbog slabosti industrijskog sektora nisu bile u mogućnosti da zadovolje rastuće potrebe kolonija za industrijskim proizvodima. U tom smislu, kada se govori o počecima 'industrijskog' razvoja na području Latinske Amerike, potrebno je naglasiti da se u takvim društveno-istorijskim okolnostima „[...] na području kolonija, daleko od luka, formiraju slabi i sporo rastući, ali ipak značajni nukleusi regionalne privrede, kojoj su merkantilistički principi metropole omogućili razvoj do određenog stepena. Upravo izolovanost, velike razdaljine i regionalne specifičnosti pokretale su lokalne zajednice i bile uzrok jačanja autonomnosti provincija i federalističkog pokreta. Njihovi društveni nosioci bili su zanatlije, sitni proizvođači i trgovci... [odnosno pripadnici tzv. tradicionalnog srednjeg sloja – prim. I. P.]” (Paligorić, 1972: 3). Tako je došlo do postepenog razvoja predindustrijske proizvodnje u unutrašnjosti Argentine: na severoistoku zemlje (u provincijama Salta, Huhuj, Santjago del Estero, Katamarca i Tukuman) paralelno sa poljoprivrednom proizvodnjom razvijala se zanatska industrija, i to pre svega tekstilna, potom drvena industrija (proizvodnja nameštaja i kočija), kao i prerađivačka industrija (proizvodnja kože). U Mendosi, San Huanu i La Riohi, pored uzgajanja vinove loze i proizvodnje vina, mogli su se naći začeci tekstilne,

41 Ovde se posebno izdvajaju mere poput „Dozvole plovidbe” (*Navíos de permiso*) na osnovu koje je, na primer, Engleska dobila mogućnost ograničene trgovine sa ovim regionom, potom napuštanje sistema *konvoja* i uvođenje plovidbe registrovanih brodova (*Navíos de registros*) (1740), proširenje trgovine između Španije i luke u Buenos Ajresu (i otvaranje trinaest španskih luka) (1728), donošenje uredbi o slobodnoj međuregionalnoj trgovini (1776) itd. (Germani, 2010: 214). Ove reforme nisu odmah dale pozitivne rezultate „jer *registros* nisu mogli da se oslobode navike da plove u konvojima. Ali negde 1764. [...] veze između Španije i Novog sveta sve su redovnije. Brodovi jednom mesečno plove između Kadiza, Havane i Portorika, a jednom u dva meseca do Rio de la Plate” (Brodell, 2007: 404).

kao i metalske industrije. Takođe, već smo u delu o razvoju rudarske proizvodnje mogli da vidimo da su određeni delovi Argentine, pogotovo provincija Kordoba, bili karakteristični po uzgajanju mula za Gornji Peru (*Alto Perú*). Uzgajanje mula za proizvodnju u rudnicima u Potosiju predstavljalo je najvažniju aktivnost ovog regiona i ujedno jedinu vezu sa spoljašnjim tržištem (Ferrer, 2004: 48–51; Gelman, 2014: 89).

Međutim, nije se moglo govoriti o jedinstvenoj nacionalnoj ekonomiji u Argentini. Analizirajući privredni razvoj Argentine tokom kolonijalnog perioda, Ferer (1963) govori o kolonijalnoj privredi na teritoriji Argentine kao o skupu „regionalnih ekonomija opstanka”, koje karakteriše visok stepen izolacije, nerazvijeno tržište novca, slabo razvijena spoljnotrgovinska robna razmena i dugotrajna stagnacija (prema Germani, 2010: 214).

Ovakvi [’protoindustrijski’ – prim. I. P.] centri nužno su morali biti konkurentski, bar u Vicekraljevstvu kao što je bilo Rio de la Plata, kako lučkim centrima (Buenos Ajresu, pre svega), odnosno trgovačkom kapitalizmu koji se rađao u priobalnom pojasu, tako i veleposednicima-kreolima, vlasnicima rudnika, koji su, da ponovimo, svoj interes videli u režimu slobodne trgovine. „Otuda je na zastavi trgovačke buržoazije obala [...] uvučene u trgovačke interese Velike Britanije i Francuske stajalo geslo *mercado libre*” (Paligorić, 1972: 35–36).

S tim u vezi, latinoamerička veleposednička i trgovačka grupacija nastojale su da onemoguće razvoj nacionalne industrije. Na osnovu dostupnih podataka koji se odnose na uvoz robe preko luke u Buenos Ajresu, može se videti da su „[...] sve do polovine XIX veka oko 50% uvezene robe činili proizvodi kao što su tekstil, piće, šećer, mate, duvan...; svi ovi proizvodi predstavljali su direktnu konkurenciju proizvodnji u unutrašnjosti zemlje. Veliki broj ovih proizvoda, pogotovo tekstilnih, imao je određen stepen prefinjenosti i cenu protiv čega nije mogla da se takmiči nesigurna i neefikasna zanatska industrija ostatka zemlje” (Ferrer, 2004: 98).

Govoreći o situaciji u provinciji La Plata, Rikardo Levene beleži: „U stvari, aktivna trgovinska razmena koja je započela sa *Reglamentos* 1778. godine proizvela je propast prvih nacionalnih privrednih grana” (Frank, 2002: 40). Zapravo, politika slobodnog tržišta uslovlila je zatrpavanje i zasićenje, pogotovo britanskom robom, kao i nestanak lokalnog zanatstva i industrije u provincijama, što je dovelo do odliva kovanog novca i ozbiljne nestašice (Luna, 2015: 73).⁴² Činjenica da su gotovo svi proizvodi tekstilne i metalurške industrije bili uvezeni uticala je na izostanak lokalne proizvodnje ovakve vrste robe. Sve do sredine XIX veka odeća (poput ponča), potom noževi, alati i ostali ručni alati koje je koristila seoska populacija uvozili su se, i to uglavnom iz Engleske (Ferrer, 2004: 84).

42 Izuzetak je predstavljala proizvodnja šećera u Tukumani i razvoj stočarstva u Kordobi (Ferrer, 2004: 98).

Usled Napoleonovih ratova i kontinentalne blokade, Engleska je bila preplavljena proizvodima za koje nije mogla da pronađe kupce. U potrazi za novim tržištima, mnogi engleski trgovci su doputovali u Buenos Ajres jer je još pre 1810. godine došlo do otvaranja tržišta. „To je značilo da su engleski trgovci, osim naseljavanja u samom gradu, mogli da putuju po unutrašnjosti istražujući nove i bolje tržišne mogućnosti” (Luna, 2015: 58). S obzirom na to da se veći deo Gornjeg Perua nalazio u rukama Španaca, tradicionalna trgovina mulama iz kolonijalnog perioda bila je zaustavljena, a time i unos novca i njegovo kretanje po regionu (Luna, 2015: 58).⁴³ Roba koja se uvozila iz Engleske bila je boljeg kvaliteta nego roba koja se proizvodila u Argentini. „Obično su donosili dobru, jeftinu vunenu odeću, boljeg kvaliteta nego što se mogla naći u Argentini; pribor za domaćinstvo, noževe, lance, čini je i ostalu robu koju su mogli brzo da prodaju” (Luna, 2015: 59). „Bilo bi drsko porediti domaću privredu sa engleskom privredom. Ti preduzimljivi fabrikanti već su nam poslali kabanice [...] vunenu i pamučnu robu koja je kvalitetnija od naših lokalnih tkanina [...]. Potpuno su uništili naše fabrike i doveli do prosjačkog štapa ogroman broj muškaraca i žena koji su zarađivali za život predenjem i tkanjem” (Astesano, 1960: 49, navedeno prema Frank, 2002: 69).⁴⁴ S tim u vezi, Aguero ističe: „Zanati, industrija, pa čak i sama poljoprivreda u ovim regionima biće potpuno zapušteni i napušteni, mnoga naša područja biće neizbežno uništena” (Astesano, 1960: 49 i Rosa, 1943: 38–39, navedeno prema Frank, 2002: 69). Ovim se pokazalo da je lokalnoj privredi saveznik bio protekcionizam, odnosno zaštita koju je pružila Španija, dok je, s druge strane, priobalnoj trgovini i nastajućoj trgovačkoj buržoaziji „saveznik bio španski neprijatelj” (Paligorić, 1972: 36).

Upravo smo mogli da vidimo kakve promene je donela politika slobodnog tržišta u unutrašnjosti Argentine. Istovremeno, liberalizacija trgovine bila je od suštinskog značaja za razvoj Buenos Ajresa i formiranje njegove društvene strukture, o čemu će biti reči u nastavku rada. Nasuprot razvoju lokalne industrije u unutrašnjosti zemlje, situacija u Buenos Ajresu bila je nešto drugačija. Ilustracije radi, ovde se navodi jedan slikovit prikaz „[...] kraljevski računovođa opisao je Buenos Ajres kao najsiromašniji grad u Indijama [...] Pre 1610. godine bio je tek nešto više od malog naselja sa jedva pet stotina stanovnika, brodolomnika dvaju ogromnih mora: pampi, u koje se nisu usuđivali da uđu jer nisu poznavali teren van gradskih granica i reke Plate koja se ulivala u Atlantik. Prvi Portenjci, odnosno stanovnici

43 Osim toga, engleski trgovci su zahtevali da njihova roba bude plaćena u čvrstoj valuti, uglavnom srebrom, što je takođe doprinelo nestašici.

44 U sličnom duhu, Brodel ističe: „U isto vreme roba koja je stizala u velikim količinama iz Evrope (mahom iz Engleske i Španije) preplavila je lokalna tržišta, a njen kvalitet i niska cena doveli su do postupnog uništavanja lokalnih industrija. Trgovački tokovi su se takođe menjali, sad u korist lokalne trgovine, sad opet na njenu štetu” (Brodel, 2007: 404).

luke Buenos Ajresa, bili su u toliko teškoj situaciji da je njihovo preživljavanje zavisilo od dolaska ovlašćenih brodova iz Španije” (Luna, 2015: 11). Tokom XVII veka stanovnici Buenos Ajresa bavili su se isključivo krijumčarenjem robe. Kako bi platili krijumčarenu robu, morali su da se oslone na tada najveći (a i gotovo jedini!) izvor bogatstva koji im je bio dostupan – na ogromna stada divlje stoke. U tom periodu beleži se stvaranje zadruga za tzv. *vaquerías*, odnosno organizovane ekspedicije za hvatanje goveda, koje su činili ljudi naoružani kopljima (Luna, 2015: 15, 20). Početkom XVIII veka stanovnici Buenos Ajresa počeli su da osnivaju poljoprivredna dobra, posede za gajenje stoke, gde je ona čuvana do vremena za klanje, čime je umnogome olakšan način uzgajanja stoke (*Ibid.*: 28).⁴⁵

Nepovoljan položaj Buenos Ajresa može se objasniti time što je u to vreme u Španiji bilo dominantno uverenje da posedovanje zlata i srebra predstavlja jedini izvor bogatstva, a Buenos Ajres nije imao ni jedno ni drugo. Međutim, u vreme Burbona,⁴⁶ umesto dotadašnjeg verovanja da je posedovanje srebra i zlata pokazatelj bogatstva, počelo je da se veruje da različita roba i ekonomska aktivnost predstavljaju bogatstvo (otuda se javlja značaj kože). „Stoga je oblast Rio de la Plate, gde nije bilo ni zlata ni srebra, ali su postojala druga preimućstva, počela više da se ceni” (Luna, 2015: 33). Takođe, ono što će se pokazati presudnim za kasniji razvoj Buenos Ajresa bilo je i to što se nalazio na strateški dobrom mestu; Buenos Ajres je zaista bio „kapija prema unutrašnjosti” (Luna, 2015: 15–16).

Tako su ekonomska i društvena struktura grada počele polako da se menjaju. „Fizionomija Buenos Ajresa, tog od Boga zaboravljenog grada koji je živio od krijumčarenja i iščekivanja registrovanih brodova koji su dolazili u najboljem slučaju jednom godišnje, polako se menjala. Sredinom XVIII veka novi Buenos Ajres već je imao lokalnu ’industriju’ zasnovanu uglavnom na eksploataciji kože” (Luna, 2015: 29). Tokom XVII veka u Buenos Ajresu je živelo oko 1.000 stanovnika, i mnogi istraživači se slažu s tim da je ovaj grad, kao i ceo ovaj region, bio veoma siromašan. Određene zanatske aktivnosti koje su bile namenjene potrošnji domaćeg stanovništva razvile su se tokom ovog perioda u priobalnim gradovima. Osim toga, u Buenos Ajresu se moglo naći određeno trgovačko jezgro koje je nastojalo da iskoristi ograničene mogućnosti koje je pružala luka. Međutim, siromaštvo, odsustvo proizvodnje koja je namenjena izvozu, kao i nedostatak razmene s drugim regionima pružaju objašnjenje zašto trgovački

45 Međutim, jedini proizvod koji se tada koristio bila je koža, koja se nosila na štavljenje, a potom izvozila (Luna, 2015: 14).

46 U prethodnom periodu, u vreme dinastije Habzburga (članovi ove dinastije bili su kraljevi Španije od 1516. do 1700. godine), Amerika je davala Kruni porez od svega 20% vrednosti iskopanog metala (tzv. kraljevska petina), a sav preostali profit ostajao je privatnim vlasnicima (Luna, 2015: 33).

sloj sve do kraja XVIII veka nije uspeo da ostvari značajniji uticaj (Ferrer, 2004: 53). Od presudnog značaja za razvoj ovog grada bilo je formiranje Vicekraljevstva Rio de la Plata (1776) i izbor Buenos Ajresa za prestonicu novog vicekraljevstva (Gelman, 2014: 117; Luna, 2015: 34–36).⁴⁷

Kao što smo mogli da vidimo, odmah nakon formiranja Vicekraljevstva bila je omogućena slobodna trgovina, tako da je uspostavljena direktna veza između luke u Buenos Ajresu i luka u Španiji, kao i većine luka u Južnoj i Srednjoj Americi. Zahvaljujući uvođenju novih pravila, promet robe kroz luku Buenos Ajresa značajno je povećan, tako da je između 1780. i 1800. godine grad doživeo pravi procvat (Luna, 2015: 37; Ferrer, 2004: 75–76). „Tih godina mnogi doseljenici [...] naselili su se u Buenos Ajresu. Luka je prihvatila brodove iz Severne Amerike, kitolovce ili brodove koji su dovozili žitarice. Razvila se izuzetno živahna razmena; *casas de comercio* (trgovačke kuće) postajale su sve brojnije, kao i broj trgovaca i šegrti” (čime je bitno podstaknut razvoj trgovačkog kapitalizma u Argentini – prim. I. P.) (Luna, 2015: 37).

Do sada je bilo reči o različitim proizvodnim oblicima koji su se razvijali u zemljama Latinske Amerike tokom kolonijalnog perioda. Područje današnje Argentine nije bilo bogato plemenitim metalima, otuda se i kolonijalna vlast veoma kasno uspostavila u ovom delu Latinske Amerike. Analizirajući ekonomska i društvena kretanja u Argentini, videli smo da je najpre na severu Argentine došlo do razvoja određenih oblika protoindustrije, kako zbog potrebe da se snabde rastuća rudarska proizvodnja, tako i usled ograničenog uvoza robe. S tim u vezi, u području Rio de la Plate (i Buenos Ajresa) tek će pri kraju kolonijalnog perioda doći do razvoja (u početku veoma ograničenog) određenih privrednih aktivnosti. Otuda je i analiza ekonomskih i društvenih kretanja u Buenos Ajresu ostavljena za sam kraj.

Iako je do sada, u kontekstu razmatranja ekonomskog i društvenog preobražaja Latinske Amerike tokom kolonijalnog perioda nužno bilo reći i o procesima društvenog strukturisanja u Argentini, u delu koji sledi biće nešto detaljnije predstavljena društvena struktura u Argentini krajem XVIII veka. Uz to, traganje za određujućim uslovima načina strukturisanja osnovnih društvenih grupa vodilo je istraživanje i do analize procesa sticanja političke nezavisnosti, čemu će biti posvećen poslednji deo rada.

47 Vicekraljevstvo Rio de la Plata osnovano je ukazom kralja Karlosa III 1. avgusta 1776. godine i ujedno je bilo poslednje u Americi (Luna, 2015: 243). U pogledu teritorijalne organizacije, novoformirano Vicekraljevstvo obuhvatalo je teritoriju današnje Argentine, Bolivije, Paragvaja i Urugvaja (vid. Gelman, 2014: 117–118). Kada je reč o privrednim karakteristikama ovog dela Latinske Amerike, ogromne površine pretrija bile su pogodne za poljoprivrednu proizvodnju. U severnom delu Buenos Ajresa, južnim delovima Kordobre i Santa Fea, sve do severoistočne provincije Entre Rios, uzgajale su se mule. Paragvaj, potom severni delovi Korijentesa i Tukumana, Misiones bili su bogati šumama, dok su se zalihe srebra i minerala mogle naći u Mendosi (Luna, 2015: 35–36).

4.1.5. Društvena struktura u Argentini krajem kolonijalnog perioda

Do sada su analizirane društveno-istorijske okolnosti tokom kolonijalnog perioda na području Latinske Amerike (ali i Argentine) u čijim okvirima je potrebno razmatrati pojavu i konstituisanje osnovnih društvenih grupa u Argentini. Kada je reč o procesima društvenog strukturisanja u Argentini tokom ovog perioda, bitno je naglasiti da se oni formiraju po opštim obrascima koji su bili karakteristični za ostala područja Latinske Amerike, i to na osnovu klasnih i etničkih razlika. U nastavku rada dat je prikaz društvene strukture u Argentini krajem XVIII veka.

Tabela 2. Društvena struktura Argentine krajem XVIII veka

U okviru sistema klasifikacije	Viši slojevi	Španci	Krupni trgovci koji su imali monopol nad uvozom i izvozom
			Visoki zvaničnici i sveštenici
		Kreoli (belci)	Krupni trgovci (bez monopola)
			Zemljoposednici
			„Službenici” u lokalnoj administraciji – predstavnici Krune (<i>intendants</i>) ⁴⁸
			Srednji trgovci
	Srednji slojevi	Kreoli (uglavnom mestici)	Industrijalci (u gradu) itd.
			Sitni trgovci
			Slobodne zanatlije
	Niži slojevi	Neki kreoli, crnci, mulati ili Indijanci (većinom)	Poslovođe, zakupci zemljišta i ostali „zaposleni”
			Slobodni radnici
			Kmetovi
Delimično marginalizovani	Mestici, slobodni gaučosi		
U potpunosti marginalizovani	Indijanci koji nisu bili obuhvaćeni kolonijalnom vlašću		

Izvor: Germani, 2010: 219

48 Brodel takođe koristi naziv „službenici”, pre svega zbog praktičnosti, a „ne iz preterane modernosti” ove društvene grupe (Braudel, 1998: 38).

Na osnovu prikaza društvenih grupacija u tabeli 2, možemo najpre videti da u okviru najvišeg sloja osnovni obrazac raslojavanja do perioda sticanja nezavisnosti predstavlja *mesto rođenja*, pa se tako javlja podela na Špance i kreole. Dalje se uočava da se unutar prve grupe na samom vrhu „stratifikacijske piramide” nalazi grupacija ’privilegovanih’ španskih trgovaca koja se bavila uvozom i izvozom najrazličitije robe. Kao što smo prethodno mogli da vidimo, osnovu na kojoj se formirala ova grupa predstavljao je *monopol* koji je Španija imala nad ukupnom trgovinom (uvozom i izvozom). Najvišem društvenom sloju pripadali su i visoki službenici Krune, koji su bili direktno povezani sa Španijom, u čijim rukama je bila koncentrisana politička moć. Preciznije, politička vlast u datim istorijskim uslovima, da ponovimo, pripadala je poslanstvu kralja – najčešće vicekralju.

Prelazeći na sledeću grupaciju – kreolsku buržoaziju – može se takođe uočiti hijerarhizacija slojeva. U pogledu ekonomske moći ovde se posebno izdvajaju trgovačka i zemljoposednička grupacija. Kada je o trgovačkoj buržoaziji reč, bitno je istaći da je njenom formiranju i pre svega jačanju umnogome doprinela liberalizacija međunarodne i međuregionalne trgovine. S druge strane, kao što je prethodno napomenuto, proces formiranja veleposeda na području Latinske Amerike doveo je do pojave zemljoposedničke oligarhije, koja je bila povezana sa pripadnicima trgovačke buržoazije. Osnovu ekonomske moći ovog dela više klase u Argentini prvenstveno je činila kontrola nad proizvodnjom stočarskih proizvoda (pre svega kože čiji izvoz je u velikoj meri bio olakšan navedenim merama liberalizacije), ali ne toliko i kontrola nad velikim imanjima. Imajući na umu da poljoprivredni sektor još uvek nije predstavljao dominantan sektor u Argentini, ova grupacija je bila podređena trgovačkoj buržoaziji (Germani, 2010: 214–215; Furtado, 1976: 32–34).

Konačno, tokom kolonijalnog perioda došlo je i do formiranja malog ’industrijskog’ jezgra čiji su pripadnici bili hijerarhijski veoma bliski pojedincima iz trgovačke i zemljoposedničke grupacije. Ta povezanost, pogotovo sa poljoprivrednim sektorom, manifestovala se u vidu veoma bitnih delatnosti, poput štavionica, solana itd. Ne smeju se, međutim, izgubiti iz vida osnovna obeležja ovog sektora, a to su pre svega proizvodnja veoma ograničenog obima, koja je bila zasnovana na radu robova (Germani, 2010: 215).

Kada je reč o diferencijaciji u okviru dominantnog sloja u Latinskoj Americi, važno je istaći da iako pripadnici kreolske buržoazije nisu imali politički uticaj (što je direktno doprinosilo smanjenju njihove lojalnosti Kruni), oni su ipak kroz učešće u gradskim savetima (*cabildos*) i preko vicekralja uspevali da nametnu onakvu politiku cena, ugovora, zakona o

skitnji itd. kakva im je odgovarala (Frank, 2002: 42). Na primer, u Argentini „[...]pokrajinama kao što su La Rioja ili Katamarca rukovodili su kreoli koji su bili na čelu gradskih saveta. Analiza sastava gradskih saveta u unutrašnjosti [Argentine – prim. I. P.] pokazale su da su gotovo uvek, izuzimajući povremeno nekog španskog trgovca kojeg bi prihvatila lokalna zajednica, tim savetima upravljali potomci konkvistadora ili starih porodica iz svake provincije” (Luna, 2015: 40).

U pogledu uslova u kojima su se konstituisale ostale društvene grupe, potrebno je imati na umu ono o čemu je već bilo govora: razvoj većeg dela Latinske Amerike bio je veoma dugo podređen metropoli (Španiji) koja je imala monopol izvoza i uvoza, dok su kolonijalna područja jedino mogla da izvoze sirovine i da uvoze gotove proizvode iz Španije. Razvoj lokalne „industrije”, uslov koji je zajedno sa agrarnom reformom bio nužan za stvaranje unutrašnjeg tržišta, kočila je Španija, koja je u kolonijama uspostavila režim strogo zatvorenog tržišta, zadržavajući isključivo pravo prekomorske trgovine, sprečavajući privredni razvoj kolonija izričitim zabranama proizvodnje niza proizvoda, osim za potrebe lokalne zajednice (Vitale, 1983: 55; Paligorić, 1972: 34). U svojoj studiji o argentinskoj privredi Aldo Ferer napominje: „Rudarstvo, tropska poljoprivreda, ribolov, lov i drvna industrija kao ekspanzivne delatnosti privlačile su kapital i radnu snagu [...] Bogati veleposednici i trgovci, zatim visoki službenici Krune [...] bavili su se izvozom[...] Pomenuti sektori [...] predstavljali su unutrašnje kolonijalno tržište i izvor akumulacije kapitala [...] Male grupe veleposednika, trgovaca i političara bogate se i sve više kupuju trajnu potrošnu i trajnu fabričku robu[...] Skoro da ne treba sumnjati da su i takva uređenost izvoznog sektora i koncentracija bogatstva bili glavna prepreka promeni organizacije domaće proizvodnje, koja bi dovela do podizanja tehničkog i kulturnog nivoa i pojave društvenih grupa zainteresovanih za razvoj domaćeg tržišta, kao i za izvozne artikle koji ne bi bili kontrolisani od strane tržišta metropole” (Ferrer, 1963: 19–21, navedeno prema Frank, 2002: 38). „Izvozni sektor nije, dakle, dopuštao da sistem kao celina pretrpi preobražaj. Nema sumnje da su struktura izvoznog sektora i koncentracija bogatstva predstavljali osnovne prepreke za diversifikaciju unutrašnje proizvodne strukture. Kada je reč o odnosu izvoza i unutrašnjeg tržišta, ogroman udeo kapitala se koristio za uvoz luksuzne robe iz metropole (koju je bilo teško ili nemoguće proizvesti kod kuće), a samo mali deo se investirao u manufakture i potrošnju u vezi sa *unutrašnjim tržištem*. Zahvaljujući trgovini i stranom kapitalu ekonomski i politički interesi rudarske, poljoprivredne i trgovačke buržoazije – ili sva tri oslonca privrednog stola, kako je Kladio Velis nazvao svoje pretke iz XIX veka – nisu držali do unutrašnjeg privrednog razvoja” (Frank, 1983: 87).

U pogledu konstituisanja srednjih slojeva u Argentini, vidimo najpre da su njih činili sitni trgovci, zakupci zemljišta, slobodne zanatlije (pekari, kovači, kožari, radnici u bakalnicama itd.) Unutar ove grupacije mogli su se naći još i stalno ili privremeno zaposleni na različitim poslovima u gradskim područjima (Gelman, 2014: 102; Germani, 2010: 216).⁴⁹

Kada je reč o položaju zakupaca zemljišta, najpre treba reći da je razvoj trgovine u XVIII veku uslovio značajne promene ukupne poljoprivredne proizvodnje, što se posebno manifestovalo u intenzivnijoj organizaciji hacijende i revalorizaciji zemlje u dva izvozna regiona – od Akonkagve do Kolčagve. Novinu je činilo povećanje cene zakupa zemlje. U skladu s tim, „zavisnost stanara – zakupaca postajala je sve veća, a obaveze sve teže [...]. Termin *arrendatario* [onaj koji je uzeo pod arendu] koji se takođe odnosio na sve pripadnike srednjeg i višeg staleža, prestao je da se koristi, a termin *inquilino* stekao je naročito značenje. Ukratko, poljoprivredna imanja poprimila su oblik koji nije imao nikakve veze sa *encomiendom* [...]. Ova imanja poticala su iz drugog perioda kolonijalne istorije, perioda obeleženog stratifikacijom: zemljoposednici su se kretali prema gornjem sloju, a siromašni Španci i različite kategorije rasnih mešavina (*mestizaje*) prema dole [...]. Stratifikacija se intenzivirala u XVIII i XIX veku, a uporedo sa njom pogoršavao se položaj *inquilino*-a. U XVIII veku *inquilino* je bio u veoma podređenom položaju. Proces proletarizacije *inquilino*-a je započeo i ubrzao se u XIX veku” (Gongora, 1960: 114–115, navedeno prema Frank, 2002: 45–46).⁵⁰

U tom smislu položaj ove grupacije bio je znatno nepovoljniji u odnosu na ostale grupacije koje su pripadale srednjem sloju. To se može objasniti time što zakupci zemljišta nisu imali pristup kapitalu, tako da su morali da pribegavaju uzimanju kredita od zelenaša, prodajući svoje proizvode po niskim cenama ili cenama koje ni u kom slučaju nisu bile dovoljne da nadoknade troškove njihove proizvodnje. Ono što je dalje otežavalo poljoprivredni razvoj, pa time i ukupan položaj pojedinaca koji su pripadali ovom sloju, bilo je preovlađujuće prisustvo negativnih vrednosti prema manuelnom radu uopšte, a posebno radu u poljoprivredi, nedostatak stručnosti, nepredvidivost spoljašnjeg i unutrašnjeg tržišta itd. (Germani, 2010: 216). I u kasnijem periodu položaj ove grupacije bio je veoma nepo-

49 Treba istaći da je u regionu Rio de la Plate došlo do formiranja esnafa koji su regulisali zanatske aktivnosti, kao što su vrsta i količina proizvodnje, cena proizvoda, zarade itd. Posebno su bili značajni esnafi „kujundžija” i obučara, u čijem sastavu su se nalazili Španci i kreoli. To su ujedno bili jedini esnafi koji su uspeli da se očuvaju duže vreme (vid. Germani, 2010: 216; Gelman, 2014: 102).

50 U svakoj regiji stanar male parcele (gotovo uvek lošeg kvaliteta) koji živi unutar granica velikog poseda dobio je lokalni naziv: *huasipunguero* u Ekvadoru, *conuquero* u Venecueli, *yanaco* u Peruu, *inquilino* u Čileu, *morador* u Brazilu (Furtado, 1976: 72).

voljan, naročito na prelazu vekova kada je došlo do porasta cena zakupa zemlje, posebno u profitabilnijim zonama blizu obale. Ovakva situacija bila je dodatno pogoršana stalnim viškom radne snage, koju su pretežno činili evropski imigranti (Rock, 1975: 14). Na kraju treba spomenuti i 'nadzornike' („*capataz*” de *estancia*) koji su takođe predstavljali deo srednjih slojeva, s tim što je njihov broj bio veoma mali (Germani, 2010: 216).

Krećući se dalje kroz društvenu hijerarhiju, nailazimo na niže društvene slojeve koji su obuhvatali slobodne gradske radnike, Indijance i na kraju robove. Slobodni gradski radnici činili su, naročito u Buenos Ajresu, malu grupu (većinu poslova, uključujući i zanatske, obavljali su robovi i Indijanci!). Međutim, kako se ističe „iako su pravno bili slobodni, proletari se u stvarnosti nisu mnogo razlikovali od Indijanaca i robova. Radnici su vodili bedan život u veoma siromašnim kolibama koje su bile izgrađene u pustoši” (Germani, 2010: 217). Najzad, na samom dnu društvene hijerarhije nalazili su se robovi (pretežno iz Afrike) i Indijanci, koji su najčešće radili kao posluga u domaćinstvima, u zanatskim radnjama ili su pak radili kao nadničari u gradu ili na selu (*Ibid.*).

Sa stanovišta društvenih odnosa u Argentini tokom perioda kolonijalne vlasti, od posebne važnosti za karakter društvene strukture bilo je upravo to što je na području Argentine bila uspostavljena samo delimična dominacija kolonijalne vlasti; čak i u XVIII veku kolonijalna vlast obuhvatala je samo mali deo današnje argentinske teritorije, dok su ogromne površine, naročito u predelima Pampe, Patagonije i regiona Čako, ostale pod dominacijom Indijanaca, koji su bili nezavisni od španske vlasti (kao i od njihovih potomaka, kreola – *criollos*)⁵¹ tokom većeg dela XIX veka, odnosno nalazili su se izvan sistema kolonijalne vlasti (Gelman, 2014: 68–69). U tom smislu izvan sistema stratifikacije nalazili su se gaučosi, s jedne, i Indijanci koji su živeli u ovim područjima, s druge strane. Analizirajući položaj gaučosa, Ferrer opisuje na sledeći način njihovu pojavu: „Neograničena ponuda zemlje i ogromni horizonti pampe postavili su fizičke temelje za pojavu 'ljudskog bića' koje nije bilo integrisano u socijalno okruženje, kao ni u sam proces proizvodnje – radilo se o gaučosu” (Ferrer, 2004: 52). S tim u vezi, društveni položaj gaučosa se bitno razlikovao od pojedinaca koji su zauzimali niže položaje. Ono što je posebno karakterisalo ovu grupaciju bila je njihova lična sloboda i nezavisnost, kao i to što se njihova egzistencija zasnivala na potrošnji mesa koje su dobijali od ogromnih stada slobodne stoke u području pampe. Prema principu „Pampa i goveda za sve”, treba reći da farmeri u to vreme nisu bili zainteresovani za meso, već samo za kožu, i u tom smislu gaučosi su ipak delimično mogli da se 'uključe' u društveno-ekonomski sistem kolonijalnih velikih

51 Kreolima se nazivaju potomci Španaca koji su rođeni u Latinskoj Americi.

poseda (*estancias*).⁵² Njihovi kontakti sa zajednicom bili su ograničeni na minimum koji je bio neophodan za zadovoljavanje njihovih potreba, a povremeno su radili i na velikim imanjima. Najzad, izvan kolonijalne vlasti, i stoga izvan sistema raslojavanja, potpuno marginalizovani, mogu se smestiti Indijanci koji su zauzimali ogroman deo Pampe i Patagoniju⁵³ (Germani, 2010: 217).

Do sada su razmatrani osnovni društveni odnosi u Argentini tokom perioda kolonijalne vlasti. Da bi se dalje promene u strukturisanju društvenih odnosa mogle potpunije razumeti, potrebno je ukratko razmotriti proces sticanja nezavisnosti zemalja Latinske Amerike.

4.1.6. Kraj kolonijalne vlasti i sticanje nezavisnosti

Prva polovina XIX veka u Latinskoj Americi bila je obeležena borbama za nezavisnost i procesom formiranja nacionalnih država. Pokret za nezavisnost u španskim kolonijama širio se iz tri centra: Karakasa, Buenos Ajresa i Meksika. Prva dva regiona zabeležila su brz razvoj tokom XVIII veka, što je u velikoj meri predstavljalo manifestaciju slabljenja pomorske moći Španije, ali i jačanja uticaja Velike Britanije (u ovim regionima uspon trgovačke buržoazije uticao je na proces sticanja nezavisnosti). S druge strane, u Meksiku je situacija bila nešto drugačija, jer se rudarska proizvodnja srebra još uvek nalazila u prosperitetnoj fazi, predstavljajući na taj način osnovu rasta regionalne ekonomije. Uz to, meksičko domorodačko stanovništvo, koje je zabeležilo ponovni rast u poslednjem veku kolonijalne dominacije, vršilo je snažan pritisak na latifundijsku strukturu, zahtevajući sprovođenje agrarne reforme. Ovaj period bio je obeležen nizom socijalnih ustanaka, među kojima se posebno ističe seljački pokret na čelu sa Emiliom Zapatom. Dakle, u borbi za nezavisnost u Latinskoj Americi mogu se prepoznati dva različita pokreta. S jedne strane, nailazimo na uspon buržoazije koja je nastojala da integriše ekonomije svojih zemalja u rastući tok međunarodne trgovine (ovi pokreti su obeležili veći deo XIX veka), dok se, s druge strane, nalaze pokreti koji su težili da uključe autohtone mase u politički i društveni život, uz istovremeno osporavanje dominacije kolonijalnog režima (ovaj pokret došao je do izražaja početkom XX veka sa meksičkom revolucijom) (Furtado, 1976: 35–36).

Kada je reč o faktorima koji su doveli do jačanja pokreta za nezavisnost, oni se mogu podeliti na spoljašnje i unutrašnje. Ukratko, u pogledu uticaja spoljašnjih faktora, do nezavisnosti je došlo upravo u periodu

52 Prva imanja, odnosno veliki posedi za uzgajanje goveda na obodima Buenos Ajresa.

53 Prema određenim procenama, svega 10% Indijanaca bilo je uključeno u kolonijalni sistem (Germani, 2010: 217).

od 1810. do 1820. godine, kada su Napoleonovi ratovi doveli do rušenja španske monarhije, čime su oslabljene kolonijalne veze između Španije i njenih kolonija (Frank, 2002: 61).

S druge strane, pokreti za nezavisnost bili su uslovljeni i unutrašnjim činocima, odnosno istorijski uspostavljenim odnosima između metropole i kolonija. Radi se o suprotstavljenosti interesa dve dominantne društvene grupe, kreolske buržoazije i predstavnika španske krune, što će u velikoj meri odrediti glavne linije društvenog kretanja u Latinskoj Americi u prvoj polovini XIX veka. Kada je reč o odnosu kreolske buržoazije i predstavnika španske krune, od posebne važnosti je upravo to što je kreolima po pravilu bio onemogućen pristup položajima unutar 'kolonijalne administracije'. Tako je zabrana stupanja kreolskog stanovništva u javne službe predstavljala jedan od osnovnih elemenata latentnog konflikta između kolonija i metropola, konflikta koji je na kraju doveo do ratova za nezavisnost i političkog osamostaljenja kolonija (Južnič, 1966: 28). „Glavni povod revolucije iz 1810. godine bilo je postojanje društvene klase čiji su se interesi sukobljavali sa sistemom dominacije koji je nametala metropola. Reč je o kreolskoj buržoaziji. Krajem kolonijalnog perioda ona je kontrolisala glavne izvore bogatstva, ali je vlast ostala u rukama predstavnika španske monarhije. Ta protivrečnost između ekonomske moći u rukama kreolske buržoazije i političke moći nad kojom su monopol imali Španci predstavlja motivacionu snagu koja je pokrenula revolucionarni proces 1810. godine. Interesi lokalne buržoazije sukobili su se sa interesima španske imperije. Dok je prvima bilo potrebno da nađu nova tržišta, španska Kruna je sprovedla restrikciju izvoza udovoljavajući samo trgovinskim prohtevima Poluostrva [Španije – prim. I. P.]. Dok je kreolska buržoazija želela da kupi fabričku robu po nižoj ceni, Imperija ih strogo usmerava na potrošnju artikala koje im španski trgovci prodaju po visokim cenama. Dok su Amerikanci zahtevali redukciju poreza, Španija je uvela nove. Dok je domaća buržoazija zahtevala da akumuliran kapital i ekonomski višak ostanu u Latinskoj Americi, španska imperija je uzimala veliki deo viška i obrtnog kapitala. Kreolska buržoazija je težila da preuzme vlast zato što je vladati značilo kontrolisati carinarnice, skladišta robe koje je kontrolisala Kruna, fiskalne prihode, visoke državne položaje, vojsku, državni aparat koji je određivao zakone o oporezivanju uvoza i izvoza. Lokalna buržoazija je jednostavno želela da preuzme kontrolu nad pomenutim poslovima Krune” (Vitale, 1969: 156–157, navedeno prema Frank, 2002: 62–63).

Kada je reč o karakteru revolucije iz 1810. godine, nju su predvodili „ljudi koji su liberalne ideje XVIII veka, francusko prosvetiteljstvo i španski liberalizam prilagodili sopstvenim interesima” (Vitale, 1983: 56). Dok je u Evropi jačanje liberalne misli dovelo do buržoasko-demokratske revolucije, u Latinskoj Americi jedini cilj je bio sticanje političke nezavisnosti

od Španije. „Argumente koje je evropska buržoazija upotrebila protiv feudalizma, kreolska buržoazija je uperila protiv ugnjetačkog režima španske krune. U Evropi je liberalna misao bila zastava industrijske buržoazije, u Latinskoj Americi ona je bila privremena ideologija zemljoposjednika, vlasnika rudnika i trgovaca. Politički liberalizam poslužio je da se opravda ekonomski liberalizam, ali dok je liberalizam u Evropi bio oružje industrijske buržoazije, u Latinskoj Americi se on koristio protiv španskog monopola. Tamo su se njime služili da bi zaštitili industriju, a ovde da bi zaštitili slobodnu trgovinu” (Vitale, 1983: 56).

Ono što je bitno za dalji razvoj događaja u Latinskoj Americi jeste to da je, kako se navodi, „kreolska buržoazija bila dovoljno moćna da preuzme vlast”, te da je nedostajao samo povod koji bi ubrzao revolucionarni proces. Povod je uskoro pronađen u Napoleonovom napadu na Španiju. Specifičnost ratova za nezavisnost nalazila se u tome što su nosioci revolucije uglavnom bili buržoaskog porekla: zemljoposjednici, trgovci, vlasnici rudnika, vlasnici plantaža itd. „S druge strane, stanovništvo je u velikoj meri ostalo ravnodušno prema revoluciji koja za njega nije predstavljala socijalnu emancipaciju, već direktnu konsolidaciju njegovih eksploatatora, kreolskih zemljoposjednika” (Vitale, 1983: 56).⁵⁴ Ukratko, revolucija iz 1810. godine nije imala buržoasko-demokratski karakter budući da nije sprovela agrarnu reformu, niti je dovela do razvoja industrije i unutrašnjeg tržišta. „To je bila politička a ne socijalna revolucija, u kojoj je kreolska buržoazija ostvarila samo jedan demokratski cilj – političku nezavisnost, koju kasnije nije mogla da odbrani od imperijalizma” (Vitale, 1983: 57).

U pogledu ekonomskih kretanja u Argentini nakon sticanja nezavisnosti od Španije,⁵⁵ od naročitog značaja je sklapanje sporazuma zemljoposjedničke i trgovačke buržoazije sa Engleskom i Francuskom kako bi se omogućio uvoz robe u Latinsku Ameriku u zamenu za veliko tržište na koje bi se izvozile sirovine. Tako je slobodna trgovina, koja je omogućila realizaciju interesa argentinske trgovačke buržoazije značila uništenje malih fabrika u unutrašnjosti zemlje koje su dostigle izvesni stepen razvoja tokom rata za nezavisnost (Vitale, 1983: 58). Ovim se pokazalo da odnosi zavisnosti nisu nestali. S tim u vezi, Brodel ističe. „Kako bi mogle postojati 'kolonije naseljavanja' koje ujedno ne bi bile i 'kolonije eksploatacije'? Možda bi umesto eksploatacije primereniji bio izraz 'marginalizacija'. To je ono stanje, unutar ekonomije – sveta, kada je neko osuđen da služi drugom, da poslušno prihvata ono što mu određuje vladajuća međunarodna podela rada. To je i bila uloga dodeljena Latinskoj Americi (za razliku

54 Masovno učešće stanovništva bilo je prisutno jedino u Meksiku i Boliviji, gde su Indijanci nastavili da se bore za nezavisnost putem agrarne revolucije (Vitale, 1983: 57).

55 Argentina je proglasila nezavisnost od Španije 1816. godine.

od Severne Amerike) i pre i posle sticanja političke nezavisnosti” (Brodell, 2007: 397). Odnosno, kako dalje nastavlja: „Suprotno tome [oslobađanju engleskih kolonija], Južna Amerika, pošto se oslobodila spona kolonijalnih sila, bila je još zavisna od Evrope. Oslobodila se samo jednog od dva gospodara, koji su je odavno nadzirali i iskorišćavali. Jer, da li se moglo očekivati da se Evropa odrekne američkog zlata i srebra? Čak i pre izbivanja revolucija koje će dovesti do nezavisnosti, evropske sile su se spremile za delovanje: svako je želeo da ugrabi nasledstvo koje se moglo očekivati” (Brodell, 2007: 405).

Odnosi nejednakosti i zavisnosti koji su bili uspostavljeni na spoljašnjem nivou u osnovi su bili prisutni i na unutrašnjem nivou.⁵⁶ U studiji o argentinskom federalizmu Burgin na sledeći način analizira ekonomski razvoj u Argentini nakon sticanja političke nezavisnosti: „Ekonomski razvoj postrevolucionarne Argentine obeležava prelaz ekonomskog centra ravnoteže sa unutrašnjosti ka primorju, zahvaljujući brzom ekspanziji primorja i istovremenom nazadovanju unutrašnjosti. Neujednačen ekonomski razvoj imao je za posledicu nešto što je u izvesnoj meri bila samoobnavljajuća nejednakost. Područja u unutrašnjosti zemlje primorana su da prepuštaju stalno sve veće delove nacionalnog dohotka Buenos Ajresu i drugim područjima na istoku” (Burgin, 1946: 81, navedeno prema Frank, 2002: 71).⁵⁷

U pogledu obrazaca društvenog strukturisanja nakon sticanja nezavisnosti, od ključnog je značaja to što je pokret za samostalnost imao u suštini samo politički karakter (došlo je do izmene političke strukture moći, dok je ekonomska /polufeudalna/ struktura u osnovi ostala neizmenjena). Tako je dinamika odnosa dve dominantne društvene grupe (kreolske buržoazije i predstavnika Krune) dovela do razaranja postojeće klasne strukture i strukturisanja novih društvenih odnosa. Promene društvene strukture odnosile su se isključivo na sam vrh društvene hijerarhije, pa su tako sticanjem političke samostalnosti predstavnici Krune u celini uklonjeni. Međutim, bez obzira na određeni kontinuitet tradicionalnog modela društvene strukture, ne može se poreći da je tokom ovog perioda došlo do određenih promena u društvenim odnosima. Zapravo, na delu su bili „počeci raspada tradicionalnog društva”, odnosno moglo se govoriti o „prelaznoj fazi” između kolonijalne ekonomije i izvozno orijentisane ekonomije (Germani, 2010: 221).

56 Ovde je zapravo reč o zavisnosti kao strukturalnom odnosu, koji istovremeno obuhvata i unutrašnji i spoljašnji odnos (vid. Garsija, 1983: 197–198).

57 Sve do 1900. godine, među pripadnicima elite nije bilo podrške ograničenju slobodne trgovinske razmene u korist protekcionizma i lokalnog industrijskog razvoja (Rock, 1975: 7–8).

4.1.7. Zaključak

Osnovni zaključak koji se nameće na osnovu prethodne analize, sasvim sažeto rečeno, glasi da se ekonomska i društvena struktura Argentine (kao i većine drugih zemalja Latinske Amerike) formirala i menjala u zavisnosti od oblika kolonijalne zavisnosti koji su joj bili nametnuti tokom kolonijalnog perioda.

Već na početku kolonijalnog perioda uspostavljena je ekonomska struktura koja je odgovarala interesima samih osvajača. U tom smislu je nakon prvih decenija kolonijalne vladavine došlo do razvoja dve privredne grane, i to rudarstva i poljoprivrede. Analiza je takođe pokazala da je glavni način eksploatacije osvojenih teritorija bilo korišćenje rudnih bogatstava (naravno, tamo gde ih je bilo) i autohtonog stanovništva. S obzirom na to da su Argentini nedostajala rudna bogatstva, ali i brojno domorodačko stanovništvo (koje bi služilo za eksploataciju), veliki deo teritorije ove zemlje ostao je izvan dominacije kolonijalne vlasti. Interes za 'zauzimanje' ovog dela javio se nešto kasnije.

Kada je o dominantnim društvenim odnosima na početku perioda kolonijalne vlasti reč, slika društva Latinske Amerike bila je veoma jednostavna. Naime, u zemljama Latinske Amerike (kao uostalom i same Argentine) preovladavala je prilično rigidna društvena struktura koju su činile sledeće grupe: španski osvajači koji su zauzimali različite dominantne položaje na osvojenim teritorijama, potom kreoli i pokoreno domorodačko stanovništvo.

Prateći, dalje, promene u društvenim odnosima u Argentini, mogli smo da vidimo na koji način su promene u odnosima kolonijalne zavisnosti menjale ekonomsku i društvenu strukturu ove zemlje. Tako je, najsažetije rečeno, kriza rudarstva dovela do prelaska na poljoprivrednu proizvodnju. Uz to, ukidanje sistema *enkomiende*, praćeno formiranjem velikih zemljišnih poseda (latifundija) predstavljalo je okvir za pojavu zemljoposedničke oligarhije, ali i sitnih posednika (minifundista). S druge strane, uvođenje burbonskih reformi u drugoj polovini XVII veka, na osnovu kojih je bila omogućena slobodna trgovina, predstavljalo je osnov za jačanje sloja trgovačke buržoazije. Formiranje i jačanje sloja kreolske trgovačke i zemljoposedničke grupacije najbolje ilustruje način na koji je transformacija oblika kolonijalne zavisnosti menjala strukturu društvenih odnosa.

Na koji način su se dalje promene u odnosima kolonijalne zavisnosti – u ovom slučaju sticanje političke, ali ne i ekonomske nezavisnosti – odrazile na promenu ekonomske i klasne strukture upravo smo mogli da vidimo, doduše veoma sažeto. Nasuprot bitnoj razlici između ova dva perioda (u vidu) sticanja političke nezavisnosti, neophodno je istaći i izu-

zetno važnu strukturalnu sličnost ova dva poretka, koja se zasnivala na nepromenjenoj ekonomskoj strukturi i prisustvu stranog kapitala. Na taj način, osnovna pretpostavka uspostavljanja kapitalističkog poretka, ukidanje polufeudalnih odnosa, nije bila ostvarena (agrarna reforma nije bila izvršena), tako da su dominantni društveni obrasci iz prethodnog perioda uglavnom i zadržani.

Takođe smo mogli da vidimo da zbog trgovačkog i inostranog kapitala, ekonomski i politički interesi rudarske, poljoprivredne i trgovačke grupacije nikada nisu bili usmereni ka unutrašnjem ekonomskom razvoju. Otuda su se, kako se ističe „[...] proizvodni odnosi i klasna struktura latifundija, rudarstva i njegovog ekonomskog i socijalnog 'zaleđa' razvili kao odgovor na grabežljive potrebe strane i latinoameričke metropole, a nisu bili posledica, kako se često i pogrešno tvrdi, transfera iberijskih institucija u Novi svet u šesnaestom veku” (Frank, 2002: 39).

Kada se u celini pogledaju procesi društvenog strukturisanja u Argentini, uočava se da su se oni oblikovali po opštim obrascima, karakterističnim za ostale zemlje Latinske Amerike. Preplitanju polufeudalnih i robovlasničkih društvenih odnosa na početku kolonijalnog perioda ubrzo su se pridružili i početni oblici kapitalističkog poretka i to, prvenstveno, u formi trgovačkog, ali i agrarnog kapitalizma koji će dugo predstavljati dominantan oblik kapitalizma. Ovako formirani društveno-ekonomski odnosi tokom dužeg vremenskog perioda ograničavali su kapitalistički razvoj u Argentini i time usporavali formiranje pre svega industrijske buržoazije i radničke klase. Videli smo takođe da je Španija donosila mere koje su štitile prekapitalističke oblike odnosa i na njima utemeljene društvene grupacije i tako snažno ograničavala napredovanje kapitalističkih odnosa. Nerazvijenost industrijske buržoazije i radničke klase gotovo samorazumljivo je bila uslovljena zakasnelim kapitalističkim razvojem zemalja Latinske Amerike, pa je tako industrijska buržoazija na svom razvojnom putu naišla na prepreke koje su bile nepoznate istoriji kapitalističkog razvoja u zemljama zapadne Evrope. Preovlađujuće 'polufeudalne' forme društvenih odnosa uz snažnu dominaciju inostranog kapitala, koji očigledno samo ograničeno može da podstakne kapitalistički razvoj, predstavljali su prepreku akumulaciji kapitala (pre svega industrijskog!). Na osnovu prethodnog izvođenja jasno je da dominantni interesi pripadnika veleposedničke i trgovačke oligarhije nisu ostavili delatni prostor nijednoj drugoj društvenoj grupaciji, pa se u tom smislu nijedna grupacija nije mogla pojaviti kao delatni istorijski subjekat. Odnosno, u ovako uspostavljenim društvenim okvirima nije bilo moguće konstituisanje grupa čiji bi imanentni interes bilo formiranje kapitalističkih odnosa, čime je i razvoj kapitalističkog poretka u ovom delu sveta bio značajno usporen.

4.2. Nastanak i konstituisanje radničke klase u Argentini

4.2.1. Strukturalne pretpostavke položaja radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka

U prethodnom delu rada bilo je reči o uslovima u kojima su početno konstituisane osnovne društvene grupe u Argentini. Ukazivanje na trajne strukturalne pretpostavke u vidu uspostavljenih društvenih odnosa neophodno je za kasniju analizu oporavljenih preduzeća u Argentini. Da bi se dobio celovitiji uvid u položaj radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka, neophodno je najsažetije sumirati karakteristike političkog i ekonomskog podsistema koje su uticale na oblikovanje kako društvene strukture, tako i samog radničkog pokreta u ovom delu Latinske Amerike.

4.2.1.1. Politička kretanja

U pogledu kretanja u političkoj sferi, bitno je navesti da su u periodu između 1860. i 1880. godine definisane glavne crte nacionalne države. U ovom periodu Buenos Ajres je postao glavni grad novoformirane države na čelu sa predsednikom Huliom A. Rokom. U to vreme u zemlji je postojala samo jedna politička 'partija', i to *Nacionalna autonomaška partija*, koja je imala podršku pripadnika više klase. Ova podrška je osigurana znatnim ustupcima koji su uključivali promovisanje izvoza poljoprivrednih proizvoda, ali i razvoj železničke mreže. Međutim, 1890. godine dolazi do određenih promena ovako uspostavljenog sistema odnosa. Događaj poput *Revolucije iz parka (Revolución del Parque)*,⁵⁸ označio je kraj konzervativne vlasti prethodnog sistema (Luna, 2015: 110, 270). Na čelu ove revolucije nalazila se novoformirana opoziciona partija *Građanska unija* (koja će godinu dana kasnije postati Radikalna građanska unija – *Unión Cívica Radical*, u daljem tekstu UCR),⁵⁹ koja je predstavljala interese srednje klase. Tokom naredne tri decenije (1880–1910) nastavljeno je uobličavanje moderne Argentine: obrazovni sistem je značajno pobošljan, došlo je do izgradnje železničke mreže (koja je bila najduža u Latinskoj Americi i jedna od najdužih na svetu)⁶⁰ i u velikoj meri je podržano useljavanje iz Evrope. „Tako je država koja je 1880. još uvek bila u povelju, 1910. već bila

58 Ova revolucija je poznata i kao *Revolucija iz 1890.*

59 Ova partija je ujedno predstavljala najstariju aktivnu političku partiju u Argentini.

60 Dužina železničke mreže u Argentini 1881. godine iznosila je svega 2.442 km, a trideset godina kasnije (1910) čak 27.713 km (González Bernaldo de Quirós, 2014: 214). Izgradnja železnica pretežno je finansirana britanskim kapitalom, pa su tako u godi-

na vrhuncu napretka u Latinskoj Americi. Bio je to najinteligentniji transplant evropske civilizacije koji je ikada viđen” (Luna, 2015: 119). Ukratko, ovih trideset godina (1880–1910) bile su od ključnog značaja u procesu stvaranja moderne Argentine (*Ibid.*: 120).

Među važnijim promenama koje su obeležile početak XX veka u Argentini treba istaći usvajanje *Zakona o izbornoj reformi* (odnosno *Zakona Saens Penja*, koji je nazvan prema predlagaču zakona Roki Saens Penji) 1912. godine, na osnovu kojeg je uspostavljeno univerzalno, obavezno i garantovano pravo glasa. Tako je zakon iz 1912. godine „zamenio prevrtljivi, prevarantski, nasilni način izbora iz prethodnih godina sistemom nepotpunih lista (*lista incompleta*) u kojem su građani mogli slobodno da glasaju” (Luna, 2015: 119–120). Donošenje *Zakona Saens Penja* predstavljalo je značajan iskorak ka demokratiji u ovom delu Latinske Amerike. Ovaj zakon je, međutim, bio osmišljen kako bi se rastući slojevi srednje klase, čije je interese predstavljala UCR, uključili u političku sferu. UCR ne samo da je bila kreator zakona *Saens Penja*, nego je imala i koristi od njega na prvim izborima, kada je 1916. godine Ipolito Irigojen izabran za predsednika Argentine, što je označilo početak nove etape – *uspon radikalizma* – koja će predstavljati najsvetliji primer argentinske parlamentarne istorije (Luna, 2015: 124–131). Kada je reč o članovima ove političke stranke, može se reći da „nije bilo klijentele koja bi se mogla nazvati određenom klasom, ali su njihovi članovi bili iz svih sfera: pripadnici patricijske porodice, radnici iz gradova, zemljoradnici, zemljoposednici” (Luna, 2015: 129). Dakle, UCR ne samo da je imala uporište među pripadnicima srednje klase, već je podršku našla i među poljoprivrednicima koji su se suprotstavili prilivu useljenika, ali i brojnim nametima od strane krupnih zemljoposednika (navedeno prema Lupu and Stokes, 2009: 60).⁶¹ Međutim, bez obzira na uspostavljene veze između UCR-a i srednje klase, koju su uglavnom činili potomci imigranata, ova stranka nije imala čvršće kontakte sa samim imigrantima, kako među sitnim industrijskim i trgovačkim grupama u urbanim područjima, tako i među radničkom klasom. Ovim se zapravo pokazuje da su „stari radikali iz 1890-ih delili predrasude elite prema imigrantima i njihov akutni strah i nepoverenje prema radničkoj klasi” (Rock, 1975: 63–64).

Radikalizam se pojavio kao vodeći politički pokret u Argentini u trenutku kada je primarno izvozna ekonomija već dostigla određenu zrelost. Institucionalne i političke veze između višeg sloja i stranog kapitala razvile su se još dok su radikali bili u opoziciji, tako da su sada njima nedostajale

nama pre početka Prvog svetskog rata britanski kapitalisti osigurali oko 600 miliona funti sterlinga za izgradnju železnica u prekomorskim zemljama (Dobb, 1961: 350).

61 Dok je UCR predstavljala interese nastajuće srednje klase, Socijalistička stranka je zastupala interese radničke klase, a Konzervativna stranka interese višeg sloja (Lupu and Stokes, 2009: 59).

izgrađene veze sa stranim kapitalom. Ipak, pripadnici UCR-a nisu bili protiv ekonomskog liberalizma. „[...] nije bilo automatskog razloga zbog kog bi se njihovi stavovi prema stranom kapitalu morali razlikovati od stavova oligarhije [...]. Oni su prepoznali i prihvatili zavisnost zemlje od svojih prekomorskih veza sa tržištem i izvorima ulaganja” (Rock, 1975: 65).

Ovaj politički pokret dostigao je vrhunac 1922. godine, kada skoro da nije bilo nijedne druge opozicione partije osim Socijalističke partije u Buenos Ajresu⁶² i manjih partija u provincijama (Luna, 2015: 132). Međutim, tokom dvadesetih godina započinju unutarstranačke borbe, tako da 1924. godine dolazi do podele između antipersonalista i irigojenista.⁶³ Opštenarodna podrška, za koju je radikalizam verovao da će trajati večno, u roku od dve godine se već ’istopila’, i to usled čitavog niza antidemokratskih postupaka UCR-a, koja je verovala da će radikalizam teško biti zamenjen nekom drugom političkom strujom na budućim slobodnim izborima (*Ibid.*: 133).

U pogledu daljih političkih kretanja u Argentini važno je istaći da 1930. godina predstavlja takođe značajan trenutak u argentinskoj istoriji – ova godina označava ulazak oružanih snaga u političku arenu (Luna, 2015: 134). Na ovakav razvoj događaja, pored nezadovoljstva unutrašnjom politikom UCR-a i narastajućom ekonomskom krizom, uticali su i uspon italijanskog fašizma, nacizma u Nemačkoj, ali i diktatura Prima de Rivere u Španiji. Konzervativna partija, koja je predstavljala interese tradicionalnih viših klasa, a koja je u periodu 1916–1930. godine bila isključena iz vlasti, pružila je podršku vojnim snagama koje su 6. septembra 1930. godine vojnim udarom svrgnule Irigojena sa vlasti. Tako je 1930. godine, po prvi put u ’ustavnoj istoriji’ Argentine, vojnim udarom smenjena demokratskim putem izabrana vlada, čime je započeo period izbornih prevara, kršenja ustava, sudskih odluka itd. (Luna, 2015: 146–147).

4.2.1.2. Ekonomska kretanja

Kada je o karakteristikama argentinske ekonomije reč, ekonomski pokazatelji za period krajem XIX i početkom XX veka ukazuju da se radilo o jednoj od najbrže rastućih ekonomija sveta. Tako je u periodu od 1870. do 1913. godine Argentina imala spektakularan rast društvenog proizvoda, beležeći jednu od najvećih stopa rasta BDP-a na svetskom nivou u tom periodu, sa prosečnom stopom godišnjeg rasta od 2,5%, koja je bila za trećinu veća od stope rasta u SAD (González Bernaldo de Quirós, 2014: 214). Ovakav ekonomski rast zemlje bio je podstaknut značajnim izvozom

62 Socijalistička partija nikada nije postala masovna partija radničke klase (Munck, 1987a: 31).

63 Opširnije u Luna, 2015: 132.

poljoprivrednih proizvoda (žitarica, uljarica i mesa), s jedne, i stranim investicijama (pre svega britanskim),⁶⁴ s druge strane (Cavarozzi, 2014: 234; Rock, 1975: 105).⁶⁵ Izvozni bum u Argentini u velikoj meri je bio posledica širenja britanskog tržišta hrane i sazrevanja britanske industrije u poslednjem kvartalu XIX veka. U zamenu za uvoz argentinskih prehrambenih proizvoda (posebno mesa), Britanija je izvozila u Argentinu veliki broj industrijskih proizvoda. S tim u vezi, može se reći da je ekonomija Argentine u to vreme u velikoj meri funkcionisala po uzoru na klasični postulat o slobodnoj trgovini i međunarodnoj specijalizaciji (Rock, 1975: 2). Kada je, međutim, reč o ukupnom industrijskom razvoju tokom ovog ekonomskog ciklusa, on se pretežno ogledao u takozvanom servisiranju ekonomije koja se bazirala na izvozu poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, odnosno u razvoju prerađivačke industrije mesa. Do razvoja industrije prerade mesa dolazi u ranim 1880-im godinama, dok će ekspanzija ove privredne grane uslediti krajem veka (Lobato, 1992).⁶⁶ Ovome treba dodati i izuzetno važnu ulogu koju je u ukupnom ekonomskom razvoju zemlje u ovom periodu imao snažan razvoj trgovine i transporta.

Brzi ekonomski uspeh i uključivanje Argentine na svetsko tržište bilo je moguće postići, između ostalog, zahvaljujući takozvanom 'razumnom' korišćenju zemljišta,⁶⁷ izgradnji prvih železničkih pruga⁶⁸ i otkriću hladnjače 1879. godine (čime je bilo omogućeno prevoženje smrznutog mesa u Evropu) (više u Luna, 2015: 102). Kako se navodi, „proizvodnja je bila toliko isplativa da je za manje od trideset godina [1880–1910] Argentina postala vodeći svetski izvoznik žitarica i drugi po redu izvoznik smrznutog

64 Procenjuje se da je vrednost britanskih investicija u Argentini 1910. godine iznosila preko 300 miliona funti (Rock, 1975: 5). Imajući u vidu vrednost britanskih investicija u Argentini, ali i u ostalim zemljama (Brazil, Čile), zemlje Južne Amerike u to vreme predstavljale su engleske „ekonomske sfere uticaja” (Dobb, 1961: 371).

65 Tako je, na primer, prema podacima INDEC-a (Instituto Nacional de Estadística y Censos), 1903. godine zabeležen rast poljoprivrednog sektora od 23,9%, dok je sektor industrije postigao rast od 10,2%.

66 Na snažnu ekspanziju industrije mesa ukazuju podaci na osnovu kojih se može videti da je 10% ukupnih neto proizvodnih investicija u Argentini između 1900. i 1929. godine odlazilo na ovu delatnost (Lobato, 1992: 117).

67 U cilju postizanja što veće rentabilnosti upotrebe zemljišta, Argentina je počela da primenjuje određene tehnologije koje su tada bile relativno jeftine i dostupne, a čija je efikasnost već bila dokazana. Radi se najpre o primeni žičanih ograda koje su omogućile precizno ograđivanje zemljišta, kao i njegovu deobu na pašnjake. Drugi važan tehnološki napredak predstavljale su vetrenjače za navodnjavanje, pomoću kojih je bilo moguće obezbediti vodu gde god je bilo potrebno. Prve parne mašine i kombajni za berbu takođe su se pojavili u to vreme, čime je olakšan posao farmera. Još jedno važno tehnološko rešenje bile su hladnjače (opširnije u Luna, 2015: 112–113).

68 Do 1870. godine železnička pruga se prostirala od Rosarija do Kordobe, a u provinciji Buenos Ajres postojalo je nekoliko linija (Luna, 2015: 98).

mesa (iza SAD)” (Luna, 2015: 113–114). Na taj način, transformacija načina korišćenja poljoprivrednog zemljišta bila je jedna od ključnih karakteristika perioda od 1880. do 1910. godine. „Kroz njihov izvoz, do tada periferna država pronašla je svoje mesto na svetskoj sceni, gde će od tada biti stalno prisutna, kako u trgovačkoj, tako i u društvenoj sferi [...] Za svega nekoliko godina o Argentini je počelo da se priča kao o *Eldoradu*, što su potvrđivali svi putnici koji su dolazili u našu zemlju i odlazili zapanjeni njenom transformacijom” (Luna, 2015: 114).

Snažan ekonomski napredak koji je zabeležen u ovom periodu nije, međutim, u jednakoj meri karakterisao sve regione u Argentini. Kako se ističe „To su bili dani velikog, ali neujednačenog rasta” (Luna, 2015: 121). Tako je proizvodnja u pampama dovela do pojave najnaprednijeg regiona koji je pokrивao značajan deo Provincije Buenos Ajres, južni deo Santa Fea, južni deo Kordobe i deo San Luisa. Povoljni ekonomski uslovi bili su prisutni i u područjima u kojima su se proizvodili vino i šećer. S druge strane, „pojedini regioni čija je proizvodnja bila od malog interesa bili su isključeni iz prosperiteta i infrastrukture koja ju je pratila (kao što je železnička mreža koja se susticala u luci Buenos Ajresa)” (*Ibid.*: 120). Tako su rudarstvo i zanatske delatnosti u severnim i severoistočnim provincijama u tom periodu bili u priličnom zaostatku (na primer Katamarka, koja je napredovala u doba Konfederacije u periodu od 1835. do 1852. godine) (*Ibid.*: 121).

Kada je dalje o ekonomskim kretanjima reč, Prvi svetski rat umnogome je odredio ekonomsku sudbinu Argentine u ovom periodu. Kako je uvoz sirovina bio ograničen, usledilo je zatvaranje velikog broja fabrika. Navedeni ekonomski procesi za neizbežnu posledicu imali su rast nezaposlenosti – stopa nezaposlenosti je porasla sa 14%, koliko je iznosila 1914, na 20% 1917. godine, dok su plate smanjene za jednu trećinu u istom periodu (Munck, 1987a: 33).

Istovremeno, nepovoljna ekonomska kretanja dovela su do iseljavanja stanovništva iz Argentine, pa je tako samo između 1914. i 1916. godine više od 170.000 bivših imigranata napustilo Argentinu. Međutim, ključna posledica ratnih godina bila je visoka inflacija – usledio je porast cena uvezenih i domaćih proizvoda (između ostalog, cene uvezenih proizvoda su porasle zbog uvećanih troškova proizvodnje u Evropi usled posledica rata). U odnosu na 1910. godinu, 1918. godine cene su uvećane za čak 300% (Rock, 1975: 105). Dok su vlasnici zemljišta i grupacije koje su se bavile izvozom ostvarili dobit od inflacije (putem viših cena koje su postigli za robu) u periodu od 1914. do 1918. godine troškovi života u urbanim sredinama su porasli za oko 65%.⁶⁹

69 Prosečni troškovi hrane su porasli za 40%, zakupnina za oko 15%, a troškovi posebnih potrošačkih artikala, poput odeće (koja je bila uvezena ili je njena proizvodnja

Tabela 3 sažima ova kretanja, uzimajući 1914. godinu kao baznu. Podaci prikazani u sledećoj tabeli pokazuju povećanje obima izvoza nakon 1914. godine (osim u 1917. godini, kada je žetva zabeležila značajan pad) i istovremen pad uvoza, do posleratnog buma 1920. godine. Uz to, može se uočiti i porast cena, posebno uvozne robe: dok je obim uvoza opao, njihova ukupna vrednost je znatno porasla (Rock, 1975: 106).

Tabela 3. Indeksi spoljne trgovine u Argentini u periodu 1914–1922.

	Obim izvoza	Obim uvoza	Vrednost izvoza	Vrednost uvoza
1914.	100	100	100	100
1915.	127	84	116	114
1916.	112	81	129	142
1917.	79	70	171	176
1918.	113	62	174	256
1919.	135	86	190	244
1920.	133	111	200	276
1921.	116	103	138	228
1922.	153	112	109	188

Izvor: Di Tella and Zymelman, 1967: 320, 352, navedeno prema Rock, 1975: 106

Posle završetka Prvog svetskog rata započeo je period makroekonomske stabilizacije, kao posledica porasta tražnje za argentinskim poljoprivrednim proizvodima u evropskim zemljama (Rock, 1975: 105). Nivo investicija je ponovo porastao, kao i stopa imigracija. Nagli pad imigracija tokom Prvog svetskog rata značio je da rezervna armija rada nije dalje rasla, što je uslovalo pad nezaposlenosti (Munck, 1987a: 33). Nezaposlenost je do 1919. godine opala za 8%, međutim, usled posleratne inflacije vrednost realnih zarada je zabeležila pad od oko 30%. Takođe, industrijska proizvodnja je napredovala nakon 'početnih strahova' da će obnova konkurencije uništiti industrijske sektore izgrađene pod *de facto* protekcionizmom u ratnom periodu (Munck, 1987a: 35–36).

zavisila od uvoza sirovina iz Evrope), porasli su skoro za 300%. Nakon 1917. godine došlo je do daljih inflatornih pritisaka zbog porasta potražnje za argentinskim poljoprivrednim proizvodima. Pošto je ponuda bila relativno neelastična, spoljna tražnja je imala sve veći uticaj na potrošačke cene na lokalnom nivou (do 1918. godine one su porasle za 75% u odnosu na 1910. godinu) (Rock: 1975: 106).

Tokom ovog perioda završena je tranzicija iz faze sitne robne proizvodnje u industrijsku fazu kapitalizma. Restrukturiranje privrede dovelo je do propasti malih poluzanatskih radnji koje su usled rata bile odsečene od izvora sirovina. Protekcionističke mere koje su uvedene kao rezultat prekida trgovine tokom rata dale su značajan podsticaj razvoju malih i srednjih firmi, posebno u sektoru tekstilne industrije, gde je proces *zamene uvoza* značajno ubrzan (Munck, 1987a: 32). Najbolji pokazatelj industrijske ekspanzije do koje je došlo između 1910. i 1919. godine jeste podatak da je u ovom periodu osnovano više industrijskih objekata nego u periodu između 1850. i 1909. godine. Pored malih radionica, došlo je do osnivanja značajnog broja velikih industrijskih postrojenja: bilo je nekoliko tekstilnih fabrika koje su zapošljavale između 500 i 1.500 radnika i preko 100 metalurških fabrika u Buenos Ajresu koje su zapošljavale u proseku 150 radnika, kao i velike šećerane (*Ingenios*) na severozapadu zemlje koje su zapošljavale u proseku 1.000 radnika (*Ibid.*: 33). Kao što ćemo u nastavku rada videti, opisane ekonomske promene u značajnoj meri su oblikovale društvenu strukturu u Argentini na prelazu vekova, kao i strukturu radničke klase.

4.2.1.3. Migraciona kretanja

Postoji, međutim, još jedno kretanje koje je bilo od suštinskog značaja za oblikovanje društvene strukture u Argentini: snažna *imigraciona kretanja* iz Evrope. Sve do početka osamdesetih godina XIX veka procenat doseljenika bio je relativno nizak (oko 12%), osim u Buenos Ajresu gde su imigranti činili 47% ukupnog stanovništva. Prema određenim procenama, ukupni migracioni saldo u periodu koji je prethodio popisu (1857–1870) bio je oko 88.000 doseljenika (Germani, 2010: 225). Prvi značajan imigracioni talas, kao što možemo videti na Grafikonu 1, beleži se krajem 1880-ih godina. U periodu između 1880. i 1900. godine 1,5 milion radnika došao je u Argentinu (Munck, 1987a: 27). Prema određenim procenama, udeo imigranata u Argentini u godinama pre Prvog svetskog rata znatno je premašio procenat doseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama u istom periodu.⁷⁰

Objašnjenje značajnih imigracionih kretanja u ovom periodu nalazimo pre svega u nedostatku radne snage u Argentini (sa ovim problemom su se suočila i ostala područja koja su bila naseljena u skorije vreme). Bez privlačenja ogromnog broja radnika ekonomski rast ove zemlje bio bi znatno sporiji, ako ne i nemoguć. Potreba za dodatnom radnom sna-

70 Godine 1895. doseljenici su u Argentini činili 25,4% stanovništva, da bi se taj procenat 1914. godine popeo na 29,9%. Preko milion imigranata došlo je iz Italije i nešto manje od milion iz Španije (Rock, 1975: 10).

gom (pogotovo sezonskim radnicima koji su bili neophodni na poslovima žetve u Pampama) u velikoj meri je podsticala talase doseljavanja u Argentinu (Adelman, 1992: 91–92). Tako je jedan od osnovnih principa politike konzervativnog režima tokom osamdesetih godina XIX veka bio usvajanje imigracione politike u cilju podsticanja useljavanja, pre svega, Anglosaksonaca, koji bi, kako se ističe „postepeno izmenili argentinsku etničku sliku, naučili narod radnim navikama, štednji novca, poštovanju autoriteta itd. Mada doseljenici koji su se 'iskrcavali' nisu bili Anglosaksonci, oni su ipak doneli jeftinu radnu snagu i uneli novinu u stanovništvo koje se proredilo proširivanjem zemlje” (Luna, 2015: 115). Pored potražnje za radnicima koji bi radili na poslovima berbe, talasi masovnog doseljavanja u Argentinu mogu se objasniti i potražnjom za zakupcima zemljišta (kasnije, sa ubrzanim ekonomskim razvojem otvarale su se mogućnosti i za zapošljavanje železničkih i lučkih radnika) (Rock, 1975: 12).

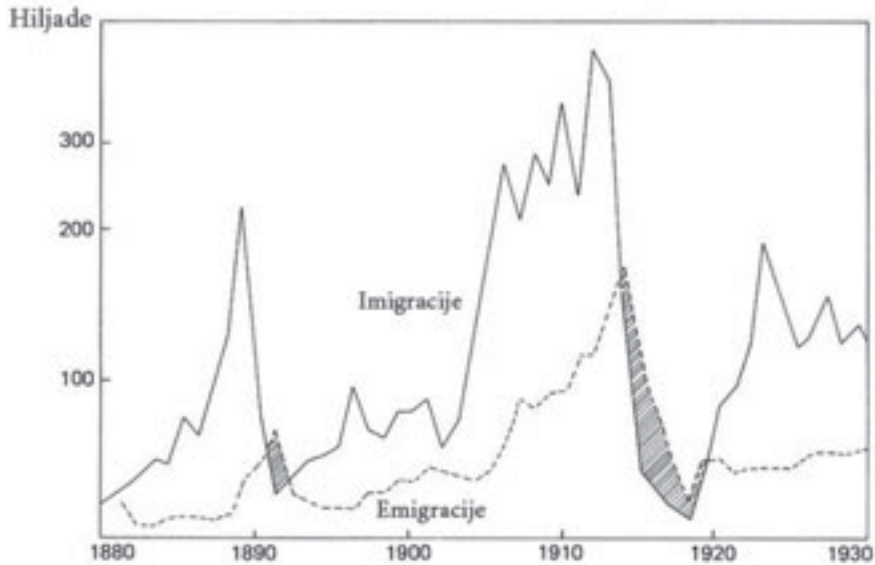
Kada je, dalje, reč o imigracionim tokovima, treba spomenuti efekte krize iz 1890. godine, koja je uslovlila opadanje doseljavanja u Argentinu. Naime, 1890. godina je predstavljala prekretnicu u ekonomskoj i političkoj istoriji Argentine. „Kriza iz 1890. godine jedna je od najznačajnijih u ekonomskoj istoriji Argentine, ne samo po obimu, već i u pogledu političkih, socijalnih i ekonomskih posledica do kojih je dovela” (Di Tella y Zymelman, 1973, navedeno prema Munck, 1987a: 21). U situaciji izražene ekonomske krize, neminovno je usledio pad stranih investicija, kao i pad zaposlenosti i realnih zarada građana. Jedna od izraženijih posledica mogla se videti i u smanjenju stope imigracija. Dok je samo godinu dana ranije (1889) ukupan broj imigranata bio čak 200.000, u 1890. godini taj broj je drastično smanjen i iznosio je 30.000 (vid. Grafikon 1). U ovom periodu je oko 500.000 imigranata koji su bili pogođeni efektima krize, pre svega problemima nezaposlenosti, napustilo Argentinu (Munck, 1987a: 25). Deo njih se dobrovoljno vratio „kući” ili je otišao u druge imigrantske zemlje, kao što su Brazil ili Urugvaj (Sánchez-Alonso, 2010: 11).⁷¹

Ekonomski oporavak koji je usledio početkom XX veka uslovio je ponovni porast imigracija. Među imigrantima je bilo sitnih poljoprivrednika i zanatlija, ali i veliki broj bezemljaša i nezaposlenih, koji su bili privučeni pričama o basnoslovnom bogatstvu u Argentini. U poređenju sa talasom imigracija iz 1880-ih, kada je većina radnika pronašla zaposlenje u poljoprivredi, ovaj imigracioni talas bio je karakterističan po pretežnoj koncentrisanosti radnika u industriji čime se, kao što ćemo uskoro videti, postepeno preoblikovala radnička klasa (Munck, 1987a:

71 Smanjenje troškova putovanja omogućilo je ovaj sigurnosni ventil u vreme nezaposlenosti (Sánchez-Alonso, 2010: 12).

25). Pokazuje se takođe da je 1912. godine zabeležen do tada najveći talas doseljavanja, nakon čega je usledio dramatičan pad usled Prvog svetskog rata (vid. Grafikon 1).

Grafikon 1. Kretanje imigracija i emigracija u Argentini u periodu 1880–1930.

Izvor: Bourde, 1974: 160, navedeno prema Munck, 1987a:26

Kada je o efektima imigracionih kretanja reč, kao što ćemo uskoro videti, ona su uticala ne samo na oblikovanje radničke klase (kao uostalom i ostalih društvenih grupa) već i na nastanak i širenje organizacija za zaštitu interesa radničke klase (upravo su imigranti nakon kolapsa Pariske komune 1871. godine bili nosioci ideja anarhizma i socijalizma), o čemu će se detaljno govoriti u delu o sindikalnom organizovanju radničke klase.

Završavajući pregled promena do kojih je došlo u ovom periodu, potrebno je dodati još jednu od bitnih strukturalnih promena – povećanu urbanizaciju zemlje. Kako se ističe, „Jednostavnost izvozno orijentisane ekonomije bila je narušena visokim stepenom urbanizacije u određenim delovima Argentine (pre svega u regionu Pampe)” (Cornblit, 1967, navedeno prema Rock, 1975: 9). Povećanje urbanog stanovništva tokom ovih godina bilo je dramatično, tako da je 1869. godine urbano stanovništvo u gradovima sa preko 2.000 stanovnika činilo 28,6%, da bi do 1895. godine ovaj procenat porastao na 37,4%, a do 1914. dostigao udeo od 52,7%. U regionu Pampe taj porast je bio daleko veći. Udeo urbanog stanovništva se

povećao sa 39,5%, koliko je iznosio 1869. godine, na 48,1% 1895. godine, da bi do 1914. godine porastao na 62,1%. Rast je naročito bio izražen u većim gradovima. Već 1895. godine gotovo četvrtina stanovništva živela je u gradovima koji su imali više od 20.000 stanovnika. Naglašen urbani rast najviše je karakterisao Buenos Ajres, koji će ubrzo postati jedan od najvećih gradova na atlantskoj obali. Do 1914. godine u Buenos Ajresu je živelo više od milion i po stanovnika, što je predstavljalo 20% ukupnog stanovništva zemlje. Ovakav porast urbanog stanovništva može se objasniti pozicijom samog grada, koji je predstavljao glavnu luku i centar železničkog saobraćaja. Tako je Buenos Ajres u tom periodu predstavljao paradoks u zemlji čiji je razvoj počivao prevashodno na izveznoj ekonomiji: dok je aktuelni sistem proizvodnje bio geografski rasprostranjen i decentralizovan, on je u političkom pogledu bio pod dominacijom glavnog grada i njegovog neposrednog zaleđa u provinciji Buenos Ajres (Rock, 1975: 9–10).

4.2.2. Društvena struktura u Argentini krajem XIX i početkom XX veka

Na koji način su se pomenute strukturalne promene odrazile na društvenu strukturu Argentine videćemo u nastavku rada. Najpre će biti predstavljeni rezultati prvog i drugog popisa stanovništva Argentine koji se odnose na strukturu zaposlenosti prema sektorima (1869. i 1895. godine), a nakon toga i distribucija društvenih grupa u Buenos Ajresu 1914. godine.

Tabela 4. Struktura zaposlenosti prema sektorima u Argentini 1869. i 1895. godine

	1869.	1895.	Proporcija na 1.000 u odnosu na ukupnu populaciju starosti preko 14 godina	
			1869.	1895.
Poljoprivreda, stočarstvo	187.923	393.948	185	162
Industrija	280.540	366.087	276	149
Trgovina	39.815	143.863	39	59
Transport	29.429	63.006	29	26
Nekretnine	5.889	28.445	5	12
Usluge	125.162	227.774	119	91
Obrana zemlje	9.062	13.102	9	5

	1869.	1895.	Proporcija na 1.000 u odnosu na ukupnu populaciju starosti preko 14 godina	
			1869.	1895.
Državna administracija	4.294	23.934	4	9
Religija	1.478	3.018	1	1
Pravosuđe	1.232	5.661	1	2
Zdravstvo	2.548	4.946	2	2
Obrazovanje	5.220	18.858	5	8
Umetnost	570	2.598	1	1
Nauka i književnost	508	2.479	1	1
Slobodna zanimanja	2.787	8.186	2	3
Osobe bez stalnog zaposlenja	163.989	342.493	162	140
Briga o drugima	2.217	3.337	2	1
Ukupno sa zanimanjem	857.167	1.645.830	845	671
Bez zanimanja	156.908	805.931	155	329
Ukupno	1.014.075	2.451.761	1.000	1.000

Izvor: Drugi popis stanovništva Argentine 1895. godine⁷²

Ukoliko najpre pogledamo apsolutne vrednosti u Tabeli 4, možemo uočiti da je u analiziranom periodu došlo do porasta broja zaposlenih u poljoprivredi, s tim što je u relativnom smislu dokumentovan blagi pad, što se može pripisati značajnom povećanju udela stanovnika bez zanimanja. Na osnovu podataka koji pokazuju da su žene činile gotovo 80% neaktivnog stanovništva (629.556), možemo zaključiti da su domaćice činile većinski deo unutar ove grupacije.

Porast broja zaposlenih u poljoprivrednom sektoru objašnjava se dolaskom velikog broja imigranata tokom osamdesetih godina XIX veka koji

72 http://www.deie.mendoza.gov.ar/tematicas/censos/censos_digitalizados/Censos%20Digitalizados/006%20-%201895-%20Segundo%20Censo%20Nacional%20Tomo%202.%20Poblacion/PDF/1895%201er_parte.pdf, str. 167, pristupljeno 16. oktobra 2016.

su, kao što je prethodno prikazano, pretežno radili kao nadničari u predelima Pampe. Ukoliko, dalje, uporedimo podatke popisa koji se odnose na zaposlenost u industriji 1869. i 1895. godine, uočava se porast zaposlenosti i u industriji (iako se i ovde beleži pad u relativnom smislu), s tim što je potrebno istaći da su sa zaposlenima u industriji spojeni i oni koji su radili u zanatstvu. Zapravo, iako je krajem osamdesetih godina XIX veka došlo do ubrzanog procesa industrijalizacije, dominantnu grupaciju još uvek su činili zanatski radnici, čiji rad je imao preindustrijska obeležja, što je pre moglo da ograniči nego da ubrza kapitalistički razvoj. Zanatski radnici su bili pretežno zaposleni u građevinarstvu i u malim proizvodnim objektima i uglavnom su koristili domaće sirovine kako bi se obezbedila proizvodnja jeftine robe za domaće tržište (Bergquist, 1988: 141).⁷³ S druge strane, značajnu grupu unutar industrijskog sektora predstavljali su zaposleni u industriji prerade mesa. Prethodno smo mogli da vidimo da je krajem XIX veka industrija mesa zabeležila visoke stope rasta, pa su se tako tokom 1880-ih godina u Buenos Ajresu mogle naći na desetine fabrika za preradu mesa u kojima je bilo zaposleno blizu 8.000 ljudi (vid. Lobato, 1992).

Podaci iz prethodne tabele pokazuju da je značajan porast zaposlenosti zabeležen i u transportu i trgovini. Povećanju broja zaposlenih u ovim sektorima umnogome je doprinela, kao što je već rečeno, izgradnja železničke mreže i otkriće hladnjače, što je u velikoj meri uticalo na porast trgovinske razmene sa Evropom i SAD (Dorfman, 1970: 215). Na taj način, ekonomija koja se zasnivala na izvozu mesa i poljoprivrednih proizvoda uz nove mogućnosti transporta stvorila je hiljade radnih mesta za radnike, i to uglavnom u lukama Pampe (pogotovo u Buenos Ajresu), što je doprinelo koncentraciji, pre svega, lučkih i železničkih radnika. Takođe su važne i promene u broju zaposlenih u sektoru obrazovanja, koje se duguju nastojanjima da se osnuju škole širom zemlje (Luna, 2015: 102).

Za celinu društvenih kretanja dalje je bitno prikazati i promene u distribuciji zanimanja u industrijskom sektoru (Tabela 5). Već u periodu od 1869. do 1895. godine zabeležen je ogroman pad u broju tkача (dok je u slučaju ostalih zanimanja dokumentovan kontinuiran rast), što jasno ukazuje na nestajanje protoindustrijske proizvodnje, uspon fabričke industrije, pa time i ubrzan proces industrijalizacije u Argentini.

73 Da je još uvek bio prisutan poluzanatski nivo proizvodnje najbolje pokazuje podatak da su industrijska postrojenja u ovom periodu u proseku zapošljavala po desetak radnika (Munck, 1987a: 20).

Tabela 5. Distribucija zanimanja u industrijskom sektoru u Argentini u periodu 1869–1914. – rezultati popisa

	1869.	1895.	1914.
Građevinarstvo	10.640	38.530	118.510
Mašinska proizvodnja	4.900	28.000	78.800
Štampa	980	4.200	10.500
Krojači	98.400	119.180	142.750
Stolari	14.030	28.220	52.500
Tkači	94.040	39.380	30.500

Izvor: Dorfman, 1970: 215

Ukoliko pogledamo rezultate koji se odnose na društvenu strukturu u Buenos Ajresu 1914. godine,⁷⁴ možemo videti da je u ovom gradu postojala veoma složena društvena struktura sa brojnom srednjom i radničkom klasom (Tabela 6). Radnička klasa je obuhvatala oko dve trećine zaposlenih muškaraca u gradu i nju su pretežno činili železnički i lučki radnici, radnici u industriji mesa u provinciji Buenos Ajres, radnici zaposleni u uslužnim delatnostima itd. S druge strane, srednja klasa je obuhvatala stručnjake, službenike, deo vlasnika industrijskih i trgovačkih objekata itd. (vid. Rock, 1975: 10).

Tabela 6. Društvena struktura u Buenos Ajresu 1914. godine⁷⁵

	Ukupan broj zaposlenih muškaraca	
Ukupan broj zaposlenih muškaraca	626.861	
<i>Srednja klasa</i>		% zaposlenih
Rentijeri, stručnjaci itd.	97.345	16
Preduzetnici i vlasnici	53.438	9
Zaposleni u privatnom sektoru	52.443	9
<i>Radnička klasa</i>		
Kvalifikovani radnici i zanatlije	202.768	32
Nekvalifikovani radnici	206.028	33

Izvor: Treći nacionalni popis 1914. godine (Rock, 1975: 11)

74 Podaci su dostupni samo za Buenos Ajres.

75 Pripadnici elite su zbog malog broja isključeni. Oni čine 1% ukupnog broja stanovnika grada. Zbog zaokruživanja zbir je ispod 100.

Ukratko, strukturalne promene koje su zahvatile Argentinu krajem XIX i početkom XX veka u obliku procesa industrijalizacije, migracija, urbanizacije i sl. nedvosmisleno su oblikovale društvenu strukturu Argentine i Buenos Ajresa. Kao što smo videli, Argentina je početkom XX veka bila pretežno izvozna zemlja, tako da su većinu radnika, pored zanatskih, činili poljoprivredni radnici, potom radnici u industriji mesa, pomorski i železnički radnici, odnosno, jednom rečju, radnici koji su opsluživali izvoznu ekonomiju.

4.2.3. Položaj radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka

Analizirane promene ne samo da su uticale na strukturu radničke klase već su uslovile i fragmentaciju ove društvene grupe, što će predstavljati jedno od osnovnih obeležja radničke klase u Argentini početkom XX veka. Fragmentacija radničke klase u velikoj meri je otežala organizovanje ove društvene grupe. Zbog ograničenosti podacima, analiza fragmentacije radničke klase biće prikazana samo za Buenos Ajres.

Pre nego što se pređe na predstavljanje oblika fragmentacije radničke klase, najpre je potrebno da se usredsredimo na opšti oblik fragmentacije ove društvene grupe, koji je bio strukturalno uslovljen. Početkom XX veka većinu radnika još uvek su činili zaposleni u malim fabrikama koje su zapošljavale manje od deset zaposlenih, što je umnogome onemogućilo koncentraciju radnika u industrijskom sektoru i time uslovlilo fragmentaciju radničke klase u celosti u tom periodu. Postojao je, međutim, visok nivo koncentracije radničke klase u geografskom smislu u gradu Buenos Ajresu i njegovoj okolini. Još pre 1914. godine, oblasti kao što su Boka, Barakas, Nueva Pompeja postale su radnički kvartovi i centralno mesto radničkih aktivnosti. Takva geografska koncentracija omogućila je formiranje kulture radničke klase i širenje klasne identifikacije (Rock, 1975: 68).

U pogledu karakteristika radničke klase u Buenos Ajresu, važno je ukazati na osnove njene fragmentacije koje su se mogle naći prvenstveno u stepenu kvalifikovanosti, ali i u nacionalnosti. Ako pogledamo podatke iz prethodne tabele (Tabela 6), možemo videti da je od preko 400.000 radnika u Buenos Ajresu gotovo podjednak broj obavljao kvalifikovane i nekvalifikovane poslove. Važan je, dalje, podatak da je unutar grupacije kvalifikovanih radnika njih oko 170.000 obavljalo poslove industrijskih i zanatskih radnika, dok je oko 30.000 bilo zaposleno u transportu. Iako nedostaju precizni podaci koji se odnose na sektorsku distribuciju zaposlenosti nekvalifikovanih radnika, sa velikom sigurnošću se može pretpostaviti da su i ovi radnici bili pretežno zaposleni u industrijskom sektoru,

i to u brojnim fabrikama prerađivačke industrije mesa (o fragmentaciji radnika u ovoj industriji biće posebno reći u nastavku izlaganja). U prilog tome govori podatak koji ukazuje da su ključne fabrike za preradu mesa i hladnjače (*Frigorificos*), koje su bile smeštene uglavnom izvan glavnog grada (u Aveljanedi), zapošljavale i po nekoliko hiljada radnika (Rock, 1975: 68). S obzirom na jednostavnost proizvodnog procesa u ovoj industrijskog grani, jasno je da se rad na ovakvim poslovima oslanjao na velike rezerve nekvalifikovanih radnika. Bez odgovarajućih kvalifikacija i iskustva industrijskog rada ovi radnici su, uopšteno govoreći, imali veoma malo zajedničkih interesa sa grupom kvalifikovanih radnika koji su činili manji deo u ovoj delatnosti (Lobato, 1992: 138).

Tabela 7. Procena ukupnog broja pripadnika manuelnih i nemanuelnih zanimanja u Buenos Ajresu 1914. godine

(a) Ukupan broj zaposlenih muškaraca	626.861
(b) Opšte kategorije zanimanja (bez srednje klase)	
'Industrijska i zanatska proizvodnja'	204.566
'Transport'	44.282
Nekvalifikovana zanimanja (nadničari itd.)	206.028
	<i>Ukupno</i>
	454.876
(c) Udeo pripadnika nemanuelnih zanimanja unutar (b)	
Vlasnici	10.275
Službenici u industriji (tj. 15% od 204.566)	30.000
Službenici u transportu (tj. 20% od 44.282)	10.000
	<i>Ukupno</i>
	50.275
Udeo radničke klase jednak je (b) – (c) = ili 64% od ukupno zaposlene populacije	404.601

Izvor: Rock, 1975: 276

Još jedan od važnih izvora fragmentacije radničke klase u Argentini predstavljala je *nacionalnost*. Strukturalna osnova fragmentacije s obzirom na razlike u nacionalnom poreklu radničke klase može se naći još tokom osamdesetih godina XIX veka kada je upravo merama državne politike podsticano useljavanje stanovništva u Argentinu. Radničku klasu u to vreme činili su potomci gaučosa i migranti iz unutrašnjosti zemlje, s jedne, i prekookeanski migranti, s druge strane (Munck, 1987a: 21).

Ako pogledamo društvenu strukturu imigranata u Buenos Ajresu 1914. godine, videćemo da su unutar grupacije zaposlenih imigranata više od tri četvrtine činili pripadnici radničke klase (311.741). U pogledu sektorske distribucije, na osnovu podataka iz Tabele 8 možemo videti da je preko jedne polovine imigranata (53,7%) obavljalo nekvalifikovane poslove, 38% je bilo angažovano na kvalifikovanim poslovima u industriji, dok je ostatak radio u transportu (8%). Kao i u slučaju „domaćeg” stanovništva, na osnovu nalaza koji ukazuju da je više od polovine imigranata obavljalo niskokvalifikovane poslove, možemo pretpostaviti da su i ovi radnici najverovatnije bili zaposleni u mnogobrojnim fabrikama za preradu i pakovanje mesa. Prikazani podaci su jasan primer segmentacije tržišta rada u Argentini, gde su niskokvalifikovani i slabo plaćeni poslovi uglavnom bili rezervisani za imigrante.

Tabela 8. Klasna struktura imigranata u Buenos Ajresu 1914. godine

Ukupan broj zaposlenih imigranata	428.648
(a) Ukupan broj imigranata zaposlenih u industriji	149.648
Industrijski vlasnici	7.869
Službenici (tj. 15% od 149.648)	22.404
Ukupan broj radnika imigranata zaposlenih u industriji	119.377
(b) Ukupan broj imigranata zaposlenih u transportu	31.147
Službenici (tj. 20% od 31.147)	6.229
Ukupan broj radnika imigranata zaposlenih u transportu	24.918
(c) Nekvalifikovani radnici	167.446
Ukupan broj imigranata pripadnika radničke klase: (a) + (b) + (c) (72% od ukupnog broja zaposlenih imigranata)	311.741

Izvor: Rock, 1975: 278

Način na koji je sam oblik organizacije proizvodnje proizveo fragmentaciju radničke klase, a time i nemogućnost kolektivne akcije ove društvene grupe, najbolje se pokazuje na primeru radnika koji su bili zaposleni u poljoprivrednoj proizvodnji i industriji mesa. To što ćemo se u nastavku rada zadržati pre svega na ovoj analizi dolazi otuda što su ova dva sektora predstavljala dva najbrže rastuća sektora u argentinskoj industriji.

Fragmentacija radničke klase u poljoprivrednoj proizvodnji i mesnoj industriji i oblici kolektivne akcije radničke klase

Poljoprivredna proizvodnja u Argentini razmatrana je iz različitih uglova, prvenstveno zahvaljujući spektakularnom rastu koji je poljoprivreda beležila. Pažnja je poklanjana pretežno krupnim zemljoposjednicima, zakupcima zemljišta, kreditorima i trgovcima žitarica, dok su radnici (nadničari) predstavljali jedinu grupu koja nije dobila dovoljno istraživačke pažnje. Iako je zbog snažnog razvoja poljoprivrede stotine hiljada radnika iz južne Evrope i unutrašnjosti Argentine dolazilo u Pampu (radnici su bili privučeni visokim sezonskim zaradama koje je donosila žetva), analiza rada poljoprivrednih radnika (za razliku od radnika zaposlenih u industrijskoj proizvodnji) bila je gotovo izostavljena (Adelman, 1992: 91). Međutim, sa stanovišta procesa konstituisanja radničke klase u celini, neophodno je ispitati položaj poljoprivrednih radnika, nadničara. Analiza će takođe biti posvećena i zakupcima zemljišta.

Poljoprivredni radnici koji su najčešće bili povezani sa izvoznim sektorom suočavali su se sa praktično nepremostivim preprekama u naporima da izgrade radničke organizacije i time izraze i zaštite kolektivne interese. Ovde se najpre radi o strukturalno zasnovanoj atomizovanosti radnika, odnosno o načinu organizacije proizvodnje koji je zajedno sa neizmenjenom strukturom zemljišnih poseda proizveo atomizaciju poljoprivrednih radnika.

Za potrebe analize položaja radnika u poljoprivrednoj proizvodnji od presudnog značaja je to što je kolonijalni i devetnaestovekovni obrazac velikih imanja, bez većih podela zemlje, zadržan i u XX veku.⁷⁶ Jedina važna oblast sitnih poseda u Argentini bila je centralna zona pokrajine Santa Fe (Rock, 1975: 2). Upravo će u ovom regionu doći do izbivanja najznačajnijih pokreta poljoprivrednih radnika u XX veku. Prethodno smo mogli da vidimo da je još u XVIII veku došlo do povećanja cene zakupa poljoprivrednog zemljišta, čime je položaj bezemljaša koji su najčešće radili kao nadničari i zakupaca zemljišta u velikoj meri pogoršan. Tako su ograničen pristup poljoprivrednom zemljištu i prisilna rešenja nametnuta imigrantima u vidu zakupa zemljišta ili najamnog rada izvršili snažan pritisak na iznos zarada koji su zakupci i nadničari mogli da ostvare u poljoprivrednoj proizvodnji. S druge strane, dobiti u obliku profita, kamata i renti ostvareni u poljoprivrednoj proizvodnji bili su koncentrisani u rukama malog broja pojedinaca. Kako se procenjuje, oko 70% ukupnog bruto prihoda ostvarenog u poljoprivrednom sektoru bilo je koncentrisano u rukama manje od 5% aktivnog poljoprivrednog stanovništva, odno-

⁷⁶ Za razliku od SAD i Australije.

sno, u nacionalnim okvirima, 2% stanovništva imalo je kontrolu nad 20% ukupnog bruto prihoda u zemlji (Ferrer, 2004: 148–149).

Kada je reč o načinu organizacije proizvodnje, ekstenzivan način proizvodnje koji je bio svojstven uzgajanju goveda (uz namete velikih zemljoposjednika) sprečio je razvoj stabilne seoske zajednice i podrio organizacioni potencijal seoskih radnika. Izolovani na ogromnoj Pampi, lišeni vlasništva nad zemljištem ili bez stalnog pristupa njemu, seoski radnici nisu mogli da izgrade čak ni osnovne institucije kolektivnog života. Kao što navodi Džejms Skobin (James Scobien) „[...]razvoj škola i crkava, pa čak i malih naselja, bio je sprečen u Pampama gde su se uzgajale žitarice i stoka” (Scobien, 1971, navedeno prema Bergquist, 1988: 138). Ovakva institucionalna anemija bila je od fundamentalnog značaja za dalji razvoj radničke klase u Argentini (Bergquist, 1988: 138).

Strukturalno zasnovanoj atomizovanosti poljoprivrednih radnika u velikoj meri je sadejstvovala i institucionalno proizvedena fragmentacija ove grupe radnika. Naime, budući da su veliki deo poljoprivrednih radnika činili doseljenici iz evropskih zemalja, usvajanje *Zakona o državljanstvu*, kojim je bilo omogućeno deportovanje stranaca (što je dodatno doprinelo širenju straha među radnicima koji nisu bili rođeni u Argentini), doprinelo je ograničenju delatnih mogućnosti radnika koji su radili u poljoprivrednoj proizvodnji. Zapravo, jedan od ciljeva delatnosti vladajuće grupacije bilo je donošenje represivnih mehanizama kojim bi se u velikoj meri fragmentisalo predstavljanje zajedničkih interesa radnika.

Kao što je prethodno spomenuto, provincija Santa Fe predstavljala je jedini izuzetak u pogledu opšteg obrasca organizacije proizvodnje. Protestni pokreti seoskih radnika pojavili su se u ovom regionu početkom XX veka, iskoristivši društveno i političko nasleđe sitnih vlasnika imigrantskog porekla, koji su proizvodili pšenicu u ovom delu zemlje između 1870. i 1890. godine. Kako bi se ilustrovaio organizacioni potencijal seoskih radnika, ovde će biti spomenuti najznačajniji pokreti ovih radnika. Jedan od najznačajnijih sukoba dogodio se u junu 1912. godine u blizini grada Alkorta na jugu provincije Santa Fe (tokom predsedništva Roke Saens Penje). U ovom periodu došlo je do formiranja agrarnog pokreta, koji je poznat kao „Plać Alkorte” (*Grito de Alcorta*) na čijem čelu su bili zakupci zemljišta koji su pretežno bili imigrantskog porekla (u nekim delovima Pampe stranci su činili čak 80% stanovništva). Individualna poljoprivredna proizvodnja (često za sopstvene potrebe), kao i međusobno nepoverenje, koje je i samo bilo produkt ovakvog načina rada, otežavali su organizovanje poljoprivrednih radnika (Bergquist, 1988: 139).

Međutim, bez obzira na ograničavajuće mehanizme, početkom 1912. godine došlo je do organizovanja prvih sastanaka poljoprivrednih rad-

nika, koji su dobili značajnu pomoć sindikata lučkih i zanatskih radnika pod rukovodstvom anarhista. Protesti poljoprivrednih radnika na čelu sa anarhistima (ali i socijalistima) obuhvatili su i područja izvan Santa Fea (severozapadni deo Buenos Ajresa, jugoistočni deo Kordobe i provincije u predelima Pampe) i, prema određenim procenama, broj štrajkača je dostigao čak 100.000. Ovi radnici su protestovali protiv loših uslova ugovora koji su ih vezivali za zemljoposjednike. Usled nestabilnosti cena žitarica na međunarodnom tržištu i povećanja zakupa zemljišta, a ohrabreni pobedom Radikalne partije na pokrajinskim izborima, zakupci zemljišta su zahtevali niže cene za izdavanje zemljišta i sigurnije ugovore o zakupu zemljišta. Nakon pregovora sa predstavnicima države i zemljoposjednika, štrajk je prekinut i došlo je do formiranja organizacije zakupaca zemljišta u Santa Feu, *Ruralne federacije Argentine (Federación Agraria Argentina – FAA)* koja je sa svojim listom *La Tierra* preživela štrajk i nastavila aktivnosti u cilju sprovođenja zemljišne reforme u narednim decenijama (Bergquist, 1988: 139). Ukratko, ovaj agrarni pokret bio je najuspešniji u istoriji Argentine XX veka. Ipak, uticaj ove grupacije bio je isuviše slab da 'sruši oligarhijsku hegemoniju'. Većinu zakupaca zemljišta činili su stranci koji još uvek nisu imali pravo glasa, pa su se otuda političke partije samo površno bavile „agrarnim pitanjem” (Arcondo, 1980: 381). Ovim se još potvrđuje na koji način je strukturalno i institucionalno uslovljena fragmentacija poljoprivrednih radnika sprečila uobličavanje i izražavanje kolektivnih interesa ove grupe radnika.

Nakon nekoliko godina došlo je do izbijanja još jednog protesta radnika u ruralnim delovima Argentine. Ovoga puta radilo se o bezemljašima (ponovo iz Santa Fea i južnog dela provincije Buenos Ajres) koji su bili okupljeni oko ruralnog sindikata na čelu sa anarhosindikalistima. Ovi radnici su organizovali veliki štrajk koji se širio Pampom tokom radničkih nemira 1919. godine. Zahtevima radnika suprotstavili su se kako zemljoposjednici, tako i bivši radikalni pripadnici *Ruralne federacije Argentine*. Štrajk je prekinut nasilnim putem nakon pet nedelja borbe. Ovde se radi o političkim razlozima budući da je tokom dvadesetih godina organizacija *Ruralna federacija Argentine* prihvatila desnu političku orijentaciju. Kako navodi Karl Solberg, „*La Tierra* je bila naklonjena Musolinijevim poljoprivrednim inicijativama i stanje bez zemlje pripisivala je nemarnosti samih radnika” (Bergquist, 1988: 139–140).

Godine 1928. u provinciji Buenos Ajres i na jugu Santa Fea došlo je do izbijanja još jednog štrajka radnika bezemljaša koji su tražili priznavanje njihove organizacije i rast zarada. *Ruralna federacija Argentine* i ovog puta se suprotstavila zahtevima radnika i pokret je bio brzo i brutalno potisnut od strane vlade Radikalne stranke. Dalje, daleko izvan Pampe, u udalje-

nim delovima Patagonije, između 1920. i 1921. godine anarhisti su bili na čelu drugog velikog pokreta radnika u savremenoj istoriji Argentine. U organizaciji gradskih zanatlija iz luke Rio Galjegos (Rio Gallegos) došlo je do mobilizacije pretežno čileanskih radnika sa velikih rančeva ovaca sa teritorije Santa Krus. Štrajk je na kraju slomljen od strane vojske, koja je ubila na stotine seoskih radnika, sahranivši ih u masovnim grobnicama (Bergquist, 1988: 140).⁷⁷ Još jedan značajan pokret radnika u Patagoniji dogodio se 1921. godine, kada su seoski radnici započeli štrajk zahtevajući poboljšanje uslova rada. Ovaj pokret, za koji se navodi da predstavlja 'ruralni ekvivalent' Tragične nedelje (*Semana Tragica*) imao je tragične posledice: tom prilikom vojska je ubila preko 1.500 radnika (opširnije u Rock, 1975: 157). Ovim ponovo dolazimo do državne represije koja je predstavljala jedan od značajnijih činilaca fragmentacije radničke klase.

Prethodno navedeni primeri pokreta poljoprivrednih radnika u izvoznom sektoru predstavljali su izuzetak. Kao što smo mogli da vidimo, strukturalne pretpostavke položaja poljoprivrednih radnika uz sadejstvo određenih institucionalnih elemenata umanjili su delatne mogućnosti ove grupe radnika. „U prostranoj Pampi, jezgru izvozne ekonomije, strukturalni uslovi podigli su snažne prepreke efikasnoj organizaciji rada. Priroda poseda i rada u Pampi imala je tendenciju da ograniči koncentraciju ljudi i uguši razvoj rudimentarnih oblika života u zajednici” (Bergquist, 1988: 140). „Umesto da promovišu socijalni razvoj sela, društveni odnosi proizvodnje u centru izvoznog sektora gurali su radnike ka gradovima. Tu, zahvaljujući brzom i održivom rastu u proizvodnji i građevinarstvu, uslugama, birokratskim i profesionalnim aktivnostima koje su bile podstaknute impresivnim razvojem proizvodnje namenjene izvozu, manuelni radnici, službenici i sitni preduzetnici, od kojih su mnogi bili evropski imigranti, pronašli su ekonomske i socijalne mogućnosti koje su im nedostajale na selu” (*Ibid.*: 141).

Poput poljoprivrednih radnika, radnici u industriji mesa takođe su samo s vremena na vreme privlačili pažnju istraživača radničkog pokreta u Argentini. Tek kada je ova grupacija pružila podršku Peronovom režimu, ona je postala važan predmet istraživanja radničke klase u Argentini (Lobato, 1992). Nas, međutim, ovde zanima društveni položaj ove grupe i osnove njene fragmentacije na početku razvoja ove industrijske grane.

Centralno obeležje radnika u industriji mesa predstavljala je njihova veoma izražena heterogenost, pogotovo u poređenju sa radnicima ostalih industrijskih grana u tom periodu. Osnove fragmentacije ove društvene grupacije mogle su se naći u samoj organizaciji rada, potom u različitom

77 Osvaldo Bajer (Osvaldo Bayer) je ovekovčio ovaj štrajk u studiji od tri toma pod nazivom *Osvetnici tragične Patagonije* (opširnije u Bayer, 1972).

poreklu radnika, stepenu kvalifikacija, prethodnom radnom iskustvu, radnim navikama, ali i starosti i polu radnika (Lobato, 1992). Kao što ćemo u nastavku rada videti, radilo se o međusobno ukrštenim podelama unutar ove grupe. Pa tako, umesto da industrijska proizvodnja dovede do koncentracije radnika i njihove homogenosti, način proizvodnje u industriji mesa atomizovao je ovu društvenu grupu, snažno ograničavajući mogućnost kolektivne akcije. Kao što je upravo rečeno, nehomogenost ove grupe radnika manifestovala se u nizu važnih obeležja. Kao početna osnova fragmentacije ove društvene grupacije javila se sama organizacija rada u ovoj industrijskoj grani. Na koji način je organizacija proizvodnje u industriji mesa dovela do fragmentacije ovih radnika videćemo u nastavku izlaganja.

Proces proizvodnje u fabrikama industrije mesa odvijao se u različitim odeljenjima u kojima su radnici obavljali različite vrste zadataka, tako da su početno sami radnici bili 'rasuti' duž ogromnih fabričkih postrojenja. Međutim, uprkos raznolikosti zadataka, ceo proizvodni proces bio je podvrgnut „tejlorističkim principima” organizacije rada koji su bili uvedeni od strane američkih kompanija. Proces proizvodnje bio je podeljen u posebne elementarne i merljive operacije, radni zadaci su bili jasno definisani i strogo vremenski ograničeni, dok su radnici morali da se pridržavaju zadatih naloga. U isto vreme, jednostavnost samog proizvodnog procesa u većini proizvodnih delova omogućila je radnicima da veoma lako i brzo savladavaju čitav spektar tehničkog procesa proizvodnje, tako da su se oni bez većih teškoća prilagođavali različitim vrstama zadataka. U takvim okolnostima veoma često je dolazilo do rotacije radnika od jednog proizvodnog odeljenja do drugog (Lobato, 1992: 115). Raznolikost aktivnosti u proizvodnim pogonima uslovlila je jačanje heterogenosti i socijalne izolacije samih radnika. Kako se ističe: „Radnici koji su radili u klanicama delili su samo jednu stvar sa mesarima i ostalim radnicima – potčinjenost velikim anonimnim preduzećima. Ova zajednička realnost nije bila dovoljna da se uspostavi koherentan panfabrički pokret” (Lobato, 1992: 138). Na taj način, zahtevi jedne grupe radnika ili sektora nisu mogli lako da se prošire na zahteve druge grupe radnika ili sektora, otežavajući time uspostavljanje zajedničkih zahteva, što je slabilo i cepalo klasu u celini. Imajući na umu jednostavnost proizvodnog procesa, jasno je da se rad na ovakvim poslovima oslanjao na velike rezerve nekvalifikovanih radnika, koji su imali veoma malo zajedničkih interesa sa grupom kvalifikovanih radnika koji su činili manji deo u ovoj delatnosti (*Ibid.*).

Dalju osnovu fragmentacije ove grupe radnika nalazimo u njihovom poreklu. Pokazuje se da je skoro dve trećine radnika u ovoj industriji bilo imigrantskog porekla (većina njih je bila rođena u ruralnim područjima Španije, Italije, Rusije ili Grčke). Mnogi od njih pre dolaska u Argentinu

imali su ograničeno iskustvo života i rada u urbanim područjima. Po dolasku u Argentinu veliki broj doseljenika našao je posao u poljoprivredi, građevinarstvu ili pak u jednoj od mnogobrojnih malih radionica u Buenos Ajresu ili Rosariju, dok su preostali radnici svoje iskustvo industrijskog rada stekli u jednom od *frigorificosa*. Oko 30% radne snage u industriji mesa činile su žene koje su uglavnom bile poreklom iz Italije, Španije, Poljske i Rusije, čime dolazimo do još jednog važnog obeležja fragmentacije – pola. Radnice su pretežno bile poljoprivrednog porekla ili su se i same bavile poljoprivrednim radom, a svoj ulazak u svet industrijskog rada ostvarile su kao nekvalifikovane radnice, koristeći svoje tradicionalno znanje u poslovima konzerviranja povrća i mesa. Bez odgovarajućih kvalifikacija i iskustva industrijskog rada ovi radnici/e su, uopšteno govoreći, bili u suprotnosti sa kvalifikovanim radnicima (Lobato, 1992: 117).

Na osnovu prethodnog izlaganja potvrđuju se teze pojedinih autora (Aronowitz, 1974: 150–151, navedeno prema Lazić, 1988a: 167) da je „američka industrija bila organizovana ne samo na osnovu izrazite stratifikacije nivoa kvalifikovanosti ili školskih diploma, već i na osnovu nejednakih pristupa različitim etničkim grupa raznim industrijama i kategorijama poslova”. O fragmentaciji radničke klase Piven i Klovard navode sledeće: „Pod zastavom 'naučnog upravljanja' u nekim privrednim oblastima je usvojena namerna politika razrađivanja razlika, hijerarhijskih i horizontalnih među polovima, čime su podele među radnicima uvećane” (Piven and Cloward, 1978: 99).

Govoreći o položaju radnika u ovoj industrijskoj grani, nije suviše istaći da su radnici koji su pretežno bili imigrantskog porekla različito reagovali na integraciju u svet industrijskog rada. Neredovno dolaženje na posao i napuštanje posla bile su samo neke od manifestacija teškoća prilagođavanja na nekvalifikovana radna mesta u brojnim 'frigorificosima' (Lobato, 1992: 133).⁷⁸ Ova pojava je posebno karakterisala nekvalifikovane radnike, dok su kvalifikovani radnici ili radnici koji su imali stabilnije zaposlenje u manjoj meri bili skloni da odsustvuju ili napuštaju posao. Stalna rotacija radnika otežala je identifikovanje zajedničkih problema i stvaranje trajne 'odbrambene' organizacije koja bi omogućila jačanje pregovaračke moći samih radnika.

S vremena na vreme protesti radnika u industriji mesa dolazili su do izražaja. Tako su zabeleženi protesti 1904, 1907, 1915. i 1917. godine.

78 Sukobi su varirali od odeljenja do odeljenja. Tamo gde su radnici bili plaćeni prema proizvedenom komadu ili gde su bili prisutni bonusi, radnici su nastojali da prevaziđu proizvodne kvote kako bi na taj način ostvarili bolju zaradu. S druge strane, kada su radnici bili plaćeni po satu, „naporan rad” bio je vidljiv samo onda kada je bila prisutna kontrola proizvodnog procesa (Lobato, 1992: 133–134).

Međutim, bilo je mnogo više sukoba koji nisu bili registrovani, što zapravo ukazuje na prisustvo latentnog sukoba u fabrikama u ovoj industrijskoj grani tokom dužeg vremena. Kao najčešći zahtevi radnika isticani su porast plata i uvođenje osmočasovnog radnog vremena. Tokom prvih trideset godina XX veka sukobi su se uglavnom završavali bez većeg uspeha. Disperzija radnika, velika raznovrsnost radnih zadataka, postojanje malog udela kvalifikovanih radnika zajedno sa etničkom raznolikošću radne snage predstavljali su stalnu prepreku organizaciji radnika, kako unutar jedne fabrike, tako i između fabrika (Lobato, 1992: 134).

U pogledu sindikalnog organizovanja radnika u ovoj industriji, bitno je naglasiti da su tokom prve tri decenije XX veka stalne sindikalne organizacije radnika zaposlenih u industriji bile retkost. Sindikati su postojali samo tokom štrajkova, nakon čega su nestajali, ostavljajući radnike da reaguju u vidu spontanizacije izliva nezadovoljstva. Sukobi radnika koji su izbijali spontano bili su, u stvari, manifestacija ograničenog kapaciteta radnika da organizuju udruženja koja bi funkcionisala kao stabilne reprezentativne institucije (Lobato, 1992: 138). U pogledu delovanja tada vodećih sindikalnih organizacija (socijalista i anarhista), važno je istaći da one nisu imale bitnijeg uticaja na radnike u ovoj industrijskoj grani. Najveći neuspeh anarhista i socijalista u mobilizaciji radnika ove industrije ogledao se u tome što se ova grupa radnika nije pridružila generalnom štrajku u znak solidarnosti sa radnicima koji su štrajkovali protiv loših uslova rada u Rosariju 1904. godine ili u tome što nisu podržali štrajk solidarnosti nakon policijske represije u Buenos Ajresu 1909. i 1919. godine. Osim toga, radnici ove delatnosti nisu bili predstavljeni na radničkim 'kongresima' i sami lideri Federacija često su ukazivali na odsustvo predstavnika ove industrijske grane u redovima Federacije (Lobato, 1992: 135).

Bilo je neophodno ispitati položaj različitih grupa radnika koje su predstavljale brojne i brzo rastuće grupacije u Argentini početkom XX veka. Jasno je da se ovde radilo o najamnim radnicima koji su bili podvrgnuti snažnoj kapitalističkoj organizaciji proizvodnje. U pogledu konstituisanja radničke klase, mogli smo da vidimo da su strukturalne pretpostavke u obliku tipa svojine i načina organizacije proizvodnje, potpomognute određenim institucionalnim elementima, fragmentisale i partikularizovale interese ove grupe radnika, što je izuzetno snažno ograničilo formiranje zajedničkih interesa i time uspešnost njihove kolektivne klasne akcije.⁷⁹

79 Kako bi se ilustrovalo ukupan položaj radničke klase u Argentini, važan je podatak koji ukazuje da je 1914. godine samo mali procenat imigranata (nešto više od 2%) uzeo državljanstvo Argentine. Većina imigranata došla je u Argentinu kako bi poboljšala ekonomski položaj, a potom se vratila u zemlju porekla. Međutim, mnogi od onih koji su ostali verovali su da su koristi od državljanstva Argentine, posebno

4.2.4. Kolektivno (klasno) delovanje radničke klase u Argentini krajem XIX i početkom XX veka

Prethodno su razmatrane promene koje je rana kapitalistička organizacija proizvodnje proizvela na strukturu zanimanja u Argentini na prelazu vekova. Kao što smo mogli da vidimo, struktura radničke klase takođe je bila podvrgnuta preobražavajućem delovanju datih promena. Uz to, snažne strukturalne promene uz odgovarajuće institucionalne mehanizme ograničile su delatni potencijal određenih grupa radnika (pre svega poljoprivrednih i radnika zaposlenih u industriji mesa), fragmentišući na taj način radničku klasu u celini. Međutim, istovremeno, analizirane promene u Argentini predstavljale su opšti okvir u kojem se odvijala istorija radničkog pokreta krajem XIX i početkom XX veka.

Sa stanovišta osnovne teme ovog rada bitno je navesti da se istorija argentinskog radničkog pokreta može podeliti na dva perioda. Prvi period, tokom kojeg je anarhosindikalistički pokret ostvario značajan uticaj na radnički pokret, dostigao je vrhunac krajem Prvog svetskog rata. Druga faza razvoja radničkog pokreta vezuje se za period tokom Drugog svetskog rata, kada dolazi do formiranja korporativističkog pokreta na čelu sa Peronom (vid. Bergquist, 1988: 136–137). U pogledu grupacija radnika koje su se nalazile u osnovi radničkog pokreta tokom ovog perioda, ovde se u najkraćim crtama ukazuje na redosled njihovog organizovanja: očekivano, radnički pokret najpre su činili zanatski radnici, potom su se organizovali pomorski i železnički radnici, dok su radnici iz industrije mesa i tekstilne industrije znatno kasnije 'preuzeli vođstvo' u radničkom pokretu. Kada je reč o delatnom potencijalu ostalih grupa radnika, prelazak na tešku industriju početkom četrdesetih godina XX veka bio je ključan za oblikovanje interesa metalurških radnika i njihovo kolektivno delanje (Munck, 1987a: 35).

Prilikom analize ukupnog položaja radničke klase u Argentini početkom XX veka, ono što treba reći jeste sledeće: zanatski radnici, uz pomorske i železničke radnike, ostvarili su značajne rezultate na polju zaštite svojih interesa početkom XX veka, dok su ostale grupacije radnika morale još dugo da čekaju pogodan trenutak kako bi putem organizovanog delovanja zaštitile svoje interese. O činiocima koji su otežali organizovanje radnika u industriji mesa i poljoprivrednoj proizvodnji bilo je govora u prethodnom delu. Sada je potrebno vratiti se malo unazad i ukratko uka-

pravo glasa, bile manje od obaveza, kao što je vojna služba (Bergquist, 1988:145). Ovo zapravo ukazuje da su se imigranti integrisali u društvo najpre kao radnici, a tek mnogo kasnije kao građani (Munck, 1987a: 25).

zati na pretpostavke koje su bile ključne za kolektivno-interesno oblikovano delovanje ostalih grupa radnika.

Pokušaji radnika da zaštite svoje radne i životne uslove putem organizovanog delovanja javili su se već u ranoj fazi kapitalističkog razvoja. Kao i u Evropi, i u drugim latinoameričkim zemljama, argentinski radnici su se najpre organizovali kako bi se zaštitili od bolesti i smrti. Tako su društva uzajamne pomoći bila brojna već krajem XIX veka, dok su se njihov ukupan broj, članstvo, kao i sredstva kojima su raspolagali značajno uvećali početkom XX veka. Godine 1857. radnici štamparije u Buenos Ajresu osnovali su prvo zabeleženo društvo uzajamne pomoći pod nazivom *Sociedad Tipografica Bonaerense* (Bergquist, 1988: 141).⁸⁰ Društva uzajamne pomoći predstavljala su tek prethodnicu radničkog pokreta koji se uskoro počeo širiti. U nastavku rada pratićemo istorijski razvoj organizovanja radničke klase.

Prvi znaci radničkog organizovanja i aktivizma u obliku sindikata, kooperativa, štrajkova itd. pojavili su tek krajem XIX veka. Reč je zapravo o tome da je uticaj industrijalizacije iz 1880-ih na formiranje organizacija radničke klase bio neznatan sve do 1890. godine. Objašnjenje se može potražiti u tome što se, kako piše Hobsbaum, „navike industrijske solidarnosti moraju naučiti, baš kao i radne navike [...] Postoji prirodno vreme kašnjenja pre nego što novi radnici formiraju 'delotvoran' radnički pokret” (Hobsbawm, 1952: 21). Jedno od važnijih pojava oboležja organizovanog delovanja radnika krajem XIX veka može se uočiti u mnogobrojnim štrajkovima. Iako su podaci koji se odnose na štrajkove nepouzdana, procenjuje se da se oko 50 štrajkova dogodilo tokom 1880-ih, od kojih je polovina bila uspešna. Većina ovih štrajkova se dogodila u Buenos Ajresu i uglavnom su bili koncentrisani na zahteve za povećanje zarada (Munck, 1987a: 21). Tokom ovog perioda štrajkovi su nastavljeni, pa se tako značajan porast štrajkova beleži 1896. godine (podaci o štrajkovima su prikazani na Grafikonu 1 u Prilogu). Za analizu štrajkova od posebne je važnosti to što su pojačani imigracioni tokovi u ovom periodu uticali na porast radne snage koju privreda nije mogla tako lako da 'apsorbuje'. Tako će od ovog trenutka radnički pokret u Argentini početi da izražava oštro protivljenje 'veštački izazvanoj' imigraciji iz Evrope, koja je predstavljala nekontrolisani faktor koji je bio odgovoran za povećanje rezervne armije rada i time smanjenje zarada i suzbijanje štrajkova. Primera radi, važan deo objašnjenja 'poraza' radničke klase tokom

80 Društva uzajamne pomoći su početkom 1900-ih među svoje redove okupila blizu polovine radničke klase (266.634 člana). Do 1876. radnici štamparija su osnovali i prvi sindikat (Bergquist, 1988:141).

štrajka 1896. godine može se tražiti u visokoj stopi imigracije te godine (Munck, 1987a: 21).

Kako se navodi, „Solidarnost klase, kao što je prikazano na primeru prvih štrajkova solidarnosti, bio je jasan znak da je jezik klase počeo da dobija osnovu u radničkom pokretu. Godine 1897. po prvi put je došlo do formiranja pokreta u čijoj osnovi se nalazilo pitanje nezaposlenosti. „Protesti proletarijata više nisu bili relativno spontana i izolovana 'izbijanja'. Pokret otpora je podignut na viši nivo [...] dolazi do formiranja novih sindikata, dok su ostali transformisani [...] Klasa je počela da deluje kao celina” (Ratzer, 1969, navedeno prema Munck, 1987a: 22). Godine 1890. Prvi maj je već proslavljen u Argentini na internacionalističkom skupu (uz obraćanje na više jezika s obzirom na različito nacionalno poreklo radnika) (*Ibid.*).

Kao što možemo videti, radnički pokret je značajno napredovao krajem XIX i početkom XX veka. „Fabrike i radionice nisu bile jedina arena radničkih borbi tokom ovog perioda. U stvari, radilo se u prenatrpanim napuštenim stambenim zgradama, koje su bile poznate kao *conventillos*, koje su predstavljale 'gorko mesto nove kulturne sinteze' između gringosa i criollo radnika” (Gutiérrez, 1978, navedeno prema Munck, 1987a: 23). Ovi prenatrpani, prljavi i skupi stambeni kvartovi doveli su aspiracije imigranata u oštar sukob sa realnošću. „To nije bila kapitalistička fabrika koja ujedinjuje različite proleTERSKE slojeve imigranata, zanatske radnike, lokalne radnike, ruralne imigrante iz unutrašnjosti u klasu, to je bio *conventillo*. Brojni štrajkovi protiv loših uslova stanovanja/izdavanja (*rent strikes*) učvrstili su snažan osećaj zajedništva kod argentinske radničke klase, jačajući tako klasnu svest i omogućavajući velikom broju 'kućnih radnika/ca' (uglavnom tekstilnih radnica koje su radile od kuće) da se zajedno sa fabričkim radnicima uključe u borbu proletarijata protiv loših uslova rada” (*Ibid.*: 23).

Prethodno smo mogli da vidimo da je krajem XIX veka značajan deo proizvodnje još uvek bio zanatski organizovan, i to za potrebe lokalnog tržišta. Ovakav (sitno-robni) način proizvodnje uslovio je i oblike organizovanja radničke klase. Tako su zanatski radnici u građevinarstvu (stolari, zidari, tesari itd.) i proizvodnji (pekari), organizovani u *cehove* predstavljali osnovu radničkog pokreta u Argentini krajem XIX i početkom XX veka. Zanatski radnici organizovani na ovaj način uspeli su da mobilišu veliki broj nekvalifikovanih radnika koji su obavljali teške i prljave poslove u gradskim sredinama (Bergquist, 1988: 141).

Način proizvodnje, kao što je ranije pokazano, doveo je do fragmentisanosti poljoprivrednih radnika i radnika zaposlenih u industriji mesa.

Nasuprot tome, način proizvodnje javio se kao značajna pretpostavka homogenosti pomorskih i železničkih radnika. Pretpostavka grupnog delovanja ove grupe radnika nalazila se u značajnoj koncentraciji ovog dela radničke klase, odnosno u njihovoj međusobnoj zavisnosti. Tako su približno iste radne i životne okolnosti u kojima su se nalazili radnici uticale na formiranje zajedničkih interesa. Uticaj pomorskih i železničkih radnika koji su opsluživali agro-izvoznu ekonomiju na ukupan razvoj radničkog pokreta Argentine može se videti u značajnoj ulozi koju je ova grupacija imala u sindikalnom svetu, predvodeći prvi nacionalni štrajk. Železnički radnici su 1896. godine organizovali prvi štrajk u industriji koji se proširio izvan lokalnih granica (Munck, 1987a: 22). Međutim, jedini trajni rezultat koji je postignut tih godina bio je taj što je 1887. godine sindikat radnika železničke industrije *La Fraternidad* postao prva nacionalna organizacija te vrste (Rock, 1975: 70; Munck, 1987a: 20). O ukupnom položaju ovih, ali i ostalih grupacija radnika, biće dodatno reči u sledećem delu koji se odnosi na još jedan od oblika organizovanog delovanja radnika: sindikalno i političko organizovanje.

4.2.5. Sindikalna i politička organizovanost radničke klase u Argentini

Stepen sindikalne i političke organizovanosti radničke klase, kao način prevladavanja strukturalne fragmentacije radničke klase pokazuje do koje mere pripadnici ove klase mogu da zaštite svoje kolektivne interese. Sindikalno organizovanje radničke klase predstavljalo je važan činilac zaštite opštih interesa radničke klase u Argentini. Štaviše, ovu zemlju karakteriše najduža tradicija sindikalnog organizovanja radnika u Latinskoj Americi.

Sa stanovišta konstituisanja radničke klase u Argentini, razvoj sindikalnih organizacija može se analizirati iz dva različita ugla. S jedne strane, sindikalno organizovanje radničke klase može se posmatrati kao način kolektivnog delovanja radničke klase, odnosno, preciznije rečeno, kao način putem kojeg dolazi do kolektivnog interesnog objedinjavanja pripadnika radničke klase i organizovanog zastupanja i zaštite njihovih interesa. Međutim, s druge strane, kao što ćemo dalje videti, izražena fragmentacija sindikalnih organizacija, koja je i sama bila strukturalno i institucionalno uslovljena, predstavljala je dodatni ograničavajući činilac homogenizacije radničke klase, čime se na sindikalno organizovanje može gledati kao na još jedan oblik fragmentacije radničke klase u celini. U nastavku rada sledi

prikaz sindikalnog organizovanja radničke klase tokom prvih nekoliko decenija XX veka.

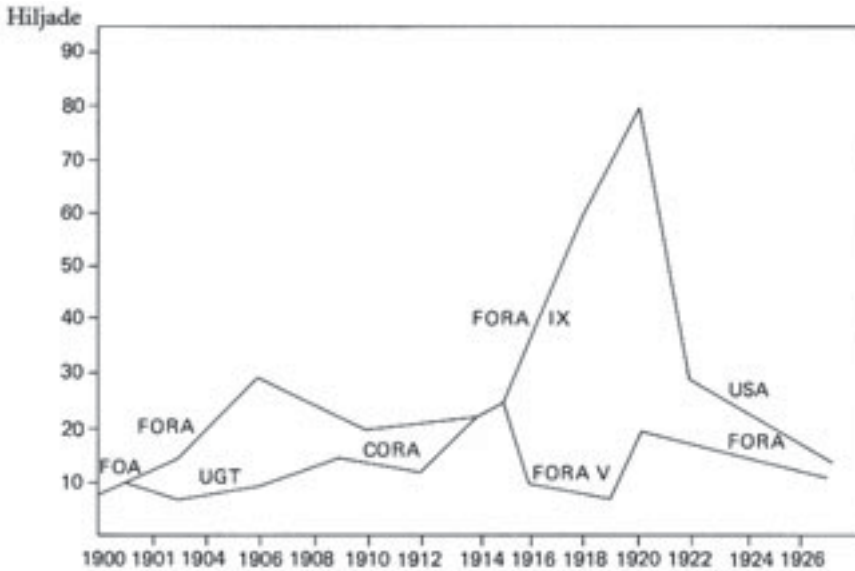
Za razumevanje razvoja radničkog pokreta Argentine (ali i čitave Latinske Amerike) veoma je važno napomenuti da ubrzano širenje socijalističkih ideja od vremena prvih imigracija gotovo u potpunosti pripada *anarhističkom pokretu*. „Pre ideja Marksa i Engelsa, latinoamerička radnička klasa i njeni intelektualni predstavnici bili su upoznati sa idejama Prudona, Kropotkina, Bakunjinina” (Paligorić, 1972: 219). Uticaj anarhističkih ideja pripisuje se imigrantima iz Španije i Italije, gde je ovaj pokret dostigao najviše forme organizovanosti. To što se ovaj ideološki pokret najviše razvio u Argentini (ali i u Meksiku i Peruu), nešto manje na Kubi i u drugim zemljama Latinske Amerike, može se objasniti kako stepenom ekonomskog razvoja ovih zemalja, tako i njihovom otvorenošću za imigracije (Paligorić, 1972: 218–219).

Prilikom analize nastanka, razvoja i opadanja uticaja anarhizma u radničkom pokretu, mora se imati na umu da je anarhizam u Latinskoj Americi prošao kroz dve krupne faze. Prva faza je *anarhizam van sindikalnog pokreta*, i to je zapravo faza anarhističkog idealizma, ekstremnog negiranja uloge države, političkih institucija itd. Druga, mnogo važnija faza sa stanovišta ukupnog položaja radničke klase vezana je za *uticaj anarhizma na formiranje sindikalnog pokreta* (Paligorić, 1972: 219). Izneto mišljenje bez sumnje ima empirijsku potvrdu u razvoju anarhizma u Argentini, gde je ovaj pokret imao dominantan uticaj u radničkom pokretu krajem XIX i u prvoj deceniji XX veka. I ne samo to: anarhistički pokret u Argentini tokom prve decenije XX veka bio je među najvećim i najuticajnijim u svetu.

Kada je reč o počecima sindikalnog organizovanja u Argentini, pokazuje se da su pokušaji da se uspostave stabilne sindikalne organizacije bili uspešni krajem 1890. godine, kada dolazi do formiranja prve konfederacije na čelu sa anarhistima i socijalistama, *Radničke federacije Argentine (Federacion Obrera Argentina – FOA)*, koja, međutim, usled međusobnih sporova nije bila dugog trajanja (Munck, 1987a: 25; Rock, 1975: 80).⁸¹ Na osnovu podataka koji se odnose na broj članova sindikalnih organizacija, možemo videti da je ova konfederacija imala veoma malu podršku – broj članova ove konfederacije početkom XX veka nije prelazilo 10.000 (Grafikon 2).

81 U prvoj deceniji XX veka u Argentini je došlo do oštrog sukoba između anarhista i socijalista, što je uostalom bio slučaj i u Čileu, gde se od 1901. godine tek formirana Socijalistička partija (*Partido Socialista*) otvoreno suprotstavila anarhistima (Paligorić, 1972: 221).

Grafikon 2. Članstvo u sindikatima u Argentini, 1900–1926. (u hiljadama)

FOA – Federacion Obrera Argentina; FORA – Federacion Obrera Regional Argentina; UGT – Union General de Trabajadores; CORA – La Confederación Obrera Regional Argentina; USA – La Unión Sindical Argentina

Izvor: Munck, 1987a: 26.

Kao što možemo videti na Grafikonu 2, anarhistički pokret (FORA) je uspeo da zadobije gotovo potpunu kontrolu nad radničkim sindikatima krajem XIX i početkom XX veka. Koliki uticaj je imala ova organizacija postalo je jasno kada je došlo do promene naziva dotadašnje sindikalne organizacije – FOA: 1904. godine prethodni naziv Radnička federacija Argentine menja se u *Regionalna radnička federacija Argentine (Federacion Obrera Regional Argentina – FORA)*. Upotrebom termina *regionalna* težilo se da se istakne internacionalni i kosmopolitski karakter anarhističkog pokreta u Argentini. Uz to, aktivnosti ovog pokreta podsećale su na delovanje anarhističkog pokreta u Španiji, gde su poznati anarhistički sindikati bili poznati kao *Regionalne federacije* (Rock, 1975: 80–81). Kao što možemo videti na Grafikonu 2, tokom prve decenije XX veka broj članova u anarhističkoj organizaciji FORA beleži konstantan porast, da bi 1906. godine ovaj broj dostigao vrhunac od čak 30.000 članova.⁸²

82 Anarhisti su bili na čelu većine sindikata u oblasti građevinarstva, industrije i usluga. Opširnije o anarhistima i socijalistima u periodu od 1850. do 1918. godine u Godio, 1987.

Ono što nas ovde sada zanima jesu koreni anarhističkog pokreta u Argentini. Jedan od ključnih određujućih činilaca anarhističkog uticaja predstavlja otvorenost Argentine za prijem, između ostalog, i političkih migranata. Tako su u Argentini na uspon anarhizma veliki uticaj imali italijanski anarhisti Eriko Malatesta (Errico Malatesta) i Pjetro Gori (Pietro Gori) (Paligorić, 1972: 221).⁸³ Vidimo, dakle, da su talasi doseljavanja iz Evrope tokom XIX veka uticali ne samo na proces društvenog strukturisanja u Argentini već su u značajnoj meri oblikovali ideologiju radničkog pokreta.

Uz to, uslovi koji su omogućili 'trijumf' anarhizma u sindikalnom pokretu u prvoj deceniji XX veka vezuju se i za pojačan klasni konflikt u Buenos Ajresu. O čemu se radi? S obzirom na to da su tokom 1890-ih štrajkovi radnika bili pretežno spontani, parcijalni i nekoordinisani, anarhisti su počeli da se zalažu za primenu generalnog štrajka, ističući međunarodnu revolucionarnu solidarnost i kosmopolitski karakter borbe proletarijata protiv kapitalističke klase. Način na koji su metode anarhista naišle na prihvatanje među radnicima ilustruje simbiotički odnos između uspona anarhizma i potrebe za novim taktičkim dimenzijama klasne borbe. Tako je period između 1902. i 1910. godine bio isprekidan nizom masovnih generalnih štrajkova, predvođenih upravo anarhistima.⁸⁴ Kao što možemo videti, veliki broj štrajkova zabeležen je već 1900. i 1901. godine, ukazujući na taj način na pojavu borbenosti radničke klase u godinama koje dolaze (Grafikon 1 u Prilogu).⁸⁵

Ukratko, u uslovima brze ekonomske ekspanzije i masovne mobilizacije stanovništva, radnicima koji su došli u Argentinu sa namerom da poboljšaju materijalnu situaciju u kratkom periodu anarhizam je ponudio 'efikasnu industrijsku akciju' (poput štrajkova solidarnosti, generalnih

83 Malatesta je u periodu između 1885. i 1889. godine nekoliko puta posetio Argentinu kada je ohrabrio anarhiste da uzmu učešće u sindikatima (Munck, 1987a: 22–23).

84 Podaci o štrajkovima prikivaju podatak da su 1907. godine u dve trećine štrajkova radnici bili poraženi, dok je 1910. godine taj odnos bio obrnut – radnička klasa je uspešno nastojala da brani svoje organizacije i životni standard (Munck, 1987a: 28).

85 U novembru 1902. godine održan je prvi generalni štrajk u Argentini, a njemu je prethodio niz parcijalnih štrajkova i opšta klima pojačane klasne borbe (Munck, 1987a: 23–24). U pogledu teritorijalne distribucije štrajkova, važno je istaći da se tokom 1903. i 1904. godine blizu polovine štrajkova dogodilo van Buenos Ajresa, da bi se taj trend promenio u periodu od 1907. do 1909. godine, kada su štrajkovi u glavnom gradu činili skoro tri četvrtine. Spalding zaključuje da „taj trend verovatno odražava drugi talas organizacione aktivnosti koji je počeo u glavnom gradu (kao što smo prethodno videli – prim. I. P.), a zatim se proširio i na druge delove” (Spalding, 1977, navedeno prema Munck, 1987a: 28). To zapravo potvrđuje opštu tendenciju 'eksplozije' radničkog pokreta, koji se širi na do tada neorganizovane društvene slojeve i geografska područja (Munck, 1987a: 28).

štrajkova). Na ovaj način anarhisti su nastojali da promovišu jedinstvo proletarijata, odnosno jačanje radničkog pokreta putem 'revolucionarne gimnastike'. Takođe, anarhisti su postavljali kolektivne zahteve, poput slobode za zarobljene aktiviste i odbacivanje represivnog zakonodavstva. Pozitivni rezultati primene ovakvih taktika bili su očigledni za radnike u urbanim područjima, posebno u vidu rasta realnih zarada tokom prve decenije XX veka (Bergquist, 1988: 146–147). Istovremeno, anarhizam je učinio određene ustupke imigrantima kojima je bilo teško da se prilagode uslovima rada u novoj sredini. Anarhistički pokret u Argentini delio je s drugim radničkim organizacijama apel koji je bio snažno usmeren na zahteve za društvenu pokretljivost stanovništva, što je posebna odlika kulture imigranata, koja je snažno impregnirana težnjom 'da se uspe u Americi' (*Hacer la America*) (Rock, 1975: 78). „Možemo reći da su politički i ekonomski uslovi u Republici Argentini, kao i činjenica da je ona naseljena ljudima iz celog sveta koji su došli kako bi se obogatili, olakšavala zadatak anarhističke propagande, što im je omogućilo da ovde ostvare veći uspeh nego u drugim zemljama” (Rock, 1975: 78).

Kada je reč o grupama koje su pružile podršku anarhistima, bitno je istaći da je snaga anarhizma ležala više među radnicima malih industrijskih i uslužnih zanimanja nego među radnicima velikih preduzeća, kao što su radnici železnice i radnici koji su bili zaposleni u industriji mesa. Izuzetak su predstavljali lučki radnici među čijim pripadnicima su anarhisti uživali tradicionalnu podršku. Drugu važnu grupu predstavljali su zanatski radnici, mehaničari, zidari, pekari, obučari itd. Po svojoj borbenosti unutar ove grupe posebno su se isticali pekari – oni su bili izloženi veoma teškim uslovima rada, niskim platama, noćnom radu, izuzetno nehigijenskim uslovima rada itd. Anarhisti su takođe imali značajnu podršku i nekvalifikovanih radnika (Rock, 1975: 80). S druge strane, anarhisti, kao ni većina drugih organizacija, nisu uspeali da dobiju podršku poljoprivrednih radnika.

Međutim, sindikalne organizacije na čelu sa anarhistima u okolnostima narastajuće uloge države nisu uspele da zaštite ekonomske interese radničke klase. Ono što je umanjilo njihovu mogućnost delovanja jeste to što je radnički pokret početkom XX veka postao žrtva stalne represije od strane države na čelu sa Radikalnom građanskom unijom (UCR). Pre toga neka samo bude napomenuto to da je u ovom periodu došlo do jedne bitne promene, do jačanja uloge države u regulisanju radnog zakonodavstva. Sve do tada država se gotovo uopšte nije bavila radničkim pitanjima, da bi se od tada delovanje države počelo ispoljavati na dvostruki način. S jedne strane, u ovom periodu došlo je do regulisanja nekoliko aspekata radnog

zakonodavstva; uvedena je šestodnevna radna nedelja, regulisan je dečji rad i rad žena.⁸⁶

S druge strane, uloga države se ispoljila u obliku neskrivene primene represije u cilju slamanja radničkih aktivnosti. U pogledu represivnih državnih mehanizama, ovde će biti spomenute najznačajnije represivne uredbe koje su imale za cilj gušenje radničkog pokreta u celini. Godine 1902. donet je *Zakon o državljanstvu*, dok je 1910. usvojen *Zakon o socijalnoj odbrani*. Na osnovu uredbi Zakona o državljanstvu bilo je omogućeno deportovanje stranaca,⁸⁷ što je dovelo do proterivanja stotine anarhista iz Argentine. Navedene mere bile su dopunjavane uredbama o vanrednom stanju, na osnovu kojih je policija zabranjivala rad štampe, raspuštala skupove radnika i zatvarala stotine aktivista. Ukratko, ove mere su simbolizovale odnos između vladajuće i radničke klase (Rock, 1975: 81–82).

Masovna represija nad anarhistima poklopila se sa ekonomskim poremećajima i padom imigracija tokom Prvog svetskog rata.⁸⁸ Od tada je represija države prema radničkim organizacijama postala sistematska i široko rasprostranjena, uključujući represiju vojske i policije prema štrajkačima i demonstrantima, što je ostavilo težak danak u vidu velikog broja mrtvih i povređenih. U stvari, mnogi od generalnih štrajkova u prvoj deceniji XX veka predstavljali su reakciju na ovaj talas represije (Munck, 1987a: 27). Tako se navodi da je „argentinska radnička klasa bila bez predača u akciji tokom 1902. godine, a njen radikalno-borben duh bio je ojačan nizom velikih štrajkova i korišćenjem novih metoda radničke borbe” (Oveed, 1978, navedeno prema Munck, 1987a: 28). Došlo je do izbijanja velikih štrajkova u lukama Buenos Ajres, Rosario i Bahija Blanka, a generalni štrajk protiv *Zakona o državljanstvu* bio je sprečen samo na osnovu odluke Vlade o uvođenju vanrednog stanja – metode koja je često primenjivana u tom periodu (Munck, 1987a: 25).

86 Pored toga, 1907. godine dolazi do osnivanja Nacionalnog ministarstva rada (*Departamento Nacional de Trabajo*). Ovo telo bilo je zaduženo za regulisanje radnog zakonodavstva i arbitražu industrijskih sporova, ali je u početku njegova jedina efikasna funkcija bila prikupljanje podataka o štrajkovima (Munck, 1987a: 27).

87 U 1916. godini *La Vanguardia* procenjuje da je ukupno 383 ljudi, uključujući 175 Španaca i 109 Italijana, deportovano u skladu sa odredbama *Zakona o boravku* (Rock, 1975: 83).

88 Ubrzo posle 1900. godine oligarhija je nastojala da preuzme kontrolu nad sindikatima i isključi anarhiste iz procesa regulisanja industrijskih odnosa. Upravo je to bio cilj projekta *Opšti zakon o radu* koji je predstavljen Kongresu 1904. godine, s tim da ovaj zakon nije odobren (ova mera nije podržana ni od strane samih radnika). Sindikate su takođe nastojali da kontrolišu i putem formiranja *Crkvenog udruženja radničke klase*. Međutim, u poređenju sa sekularnim udruženjima, katolički pokret je imao mali uticaj (Rock, 1975: 81–82).

Vidimo, dakle, da je sredinom prve decenije XX veka sistem koji je po mnogo čemu bio progresivan počeo da poprima sve represivniji karakter. Tako je prihvaćen *Zakon o državljanstvu*, iako predstavnici vlasti „nisu imali pravog razloga za uzburku. Bilo je nekoliko štrajkova i nemira, ali nijednom između 1900. i 1910. godine represija nije bila opravdana. Pre je u pitanju bio strah koji nije bio prisutan među osnivačima konzervativnog poretka: ni Roka, niti Peligrini, ni Mitre niti Saens Penja (stariji i mlađi), nisu nikada izgubili optimističan ton kada je bilo reči o sudbini države ili osobinama naroda. Ali poslednji predstavnici režima bili su prestrašeni time šta bi moglo da se desi s tim vatrenim anarhistima ili socijalistima. Represivni zakoni i policijske akcije označili su prekretnicu u dotadašnjem širokogrudom kreiranju politike” (Luna, 2015: 119). Ono što se može dodatno ustanoviti jeste da se u osnovi jačanja represivne uloge države nalazi jedna strukturalna pretpostavka – snažan industrijski razvoj zemlje i posledično formiranje radničke klase, koja je putem političkog i sindikalnog organizovanja nastojala da poboljša svoj ukupan društveni položaj. Ukratko, pre 1910. godine pokreti radničke klase odvijali su se u uslovima relativne neorganizovanosti vladajuće klase, odnosno kako Spalding ističe: „agrarni elementi [zemljoposednička oligarhija – prim. I. P.] nisu oštro reagovali na organizaciju industrijskih radnika sve dotle dok im oni nisu postali direktna pretnja. Na taj način, relativno jak urbani pokret mogao je da se formira bez stalnog uznemiravanja od strane države” (Spalding, 1977, navedeno prema Munck, 1987a: 30). Međutim, nastajuća industrijska buržoazija je putem udruženja poslodavaca (*Unión Industrial Argentina*) počela da igra mnogo agresivniju ulogu u suzbijanju zahteva radničke klase i pri tome je imala pomoć države (Munck, 1987a: 33).

Učinak represivnog delovanja vrlo brzo je postao vidljiv. Nakon 1910. godine došlo je do pada uticaja anarhističkog pokreta, ali i intenziteta radničkih borbi – usledio je drastičan pad štrajkova (Grafikon 1 u Prilogu). Tako su generalni štrajkovi koji su se dogodili 1902, 1905. i 1909. našli svoje 'prirodne granice' u 1910. godini – svaki od ovih štrajkova ostavio je težak danak u vidu hapšenja radničkih aktivista, deportovanja ili jednostavno otpuštanja sa posla (Munck, 1987a: 31). Na osnovu prethodnog izlaganja, može se reći da su anarhisti u velikoj meri doprineli 'političkom obrazovanju' radničke klase, ali je njihova organizaciona snaga umnogome bila ograničena državnom represijom.

U pogledu dalje analize sindikalnog organizovanja radnika, anarhisti su u rukovodstvu radničkog pokreta bili zamenjeni *sindikalistima*.⁸⁹ Mno-

89 Kada je reč o sindikalnoj organizaciji na čijem čelu su se nalazili *socijalisti* – UGT (*Union General de Trabajadores*), uočava se da je broj članova ove sindikalne organizacije postepeno rastao (mada rast nije bio tako izražen kao u slučaju sindikata na

ge od ranih ideja sindikalizma takođe su došle iz Evrope. Njihova ideologija se zasnivala na evropskom sindikalizmu, posebno italijanskoj i francuskoj varijanti, čiji su vodeći nosioci bili Antonio Labriola i Žorž Sorel. Kao i u Evropi, i u sindikalističkom pokretu Argentine sindikat ili *Sindicato* predstavljao je osnovni instrument poboljšanja položaja radničke klase. Sindikalisti su u velikoj meri podržali primenu štrajka i bili su posvećeni ostvarenju neposrednih ciljeva radničke klase (Rock, 1975: 84). Sa stanovišta zaštite interesa radničke klase, od posebne važnosti je to što su osnovne ideje sindikalizma bile povezane sa konceptom radničkog samoupravljanja.⁹⁰ Jedan od istaknutih teoretičara sindikalizma Žorž Sorel ističe da je „neizbežan cilj proletera da i u ekonomskoj oblasti realizuju demokratiju parcijalno realizovanu u političkoj sferi. U preduzećima oni treba da sami biraju svoje rukovodioce kao što biraju šefove gradske uprave i moraju se boriti da sačuvaju sve proizvode za one koji rade” (Sorel, 1919: 273, navedeno prema Goati, 1973: 93). Sorel nije verovao da proletarijat može ne-pripremljen da izvrši socijalnu revoluciju, već se zalagao da radnička klasa stiče iskustvo u upravljanju proizvodnjom i u kapitalističkom sistemu. „Ja ne mislim da socijalna revolucija može da podseća na neku scenu Apokalipse. Otkud se zna da će ekonomija moći da funkcioniše sama od sebe? Bez sumnje kooperative nisu specifične socijalističke institucije; one mogu čak biti korišćene protiv socijalizma. Ali sve te institucije imaju formalni karakter; one su samo ono što je njihov sadržaj [...] kada bi jedini njihov rezultat bio da radnicima olakšaju život, zar to već ne bi bilo mnogo? Ali one imaju jedan direktniji rezultat jer podižu radnika, tog velikog birača buržoaske demokratije, do nivoa upravljanja radionicom; to nije mali rezultat” (Sorel, 1919: 112–113, navedeno prema Goati, 1973: 94).

Vratimo se analizi sindikalizma u Argentini. Do prvog uspeha sindikalista došlo je nakon 1906. godine, kada su od Socijalističke partije preuzeli *Generalnu federaciju rada* (U.G.T.), koja je dve godine kasnije (1908) postala poznata kao *Regionalna radnička konfederacija Argentine* – CORA (*Confederacion Obrera Regional Argentina*). Ova organizacija je, međutim, sve do 1910. godine uživala malu podršku i nije uspela da ostvari bilo kakav značajan napredak, pogotovo u poređenju sa anarhističkim pokretom (Rock, 1975: 86) (vid. Grafikon 2).⁹¹ Godine 1914.

čelu sa anarhistima), dostigavši broj od oko 10.000 radnika krajem prve decenije XX veka (Grafikon 2).

90 Ideja sindikalizma u Francuskoj početkom XX veka bila je blisko povezana sa radničkim samoupravljanjem. Zahtev za radničkim upravljanjem privredom bio je kao jedan od ciljeva programa Radničke partije Francuske (POF) od 1880. godine (Goati, 1973: 93).

91 Uprkos ograničenoj sindikalnoj organizovanosti u ovom periodu, broj štrajkova je bio visok (vid. Grafikon 1 u Prilogu). Na primer, generalni štrajk iz 1907. godine

sindikalna konfederacija CORA spojena je sa anarhističkom organizacijom FORA (vid. Grafikon 2).

Kada je reč o štrajkovima, pokazuje se da je njihov broj tokom ratnog perioda značajno opao u poređenju sa predratnim periodom, što se može objasniti negativnim ekonomskim kretanjima tokom Prvog svetskog rata (pre svega rastom stope nezaposlenosti i porastom troškova života) (Munck, 1987a: 33). Zapravo, prilikom objašnjenja kretanja štrajkova ovde se može prihvatiti „*socijalno-strukturalno* objašnjenje prema kome se kretanje štrajkova objašnjava globalno-društvenim okolnostima (na primer, kretanje cena, politička dešavanja i sl.) koje strukturalno generišu sukobe” (Gurvich, ed., 1966: 517, navedeno prema Bolčić, 2003: 233). U analizi štrajkova uočen je nalaz „da ima više štrajkova u prosperitetnoj fazi privrednih ciklusa, nego u recesivnoj fazi ciklusa”. Pretpostavlja se da „u fazi prosperiteta, kada poslodavci imaju veliku potrebu za radnom snagom, radnici procenjuju da imaju bolje izgleda za ispunjenje svojih zahteva i zato ulaze u štrajkove, dok u fazi recesije, kada se lako gubi zaposlenje bez izgleda za ponovno zapošljavanje, radnici izbegavaju sukobe” (Marshal, 1966: 448, navedeno prema Bolčić, 2003: 233–234).

Rastuća potražnja za radnom snagom usled opadanja imigracionih tokova, kao i drastičan pad realnih zarada tokom Prvog svetskog rata ponovo su oživeli radnički pokret tokom 1916–1917. godine, ali ovoga puta na čelu sa *sindikalistima* (odnosno sindikalističkom organizacijom FORA IX) koji su zauzeli dominantnu poziciju u sindikatima i time preuzeli vodeću ulogu u oblikovanju političke uloge radničke klase u narednom periodu. Ovde, međutim, nije reč samo o tome da su ekonomski uslovi predstavljali plodnu pretpostavku za uspostavljanje dominantne uloge sindikalista u radničkom pokretu. Moglo bi se reći da su ekonomski faktori bili spregnuti sa ulogom države u regulisanju radnih odnosa. Tako je država počela da prepoznaje ograničenja svojih ranijih stavova da 'pitanjem rada treba da se bavi policija'. Došlo je do priznavanja sindikalnih organizacija, što je, očekivano, ohrabrilu širenje sindikata, pa je tako, nakratko ujedinjena, radnička konfederacija podeljena 1915. godine na dve sindikalne organizacije, FORA IX i FORA V (Grafikon 2). Broj članova sindikalne organizacije FORA IX porastao je sa 20.000 članova u 1915. na skoro 70.000 u 1920. godini. Sindikalna organizacija FORA V, koja je bila pod rukovodstvom anarhista, s druge strane, imala je mali broj

obuhvatio je 93.000 radnika – međutim, samo 10.000 su bili članovi sindikata. Radničke borbe su nastavljene, pa je tako broj štrajkača 1913. godine bio čak 23.698, dok je samo godinu dana ranije taj broj iznosio 8.992. Ukoliko se posmatraju efekti štrajkova koji su se desili u periodu između 1907. i 1913. godine, pokazuje se da su od 1.000 štrajkova radnici poraženi u čak 600 (Munck, 1987a: 24, 30).

članova – ova sindikalna organizacija nije uspela da povrati svoj nekadašnji uticaj, iako je i dalje imala značajnu podršku (posebno nakon dramatičnih događaja 1919. o čemu će biti reči kasnije) (Munck, 1987a: 34). Bez obzira na zvanično priznavanje sindikalnih organizacija, podela radničke klase nije zaustavljena. Ovde se u stvari radi o onome na šta su Piven i Klovard ukazali: „Veliki industrijalci su se odupirali sindikalizaciji, ali jednom kada su bili prinuđeni da je dopuste kao cenu za industrijski mir, postepeno su otkrili da sindikati predstavljaju koristan mehanizam za regulisanje radne snage” (Piven and Cloward, 1978: 35).

Dominacija sindikalističke organizacije FORA IX trajala je otprilike od 1916. do 1920. godine, a ključna podrška dolazila je iz redova pomorskih i železničkih radnika. Sindikalisti, međutim, nisu imali podršku radnika iz industrije mesa i metalurških radnika, dvema grupacijama među čijim pripadnicima je Peron nešto kasnije uspeo da dobije značajnu podršku. Kada je reč o odnosu sa vladajućom političkom grupacijom, važno je istaći da su između sindikalne organizacije FORA IX i Radikalne partije uspostavljeni dobri odnosi, što se objašnjava time što je ova sindikalna organizacija predstavljala 'umerenu' protivtežu anarhistima (Munck, 1987a: 34).⁹²

Sindikalna konfederacija rada FORA IX predvodila je ključne štrajkove u godinama nakon Prvog svetskog rata. Možemo dalje videti da su štrajkovi, bez obzira na poboljšanje ekonomske situacije koje je zabeleženo 1917. godine, ponovo bili u porastu (radnici su, između ostalog, zahtevali da se nivo plata vrati na predratni nivo). Bitno je istaći da su se štrajkovi tokom 1917. godine u značajnoj meri razlikovali od onih „tokom eksplozije” radničkih sukoba 1907. godine: dok je pre 1917. godine industrijski sektor (manjeg obima) bio najviše pogođen štrajkovima, dotle se 1917. godine sektor transporta našao na udaru štrajkačkih aktivnosti. Od posebnog značaja su štrajkovi koji su se dogodili 1916. i 1917. godine u organizaciji jakog pomorskog sindikata *Federacion Obrera Maritima* (Federacija pomorskih radnika) (Munck, 1987a: 33).⁹³

Sa aspekta postignutih rezultata, razvoj događaja je pokazao da iako su generalni štrajkovi predvođeni anarhistima bili veoma uspešni u stvaranju šireg osećaja solidarnosti među radničkom klasom imigrantskog porekla, anarhisti su na kraju postigli veoma slabe rezultate. Za razliku od anarhizma, sindikalizam je u manjoj meri isticao političku dimenziju svojih aktivnosti i bio je prvenstveno usmeren ka realizaciji ekonomskih

92 Međutim, kada su sakupljači otpada iz Buenos Ajresa stupili u štrajk 1917. godine država nije oklevala da upotrebi represiju protiv sektora koji nije bio ni ekonomski ni politički značajan (Munck, 1987a: 33).

93 Bitno je navesti da je oko jedne trećine svih štrajkova tokom ovog perioda bilo organizovano u cilju odbrane prava na sindikalno organizovanje radnika (Munck, 1987a: 33).

zahteva radničke klase (Rock, 1975: 83). Govoreći o značaju sindikalizma u Argentini, Rok ističe sledeće: „Organizacija (sindikalna – prim. I. P.) transformisala je jedan instinktivan pokret u pokret od svesti i reda. Stare eksplozije besa među radnicima, koji su se upustili u nekoordinisanu i nepripremljenu borbu – što ih je činilo lakim plenom za kapitaliste – nasledili su *sindikati* koji su koordinisali radnu snagu, disciplinovali je [...] u trenucima koji su bili povoljni po nju, u trenucima intenzivnih ekonomskih aktivnosti [...]” (*La Union del Marino*, January 1929. navedeno prema Rock, 1975: 85). Uprkos svojoj revolucionarnoj karakteristici, stupanje sindikalizma na društvenu scenu označilo je progresivno napuštanje pozicije ekstremnog konflikta (koja je bila usvojena od strane anarhista) u korist spremnosti da se prihvate pregovori (Rock, 1975: 86). Odnosno, kako se na jednom drugom mestu kaže: „smenom jednog industrijskog sektora drugim, nastupio je prekid u institucionalnom obrascu klasnih odnosa [...] Stariji model [klasnog sukoba] biće gotovo sigurno suštinski izmenjen, a sindikalne organizacije biće modifikovane” (Roxborough, 1981: 91, navedeno prema Munck, 1987a: 35).

Međutim, tokom ovog perioda došlo je do najdramatičnijih sukoba između radničke klase i države. Podaci koji se odnose na štrajkove su spektakularni, i to ne samo u pogledu broja štrajkova već i u obimu učesnika štrajkova: preko 100.000 radnika bilo je uključeno u štrajkove gotovo svake godine tokom ovog perioda – 1919. godine broj štrajkača je prešao čak 300.000. Uticaj anarhista je bio u opadanju, što je postalo očigledno kada se njihov poziv na generalni štrajk 1918. godine pokazao bezuspešnim. Sada su sindikalisti imali prednost u radničkom pokretu naročito s obzirom na njihovo 'razumevanje' sa vladom Radikalne partije (Munck, 1987a: 35). Iako u takvim okolnostima nije bilo očekivano da će doći do eksplozije klasnog sukoba, radnici metalurškog postrojenja u Buenos Ajresu u decembru 1918. pokrenuli su veliki štrajk. Sukobi između štrajkača i policije doveli su do nekoliko smrtnih slučajeva (*Ibid.:* 36). U nedelji koja je usledila poluustanički generalni štrajk paralizovao je Buenos Ajres, a država je sprovela represiju nad radničkom klasom. Tom prilikom je ubijeno 700, dok je ranjeno čak 4.000 učesnika. Sindikalistička organizacija FORA IX donela je odluku o prekidanju generalnog štrajka, sa čim su se socijalisti i komunisti složili, dok je mali broj pripadnika anarhističke struje ostao na ulici. U svojoj proceni *Tragične nedelje (Semana Tragica)*, Rok zaključuje: „u širem smislu generalni štrajk iz 1919. godine predstavljao je pre seriju neartikulisanih nemira nego stvarnu pobunu radničke klase. Pokret je uglavnom bio ograničen na izvesna geografska područja grada, i mnogo više je privukao podršku određenih grupa. Podela između sindikata i radnika bila je takođe jedna od njegovih istaknutih karakteristika”

(Rock, 1975: 168). Međutim, to ipak nije bio jednostavan „haotičan izliv masovnih emocija”, kao što Rok sugerije (Munck, 1987a: 36). Na osnovu prikazanih primera radničkih borbi može se zaključiti da su „istorijske konjunktore imale mnogo veći društveni značaj nego diskretni 'obični' elementi. Tako dugoročni pregled može da sakrije simbolički značaj ključnih epizoda u istoriji radničke klase. *Tragična nedelja* je bila jedan takav ključan konjunktorni činilac za radnički pokret: ovaj štrajk radničke klase ujedno je obeležio poslednji dah revolucionarne anarhističke tendencije [...] i bio je vesnik novog, znatno stabilnijeg, perioda industrijskih odnosa” (Munck, 1987a: 36).

Međutim, na osnovu prethodne analize vidimo da se ubrzo pokazala sva složenost klasnih odnosa. Iako je buržoazija na čelu sa njenim opštim zastupnikom – državom na početku videla korist od sindikalne organizacije FORA IX (koja je ujedno delila radničku klasu) u borbi protiv anarhista, i kao sredstvo legitimacije sistema, organizovanje radničke klase u sindikalne organizacije i dalje je bilo praćeno razgaranjem protivrečnosti. Bez obzira na to što je članstvo u sindikatima dostiglo vrhunac tokom ovog perioda na čelu sa sindikalističkom FORA IX, ova organizacija je počela dramatično da gubi uticaj krajem ovog perioda (Grafikon 2) (Munck, 1987a). Takođe, i anarhistička FORA V i nova revolucionarna sindikalistička konfederacija U.S.A. (*Union Sindical Argentina*) formirana 1922. godine postepeno su izgubile članstvo u sledećem periodu. Opadanje uticaja sindikata može se objasniti i uticajem ekonomskog prosperiteta i političkom radikalizacijom izazvanom ruskom revolucijom. Godine 1930. dolazi do ponovnog ujedinjenja radničkog pokreta i formiranja *Opšte konfederacije rada* – CGT, koja je imala daleko manje članova od sindikalnih organizacija tokom prvih nekoliko decenija XX veka (Munck, 1987a: 37–38).

Političko organizovanje radničke klase nameće se kao drugi bitan činilac zaštite kolektivnih interesa radnika. Međutim, radničkim partijama se ovde nećemo detaljnije baviti budući da je njihov uticaj na položaj radničke klase u Argentini bio isuviše mali. Ipak može se reći da je Socijalistička partija u Argentini u određenoj meri bila okrenuta političkom delovanju radničke klase. Prvi pokušaji da se iskoristi politički potencijal radničke klase sredinom devedesetih godina XIX veka učinjeni su upravo od strane Socijalističke partije. Osnovana 1894. godine, kao rezultat podela u Radikalnoj partiji, ova politička stranka je imala određeni uticaj na radničku klasu u narednih četrdeset godina. Istovremeno, Socijalistička partija u Argentini predstavljala je prvu takvu organizaciju na području Latinske Amerike (vid. Munck, 1987a; Rock, 1975; Paligorić, 1972: 224).

U pogledu društvenih grupacija čije je interese Socijalistička partija predstavljala, ova stranka je uživala određenu podršku kvalifikovanih radnika, s tim što nikada nije uspjela da dobije njihovu masovnu podršku. Uspjela je, međutim, da uspostavi važnu i relativno stabilnu poziciju unutar radničke klase u gradskom području: od 1912. godine socijalisti su imali više od 30.000 glasova na izborima u Buenos Ajresu, da bi se tokom narednih petnaestak godina taj broj udvostručio, a kasnije utrostručio. Odnos Socijalističke partije i radničke klase u određenim dimenzijama može se uporediti sa odnosom Radikalne partije i urbane srednje klase pre 1916. godine. Kao što je zemljoposjednička buržoazija imala kontrolu nad srednjom klasom u Radikalnoj partiji, većina glasova za Socijalističku partiju ležala je u radničkoj klasi. Međutim, članovi ove političke grupacije pretežno su bili pripadnici srednje klase; 1920. godine, na primer, samo je 20% članova dolazilo iz redova radničke klase, dok su ostatak činili, sa izuzetkom lidera stranke koji su uglavnom bili visokoobrazovani iz urbanih sredina, službenici i sitni preduzetnici (Rock, 1975: 70–72). Najveći uspeh ove političke struje manifestovao se u vidu uvođenja osmočasovnog radnog vremena, šestodnevne radne nedelje, kao i u obliku regulisanja rada žena i dece (*Ibid.*: 76).

Ono što je sa stanovišta položaja radničke klase bitno jeste orijentisanost Socijalističke partije prema promovisanju investicija stranog kapitala, odnosno neprihvatanje protekcionizma. Zapravo, nastojeći da zaštite pre svega interese radnika iz urbanih sredina, predstavnici ove političke orijentacije su branili osnovne postulate slobodne trgovine, oštro se protiveći stvaranju 'veštačke domaće industrije'⁹⁴ (Bergquist, 1988: 145; Rock, 1975: 72). Na osnovu analize izbornih rezultata u Buenos Ajresu 1921. godine, pokazalo se da je ova partija i dalje imala podršku među kvalifikovanim radnicima i radnicima koji su rođeni u Argentini (Bergquist, 1988: 145). S druge strane, ova partija nije uspjela da zadobije podršku evropskih doseljenika, kao ni kontrolu nad ključnim jedinicama organizacije radničke klase – sindikatima. Od 1900. godine kada je sindikalni pokret u Argentini po prvi put postao značajan, Socijalistička partija je izgubila uticaj (Rock, 1975: 71–77). Bez obzira na ostvarene rezultate, ova partija nije uspjela da iza sebe ostavi značajnija praktična dostignuća koja bi imala uticaja na radničku klasu. U stvari, ne samo da sindikati nisu uspjeli da prevaziđu strukturalno uslovljenu fragmentisanost radničke klase (nego su joj dodatno doprineli!) već se na prelazu veka nije mogla naći ni politička partija koja bi zastupala interese radničke klase.

94 Prethodno navedenom treba dodati i to da su se i sami anarhisti suprotstavili protekcionističkim merama koje su uvedene u cilju zaštite industrijskog sektora u Argentini.

Ukoliko se sažme prethodno izneta analiza, može se zaključiti sledeće: u periodu od 1890. do 1920. godine radnički pokret u Argentini ostvario je značajne rezultate. Krajem osamdesetih godina XIX veka, najvažniji oblik pokreta radnika bili su štrajkovi, da bi razvoj događaja nakon dve decenije pokazao da je neophodan uslov za uspešnu zaštitu interesa radnika bilo njihovo sindikalno organizovanje. Istorijski razvoj sindikalnog organizovanja radnika koji smo pratili ukazao je na takoreći kontradiktornu ulogu sindikata koja je bila prisutna tokom celokupnog analiziranog perioda. Uprkos tome što su sindikalne organizacije prvenstveno osnovane sa ciljem da se zaštite interesi radnika, one su od samog početka takoreći delile i cepale samu klasu, uslovljavajući njenu fragmentisanost. Protivrečnosti koje su gotovo sve vreme pratile sindikalne organizacije bile su rezultat strukturalnih činilaca, i to pre svega odnosa sa državom (setimo se mnogobrojnih represivnih mehanizama!), ali i posebnih interesa delova radničke klase.

Sindikalne organizacije su neretko zahvatale samo jedan mali deo radnika. I ne samo da su određene grupe radnika (obično nekvalifikovani) ostajali izvan procesa sindikalnog organizovanja već se sindikalna obuhvaćenost radnika često zasnivala i na samom karakteru proizvodnog procesa, odnosno načinu organizovanja proizvodnje. Sindikalna neorganizovanost poljoprivrednih radnika i radnika koji su bili zaposleni u industriji mesa to jasno i pokazuje.

Sumirajući za kraj istorijski razvoj sindikalnih organizacija, mogli smo da vidimo da su na čelu radničkog pokreta u periodu od 1902. do 1909. godine bili anarhisti, dok je period od 1916. do 1920. godine bio obeležen dominantnom ulogom sindikalista. Sindikalna organizovanost radnika tokom oba navedena perioda bila je opterećena mnogobrojnim protivrečnostima, pa je tako radnički pokret već od 1920. godine izgubio svoju početnu snagu i ideološku autonomiju, čime je takoreći otvoren put za Peronovo 'zauzimanje' radničkog pokreta u periodu od 1943. do 1946. godine.

4.3. Konstituisanje radničke klase tokom peronizma

4.3.1. Uvod

Sa stanovišta osnovne teme rada, ovde je neophodno ukazati na glavne karakteristike peronizma, pogotovo ako se ima u vidu njegov značaj za ukupan položaj radničke klase u Argentini. Ono što je, međutim, od posebne važnosti za razmatranje osnovnog predmeta rada jeste to što je peronizam u celini imao dugoročno značajne posledice po oblikovanje

delatnog potencijala radničke klase u ovoj zemlji. Još jedan argument za relevantnost analize peronizma za tumačenje kolektivnog delovanja radničke klase jeste taj što je peronizam (bez obzira na mnogobrojne 'struje' unutar ovog pokreta) imao trajniji uticaj na radnički pokret nego bilo koji drugi populistički pokret u Latinskoj Americi.

Na ovom mestu ne postoji mogućnost da se detaljnije analiziraju sva područja peronizma. Stoga je raspravu neizbežno ograničiti na prikazivanje ključnih pretpostavki uspostavljanja peronizma, ali i na njegove osnovne karakteristike unutar različitih podsistema koje su imale posledice na oblikovanje položaja radničke klase. Najpre će se izložiti osnovne istorijsko-strukturalne pretpostavke koje su osigurale opšte okvire uspostavljanja peronizma. Dok je uspostavljanje peronizma počivalo na ranije stvorenim društveno-istorijskim pretpostavkama, njegova reprodukcija se temeljila na konstelaciji interesa različitih društvenih grupa u Argentini. Otuda će u drugom delu rada biti predstavljeni društveni odnosi u Argentini, koji se i sami mogu objasniti kao posledica specifičnih istorijskih okolnosti u ovom delu Latinske Amerike. Najpre će biti prikazani položaj i uloga radničke klase, nakon čega će biti reči o industrijskoj buržoaziji čiji su specifični oblici klasnog delovanja našli odraz upravo u peronizmu. Posebna pažnja će biti posvećena i ulozi sindikalnih organizacija, jer se peronizam u svojoj ukupnosti može razumeti jedino kao rezultat delovanja svih ovih činilaca. Nakon predstavljanja ključnih pretpostavki uspostavljanja peronizma biće sažeto prikazane njegove osnovne karakteristike u okviru tri podsistema: političkom, ekonomskom i društvenom.

4.3.2. Stvaranje strukturalnih pretpostavki uspostavljanja peronizma

Sa stanovišta značaja strukturalnih faktora za oblikovanje okvira za uspostavljanje populističkih pokreta, treba naglasiti da su oni bili slični u većini zemalja Latinske Amerike. Tako je jedan od ključnih strukturalnih preduslova bila ekonomska kriza tridesetih godina XX veka i posledično uspostavljanje državnog intervencionizma, odnosno odlučujuće ekonomske uloge države.⁹⁵ Pitanje na koje na samom početku treba odgovoriti jeste koje su to društveno-istorijske okolnosti koje su dovele do toga da se nakon 30-ih godina prošlog veka na području zemalja Latinske Amerike

95 Na značaj analize državne regulacije u ekonomskom razvoju zemalja Latinske Amerike ukazao je veliki broj autora. Tako Arturo Giljen ističe: „prilikom proučavanja kapitalizma našeg doba ne mogu se zaobići takve pojave kao što je državna intervencija u privrednom životu i strukturalni odnosi ustanovljeni između imperijalističkih metropola i zavisnih zemalja” (Giljen, 1983: 128).

uspostavi dominantna regulaciona uloga države? Ukratko, kriza liberalnog kapitalizma praćena snažnim ekonomskim potresima dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka ostavila je posledice i na zemlje Latinske Amerike. Tako se najvažnija posledica svetske ekonomske krize iz 1929. godine manifestovala kroz onemogućavanje takozvanog starog načina povezivanja sa svetskim tržištem. Ovde se pre svega misli na to da je ekonomska kriza tridesetih godina dovela do ograničavanja izvoza iz zemalja Latinske Amerike i poteškoća u vezi sa zadovoljenjem unutrašnje potrošnje iz uvoza, što je uslovlilo podsticanje sopstvenog industrijskog razvoja koji je bio prvenstveno namenjen unutrašnjem tržištu. Ubrzani industrijski razvoj tridesetih godina XX veka označio je početak druge faze u razvoju zemalja Latinske Amerike. „Ako bismo privredni razvitak u toku prve faze razvoja ovih zemalja okarakterisali kao njeno okretanje prema *spolja*, za drugu fazu je karakteristično njeno okretanje prema *unutra*, unutrašnjim potrebama” (Redžepagić, 1967: 132).

Kada je o Argentini reč, ona je sve do pojave svetske ekonomske krize izvozila isključivo sirovine i imala veoma slabo razvijenu industrijsku proizvodnju. Podaci koji se odnose na sektorsku distribuciju GDP-a krajem dvadesetih godina XX veka (1927–1929) ukazuju na dominantno učešće poljoprivrednog sektora, stočarstva i ribarstva (30,5%). Značajan udeo u GDP-u činili su transport (8,4%) i trgovina (16,1%), dok je prerađivačka industrija beležila učešće od 13,4%, rudarstvo 0,6, građevinarstvo 3,1% (Diaz Alejandro, 1970: 72).

Imajući u vidu privrednu strukturu zemlje, jasno je da su efekti ove krize na njenu ekonomiju morali biti veoma izraženi.⁹⁶ Podaci koji se odnose na efekte ekonomske krize na privredu Argentine ukazuju da je u periodu od 1930. do 1932. godine zabeležen ekonomski pad,⁹⁷ koji je bio uslovljen značajnim smanjenjem cena sirovina koje je Argentina izvozila: mesa, vune, žita, uljarica i tanina, kao i smanjenjem otkupa poljoprivrednih proizvoda, drastičnim opadanjem kapitalnih investicija itd. (Luna, 2015: 155). „Tako će ekonomska kriza iz 1929. godine dovesti do velikih promena u strukturi ekonomije Argentine, utičući prvenstveno

96 Međutim, iako se prva faza ekonomskog razvoja Argentine zasnivala na poljoprivrednoj proizvodnji, investicije su bile zabeležene i u infrastrukturnom i transportnom sektoru. Tako je prosečan rast investicija u industrijski sektor već početkom prošlog veka bio na zavidnom nivou: u periodu od 1920. do 1930. godine zabeleženi rast bio je najveći u istoriji Argentine na period od 10 godina (bar do 1960-ih godina) (Di Tella y Zymelman, 1967, navedeno prema López, 2006: 97).

97 Godine 1930 – 3,0%; 1931 – 8,5%; 1932– 4,4%. <https://www.indec.gob.ar/pristupljenje> no 15. novembra 2017.

na njen privilegovan status agro-izvozne zemlje, čime će srušiti iluzije o neograničenom privrednom rastu⁹⁸ [...] Izgledalo je da je ciklus završen: ciklus primarno izvozne ekonomije koja je predstavljala isključivo dinamičko jezgro argentinske ekonomije” (Murmis y Portanteiro, 2012: 64). „Krizom proizvedeno ogromno smanjenje obima latinoameričkog izvoza i/ili uvoza postavili su temelje za pravac industrijskog razvoja u Brazilu, Argentini, Meksiku, i u manjoj meri u Čileu, Kolumbiji i drugim zemljama” (Frank, 2002: 31).⁹⁹

Kako bi sačuvala ekonomije svojih zemalja od privredno-političkog kraha, vlade mnogih država donele su brojne protekcionističke mere u cilju regulisanja proizvodnog procesa (kontrola carina, valute itd.), čime stižemo do druge bitne promene, do uspostavljanja modela ekonomskog razvoja koji je poznat kao *model supstitucije uvoza*, odnosno *model industrijalizacije radi zamene uvoza* (špan. *Modelo de sustitución de importaciones* ili *Industrialización por Sustitución de Importaciones* – ISI).¹⁰⁰ Model supstitucije uvoza bio je na snazi u Argentini od 1930. do 1976. godine (Clark *et al.*, 2012: 199–200; Murmis y Portanteiro, 2012: 66; López, 2006; Dalle, 2016).¹⁰¹

98 Sredinom 1929. godine efekti Velike depresije postali su očigledni u Argentini. Tome je prethodio rastući deficit platnog bilansa tokom 1929. godine koji je zapravo odražavao pad cene poljoprivrednih proizvoda na svetskom tržištu tokom godine i usporavanje izvoza iz Argentine (Rock, 1975: 252).

99 Međutim, pomenuti razvoj bio je ograničen klasnom strukturom lumpenburžoazije. U nastojanju da pronade adekvatan pojam za buržoaziju, za koju se navodi da „upućuje na društveni proces koji nikada nije postojao i neće postojati u kolonijalnoj i neokolonijalnoj Latinskoj Americi”, Frank se odlučuje da zadrži termin buržoazija i da mu doda pojam „lumpen”, koji ukazuje na nerazvijenu i zavisnu buržoaziju u Latinskoj Americi (Frank, 2002: 24–25). Slično značenje ovom pojmu pripisuje i Arigi (*Arrighi*), ukazujući da on označava „mikroburžoaziju koja se stvara na osnovu inostranog kapitala, i da se ona može razviti samo u uskim granicama koje joj određuje politika dominantnog kapitala” (navedeno prema Amin, 1978: 379).

100 U periodu od 1920. do 1950. godine mnoge zemlje su krenule u tom pravcu, i neke od njih, poput Argentine, Brazila i Meksika, uspele su da stvore laku industriju koja je bila u mogućnosti da zadovolji potražnju potrošnih dobara na unutrašnjem tržištu (Marini, 1983: 244–245). Domaće tržište je trebalo da počne da igra centralnu ulogu u ekonomskom rastu. U meri u kojoj je smanjeno učešće izvoza argentinskih poljoprivrednih proizvoda u svetskoj ekonomiji, nametnula se potreba prilagođavanja novonastaloj situaciji – bilo je, zapravo, potrebno smanjiti uvoz proizvoda i izjednačiti ga sa izvozom (Murmis y Portanteiro, 2012: 64–65).

101 Snažna državna intervencija ogledala se i u osnivanju brojnih javnih državnih agencija za regulisanje ekonomskih aktivnosti, kao što su Centralna banka i mnogobrojni nacionalni odbori (odbor za regulisanje žitarica, odbor za reguli-

Osnovne karakteristike ovog modela razvoja bile su usvajanje niza ekonomskih mera orijentisanih na stimulisanje rasta industrijskog sektora, pa tako tokom tridesetih i četrdesetih godina prošlog veka dolazi do promene ekonomske strukture Argentine. Naime, iako je učešće poljoprivrednog sektora u nacionalnom dohotku i dalje bilo značajno, dinamički centar akumulacije kapitala sve češće se mogao naći u industrijskom sektoru, koji je postao vodeći sektor ekonomskog razvoja Argentine (Murmis y Portantiero, 2012: 60). U pogledu industrijskog kretanja u Argentini, na osnovu popisnih podataka, stepen industrijskog rasta između 1935. i 1938. godine bio je približno jednak stopama rasta između 1914. i 1935. (Murmis y Portantiero, 2012: 60). Beleži se da je industrijska proizvodnja 1939. u odnosu na godine krize (1929) uvećana za čitavih 50% (Cavarozzi, 2014: 258). Na osnovu rezultata *Četvrtog nacionalnog popisa industrijske proizvodnje* koji je sproveden 1947. godine, broj industrijskih objekata povećao se sa 41.833 u 1935. na 86.440 u 1946. godini. U isto vreme, broj industrijskih radnika zabeležio je najveći porast upravo tokom ovog perioda, pa je tako 1946. godine iznosio 938.387 (Tabela 9). Kada je dalje o industrijskoj proizvodnji reč, 1944. godine, prvi put u ekonomskoj istoriji Argentine, učešće prerađivačke industrije u bruto domaćem proizvodu (22,8%) bilo je veće od udela koji su ostvarili poljoprivreda i stočarstvo zajedno (20,1%).¹⁰²

sanje mesa, potom kukuruza itd.) (Robles, 2009: 22; Luna, 2015: 156). Centralna banka je osnovana sa ciljem regulisanja svih vidova međunarodne razmene i finansijskih transakcija. Delovanje Raula Prebiša koji je bio na čelu Centralne banke (1935–1948) umnogome je doprinelo da kriza bude savladana relativno brzo (Luna, 2015: 156). U svojoj čuvenoj studiji *Ekonomski razvoj Latinske Amerike i njegovi glavni problemi*, Prebiš je 1950. godine postavio tezu, kasnije poznatu kao Singer-Prebišova teza, prema kojoj „periferne zemlje proizvode sirovine za centralne zemlje koje dalje proizvode sekundarne proizvode i prodaju ih perifernim zemljama. Ubrzanim razvojem tehnologije koje koriste centralne, odnosno visokorazvijene zemlje, periferne, odnosno nerazvijene zemlje postaju još siromašnije, jer moraju više sirovina da izvoze da bi dobile istu količinu skupljih industrijskih proizvoda” (Luna, 2015: 279). S tim u vezi je smatrao da bi trebalo da siromašne zemlje izbegavaju uvoz i da sprovedu proces industrijalizuje koristeći samo unutrašnje tržište (*Ibid.*).

102 Industrijski rast je bio praćen kontinuiranim rastom udela unutrašnjih migranata. Dok je u periodu od 1936. do 1943. godine broj migranata na godišnjem nivou iznosio 72.000, ovaj broj je povećan na 117.000 u periodu od 1943. do 1947. (među njima je bio veliki broj unutrašnjih migranata, koji su zajedno sa tzv. starim radnicima odigrali vodeću ulogu u događajima 17. oktobra, o čemu će biti reči kasnije). *Historia del Movimiento Obrero Argentino de fines del siglo XIX a 1976.* – UTE-CTE-RA.2010–2011. http://ute.org.ar/wp-content/uploads/2011/10/images_pdfs_modulo_mov_obrero_2010.pdf, pristupljeno 21. novembra 2018.

Tabela 9. Broj industrijskih objekata, zaposlenih i radnika u Argentini, rezultati popisa 1947. godine

Period	Broj objekata	Broj zaposlenih	Broj radnika
Do 1850.	64	1.110	3.678
1851–1870.	171	3.026	10.446
1871–1890.	1.171	8.773	59.876
1891–1990.	1.806	12.350	60.921
1901–1910.	4.010	15.769	97.296
1911–1920.	7.708	20.292	114.209
1921–1925.	6.804	12.805	82.087
1926–1930.	10.243	13.905	92.089
1931–1935.	9.856	13.921	94.181
1936–1941.	18.241	18.177	148.665
1942–1946.	25.130	13.031	150.161
Ukupno	86.440	135.484	938.387

Izvor: *Četvrti nacionalni popis industrije 1947. godine*¹⁰³

Prethodno smo mogli da vidimo da je početkom tridesetih godina XX veka u zemljama Latinske Amerike došlo do „pojave najizrazitijeg nacionalističkog trenda i najveće samostalne kampanje industrijalizacije još od perioda posle sticanja samostalnosti tridesetih i četrdesetih godina devetnaestog veka” (Frank, 2002: 92). Ono što je za sadašnju analizu bitno jeste sledeće: slabljenje ekonomskih veza Argentine sa razvijenim zemljama koje je bilo prouzrokovano ekonomskom krizom postavilo je temelje ne samo pojačanom industrijskom razvoju već i novom klasnom konstituisanju u Argentini. S tim u vezi, u daljem toku rada težište analize se pomera sa objašnjenja strukturalne uslovljenosti peronizma na tumačenje uloge društvenih aktera, i to redosledom koji je naveden u uvodnom delu.

103 <http://www.deie.mendoza.gov.ar/#!/censos-productivos/1947-cuarto-censo-general-de-la-nacion-42>, pristupljeno 15. septembra 2019.

4.3.3. Uloga društvenih aktera u nastanku peronizma

4.3.3.1. Uloga radničke klase u nastanku peronizma

Prilikom razmatranja pojave nacionalno-populističkih pokreta u Latinskoj Americi, posebno peronizma u Argentini, ali i vargizma u Brazilu,¹⁰⁴ jedno od centralnih pitanja koje se postavlja tiče se odnosa između ova dva populistička pokreta i radničke klase. U okviru mnogobrojnih diskusija o ulozi radničke klase u nastanku peronističkog režima posebno su se iskristalisala sledeća dva stanovišta. Prvobitno i najraširenije stanovište, najsažetije rečeno, počiva na sledećem izvođenju: peronizam je dobio podršku pripadnika nove radničke klase. Upravo iz široko rasprostranjenog stanovišta o *novoj* radničkoj klasi kao osloncu populističkih pokreta u Latinskoj Americi nameće se potreba posebne analize transformacije radničke klase. S druge strane, stoji stanovište da je peronizam dobio podršku radničke klase u celini, koja je predstavljala gubitnika transformacijskih procesa u Argentini. U nastavku teksta nastojeće se da se utvrdi valjanost navedenih stanovišta, te da se odredi i vlastita pozicija u tumačenju peronizma.

Pre nego što se ukaže na relevantnost uloge nove radničke klase za tumačenje nastanka peronizma, neophodno je prethodno pokazati kako su strukturalne promene u obliku industrijalizacije i migracija tokom tridesetih i četrdesetih godina XX veka uticale na strukturu i ukupan položaj ove društvene grupacije.

Snažan industrijski razvoj u Argentini uslovio je migraciju stanovništva iz unutrašnjosti zemlje prema razvijenim urbanim centrima (Buenos Ajresu, Rosariju, Kordobi itd.). „Nastajuća industrijska aktivnost praćena je postepenim naseljavanjem seoskih stanovnika u gradove. Buenos Ajres, La Plata, Rosario bila su mesta gde su ljudi sa sela mogli sebi da obezbede redovnije plate, bolji kvalitet života, bolje stanove i društvene veze [...] pad cena poljoprivrednih proizvoda i životnih namirnica izazvao je visoku nezaposlenost u ruralnim delovima države, pa su se mnogi doseljavali u velike gradove” (Luna, 2015: 157). Emigracije su bile posebno karakteristične za region Pampe, koji je bio pogođen krizom, ali i za udaljene, periferne

104 „Od svih odluka koje je doneo Vargas verovatno da nijedna nije imala veće političke posledice od njegove odluke da radničke grupe uvede u političku arenu [...] Tada, 1938. godine [...] kao posledica podrške koju mu je radništvo pružilo u konsolidovanju diktature pod neofašističkom *Estado Novo* (Novom državom), Vargas je počeo da uviđa prednosti političkog potencijala radnika. On je zadržao njihovu privrženost razvijenim programom mera socijalne zaštite i nametanjem ograničenja i obaveza privrednim upravljačima” (Lipset, 1969: 213) (vid. i Kardoza, 2014).

regione koji su bili izostavljeni iz blagodeti ekonomskog razvoja koji je bio podstaknut izvozom poljoprivredno-stočarskih proizvoda (Dalle, 2016: 50). Međutim, „migracije iz ruralnih u gradska područja koje su se odvijale počev od tridesetih godina ubrzane su ovom politikom [politikom industrijskog razvoja zemlje, prim. I. P.], iako je bilo vrlo sumnjivo da je društvena vrednost marginalnog proizvoda rada u, recimo nacionalizovanoj železnici, bila veća nego u ruralnim delatnostima koje su proizvodile robu za izvoz” (Diaz Alejandro, 1970: 113).

Dostupni podaci pokazuju da su emigracije iz unutrašnjosti Argentine počele oko 1935. godine i da su nakon 1938. godine zabeležene visoke stope emigracija. Tako je u periodu od 1935. do 1947. godine ukupan broj unutrašnjih migranata u Buenos Ajresu porastao sa 400.000 na više od 1,5 miliona, što je predstavljalo skoro 40% ukupnog stanovništva u ovom gradu (Germani and Yujnovsky, 1973: 452) (vid. Tabelu 1 u Prilogu). Migracijska kretanja su u velikoj meri oblikovala strukturu radničke klase, doprinoseći formiranju nove radničke klase. Pomenuto preoblikovanje radničke klase duguje se pojavi novih fabrika unutar starih grana delatnosti, ali i razvoju novih industrijskih grana [...] unutar kojih su migranti iz unutrašnjosti pronašli zaposlenje (vid. Dalle, 2016: 50; Murmis y Portantiero, 2012: 177). Tako je sredinom četrdesetih godina XX veka veliki deo stare i pretežno urbane radničke klase bio zamenjen novom radničkom klasom. Godine 1947. radničku klasu je činilo 27% starosedelaca i 73% migranata: 57% migranata činili su novi migranti (odnosno oni koji su došli u Buenos Ajres posle 1938) i 16% stari migranti (Germani and Yujnovsky, 1973: 452).

Sa stanovišta procesa društvenog strukturisanja bitno je navesti da su pripadnici nove radničke klase zajedno sa starom radničkom klasom doveli do formiranja „prve klase industrijskih radnika” (Dalle, 2016: 51). „Nije reč o tome da ona nije postojala i pre [...] ali nikada pre toga nije zauzimala centralno mesto u dinamičnom nukleusu nacionalne ekonomije” (Torre, 2010: 193, navedeno prema Dalle, 2016: 51). I ne samo to: ako se ima u vidu da je većina migranata iz unutrašnjosti u mestima porekla obavljala nekvalifikovane i polukvalifikovane poslove, njihov prelazak u gradove i uključivanje u industrijsku proizvodnju (bilo da su radili za platu ili su bili samozaposleni) predstavljao je uzlaznu unutargeneracijsku pokretljivost. Međutim, za razliku od evropskih doseljenika koji su krajem XIX i početkom XX veka u velikoj meri doprineli formiranju srednje klase, migranti koji su došli iz unutrašnjosti pretežno su zauzimali niže društvene položaje (Dalle, 2016: 51–52).

Vraćajući se osnovnoj liniji izlaganja, od posebne važnosti za pojavu peronizma jeste ne samo razlikovanje stare i nove radničke klase već i

heterogenost nove radničke klase. Dok su staru radničku klasu činili radnici koji su uglavnom bili evropskog porekla, sa višegodišnjim iskustvom industrijskog rada, novu radničku klasu činile su sledeće grupacije: 1) migranti iz nerazvijenih ruralnih područja, bez radnog iskustva u industriji, ali i bez iskustva političke participacije (bez obzira na opšte biračko pravo koje je ostvareno 1912. godine); 2) migranti koji su usled agrarne krize napustili razvijena ruralna područja; 3) mladi, deca urbanih radnika; 4) žene urbanog porekla; i 5) industrijski radnici koji su ostali bez posla tokom krize tridesetih godina XX veka (Murmis y Portantiero, 2012: 177). Prilikom analize uloge radničke klase u nastanku peronizma uglavnom se imaju u vidu pripadnici prve grupacije – *unutrašnji migranti iz nerazvijenih područja*.

Kod razmatranja uloge radničke klase u pojavi peronističkog pokreta, od ključne važnosti je proces fragmentacije ove društvene grupe koja je nastala kao posledica njene transformacije. Fragmentaciju radničke klase moguće je pratiti u nekoliko dimenzija: *rad, politička participacija, vrednosti* itd. U nastavku rada biće reči o oblicima fragmentacije unutar ova tri polja. Kada je reč o prvoj dimenziji, razlika između dve grupe radnika može se analizirati u nekoliko aspekata, i to: u pogledu *kvalifikacija* – pripadnici nove radničke klase u poređenju sa starom radničkom klasom imali su niži nivo kvalifikacija; u pogledu *pripadnosti određenom obliku industrijskog rada* – dok su pripadnici nove radničke klase u proizvodnom procesu „iskusili” samo fazu specijalizacije kao „dodaci mašine”, pripadnici stare radničke klase u znatno većoj meri su bili uključeni u proces proizvodnje, tako da se njihov rad nije značajnije razlikovao od zanatskog rada. Ovakav način rada kod stare radničke klase uslovio je viši stepen autonomije; u pogledu *dužine radnog iskustva u industriji* – pripadnici stare radničke klase imali su duže radno iskustvo u industriji; u pogledu *vrste rada* koju su radnici obavljali pre ulaska u industriju – novi radnici su se prethodno pretežno bavili poljoprivrednim radom itd. (Murmis y Portantiero, 2012: 123–124).

Diferencijacija radničke klase javlja se i u pogledu *političke participacije* što je od posebne važnosti za tumačenje nastanka peronizma. Ovde se mogu naći sledeća dva razmišljanja. Prvo stanovište glasi da organizacije koje su „okupljale” pripadnike stare radničke klase, poput sindikata i političkih partija, nisu prihvatile pripadnike nove radničke klase, čime je ova grupacija postala pogodna za manipulaciju od strane države (Murmis y Portantiero, 2012: 125). Drugo stanovište počiva na sledećem izvođenju: od ključne važnosti za fragmentaciju radničke klase u ovom polju bili su procesi suprotnog značenja – pripadnici nove radničke klase uključili su se u urbani život u vreme „društvenog intervencionizma” i „ekspanzije

potrošnje”, koja je favorizovala subordinisane oblike učešća koji nisu bili prihvaćeni od strane stare radničke klase. Dakle, ne radi se o nedostatku kanala za političko učešće radnika, već o tome da je to učinjeno od strane države, čime je došlo do iščezavanja autonomije radnika (Murmis y Portanteiro, 2012: 126).

Za tumačenje mogućnosti kolektivnog delanja radničke klase neophodno je ukazati i na fragmentaciju u okviru *vrednosnog sistema*. Za pripadnike nove radničke klase bilo je karakteristično to što su znatno više bili privučeni urbanim životom u gradskim sredinama nego samim industrijskim radom. S tim u vezi, unutar ove društvene grupacije bile su dominantne vrednosti usmerene prema sticanju ekonomske dobiti, potom svest o pripadnosti primarnim grupama (porodici itd.) umesto razvijene klasne svesti (Murmis y Portanteiro, 2012: 116). Važno je takođe ukazati i na to da se „svest o pokretljivosti” razlikovala kod ove dve grupe radničke klase. Nova radnička klasa je kanale pokretljivosti pronalazila u „strukturama” izvan neposrednih uslova rada, na primer u državi, dok su pripadnici stare radničke klase mogućnost pokretljivosti vezivali za lično angažovanje ili za organizacije klasnog karaktera (poput sindikata, političkih partija i sl.). Sa stanovišta podrške koju su pripadnici nove radničke klase pružili peronizmu, važno je zapaziti da je svest o pokretljivosti nove radničke klase predstavljala prepreku za konstituisanje klasne svesti (Murmis y Portanteiro, 2012: 125), pa otuda i za samostalno klasno delanje. Na ovaj način, pripadnici nove radničke klase lako su preobraženi u „dostupnu masu”, što je dovelo do formiranja populističkih pokreta koji su kanalisali njene interese (Murmis y Portanteiro, 2012: 118).

Na osnovu prethodnog izvođenja, možemo da kažemo da je ovde reč o strukturalno zasnovanoj fragmentaciji, kojoj se može dodati i institucionalno proizvedena fragmentacija, koja je predstavljala poseban način ispoljavanja procesa fragmentacije koji je strukturalno baziran. Tako su se *pravo glasa* i *Zakon o deportaciji* ponovo pojavili kao dodatni činioci fragmentacije radničke klase. O čemu se radi? Bez obzira na to što su pripadnici stare radničke klase zauzimali više društvene položaje, imali razvijene vrednosne i političke stavove, oni još uvek nisu imali pravo glasa, pa samim tim ni politički uticaj. Ako se setimo da su evropski doseljenici bili nosioci protestnih pokreta u prvoj deceniji XX veka, postaje jasno zašto ove akcije radničke klase u tom periodu nisu ostvarile značajnije rezultate. Najefikasnije sredstvo u suzbijanju pokreta evropskih doseljenika, da ponovimo, bilo je donošenje *Zakona o deportaciji*, na osnovu kojeg je bilo omogućeno deportovanje stranaca. Takođe, u pogledu sindikalnog članstva evropskih doseljenika, potrebno je imati na umu da je u ovom periodu u većini slučajeva bila reč o starijem stanovništvu, za koje više

nije bio karakterističan visok nivo sindikalnog angažovanja. Ono što je sa stanovišta podrške peronizmu važno istaći nije samo to što su pripadnici nove radničke klase činili većinu radničke klase 1945. godine, već i to što su oni u velikoj meri predstavljali glasačko telo na izborima na kojima je Peron odneo pobjedu (Germani and Yujnovsky, 1973: 481– 482).

Imajući u vidu prethodno izlaganje, jasno je da postoji pokušaj da se analiza odnosa između radničke klase i peronizma preformuliše u odnos nova radnička klasa – peronizam. Međutim, proces formiranja i položaj radničke klase u Argentini tokom tridesetih godina prošlog veka nije se značajno razlikovao od procesa u zemljama u kojima se odvijao klasičan model industrijalizacije, tako da se prilikom objašnjenja nastanka i specifičnosti populističkog nacionalizma u Argentini nije moguće u potpunosti osloniti na karakteristike procesa formiranja radničke klase: u oba slučaja se radi o eksploataciji radničke klase i njihovoj političkoj marginalizaciji. Dakle, prilikom pokušaja objašnjenja pojave populističkih pokreta u Latinskoj Americi ne možemo uzimati u obzir samo proces konstituisanja radničke klase, kao ni njenu fragmentaciju. U slučaju Argentine podela unutar radničke klase predstavljala je neophodan, ali ne i dovoljan uslov za pojavu peronizma (Murmis y Portanteiro, 2012: 165–166).

Stižemo do drugog stanovišta u okviru analize uloge radničke klase u peronizmu. Navedeno stanovište, sažeto rečeno, moguće je ilustrovati na sledeći način. Nasuprot isticanju unutrašnje podele radničke klase, kao polazna tačka uzima se suprotna strana: jedinstvo radničke klase koja je „podvrgnuta procesu kapitalističke akumulacije bez distribucije prihoda tokom procesa industrijalizacije pod konzervativnom kontrolom koja se odvijala u periodu 30-ih godina” (Murmis y Portanteiro: 2012: 132). Odnosno, kako isti autori pominju na drugom mestu „[...] naša hipoteza se odnosi na to da se učestvovanje radnika u pojavi peronizma mora objasniti temeljno suprotnim stanovištem, tj. homogenošću radničke klase kao eksploatisane radne snage, u trenutku u kojem je kulminirao dug ciklus akumulacije bez distribucije” (*Ibid.*: 178). Umesto prethodno navedenih oblika fragmentacije, za razumevanje uloge radničke klase u nastanku peronizma važno je pratiti heterogenost radničke klase prema kriterijumu koji se odnosi na *tip industrijskog iskustva*. S tim u vezi, uočava se razlika između tri grupe radnika: jednu grupu čine radnici koji su postigli pozitivne rezultate u političkoj i sindikalnoj borbi; drugoj grupi pripadaju radnici bez ikakvog političkog ili sindikalnog iskustva; i, konačno, treću grupu, čija se uloga u pojavi peronizma smatra odlučujućom, čine radnici koji nisu postigli rezultate u borbi za poboljšanje svog položaja. „U ovom slučaju mislimo na jezgro radnika, urbanog ili ruralnog porekla, starih ili novih radnika, čije iskustvo sukoba s državom i poslodavcima

(do 1943/1944. godine) nije dalo opipljive rezultate, što je dovelo do pojave 'opozicione svesti' i spremnosti da se potraže novi kanali putem kojih bi zadovoljili svoje političke i sindikalne zahteve" (*Ibid.*: 179).¹⁰⁵

Na osnovu prethodnog izlaganja donosi se zaključak da je umesto značaja „razlamanja” radničke klase na staru i novu, za nastanak peronizma u stvari važna podela na „dobitnike” i „gubitnike” procesa industrijalizacije. Zapravo, bez obzira na preovlađujuća stanovišta o ulozi radničke klase u pojavi peronizma, na osnovu prethodno navedenog možemo jasno da vidimo da je razmatranje uloge koju je radnička klasa imala u nastanku peronizma mnogo složenije nego što sugerišu uobičajena stanovišta o njenoj jednostavnoj ulozi, previđajući položaj radničke klase tokom ovog perioda. Zbog toga je ovde neophodno ukazati na položaj ove društvene grupacije u periodu koji je neposredno prethodio peronizmu. Kao što ćemo moći da vidimo iz sledećeg izvođenja, uprkos snažnom industrijskom rastu tokom tridesetih i četrdesetih godina XX veka, radnička klasa nije predstavljala dobitnika ovog procesa. Tako su realni prihodi zaposlenih usled visoke inflacije u to vreme bili veoma niski. Zapravo, u Argentini se nije realizovao proces industrijalizacije praćen distribucijom „dobitaka”, već se radilo o klasičnom procesu akumulacije kapitala koji je bio zasnovan na eksploataciji radne snage (Murmis y Portantiero, 2012: 166).

Navedena načelna zapažanja sada će se konkretizovati empirijskim podacima. Kao što možemo videti u sledećoj tabeli (Tabela 10), već 1934. godine beleži se ekonomski oporavak zemlje uz značajan porast zaposlenosti. Tendencija rasta zaposlenosti biće prisutna i početkom četrdesetih godina. Ukoliko, s druge strane, pogledamo podatke koji se odnose na realne zarade, jasno se uočava da procesi ekonomskog napredovanja nisu bili praćeni porastom zarada: prikazani podaci ukazuju na njihov pad ili blagi porast u pojedinim godinama. Možemo, dakle, da vidimo da je ovaj period bio obeležen stalnim porastom nivoa zaposlenosti, koji je posebno bio naglašen u periodu koji je prethodio promeni vlasti 1943. godine. Kako se navodi u izveštaju Nacionalne službe rada, koji je podnet Ministarstvu unutrašnjih poslova u aprilu 1943. godine, „Dok se svakodnevno ostvaruju ogromni dobitci, većina stanovništva je primorana da smanji životni standard” (Murmis y Portanteiro, 2012: 143).

105 Oblik političke participacije predstavlja još jedan veoma bitan oblik fragmentacije. Oblici participacije radničke klase kretali su se od najpasivnijih do najaktivnijih; počev od izborne podrške, preko podrške putem uličnih mobilizacija ili mobilizacije unutar fabrika do participacije putem političkih i sindikalnih organizacija, što je podrazumevalo razvijenu klasnu svest itd. (Murmis y Portantiero, 2012: 179–180).

Tabela 10. Kretanje zaposlenosti i realnih zarada u Buenos Ajresu, 1929=100

Godina	Zaposlenost	Realne zarade
1929.	100	100
1930.	100,92	91
1931.	97,83	98
1932.	94,18	104
1933.	98,22	96
1934.	104,40	99
1935.	113,21	101
1936.	119,51	95
1937.	126,11	96
1938.	129,51	96
1939.	132,10	97
1940.	129,18	98
1941.	135,01	98
1942.	140,63	101

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 142

Kako bi poboljšali ukupan položaj, radnici su pribegli štrajkačkim aktivnostima. Podaci koji se odnose na kretanje štrajkova tokom tridesetih godina ukazuju na rast štrajkova nakon 1935. godine (Tabela 11).

Tabela 11. Kretanje stope štrajkova i štrajkača, 1926–1930=100

Godina	Štrajkovi	Štrajkači
1926–1930.	100	100
1931–1935.	62,45	86,36
1936–1939.	71,29	146,63

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 144

Da su štrajkovi predstavljali reakciju na pogoršanje uslova rada i života jasno se vidi na osnovu podataka koji pokazuju da su realne zarade

štrajkača od 1933. godine bile značajno niže od zarada ostalih zaposlenih (Tabela 12).

Tabela 12. Kretanje realnih zarada svih radnika i štrajkača, 1929=100

Godina	Realne zarade svih radnika	Realne zarade štrajkača
1929.	100	100
1930.	91	96,43
1931.	98	104,33
1932.	104	104,78
1933.	96	89,91
1934.	99	79,91
1935.	101	71,40
1936.	95	63,66
1937.	96	77,90
1938.	96	78,71
1939.	97	67,82

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 144

U analiziranom periodu u svim sukobima (odnosno štrajkovima) jedan od centralnih zahteva odnosio se na povećanje zarada, što govori u prilog tome da su niske zarade predstavljale osnovni motiv učešća u štrajkovima (Tabela 13).

Tabela 13. Osnovni motivi štrajkova, 1934–1939. (u %)

Godina	Plate	Radno vreme	Poboljšanje uslova rada	Otpuštanje	Solidarnost
1934.	42,86	-	11,90	42,86	2,38
1935.	56,52	-	8,70	23,19	10,14
1936.	58,72	2,75	5,50	27,52	5,51
1937.	64,64	1,22	1,22	28,05	4,87
1938.	43,19	2,27	18,18	31,82	2,27
1939.	81,63	2,07	-	12,25	4,08

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 145

Ukoliko se pogledaju samo zahtevi štrajkača, možemo videti da je zahtev za povećanje plata među učesnicima štrajkova bio još izraženiji (Tabela 14).

Tabela 14. Osnovni motivi štrajkača, 1934–1939. (u %)

Godina	Plate	Radno vreme	Poboljšanje uslova rada	Otpuštanje	Solidarnost
1934.	75,91	-	20,20	3,76	-
1935.	97,85	-	0,69	0,89	0,08
1936.	94,62	0,05	0,05	2,32	-
1937.	93,65	0,03	0,37	4,49	-
1938.	80,83	1,63	5,59	11,66	-
1939.	94,77	0,17	-	3,80	-

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 145

Međutim, bez obzira na veliki broj štrajkova, značajnijih rezultata zahteva nije bilo. Kao što možemo da vidimo u narednoj tabeli, procenat štrajkača čiji su zahtevi bili ispunjeni bio je veoma mali, što je očigledno dovelo do porasta nezadovoljstva i potrebe pronalaženja nove taktike rešavanja problema (Tabela 15).

Tabela 15. Rezultati štrajkačkih zahteva, 1934–1939. (u %)

Godina	Ostvarili su dobitke	Izgubili su	Bez kompromisa
1934.	2,41	55,93	41,66
1935.	55,81	7,76	36,18
1936.	14,72	11,15	74,07
1937.	8,23	3,57	88,20
1938.	11,33	13,81	74,68
1939.	18,39	6,30	75,31

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 146

Situacija nije bila ništa bolja ni početkom četrdesetih godina, tako da su štrajkačke aktivnosti radnika nastavljene. Ukoliko posmatramo period od 1939. do 1942. godine, možemo videti da je broj štrajkova, učesnika štrajkova i izgubljenih dana dostigao vrhunac 1942. godine (veoma je važna posebna analiza aktivnosti radnika 1942. godine, budući da je ova

godina prethodila pojavi peronizma, tako da može da posluži kao osnova za procenu kapaciteta mobilizacije radne snage). Broj štrajkača od 39.685 predstavljao je 60% radnika u preduzećima koja su bila obuhvaćena štrajkovima (Tabela 16).¹⁰⁶

Tabela 16. Kretanje broja i stope štrajkova, 1939–1942, 1939=100

Godina	Štrajkovi		Izgubljeni dani		Štrajkači	
	N	N.I.	N	N.I.	N	N.I.
1939.	49	100	241.099	100	19.718	100
1940.	53	108,16	224.599	93,16	12.721	64,51
1941.	54	110,20	247.598	102,70	6.606	33,50
1942.	113	230, 61	634.339	263,10	39.865	202,18

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 147

Međutim, ako posmatramo kretanje štrajkova u dužem vremenskom periodu (Tabela 17), možemo videti da je broj štrajkova bio znatno veći u prve dve decenije XX veka nego u periodu 1940–1944. i 1945–1949. Podaci iz tabele takođe pokazuju da je broj učesnika štrajkova bio najniži u periodu 1940–1944, što predstavlja najniži procenat u istoriji sindikalne borbe u Argentini (do porasta broja štrajkova došlo je u periodu 1945–1949). Ovakvo kretanje štrajkova (nizak nivo organizovanog otpora radnika tokom 1940–1943. godine i blagi porast u narednom periodu) može se objasniti, najpre, neprijateljstvom konzervativne vlade u prve tri godine četrdesetih godina, potom represijom vojske u periodu 1944–1945. i kontrolom peronističke vlade nakon 1946. godine (Germani and Yujnovsky, 1973: 473).

Tabela 17. Broj štrajkova, štrajkača i izgubljenih radnih dana. Petogodišnji prosek, 1907–1949.

Period	Broj štrajkova	Broj štrajkača (u hiljadama)	Broj izgubljenih dana (u hiljadama)
1907–1909.	162	62	345
1910–1914.	132	187	422
1915–1919.	164	123	1.568
1920–1924.	116	115	1.397

106 Međutim, rezultati štrajkova su ponovo bili nepovoljni: samo u 10% slučajeva ostvareni su pozitivni rezultati. Distribucija štrajkova prema granama delatnosti i udeo štrajkača u ukupnom broju radnika dati su u Tabeli 2 u Prilogu.

Period	Broj štrajkova	Broj štrajkača (u hiljadama)	Broj izgubljenih dana (u hiljadama)
1925–1929.	92	30	290
1930–1934.	73	20	568
1935–1939.	71	43	994
1940–1944.	66	15	247
1945–1949.	78	245	1.939

Izvor: Germani and Yujnovsky, 1973: 473.

Za analizu uloge radničke klase u peronizmu od značaja je i to što većina pripadnika radničke klase nisu bili članovi sindikata. U nastavku rada moći ćemo da vidimo da je stepen sindikalne organizovanosti uprkos stalnom rastu i dalje bio nizak, posebno među pripadnicima nove radničke klase,¹⁰⁷ što se može objasniti njihovim skorim uključivanjem u urbanu ekonomiju, ali i preovlađujućim vrednostima. Još jedan veoma važan činilac pomoću koga se objašnjava niska stopa sindikalne organizovanosti odnosi se na klimu represije prema radničkim organizacijama (represija prema sindikalnim organizacijama bila je prisutna ne samo u periodu koji je prethodio vojnom udaru 1943. već i nakon toga) (Germani and Yujnovsky, 1973: 471–472). Pored toga, većinu članova sindikata činili su pripadnici stare radničke klase, dok same sindikalne organizacije, da ponovimo, nisu nastojale da 'privuku' novu radničku klasu. Međutim, bez obzira na to što određeni sektori ili grupe radnika nisi bili obuhvaćeni sindikalnim organizacijama, oni su imali dobiti od povoljnih ugovora o radu i zakona o socijalnom osiguranju koji su doneti u tom periodu. Ovde je važno ukazati na sledeći momenat: dok su zaposlenost u industrijskom sektoru i udeo radničke klase od 1914. godine beležili značajan rast (246% i 137%, respektivno), broj štrajkova nije pratio ovaj trend. Značajno je takođe uporediti nizak nivo štrajkova sa visokim brojem zaključenih *kolektivnih ugovora o radu*. Dok je u periodu između 1936. i 1940. potpisano samo 46 ugovora o radu, u 1944. godini potpisano je 548, a u 1945. 364 ugovora i svi su bili u korist radnika (Germani and Yujnovsky, 1973: 473).

Bez obzira na različite ekonomske uslove u ova dva perioda (1936–1940. i 1944–1945), jasno se uočava kontrast između broja ugovora o radu i broja štrajkova: u poslednjem analiziranom periodu nizak nivo štrajkova

107 Ne postoje pouzdani podaci o stopi sindikalne organizovanosti nove radničke klase. Bez obzira na to, postoji nastojanje da se upravo niskoj stopi sindikalne organizovanosti nove radničke klase dodeli značajno mesto u objašnjenju porekla peronizma (Germani and Yujnovsky, 1973: 471–472).

bio je praćen velikim brojem ugovora o radu. Kako navode autori: „dobijeni podaci ukazuju na to da članstvo u sindikatima, pa čak ni učesće u štrajkovima u stvarnosti nisu bili neophodni za dostignuća radnika u ovom periodu. Većina dobrobiti za radnike je ostvarena pod pritiskom Ministarstva za rad na čijem čelu je bio Peron [...]. Uz široku upotrebu masovnih medija, posebno radija, poboljšanje položaja radničke klase bio je jedan od ključnih faktora za uzdizanje Peronove figure u figuru 'čoveka' (*el hombre*), jedinog koji bi mogao da pomogne radnicima [...] Ovaj proces bio je od fundamentalnog značaja za uspostavljanje direktnog odnosa između radnika koji su upravo stigli u gradove i harizmatičnog lidera” (Germani and Yujnovsky, 1973: 474).

Kako bi se potpunije ilustrovao odnos radničke klase i peronizma, ovde je potrebno dati nekoliko dodatnih napomena. Civilno-vojni udar, tokom kojeg je Peron uhapšen, dogodio se 9. oktobra 1945. godine. Usledilo je poništavanje kolektivnih ugovora i otpuštanje sindikalnih delegata. Reagujući na ovakav razvoj događaja, CGT je sazvao „revolucionarni generalni štrajk” za 18. oktobar. Međutim, 17. oktobra došlo je do izbijanja radničkih protesta, za koje se smatra da su bili najvažniji u istoriji ove zemlje. Stotine hiljada radnika blokiralo je gradove tražeći oslobađanje Perona. Kako ističe Feliks Luna, „Sedamnaesti oktobar je bio zaista poseban dan [...] Tog dana su hiljade radnika izašle na Majski trg tražeći slobodu [...] Sedamnaesti oktobar označava kraj stare politike, a logična posledica toga bili su izbori” (Luna, 2015: 172). Peron je dao ostavku na sve dužnosti u vladi, povukao se iz vojske i osnovao Radničku stranku (*Partido Laborista* – PL). Uz podršku novonastale Radničke stranke, u čijem sastavu se nalazio veliki broj sindikalista, Peron je izabran za predsednika (vid. Robles, 2009: 28; Luna, 2015: 173–182).

U isto vreme, oktobarska događanja pružaju odličan primer razumevanja prirode peronizma kao masovnog pokreta. Može se reći da 17. oktobar 1945. predstavlja pravu „raskrnicu” u istoriji Argentine. „Većina literature, peronističke i antiperonističke, kao i nekoliko nepristrasnih izveštaja, saglasni su u isticanju značaja spontanosti masovne eksplozije u oktobru, navodeći da je bilo koja organizacija bila u stanju da kanališe ili strukturise participaciju (radnika), ali nije mogla da je stvori. Čak i oni koji se protive hipotezi o unutrašnjoj heterogenosti proletarijata i ulozi spontanosti, saglasni su da je *ceo* 'pokret na ulicama' fenomen koji je odigrao odlučujuću ulogu i da su u ovom pokretu presudnu ulogu imali pripadnici nove radničke klase. Može se takođe reći da podrška koju su novi radnici pružili 'harizmatičnom lideru' nije bila zasnovana na jasno strukturisanoj klasnoj svesti, niti je njihova podrška peronizmu bila posredovana klasnim organizacijama” (Germani and Yujnovsky, 1973: 479–483).

Bez obzira na prethodno izneta stanovišta o odnosu radničke klase i peronizma, na kraju možemo da zaključimo da su uslovi pojačane eksploatacije radne snage, realni pad zarada i pogoršanje ukupnog položaja radnika, praćeni odsustvom organizacijskih instrumenata za njihovo uobličavanje i izražavanje interesa, predstavljali pogodno tlo za nastanak peronizma. Ovo utoliko više što je pogoršanje njihovog položaja tokom perioda industrijskog rasta, kao što ćemo videti u nastavku, bilo praćeno jačanjem nacionalne buržoazije (u uslovima zaštite domaćeg tržišta), koja je težila da obezbedi veću političku i ekonomsku moć, čime su se stvorili pogodni uslovi za formiranje koalicije ove dve društvene grupe. Tako su se neposredni interesi radničke klase i jednog dela industrijske buržoazije preveli u zajedničke obrasce delanja, obezbeđivši funkcionisanje peronizma.

4.3.3.2. *Uloga nacionalne buržoazije u nastanku peronizma*

Kao što ćemo u nastavku rada videti, peronizam je bio tesno povezan sa jačanjem državnog kapitalizma i državne intervencije, čiju je ideologiju jasno zastupao i bio njen politički izraz. Pre nego što se pređe na objašnjenje pretpostavki koje su bile ključne za oblikovanje peronizma kao pokreta prvenstveno nacionalne buržoazije, neophodno je ponuditi određenje nacionalne buržoazije. Ovde se prihvata Pulankasovo određenje nacionalne buržoazije koje pod ovom društvenom klasom podrazumeva „autohtoni deo buržoazije, koji, na osnovu određene vrste i stupnja protivrečnosti između njega i stranog imperijalističkog kapitala, zauzima u ideološkoj i političkoj strukturi relativno autonomno mesto, te tako predstavlja poseban društveni entitet. To mesto se tiče strukturalnog klasnog određenja, ali se ne svodi na klasnu poziciju te buržoazije [...] u određenim uslovima antiimperijalističke borbe i borbe za nacionalno oslobođenje, nacionalna buržoazija je sklona da zauzima klasne pozicije koje je svrstavaju u narod, te je prema tome spremna i na *izvesnu vrstu saveza sa narodnim masama*” (prim. I. P.) (Pulancas, 1978: 78).

Dakle, da bi se dobio širi uvid u osnovne pretpostavke uspostavljanja peronizma kao pokreta nacionalne buržoazije, ali i saveza između različitih društvenih grupa, ovde je potrebno ukazati na način na koji je u zemljama Latinske Amerike realizovan proces industrijalizacije. Za razliku od zemalja Centralne Amerike, Kariba i Venecuele, u kojima su 'poslovni krugovi' iz inostranstva kontrolisali izvoz i u kojima su izostale buržoaske revolucije (ili su bile ugušene i zamenjene vojnim diktaturama), u Brazilu, Argentini, Meksiku i donekle Čileu došlo je do naglog nacionalnog industrijskog razvoja. Dve su okolnosti uslovile takav razvoj. Najpre, glavni izvozni proizvodi nalazili su se u rukama nacionalne buržoazije, koja je stekla izvesnu političku moć. Druga okolnost se odnosila na činjenicu

da je tokom Prvog svetskog rata došlo do izvesnog stepena industrijskog razvoja, a time i do jačanja industrijske buržoazije (vid. Frank, 2002: 93). Industrijska buržoazija je iskoristila povoljne okolnosti za razvoj domaćeg tržišta, proistekle iz ekonomskih kretanja nakon Velike depresije, a posebno u periodu Drugog svetskog rata (Cardoso and Faletto, 1979: 133), tokom kojeg su zemlje Latinske Amerike privremeno bile oslobođene 'ubitačne' konkurencije industrijski razvijenih zemalja. Kada je reč o Argentini, uspeh izvoznog sektora omogućio je formiranje industrijskog sektora, koji je u velikoj meri zavisio od njega, ali i od finansijski jakog uvoznog sektora.¹⁰⁸

Prilikom razmatranja peronizma kao *klasnog saveza* neophodna je prethodna analiza odnosa unutar vladajuće klase u Argentini. Kao što je ranije prikazano, početkom tridesetih godina na vlast je došla Konzervativna partija, koja je nastojala da zaštiti interese zemljoposedičke i trgovačke buržoazije. Tako je čuveni pakt Roka–Runsiman (*Roca–Runciman*) iz 1933. godine garantovao Argentini izvoz smrznutog mesa u Englesku koje je proizvodila buržoazija iz Buenos Ajresa, povezana sa *frigorífico*-ma, finansijskim krugovima i uzgajivačima stoke, takođe iz Buenos Ajresa. Okviri određeni pomenutim paktom skoro su potpuno eliminisali izvoz smrznutog mesa koje su proizvodili slabiji i sitni proizvođači u drugim oblastima zemlje (Frank, 2002: 94). Sa stanovišta zastupanja klasnih interesa, možemo da vidimo da su „konzervativne snage nastavile da budu predstavnici interesa najmoćnijih zemljoposjednika, tradicionalnih korisnika izvozne poljoprivredne ekonomije” (Murmis y Portanteiro, 2012: 61). Ovakvi zaključci sasvim izvesno imaju uporište u empirijskim nalazima klasne osnove ove političke partije, koji pokazuju da je Konzervativna partija početkom tridesetih godina imala značajnu podršku viših društvenih slojeva, čije je interese i zastupala (Lupu and Stokes, 2009: 73).

U Argentini je kriza tridesetih godina XX veka dovela do obnove tradicionalne oligarhije na čelu sa krupnim zemljoposjednicima. Radilo se, dakle, o procesu industrijalizacije koji nije bio usmeren od strane države putem razvoja srednjeg industrijskog sektora, već je ovaj proces realizovala grupacija vlasnika zemljišta povezana sa izvoznim aktivnostima (Murmis y Portanteiro, 2012: 173; vid. i Cardoso and Falleto, 1979: 135). Kada

108 Poljoprivredno-izvozni sektor imao je dominantnu ulogu ne samo tokom razvojne faze orijentisane prema spoljnim tržištima već i tokom sledeće, tranzicione faze. Zahvaljujući povezanosti sa poljoprivredno-izvoznim sektorom kroz finansijski sistem, industrijska buržoazija je u periodu kada su počeli da se osećaju efekti krize na svetskom tržištu već dostigla određen stepen razvoja. Ova društvena grupacija je nastojala da zadrži kontrolu nad rastućom ekonomijom, ali i da 'obuzda' radnički pokret i pritisak srednje klase izražen preko radikalnog *irigogenizma* (Cardoso and Faletto, 1979: 133).

je reč o odnosima unutar vladajuće grupacije, zemljoposedička oligarhija je zadržala hegemoniju unutar alijanse vlasničkih klasa u koju su bili uključeni, po prvi put, i interesi industrijske buržoazije, što je vodilo implementaciji vladine politike, koja je bila usmerena na usklađivanje interesa ove dve grupacije, a sve u cilju osiguravanja ravnoteže sistema u celini. Mogućnost artikulacije takvih interesa zahtevala je određene oblike ograničene industrijalizacije koji su bili promovisani kroz koherentnu politiku vlade koja je uslovlila izuzetno snažan rast državnih aktivnosti (Murmis y Portanteiro, 2012: 62).

Radilo se zapravo o „industrijskom razvoju bez industrijske revolucije”. Iz bogate literature koju je Ekonomska komisija za Latinsku Ameriku i Karibe (CEPAL – *Comisión Económica para América Latina y el Caribe*) posvetila ovoj temi postoji konsenzus ekonomista koji ukazuju da je projekat industrijalizacije koji je promovisan u Argentini tokom tridesetih godina jasan primer rasta na osnovu zamene uvoza. Rezultat je bio razvoj industrije koja 'nije integrisana', na osnovu razvoja lake industrije, odnosno proizvodnje robe široke potrošnje. Proces industrijskog razvoja zasnivao se, naročito, na proširenju postojeće industrije, pre nego na namernoj promociji diversifikacije koja bi trebala da se oslanja na koherentnu investicionu politiku; investicije su se uglavnom odnosile na tekstilnu i metaluršku industriju, proizvodnju hrane i pića. Promene su, međutim, obuhvatile samo industrijski sektor, dok je poljoprivredna struktura ostala nepromenjena – upravo je ovo bila osnovna karakteristika modela *supstitucije uvoza*. Ukratko, razvoj industrijskog sektora, kao projekat kontrolisan od strane oligarhije, bio je ograničen na pokrivanje vakuuma koji je prethodno bio ispunjen uvozom robe široke potrošnje i to posebno prehrambenih i tekstilnih proizvoda (Murmis y Portanteiro, 2012: 63). Analizirajući probleme (ne)efikasnosti modela supstitucije uvoza, Alejandro Dijaz pokazuje da će osnovni interes tokom ratnih godina, ali i nakon toga, biti zaštita industrije do čijeg razvoja je došlo upravo tokom rata. „Osim prijatnog nacionalističkog i reformističkog osećaja, ova politika imala je dodatnu prednost od kreiranja zaposlenosti i sigurnosti gradskoj radničkoj klasi, političkom stubu režima. Laka industrija, građevinarstvo, državne aktivnosti i nacionalizovana železnica pre se mogu posmatrati kao izvor radnih mesta nego kao proizvodne i uslužne aktivnosti” (Diaz Alejandro, 1970: 113–114).

Kada je reč o odnosu zemljoposedičke i industrijske buržoazije, sve do pojave svetske ekonomske krize, ove dve grupacije zastupale su protivrečne interese, što je često dovodilo do napetosti i sukoba. Međutim, sada su na delu bili prvi znaci formiranja novog saveza. Umesto dosadašnjeg sukoba između zemljoposedičke oligarhije i industrijske buržoazije,

zemljoposjednici ovoga puta nisu odbacili mere za kontrolu uvoza, promišćući na taj način rast pojedinih grana proizvodnje. Na mestu gde se ranije nalazio izvor sukoba, sada se pojavila mogućnost saradnje (Murmis y Portanteiro, 2012: 65). „Suprotno onome što se, bez ikakvog osnova, često izjavljuje, mi, predstavnici stočarstva, kategorično poričemo postojanje bilo kakvog antagonizma između legitimnih interesa i očekivanja poljoprivrede i namera industrijalaca naše zemlje [...] Danas se, ipak, svi slažemo da postoji nacionalna potreba da se pomogne novim privrednim granama koje mogu da se razviju baveći se preradom i proizvodnjom različitih sirovina kojima naša zemlja obiluje. Sve što se uradi sa namerom da se proširi domaća industrijska proizvodnja svakako će pomoći zemlji da prevaziđe probleme, na koje i mi gledamo sa sve većom zabrinutošću, a koji su nastali zbog postepenog zatvaranja evropskih tržišta” (predsednik grupe *Sociedad Rural Argentina*, navedeno prema Frank, 2002: 95).¹⁰⁹

Međutim, nisu svi poricali „postojanje bilo kakve vrste antagonizma”. „Mali i srednji uzgajivači stoke, proizvođači zamrznutog mesa čiji je izvor ograničen sporazumom Roka–Runsiman, protivili su se sporazumu koji je štitio interese gornjeg sektora stočarstva” (Frank, 2002: 96). I u Brazilu je došlo do uspostavljanja saradnje između poljoprivredno-trgovačke i industrijske buržoazije. „Krizna je dovela do takozvane buržoaske revolucije tridesetih godina, kada se buržoaska industrijska klasa, doduše, nije domogla vlasti, ali je počela da nadzire državne poslove zajedno sa već postojećim grupama proizvođača kafe, izvoznika i trgovaca [...]. Dva sektora buržoazije su se dogovorila oko krize izvoza. Eksportni sektor nije više uporno zahtevao antiprotekcionističke mere niti najčvršće veze sa metropolom, već je dozvolio privredni razvoj i razvoj brazilske teške industrije. Reč je o takozvanom paktu sektora buržoazija, koji je bio na snazi za vreme depre-

109 Razvoj ekonomske politike zemlje u tom periodu dodatno pojašnjava Federiko Pinedo (tadašnji ministar finansija). „Ekonomski život zemlje vrti se oko jednog velikog, glavnog zamajca – eksportne trgovinske razmene. Nismo u poziciji da zamenimo glavni zamajac, ali možemo uključiti neke pomoćne točkove koji će omogućiti izvesnu cirkulaciju pomoćnih sredstava i izvesnu ekonomsku aktivnost koja će poslužiti da se životni standard ljudi održi na određenom nivou [...] naša zemlja nema, kao što je imala kada su ekonomski uslovi bili povoljniji, mogućnost da bira da li će se opredeliti za izvoz stalno sve veće količine poljoprivrednih proizvoda, a zauzvrat uvoziti fabrički proizvedenu robu, ili će žrtvovati šanse za izvoz u korist intenzivnog industrijskog razvoja. U ovom trenutku takva opcija nije na raspolaganju našoj zemlji pri formulisanju ekonomske politike”. Ili, kao što je Pinedo izjavio 1940. godine: „Ne smatramo mogućim niti poželjnim da izmenimo ekonomsku bazu zemlje. Ne predlažemo uspostavljanje autarhije zemlje. Ne smatram da je uvoz zlo; ne znam nikakav lek za ono što se naziva agrarnim karakterom [...] Ne zamišljamo da možemo ostvariti totalnu, masovnu industrijalizaciju zemlje [...]” (Murmis y Portantiero, 1968: 16, 24, 32, navedeno prema Frank, 2002: 96).

sije i Drugog svetskog rata [...]” (Frank, 2002: 94). Postignuti savez između poljoprivredno-trgovačke i industrijske buržoazije nije međutim „isključivao sukobljavanje interesa u okviru vladajuće koalicije. Razmimoilaženja u pogledu politike razmene i kreditiranja, stalni pokušaji industrijske buržoazije da kanališe prema sebi višak stvoren u izvoznom sektoru, njena namera da preko države obezbedi razvitak bazičnih sektora, bili su uzroci stalnih međusobnih konflikata izraženih u vidu površne političke nestabilnosti, koja nikada nije ugrozila same temelje vlasti” (Marini, 1983: 247).

Usled relativnog iscrpljivanja sa kojim se na unutrašnjem tržištu suočila ekspanzija lake industrije (laka industrija je s vremenom naišla na ograničenja koja su bila povezana sa poteškoćama u vezi sa uvozom repromaterijala) industrijska buržoazija se okrenula drugoj fazi procesa industrijalizacije – stvaranju teške industrije.¹¹⁰ „U meri u kojoj se ovo kombinuje sa zahtevom da se tržište proširi za laku industriju i sa potrebom većeg viška kapitala, javlja se i potreba za povećanjem transfera kapitala iz sektora izvoza i uvođenjem zaštitnih carina koje će štititi domaće tržište” (Marini, 1983: 248). Međutim, težnja ka samostalnom industrijskom razvoju dovela je do sukoba između industrijske buržoazije i veleposedničko-trgovačke buržoazije, s jedne, i međunarodnih krugova sa kojima je privreda bila povezana preko svojih izvoznih i uvoznih aktivnosti, s druge strane (*Ibid.*).

Kako se navodi, „u ovoj borbi industrijska buržoazija će pribeci pritisku gradskih masa, koje su se znatno uvećale tokom prethodnog perioda, i to u okviru političke igre koja je opštepoznata kao ‘populizam’. U slučaju Argentine, rezultat te igre biće uvođenje režima bonapartističkog tipa, čiji je najizrazitiji primer upravo Peronov režim (Marini, 1983: 247). „Bonapartizam se, u ovakvoj perspektivi, javio kao političko sredstvo kojim se buržoazija poslužila kako bi se oduprla svojim protivnicima, stranom kapitalu i veleposednicima. Oslanjajući se na gradske narodne mase, koje je zavodila svojom populističkom nacionalističkom frazeologijom, ona je pokušavala da sprovede novu šemu vlasti, u kojoj bi joj uz podršku srednje klase i proletarijata, a bez raskidanja postojeće šeme saradnje, bilo moguće da se nametne staroj zemljoposedničkoj i trgovačkoj klasi” (Marini, 1983: 248). Međutim „[...] u trenutku kada domaće buržoazije latinoameričkih zemalja postavljaju pitanje potrebe razvoja sopstvenih kapitalnih

110 Zapravo, industrijska buržoazija je bila primorana da pokuša sa proširenjem razmera tržišta, tako što bi otvorila spoljašnja tržišta (politika koju je u početku sprovodio Peron), „bilo unošenjem dinamičnosti u samo unutrašnje tržište, putem politike preraspodele dohotka”, koja se kreće od povećanja iznosa nadnica do sprovođenja agrarne reforme (što se u određenoj meri dogodilo za vreme Perona, i još više za vreme Vargasa, od 1950. do 1954. godine) (Marini, 1983: 248).

dobara, one se sukobljavaju sa pritiskom inostranog kapitala, koji nastoji da prodre u privredu i tu sam razvije ovu granu.¹¹¹ Prirodno je, prema tome, što je u nastojanju da odbrane svoj višak vrednosti (kapital – prim. I. P.), polje njegovog interesovanja, (podsetimo se da je polje investicija koje predstavlja laka industrija već pokazalo znake iscrpljenosti), prva reakcija ovih buržoazija bila pružanje otpora pritisku, usled čega ona formuliše nacionalističku ideologiju, koja se okreće u pravcu definisanja modela samostalnog kapitalističkog razvoja” (Marini, 1983: 249).

Kao što smo prethodno mogli da vidimo, rastući kontingenti nove radne snage (koja je bila neophodna usled ekonomske ekspanzije!) nisu bili politički uključeni, niti su bili zastupljeni u starim sindikalnim organizacijama (Cardoso and Faletto, 1979: 134). U isto vreme, radnička klasa je postala važna još iz jednog razloga. „Tokom perioda industrijskog rasta radnička klasa postala je posebno važna, i to ne samo kao radna snaga koja je bila potrebna za ubrzani proces industrijalizacije, već i kao 'integralni deo potrošačkog tržišta', pa su ih vladajuće grupacije morale uzeti u obzir” (*Ibid.*: 132).¹¹² „Peronistički populizam pokušao je da pronade rešenje – podsticao je dalji ekonomski razvoj zemlje, dajući podršku privatnom preduzetničkom sektoru, ali je postavio i opšti okvir za ubrzano uključivanje masa, i to ne samo ekonomski već i politički. Država je tako postala arbitrar klasne borbe i korišćena je kao mehanizam raspodele dohotka, kako preduzetničkom sektoru, tako i nižim društvenim grupacijama” (*Ibid.*: 134).

111 U međuvremenu je došlo do koncentracije kapitala u svetskim razmerama i gomilanja ogromnih sredstava za investiranje u rukama međunarodnih kompanija koje su u inostranstvu nastojale da pronađu nove prostore za investiranje. „Tendencija opadanja tržišta sirovina i činjenica da se u perifernim privredama, tokom faze dezorganizacije svetske privrede, razvijao industrijski sektor povezan sa unutrašnjim tržištem, čine da unutrašnji sektor postane taj pomoću koga će se ukoreniti strani kapital koji traži mogućnost investiranja” (Marini, 1983: 249).

112 Učešće radnika predstavljalo je neophodan uslov za sprovođenje hegemonističkog projekta sektora vlasničkih klasa – uglavnom onih koje su okupljale slabo razvijenu industrijsku buržoaziju – i vojne i političke birokratije koje su nastojale da ih predstavljaju na dvostrukom planu. Radnici su najpre bili zamišljeni kao potrošači industrije čiji je budući razvoj zavisio isključivo od širenja unutrašnjeg tržišta, što je uslovalo pojavu društvenog intervencionizma koji nije bio prisutan u prvoj fazi ciklusa supstitucije uvoza (Murmis y Portanteiro, 2012: 175). Drugo, javila se potreba za uspostavljanjem legitimnosti elite, okupljene oko vojnog pokreta iz juna 1943. godine, koja je nakon niza neuspešnih pokušaja da dobije potporu od tradicionalnih skupina (posebno radikala), osnovu svoje legitimnosti pronašla u mobilizaciji nižih klasa. Zadovoljenje zahteva radnika koji su se akumulirali tokom prve faze supstitucije uvoza poklopilo se sa projektom ekonomskog razvoja privatnog sektora. Upravo je ova situacija omogućila održivost međuklasnog saveza (Murmis y Portanteiro, 2012: 175–176).

Ukratko, na delu je bila takozvana *kompromisna država*. Uzroci pojave *kompromisne države* već su sažeto prethodno navedeni. Temeljnu ulogu ovde su odigrali suprotstavljeni interesi unutar krugova buržoazije. „Nestabilna ravnoteža između različitih dominantnih sektora, od kojih su neki zabeležili uspon, a drugi pad, značila je da će morati da naprave kompromis i stupe u međusobni savez [...] Kompromisna država i populistički modalitet politike predstavljali su oblik političke dominacije tipičan za vakuum vlasti bez klase koja bi mogla da preuzme hegemonističku ulogu” (Munck, 2013: 95–96). Tako je peronizam u Argentini, pored vargizma u Brazilu i kardenizma u Meksiku, predstavljao uticajni model populističke ili *kompromisne države* (*Ibid.*: 97). Pitanje koje se nameće jeste na koji način je nova klasna koalicija mogla da se održi?

‘Efikasnost’ nove klasne koalicije mogla je biti postignuta jedino u okolnostima u kojima bi se interesi ekonomski dominantnog sektora uskladili sa interesima rastuće mase radnika. Kao što ćemo videti, klasna koalicija je tokom peronizma (barem na početku!) bila održiva. Zahvaljujući deviznim sredstvima koja su bila akumulirana tokom Drugog svetskog rata, povećane su zarade radnika, poboljšani su radni i socijalni uslovi radničkih i nižih slojeva (kao i srednje klase), a da pri tome nije ‘nanaeta’ šteta ekonomski dominantnom sektoru (Cardoso and Faletto, 1979: 135). Upravo je potreba održavanja klasnog saveza ulogu države učinila presudnom. Industrijalizacija tokom peronizma odvijala se na dva komplementarna koloseka: s jedne strane, uvozno-izvozni i finansijski sektor pokušali su da regulišu proces industrijalizacije tako što su nastojali da uspore i ograniče politiku supstitucije uvoza, barem onih proizvoda koji su bili u njihovom interesu; s druge strane, industrijski sektor koji nije bio povezan sa agro-izvoznim grupama nastojao je da ojača ekonomsku osnovu širenjem područja uvozno-supstitutivne industrijalizacije i stvaranjem sopstvenih finansijskih sredstava. Kao što će takođe dalje biti prikazano, država je bila od presudnog značaja za oba sektora; za prvi, tako što je još uvek kontrolisala tarifni sistem i sistem razmene, koji su bili od fundamentalnog značaja za balansiranje interesa industrijske i agro-izvozne grupacije; za drugi, tako što je predstavljala važan mehanizam kreditiranja i formiranja kapitala (Cardoso and Faletto, 1979: 135–136).

Kada je o položaju radničke klase reč, zahtevi za povećanje zarada i priznavanje prava radnika nisu isključivali mogućnosti kombinovanja interesa različitih društvenih grupacija u novoj koaliciji moći. Radničke mase su prvenstveno bile mobilisane putem sindikata, i to pre svega kao zaposleni, a ne kao ‘potlačena klasa’. „Njihova mobilizacija simbolizuje politiku konfrontacije i udruživanja interesa [...] Zajedno, ova dva sektora nisu više delovala kao saveznici monopolističke grupe koja izvozi poljoprivredne

proizvode, ali su ipak sva tri sektora sasvim sigurno učestvovala u istoj igri moći, formirajući novu koaliciju moći. Ovakvom aranžmanu pogodio je prosperitet koji je usledio tokom Drugog svetskog rata i ubrzani proces uvozne supstitucije, koji ne samo da je doveo do povećanja masovne potrošnje i porasta plata već je i 'kapitalizovao' industrijska preduzeća bez smanjenja profita monopolista" (Cardoso and Faletto, 1979: 137).

Ukratko rečeno, nastanak peronizma se može posmatrati kao rezultat formiranja interesnih formacija, odnosno saveza klasa tokom specifičnog toka industrijalizacije. Reč je „o promenama do kojih je došlo usled industrijskog rasta koji je bio obeležen spoljnom zavisnošću [...] od redefinisavanja ciljeva nacionalnog društva koji su se izrazili u novom grupisanju i alijansama između klasa i sektora, što je radikalno drugačije od procesa koji su se odvijali u okviru klasičnog modela industrijalizacije u centralnim zemljama" (Murmis y Portanteiro, 2012: 166–167). Na drugom mestu, autori na sledeći način opisuju formiranje koalicije društvenih grupa: „Način na koji se odvijao industrijski rast u Argentini, uzimajući u obzir uslove zavisnosti od imperijalističkih centara, koji su je okruživali, ali i kontrolu koju su imali društveni slojevi i političke skupine povezane sa zakupom zemljišta, doveli su do razvoja unutrašnjih, ne-radničkih snaga, marginalizovanih takođe od strane sistema dominacije, čija prisutnost je uslovlila promenu klasičnih koalicija na političkoj ravni [...] i njihovu trenutnu zamenu društveno protivrečnom osom, iz situacije direktnog sukobljavanja između radnika i vlasnika sredstava proizvodnje do usaglašavanja snaga, koje vertikalno presecaju društvo i kristališu se u novim oblicima klasnog saveza [...]" (*Ibid.*: 168).¹¹³

Potreba za oslanjanjem na ostale društvene grupe proizilazila je pre svega iz same slabosti industrijske buržoazije, koja je, kao što je već pokazano, od samog početka bila povezana sa zemljoposjednicima, ali i stranim kapitalom (ova društvena grupacija se razvijala u uslovima u kojima su strane kompanije imale dominantnu ulogu na domaćem tržištu, plasirajući na njemu industrijske proizvode iz visokorazvijenih kapitalističkih zemalja). Istovremeno, industrijska buržoazija se nalazila i pod pritiskom veleposedničke oligarhije, koja je nastojala da očuva tradicionalnu privrednu strukturu u kojoj je poljoprivreda imala dominantnu ulogu (Redžepagić, 1967: 134). Uz to, „organizovanost industrijalaca bila je minimalna, kao i

113 „Ako se peronizam nazove populističkim pokretom (nacional-populističkim pokretom, preciznije) to je zato što je ovaj pokret postao moguć i što je stekao svoj neobičan oblik putem prećutnog klasnog saveza između radnika i nove industrijske buržoazije, uz učešće političkog rukovodstva različitog porekla, uključujući mnoge fašiste, što smešta peronizam u jednu kategoriju sasvim različitu od radničkih partija, kako se obično zamišlja" (Germani and Yujnovsky, 1973: 446).

eho koji su mogli da nađu u tradicionalnim političkim strankama” (Murmis y Portanteiro, 2012: 174). S obzirom na ekonomsku i političku slabost industrijske buržoazije, ne treba da čudi što je ova društvena grupacija nastojala da osigura potporu države, pogotovo nakon Drugog svetskog rata; buržoazije zemalja Latinske Amerike (pre svega Argentine i Brazila) gledale su na jačanje uloge države kao na faktor koji će im u izvesnoj meri nadoknaditi nedostatak ekonomske i političke snage (Murmis y Portanteiro, 2012: 17; Redžepagić, 1967: 134).

Vidimo, dakle, da je nacionalna buržoazija pribegla sredstvima koja nisu bila karakteristična za evropski kapitalistički razvoj u njegovoj liberalno-kapitalističkoj fazi (pre svega u Engleskoj). Ovde se prvenstveno misli na oslanjanje na državu „u borbi za svoju nacionalnu afirmaciju prema svemoći inostranog monopola, traženje pomoći u snazi nacionalističkih osećanja u okviru čega se i definišu i širi društveni interesi, oslanjanje na šire društvene slojeve u političkoj akciji, ali i zadovoljavanje minimuma njihovih zahteva i interesa” (Paligorić, 1972: 193). Kao što je prethodno istaknuto, buržoazija nije videla svoje protivnike samo u „zemljoposedničkoj oligarhiji, nego i u stranom kapitalu i stranoj intervenciji” (*Ibid.*: 194).¹¹⁴

Prethodno smo mogli da vidimo da se laka industrija, odnosno proizvodnja potrošačke robe koja se ranije uvozila, razvila u izvesnoj meri između dva svetska rata usled otežanog uvoza gotovih proizvoda. Međutim, ovaj proces supstitucije uvoza karakterisale su „dve važne prepreke, obe proistekle iz klasne strukture. Prvo, bilo je nužno početi sa distribucijom dohotka i već postojećom mrežom potražnje, odnosno, drugim rečima, bilo je potrebno usmeriti se na proizvodnju potrošačke robe za profitabilno tržište” (Frank, 2002: 100; vid. još Vitale, 1983: 60). „Bez znatne izmene postupka raspodele dohotka, unutrašnje tržište nije bilo u stanju da raste dovoljno brzo da 'beskonačno' trpi proces supstitucije uvoza”. Zbog istog tog razloga ove zemlje nisu uspele da proizvedu odgovarajuću količinu industrijske opreme i kapitalnih dobara. Da bi nastavile proces supstitucije uvoza, ovu robu su morale da uvoze iz inostranstva, što, dalje, znači da je jedna vrsta uvoza bila zamenjena drugom vrstom uvoza, čime je obnovljena zavisnost od metropole, u vidu povratka stranih investicija (Frank, 2002: 101).

114 Peronizam kao pokret nije izražavao interese krupnog finansijskog kapitala, nego interese nacionalne buržoazije u razvoju, radničke klase i znatnog dela srednjih slojeva. Ali njegovu osnovu predstavljala je radnička klasa, gradski proletarijat kome je bilo priznato pravo političkog delovanja baš zato što je Peronu njegova podrška bila neophodna, razume se, u granicama ciljeva njegovog državnog kapitalizma (Redžepagić, 1967: 90).

Sa stanovišta odnosa između zavisnih zemalja i zemalja centra, ne samo da nije postojao sukob između imperijalizma i razvoja lake industrije u zavisnim zemljama već je sam razvoj lake industrije odgovarao stranom imperijalizmu. „Jedna od nada programa *Savez za napredak*¹¹⁵ kada on hvali 'agrarnu reformu' jeste da se povećanjem kupovne moći seljaka izazove jačanje latinoameričke lake industrije i, zatim, veća potražnja američkih mašina. Reformisti zanemaruju činjenicu da danas osnova profita velikih monopola nije u izvozu potrošnih dobara [...] već u prodaji mašina koje proizvodi teška industrija, a koje su neophodne za laku industriju. Stari kapitalizam, kako je govorio Lenjin, bio je zainteresovan za izvoz kapitalnih dobara. I latinoamerička buržoazija zavisi više nego ikada od kapitalnih dobara koja proizvode strani monopoli” (Vitale, 1983: 60–61). Uz to, buržoazija u Latinskoj Americi ne samo da nije bila u mogućnosti da izvrši agrarnu reformu već među njenim pripadnicima nije ni postojao takav interes, budući da se njen privilegovan položaj zasnivao na posedovanju zemlje. Ona se, takođe, pokazala, nesposobnom da „raskine” veze sa imperijalizmom zbog svoje zavisnosti od stranog finansijskog kapitala”. Bez obzira na to što je postojao sukob interesa između buržoaske klase i stranih preduzeća, čija je laka industrija za njih predstavljala konkurenciju, 'rešenja' nisu išla dalje od uspostavljanja slabih carinskih ograničenja. Ukratko, „klasa čije postojanje zavisi od imperijalizma ne može da raskine sa njim, a da samu sebe ne uništi” (Vitale, 1983: 61). S tim u vezi, sprovođenje agrarne reforme i raskid sa imperijalizmom bili su protiv interesa buržoazije, a ne u skladu sa tim interesima (*Ibid.*).

Tako je „politika unutrašnjeg razvoja utemeljena na supstituciji uvoza uzimala pred spoljnim preprekama. [...] Kada su distribucija dohotka i nacionalna politika buržoazije dovele do znatnog stepena zamene potrošne robe domaće proizvodnje uvozom (povratak stranih preduzeća u Latinsku Ameriku posle rata ubrzao je ovakav trend), 'nacionalna' privreda počela je da uvozi sve veće količine sirovina i kapitalnih dobara u vidu ulaganja u 'nacionalnu' proizvodnju” (Frank, 2002: 101). Prelazak sa uvoza potrošne robe na strateški uvoz povećao je zavisnost Latinske Amerike.¹¹⁶ Međutim, za razliku od *etape klasične zavisnosti*, sada je bila prisutna *etapa*

115 Reč je o programu SAD za vreme Kenedija čiji je cilj bio da se pomoću privatnog kapitala realizuje društvena i privredna reforma u Latinskoj Americi (Vitale, 1983: 59).

116 Ekonomska komisija za Latinsku Ameriku OUN (EKLA) zaključuje svoju analizu *Uspom i pad supstitucije uvoza* u Brazilu sledećom opaskom. „[...] može se zaključiti da procesa efektivne supstitucije nije ni bilo što se tiče kapitalnih dobara u celini” (EKLA, 1964: 38, navedeno prema Frank, 2002: 101). „U razvijenim zemljama regiona, izgleda da mali koeficijent uvoza, pri čemu se uvoz sastoji uglavnom od neophodnih poluproizvoda i kapitalnih dobara, znači da eksterna ranjivost ovih zemalja nije nužno smanjena supstitucijom uvoza, ali da je uvoz promenio karakter posle zavr-

nove zavisnosti. Tokom ove faze „oblik razmene podrazumeva još veći strukturni raskorak i odnose veće zavisnosti: prvo, utoliko što se radikalno menja struktura uvoza, dok struktura izvoza sirovina ostaje neizmenjena; drugo, što strukturu primarnog sektora ugrožava raspad klasičnog principa međunarodne podele rada, jer se industrijske nacije u metropolama pretvaraju u najveće izvoznike sirovina za svetsko tržište; i treće, što proces zavisne industrijalizacije iziskuje jednostran uvoz kapitalnih dobara, repromaterijala [...]” (Garsija, 1983: 194).

Strateška zavisnost zemalja Latinske Amerike postala je očigledna kada je došlo do pada cena sirovina posle Korejskog rata i nestašice deviza koje su bile potrebne za uvoz opreme za „nacionalnu” privredu u Latinskoj Americi (Frank, 2002: 102). Nakon kratkotrajnog oporavka u periodu od 1940. do 1955. godine, velika potražnja za sirovinama i rast njihovih cena na svetskom tržištu doživeli su kraj. Za razliku od tridesetih godina, „posle 1955. godine nestašica deviza koja je onemogućavala uvoz većih razmera nije podstakla polusamostalni unutrašnji privredni razvoj”. Naprotiv, omela ga je (razvoj je počeo strateški da zavisi baš od tog uvoza), tako da je „morao biti pronađen alternativni ili supstitutivni izvor finansiranja trajnog privrednog razvoja”. „Stalni industrijski razvoj nije bio samo cilj 'nacionalne razvojne politike' već ekonomska nužnost za buržoaziju koja je sticala profit u industriji i politička nužnost koja će pomoći da se sačuva podrška srednjih slojeva koji su navikli na potrošnju pomenute robe” (Frank, 2002: 103). Jedina mogućnost (osim u Meksiku gde je razvoj turizma predstavljao novi izvor deviza) „za industrijsku buržoaziju i vladu bila je da učini ustupke proizvođačima i izvoznicima rudarskih i poljoprivrednih proizvoda dajući im sve moguće olakšice da 'zarade devize' koje su zemlji bile neophodne” (Frank, 2002: 103). Kao što će takođe biti prikazano u delu o osnovnim karakteristikama peronističkog poretka, „ovo nameće politiku 'stabilizacije' [...] koja je značila ponovljene devalvacije valute, pad realnih vrednosti nadnica kroz inflaciju, gušenje iz toga proisteklih narodnih zahteva i zastoj agrarne reforme [...]. Ukratko, na nacionalnom nivou bilo je nužno odustati od 'populističke' politike davanja ekonomskih, političkih i socijalnih ustupaka određenim narodnim sektorima i zameniti je politikom 'stabilizacije' buržoaskih poslovnih krugova (rudarstvo, poljoprivreda, pa i industrija), drugim rečima, velikim deviznim zaradama i niskim nadnicama” (*Ibid.*).

Kada je o klasnom savezu reč, prethodna razmatranja pokazuju da je ovakav razvoj bio ograničen pre svega iscrpljivanjem procesa supstitucije uvoza robe široke potrošnje i trajne robe. Ako se ovome dodaju dodatne

šetka prve faze procesa. Zemlje su tada osetljive ne zato što zavise od znatnog obima ponude iz inostranstva, već zbog strateškog karaktera svog uvoza” (Frank, 2002: 102).

protivrečnosti u vidu povećanog učešća zarada u nacionalnom dohotku, uz istovremeno odvijanje procesa ubrzanog formiranja kapitala, ali i pokušaji da se održe prihodi ostalih društvenih grupa, posebno grupacija povezanih sa agro-izvoznim sektorom, teškoće održivosti klasnog saveza postale su još izraženije (Cardoso and Faletto, 1979: 137). Završetkom lake faze supstitucije uvoza i populističke podrške liberalnoj ekonomiji, recipročna veza je bila prekinuta. „Ranija šema političke podrške se raspala, a očigledna polarizacija oligarhije i popularnog sektora skrivana ‘razvojnim savezom’ zamenjena je novim tipom konfrontacije [...] (Ibid.: 137).

Kako bi se dodatno proverila prethodno izneta stanovišta o klasnoj osnovi peronizma, ovde će ukratko biti predstavljeni nalazi najvažnijih istraživanja društvene osnove peronizma. Još od vremena pojave peronizma, traju rasprave o njegovoj društvenoj osnovi. S jedne strane, peronizam se posmatra kao pokret koji je predstavljao interese radničke klase, dok su, s druge strane, prisutna tumačenja koja ovaj pokret vide kao višeklasni pokret, koji je predstavljao koaliciju klasnih interesa (Germani, 1955).¹¹⁷ Istraživački nalazi klasne osnove izbornog ponašanja pokazali su da je zanimanje početkom četrdesetih godina XX veka imalo slab uticaj na glasačko ponašanje, te da je ono postalo značajan faktor izbornog ponašanja nakon 1943. godine. Na osnovu analize rezultata kongresnih izbora u Buenos Ajresu 1946. godine, utvrđena je jaka korelacija između zanimanja i izbornog ponašanja.¹¹⁸ Rezultati su pokazali da su pripadnici radničke klase podržali Peronističku partiju, dok su kandidati Radikalne partije ostvarili najbolje rezultate u okruzima u kojima su većinu činili radnici uslužnih zanimanja, pripadnici slobodnih profesija, kao i preduzetnički sloj (opširnije u Snow, 1969: 164–165).¹¹⁹

Da zaključimo, ograničene mogućnosti samostalnog razvoja industrijske buržoazije, koje su završile u populističkoj mobilizaciji, odnosno

117 Peronizam se takođe vidi i kao još jedan značajan sledbenik postojeće partije radničke klase, Socijalističke partije (Lupu and Stokes, 2009: 58).

118 Stanovište da je klasni položaj imao značajan uticaj na izbornu ponašanje podržava veliki broj autora (više u Lupu and Stokes, 2009: 73).

119 Može se takođe zapaziti da su industrijski radnici pružili značajnu podršku Peronističkoj partiji (unutar ove grupacije značajnu podršku su pružili radnici zaposleni u industriji mesa, koji prethodno nisu bili sindikalno organizovani). Jedno od sveobuhvatnijih istraživanja klasne osnove peronizma sproveo je Smit (Smith, 1972). Smit je analizirao povezanost različitih socio-ekonomskih faktora i izborne podrške Peronu u 365 okruga tokom izbora 1946. godine, za koje se navodi da su jedni od najslabodnijih izbora u istoriji zemlje, što predstavlja dobru osnovu za analizu društvene osnove peronizma (Smith, 1972: 56).

savezu radničke klase sa nacionalnom buržoazijom u borbi protiv agro-izvoznog sektora bile su određene specifičnim istorijskim okolnostima koje su u ovom tekstu ispitivane. U trenucima kada, usled strukturnih promena koje su usledile nakon Drugog svetskog rata, ali i ekonomske krize, analizirane društvene grupacije više nisu bile u stanju da zadrže privilegovan položaj, klasni savez je prestao da postoji.

4.3.3.3. Uloga sindikalnih organizacija u nastanku peronizma

Činiocima koji su omogućili pojavu peronizma treba dodati još jedan, čiji je značaj jednim delom već analiziran u kontekstu razmatranja uloge radničke klase. Reč je o sindikalnim organizacijama. U okviru diskusije o ulozi sindikata u nastanku peronizma iskristalisala su se dva stanovišta. U okviru prvog stanovišta, prilikom određenja peronizma daje se primat sindikalnom organizovanju. Nasuprot takvom izvođenju, nalaze se autori koji su zanemarivali ulogu sindikata, ističući značaj drugih činilaca. Minimizirajući ulogu sindikata u nastanku peronizma, kako ističu Murmis i Portanteiro „otklanja se najoštrija specifikacija peronizma u odnosu na ostale populističke pokrete” (Murmis y Portanteiro, 2012: 130). Ili, kako na drugom mestu navode isti autori: „Unutar tipologije nacionalno-populističkih pokreta, specifičnost peronizma je u tome što participacija radnika putem sindikalnih organizacija, bilo u njegovom usponu, strukturisanju ili padu, ima vlastitu težinu u odnosu na druge moguće oblike učestvovanja, što nije postignuto ni u jednom drugom savremenom nacionalističkom pokretu u Latinskoj Americi” (*Ibid.*: 180).

Da bi se dobio širi uvid u značaj koji su sindikalne organizacije imale u nastanku peronizma, važno je ukazati na razvoj sindikalnih organizacija u periodu koji je prethodio pojavi peronizma. Prilikom razmatranja sindikalnog pokreta nakon tridesetih godina XX veka, treba imati na umu da je ekonomska kriza početkom tridesetih godina, praćena ogromnom nezaposlenošću stanovništva, dodatno oslabila radnički i sindikalni pokret. Jedan od sindikalnih vođa na sledeći način opisuje tu situaciju: „Sa nezaposlenošću radnika sindikalni pokret, oslabljen unutrašnjim sukobima koji su se pogoršali u poslednjoj deceniji, izgubio je na značaju. Umanjen, učinio je iluzornom svaku aktivnost, i od 1930. do 1935. godine mali broj je bio u stanju da preduzme bilo kakvu akciju u cilju odbrane svojih članova. Železnički radnici, čija je organizacija ostala netaknuta, morali su da prihvate značajno smanjenje radnog vremena, sa posledičnim smanjenjem zarada; industrijski radnici su izgubili mnoge prednosti koje su postigli u prethodnim godinama [...]” (Marrota, 1961, navedeno prema Murmis y Portanteiro, 2012: 140).

I dok je izgledalo da će ekonomski oporavak zemlje uz rast zaposlenosti sredinom tridesetih godina XX veka ojačati sindikalni pokret, pred njim je ponovo iskrsla stara prepreka: represivna politika konzervativnog režima tokom razdoblja takozvane Ozloglašene decenije (*La Década Infame*), koje je trajalo od 1930. do 1943. godine (vid. Robles, 2009). Politika represije prema radničkom i sindikalnom pokretu manifestovala se, između ostalog, u vidu zabrane pojedinih sindikalnih organizacija (npr. zabrana sindikalne organizacije FORA), kontrole postojećih sindikalnih organizacija, proganjanja i hapšenja političkih i sindikalnih lidera (uglavnom komunistički orijentisanih!) itd. U isto vreme, međutim, represivna politika konzervativne vlade dovela je do jačanja jedinstva sindikalnih organizacija. Godine 1930. osnovana je Generalna konfederacija rada, i to ujedinjenjem dva velika sindikalna pokreta – Sindikalne unije Argentine (*Unión Sindical Argentina – USA*) i Konfederacije rada Argentine (*Confederación Obrera Argentina – COA*). Osnivanje ovog sindikata označilo je novu fazu u razvoju radničkog pokreta u Argentini (Robles, 2009: 23; Luna, 2015: 290–291).

Od posebnog značaja za položaj radničke klase u ovom periodu bilo je donošenje *Zakona o socijalnom osiguranju* 1932. godine, na osnovu kojeg je uspostavljen napredni sistem radnih odnosa, posebno za radnike u uslužnom sektoru.¹²⁰ Uticaj CGT-a na radnički pokret ogledao se i u osnivanju granskih sindikata (u građevinarstvu, trgovini, tekstilnoj industriji, železnici, telekomunikacijama, metalurgiji, javnom sektoru itd.). Na ovaj način došlo je do potpune promene slike sindikalnog pokreta u Argentini. U poređenju sa prethodnim periodom u kome je, kao što smo mogli da vidimo, sindikalni pokret karakterisala izražena fragmentacija, za ovaj period bio je karakterističan visok stepen jedinstva ovog pokreta¹²¹ (Robles, 2009: 23–24). I ne samo to: „Ako nešto karakteriše CGT, to je njegova sklonost ka pomirenju i saradnji sa vladom [...] mogli bismo reći da je CGT bliži filozofiji participacije nego konflikta” (Robles, 2009: 23).

Međutim, kao ograničavajući činilac daljeg razvoja sindikalnog pokreta pojavila se njihova ponovna razjedinjenost: 1935. godine došlo je do sukoba između sindikalističke i socijalističke struje, što je dovelo do podela unutar CGT-a, i to na dva dela (CGT N°1 i CGT N°2). Pod kombinovanim pritiskom unutrašnje fragmentacije i spoljašnje represije, sindikati su ponovo ušli u period stagnacije. Kako bi se dodatno oslabio sindikalni pokret, u oktobru 1943. godine donet je vrlo restriktivan zakon kojim je

120 Ovaj zakon je predstavljao preteču Zakona o radu koji je usvojen 1974. godine (Robles, 2009: 24).

121 Ilustracije radi, dok su građevinski radnici u prethodnom periodu bili podeljeni u četrnaest različitih sindikata, sada je u ovoj grani delatnosti osnovan jedinstven sindikat (Robles, 2009: 23–24).

regulisan rad sindikata. Sindikalni lideri su pružili snažan otpor donošenju ovog zakona, tako da je zakon suspendovan veoma brzo, ali se ova odluka nije poštovala: samo sindikati koji su bili zvanično priznati mogli su da predstavljaju radnike prilikom donošenja kolektivnih ugovora (Germani and Yujnovsky, 1973: 467, 470).

U pogledu analize uloge sindikata u nastanku peronizma, prisutna su suprotstavljena stanovišta. Sa jedne strane nastoji se da se naglasi slabost sindikalnog pokreta u periodu koji je prethodio peronizmu i da se rast broja članova sindikata u trenutku konsolidovanja peronizma objasni brzim rastom novih sindikalnih organizacija koje su formirane pod okriljem države. „Masovna podrška populizmu bila je, otuda, funkcija nepostojanja (ili postojanja beznačajnih) sindikalnih organizacija i brzog rasta nove radničke klase koja je, sa svojim novim liderima i njihovim sindikalnim organizacijama, 'prelila' postojeće uske asocijativne okvire i izrazila se putem drugih, kreiranih od strane države” (Murmis y Portantiero, 2012: 131). Sa druge strane, ističe se da su u pojavi peronizma značajno učešće imale stare sindikalne organizacije, što je posebno bilo vidljivo na primeru uloge *Generalne konfederacije rada* i novoformirane Radničke partije u čijem sastavu se našao veliki broj sindikalnih predstavnika. Isticanje značaja tradicionalnih sindikalnih organizacija u nastanku peronizma ne znači, međutim, potpuno zanemarivanje uloge radnika koji su se u skorije vreme uključili u industrijsku proizvodnju, kao ni sindikata do čijeg formiranja je došlo nakon 1943. godine (Murmis y Portantiero, 2012: 131).

Iskustvena evidencija o broju članova sindikalnih organizacija u Argentini pokazuje da je u pretperonističkom periodu, ukoliko izuzmemo 1941. godinu, broj članova sindikata bio u konstantnom porastu još od 1936. godine (Tabela 18). Rast sindikalnog članstva u posmatranom periodu može se objasniti pre svega opštim strukturalnim promenama u vidu porasta zaposlenosti u industriji, ali i veoma lošim uslovima života i rada radničke klase.

Tabela 18. Broj članova sindikata i stopa rasta, 1936–1941.

Godina	Broj članova	Stopa rasta
1936.	369.969	100
1937.	418.902	113,23
1939.	436.609	118,01
1940.	472.828	127,80
1941.	441.412	119,31

Izvor: Murmis y Portantiero, 2012: 133

U Argentini su pre Peronovog dolaska na vlast postojale četiri sindikalne organizacije: Nacionalna konfederacija rada (*Confederación General del Trabajo* – CGT) koja je, kao što smo upravo videli, bila podeljena na dva sindikata: CGT N°1 (sindikalistički) i CGT N°2 (socijalistički i komunistički). Pored ova dva, u isto vreme, bila su aktivna još dva sindikata, doduše sa slabim uticajem, i to anarhistički orijentisana *La Federacion Obrera Regional Argentina* (FORA) i sindikalistički orijentisan *La Union Sindical Argentina* (USA)¹²² (Robles, 2009: 26; Murmis y Portanteiro, 2012: 143). Podaci koji se odnose na ukupan broj sindikalnih organizacija i članova sindikata u Argentini 1941. godine prikazani prema konfederacijama izgledaju ovako:

Tabela 19. Ukupan broj sindikata i članova sindikalnih konfederacija 1941. godine¹²³

CGT		USA		Face		Samostalni		Ukupno	
Sindikati	Članovi	Sindikati	Članovi	Sindikati	Članovi	Sindikati	Članovi	Sindikati	Članovi
217	320.681	31	14.543	25	13.550	83	82.638	356	441.412

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 133

Broj od 356 sindikata, sa 441.412 člana nije zanemarljiv, posebno ukoliko se upoređi sa rastom sindikata koji je zabeležen u narednom periodu. Podaci koji se odnose na distribuciju članova prema granama delatnosti pokazuju da su 1941. godine od ukupnog broja članova, 144.922 člana pripadala industrijskoj delatnosti, 154.907 članova pripadalo je kopnenom, vazdušnom, morskom i rečnom saobraćaju, a 117.709 uslužnom sektoru.¹²⁴ U okviru industrijskog sektora broj sindikata je bio 103, u uslugama 137, dok su u sektoru transporta i luka bila 44 sindikata (Murmis y Portanteiro, 2012: 134).

Međutim, uprkos povećanju broja članova, stepen sindikalnog organizovanja radničke klase bio je i dalje veoma nizak, pa se tako procenjuje da se 1941. godine udeo sindikalno organizovane radne snage kretao oko 11%, što se jednim delom može objasniti i razjedinjenošću sindikalnog pokreta (udeo sindikalno organizovanih radnika posebno je bio nizak u

122 Sindikat USA (*La Unión Sindical Argentina*) postepeno će izgubiti značaj i početkom četrdesetih godina XX veka moći će da računa na samo 14.000 članova, nasuprot 300.000 članova koliko je imao CGT (Murmis y Portanteiro, 2012: 142).

123 Ovo je poslednja godina pre pojave peronizma za koju su dostupni podaci.

124 Izostavljene su primarne aktivnosti, slobodna zanimanja i dr. sa ukupno 29.674 člana.

proizvodnom sektoru) (Germani and Yujnovsky, 1973: 471). S druge strane, kada je reč o sindikalnoj organizovanosti industrijskih radnika krajem tridesetih godina prošlog veka (1939), procenjuje se da je manje od jedne trećine industrijskih radnika i oko 10% svih zaposlenih imalo članstvo u sindikatima (ogromna većina bila je koncentrisana u Buenos Ajresu i Rosariju) (Murmis y Portantiero, 2012: 134–135).

Ukoliko uporedimo podatke koji se odnose na broj članova sindikata prema granama delatnosti u 1941. i 1945. godini (Tabela 20), možemo videti da je zabeležen blagi porast u industrijskom sektoru, dok za sektor saobraćaja i uslužni sektor podaci ukazuju na pad u broju članova (u slučaju ostalih grana delatnosti beleži se značajan porast).

Tabela 20. Broj članova sindikata prema delatnostima 1941. i 1945. godine

Delatnost	1941.	1945.
Industrija	144.922	151.269
Transport	154.907	118.364
Usluge	117.709	103.384
Ostalo	29.674	155.236

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 136

Podaci koji se odnose na broj sindikata prema granama delatnosti u periodu od 1941. do 1945. godine ukazuju da je u svim granama delatnosti zabeležen rast broja sindikata, s tim što je rast bio najizraženiji u industrijskom sektoru, koji je zamenio uslužni sektor u kome su sindikati bili najbrojniji početkom decenije (Tabela 21). Ovaj rast se može objasniti značajnim povećanjem sindikalne organizovanosti u hemijskoj industriji, grafičkoj industriji, industriji papira itd. (Murmis y Portantiero, 2012: 137).

Tabela 21. Broj sindikata prema delatnostima 1941. i 1945. godine

Delatnost	1941.	1945.
Industrija	103	425
Transport	44	122
Usluge	137	267

Izvor: Murmis y Portanteiro, 2012: 137

Značajan rast broja sindikata i članova sindikalnih organizacija između 1941. i 1945. godine može se pripisati pozitivnom odnosu države prema sindikalnim organizacijama. Ovde je potrebno ukazati na nekoliko činjenica koje se odnose na Peronovu politiku prema sindikatima. Nakon državnog udara i preuzimanja Ministarstva rada 1943. godine, Peron je zatekao *Generalnu konfederaciju rada* (CGT) podeljenu na dve centrale, i pri tome je postao saveznik jedne od njih, dok je istovremeno podrivao drugu; 'proganjao' je komunističke i socijalističke lidere CGT-a, dok su antikomunisti i antisocijalisti imali prednost. Ono što je posebno uticalo na odnos sindikata i peronizma jeste to što je Peron (dok je bio na čelu Ministarstva rada) uspostavio sindikalne organizacije tamo gde ih nije bilo. „Mnogi ljudi koji su stigli u grad iz seoskih područja nisu bili svesni značaja sindikalnog udruživanja, koje je, s druge strane, bilo dobro poznato radnicima komunističke, socijalističke i anarhističke tradicije” (Luna, 2015: 171). Osim što je uspostavio nove sindikate, potisnuti sindikati CGT-a (pod kontrolom socijalista i komunista) u mnogim slučajevima su bili zamenjeni *paralelnim sindikatima*.¹²⁵ U takvim okolnostima sindikalni pokret je ubrzo postao jedno od Peronovih najmoćnijih oružja, dok je ova godina (1943) označila novu etapu u odnosima između države i sindikalnih organizacija (Luna, 2015: 171, 290–291).¹²⁶

Ukratko, kada je reč o karakteristikama sindikalnog pokreta u Argentini, rezultati mnogobrojnih analiza se slažu u oceni da 1943. godina označava prelomnu tačku u sindikalnom organizovanju radničke klase; reč je o završetku tradicionalne faze sindikalizma u kojoj članstvo u sindikatima nije bilo posebno zastupljeno i o nastanku masovnog sindikalnog pokreta koji se razvijao pod okriljem same države (Murmis y Portantiero, 2012: 135–138).¹²⁷

125 Tako su tokom peronističkog razdoblja postojale tri vrste sindikalnih organizacija; *stari sindikati*, *novi sindikati* i *paralelni sindikati*. *Starim sindikatima* su pripadali tradicionalni sindikati, kao što su *Union Ferroviaria*, *La Fraternidad*, *Gráficos*, *Trabajadores del Estado*, koji su osnovani pre tridesetih godina prošlog veka. U okviru tradicionalnih sindikata bili su okupljeni radnici uslužnih delatnosti. Na početku peronizma, tradicionalni sindikati su kontrolisali Generalnu konfederaciju rada i manje sindikalne federacije, kao što je USA. U grupi *novih sindikata* nalazili su se sindikati koji su osnovani nakon 1943. godine; oni su predstavljali nove grane delatnosti ili one delatnosti koje ranije nisu bile obuhvaćene sindikalnim delovanjem, poput hemijske industrije, elektrotehničke industrije, duvanske industrije itd. S obzirom na vreme osnivanja, *paralelni sindikati* su takođe bili novi, ali su osnovani kako bi bili zamenjeni sindikatima koji nisu bili pravno priznati ili su se protivili Peronovoj politici (najpoznatiji primeri bili su tekstilni i metalurški sindikati) (Murmis y Portantiero, 2012: 180–182; Germani and Yujnovsky, 1973: 452).

126 Videti takođe Doyon, 1975.

127 Procenjuje se da je CGT 1947. godine okupio 1.500.000 članova, dostigavši 1951. godine čak tri miliona članova (Murmis y Portantiero, 2012: 135).

Sindikalne organizacije su zajedno sa Peronom pružile snažan otpor politici Konzervativne partije. Poslodavci su zahtevali ukidanje Zakona o radu, što je dovelo do reakcije Generalne konfederacije rada koja je 12. juna 1945. godine pozvala na masovno okupljanje pod sloganom „protiv kapitalističke reakcije”. „Tokom svečanosti, socijalista José Domenech, generalni sekretar CGT-a, predložio je pružanje podrške Peronu, pod sloganom koji će ući u istoriju 'Perón je prvi radnik!'. Na kraju je masa radnika skandirala Peronovo ime i predložila ga za predsedničkog kandidata. Félix Luna navodi kako je tada rođen peronizam” (Robles, 2009: 28).¹²⁸

Međutim, bez obzira na pomenute promene u odnosima između države i sindikata, sindikalni pokret je i tokom peronizma karakterisala fragmentacija – ovoga puta osnov fragmentacije predstavljao je odnos sindikalnih organizacija prema Peronu.¹²⁹ „[...] Sindikalne vođe su usvojile širok spektar različitih stavova: od opozicije do potpune saradnje” (Germani and Ujnovsky, 1973: 485).¹³⁰ Sumirajući politički uticaj sindikalizma, Germani i Ujnovsky ističu: „Njegova težina kao efikasnog mobilizatora masa bila je mala ili nikakva, kao što se pokazalo nakon prinudnog raspuštanja Laburističke partije” (*Ibid.*: 485–486).¹³¹

Može se reći da je sindikalna organizovanost radničke klase upravo bila *differentia specifica* peronizma u odnosu na ostale latinoameričke populističke pokrete (npr. u Meksiku, Peru, Brazilu i Urugvaju) u kojima radnički i sindikalni pokret nisu uspeli da dostignu ovaj stepen razvoja. Dok je u drugim zemljama (pre svega u Brazilu) učešće radnika u populističkom pokretu prvenstveno bilo posredovano državom koja je kontrolisala mobilizaciju radnika i sindikalne organizacije, u slučaju peronizma,

128 Prilikom analize uloge sindikata u nastanku peronizma, važno je ukazati na područja u okviru kojih je delovanje posmatranih sindikalnih organizacija bilo manje ili više zastupljeno. Na nivou formalne artikulacije saveza između političke elite i radničke klase, značajnu ulogu su imali stari sindikati i tradicionalni sindikalni lideri, pod čijom su se kontrolom nalazili najvažniji sindikati. S druge strane, u uličnim aktivnostima koje su bile ključne u strukturiranju peronizma, poput onih 17. oktobra 1945. godine, važnu ulogu su odigrali novi i paralelni sindikati (Murmis y Portantiero, 2012: 182).

129 Dok je vojska brzo potisnula CGT pod kontrolom socijalista i komunista, zamenjujući ih u mnogim slučajevima paralelnim sindikatima koji su bili naklonjeni Peronu, opozicija režimu je nastavljena u okviru CGT N°2 (Germani and Ujnovsky, 1973: 475–476).

130 Pre oktobarskih događaja samo mali broj lidera starih sindikalnih organizacija, od kojih su mnogi pripadali *sindikalnoj frakciji* (koja je bila suprotstavljena socijalistima i komunistima), imao je pozitivan stav prema Peronovom režimu (Germani and Ujnovsky, 1973: 475–476, 486).

131 Peronistički sindikati predstavljali su samo pravni okvir za sprovođenje kolektivnih ugovora (Germani and Ujnovsky, 1973: 474).

uloga i značaj sindikata bili su potpuno drugačiji: sindikati su predstavljali institucionalni mehanizam posredovanja između radnika i države (Murmis y Portantiero, 2012: 170).

4.3.4. Osnovne karakteristike peronističkog pokreta

U prethodnom delu posebna pažnja bila je posvećena strukturalnim pretpostavkama formiranja peronizma i samim akterima (u tom smislu je analiza radničke klase i buržoazije bila predmet posebne analize). Ono što sada preostaje jeste da se ukaže na položaj radničke klase tokom peronizma, s obzirom na to da su upravo tokom ovog perioda osigurane ključne pretpostavke za celovitije konstituisanje radničke klase, ali i za oblikovanje delatnog potencijala ove društvene grupe. Argentinsko društvo tokom ovog perioda karakterisalo je nekoliko osobenosti koje su bile ključne za oblikovanje delatnog potencijala radničke klase, a one su poticale iz posebnih uslova transformacije argentinskog društva (nagli industrijski razvoj usmeren na unutrašnje tržište, ogroman priliv evropskih doseljenika, ali i unutrašnjih migranata itd.).

U nastavku će biti analizirane karakteristike peronizma u okviru tri podsistema: u političkom, ekonomskom i društvenom. Iako je nemoguće jasno razdvojiti ova tri aspekta peronizma, predloženi način analize se nameće kao najpogodniji za istraživanje ovako složenog fenomena. Bez obzira na to što se i ovde nastoji da se sadržaj razmatra na analitičkoj osnovi, na pojedinim mestima je zbog potpunijeg razumevanja analiziranog problema neophodno ukazati i na istorijski tok zbivanja.

4.3.4.1. *Politički podsistem*

Tokom prvog mandata Peron je bio predsednik Republike Argentine od 4. juna 1946. do 4. juna 1952. godine.¹³² Zahvaljujući ustavnoj reformi iz 1949. godine, 4. juna 1952. godine Peron je po drugi put preuzeo mandat,¹³³ međutim, usled vojnog udara 1955. godine, nije ostao na vlasti do kraja mandata (Luna, 2015: 182, 187). Pre nego što je zvanično preuzeo vlast 1946. godine, Peron je odlučio da raspusti sve političke snage koje su mu na izborima dale podršku, sa političke scene nestala je argentinska Radnička partija (Robles, 2009: 28; Lupu and Stokes, 2009), čime se

132 Na izborima 1946. godine, Peron je, uprkos tesnoj pobedi, dobio gotovo jednoglasnu podršku u Senatu, dve trećine poslanika u Predstavničkom domu i sve vlade u provincijama (osim u Korijentesu) (Luna, 2015: 182).

133 Na osnovu Ustava iz 1853. godine, nije postojala mogućnost neposrednog reizbora predsednika, tako da su 1949. godine donete određene izmene koje su omogućile neograničen izbor predsednika (Luna, 2015: 187).

pokazuje da je „tokom ovog perioda podrška masa bila upućena lideru, a ne samoj organizaciji” (Germani and Yujnovsky, 1973: 483).¹³⁴

Nakon raspuštanja koalicije koja mu je pružila podršku na izborima, osnovana je politička partija koja je na početku nosila naziv Jedina partija nacionalne revolucije (*Partido Unico de la Revolucion Nacional*), da bi na kraju postala poznata pod nazivom Peronistička partija (*Partido Peronista*) (Luna, 2015: 182). Kada je reč o formalnoj strukturi peronizma, zvaničan peronistički pokret (*Movimiento Peronista*) činili su Muška peronistička partija (*Partido Peronista Masculino*), Ženska peronistička partija (*Partido Peronista Femenino*)¹³⁵ i Generalna konfederacija rada (*Confederacion General del Trabajo* – CGT) koja je, da podsetimo, predstavljala glavnu sindikalnu organizaciju. U pogledu uticaja prethodnih segmenata peronističkog pokreta, treba reći da Peronistička stranka nije imala veliki uticaj i korišćena je samo za mobilizaciju glasača, ali i za širenje peronističke doktrine (Kos-Stanišić, 2014: 37; vid. Luna, 2015: 185). Posebno mesto u peronističkom pokretu pripadalo je Ženskoj peronističkoj partiji i Evi Peron (*Eva Duarte de Perón*), koja je predvodila partiju. Ono što je posebno doprinelo njenom uticaju jeste osnivanje brojnih humanitarnih fondacija (koje su nosile ime Eve Peron) u okviru neformalnog Ministarstva za socijalna pitanja (Luna, 2015: 185).¹³⁶

Kada je reč o delovanju opozicionih političkih partija, najpre treba reći da su njih činile tradicionalne političke partije koje su bile poražene na izborima koji su održani 1946. godine. Jedina politička partija koja je na tim izborima dobila malu podršku i na taj način dospela na čelo opozicije bila je Radikalna partija (Luna, 2015: 188).¹³⁷ U poređenju sa Radikalnom partijom, Konzervativna partija je osvojila veoma mali broj glasova, Socijalistička partija nije imala nijednog poslanika u Predsedničkom domu (po prvi put još od Zakona Saens Penja, odnosno prvi put u poslednjih četrdeset godina),¹³⁸ dok je Komunistička partija zabranjena. Odnos prema opozicionim partijama Feliks Luna opisuje na sledeći način:

134 Imajući na umu podršku koju su radnici pružili Peronu, ali i slab uticaj koji je ostvarila Radnička partija, jasno je zašto se o peronizmu može govoriti kao o masovnom pokretu, odnosno kao o izrazu društvene mobilizacije (Germani and Yujnovsky, 1973: 479–480).

135 Od izuzetnog značaja je to što su tokom peronizma žene stekle pravo glasa.

136 Eva Peron je bila čvrsto povezana sa sindikatima i bila je prepoznata kao glas *descamisados*-a i radnika (Robles, 2009: 28).

137 Kada je reč o društvenoj osnovi Radikalne stranke, dok je u razdoblju pre peronizma ova stranka zastupala interese različitih društvenih grupa, ona je tokom peronizma predstavljala interese pripadnika srednje i više klase (Lupu and Stokes, 2009: 73).

138 Prema Robertu Aleksanderu, „čak i u Buenos Ajresu, koji je bio pretežno radikalni i socijalistički, peronizam je pobedio sa 250.000 glasova, radikali su bili drugi sa 150.000,

„Političke partije su vodile aktivan život, ali pod stalnim pritiskom, život pun pretnji i opasnosti. Predizborne kampanje uopšte nisu bile lake. Nije bilo pristupa radio-stanicama. Postojala su samo dva značajna nezavisna dnevna lista, *La Nación* i *La Prensa* [...] Tokom Peronove vladavine nije postojalo ništa što je ličilo na toleranciju i pluralizam [...] argentinska politika bila je vrlo primitivna, gruba i sklona zastrašivanju, te opozicija nije mogla imati lojalan stav prema vladi” (*Ibid.*: 184).

Sa stanovišta analize promena koje su usledile nakon Peronovog preuzimanja vlasti, od naročitog su značaja promene unutar ekonomskog podsistema. Ukratko rečeno, kao što smo mogli prethodno da vidimo, ekonomski podsistem su karakterisale izrazito snažne etatizacijske tendencije, posebno od 1945. godine, kada je ekonomska politika zemlje bila dominantno orijentisana na domaće tržište, i to u okolnostima izraženih carinskih ograničenja slobodnoj trgovini. Međutim, kako bi se potpunije razumela ekonomska kretanja tokom ovog perioda, potrebno je imati na umu ideološko utemeljenje peronizma.

4.3.4.2. Ideološko određenje peronizma

Veoma je teško naći i ponuditi opšteprihvaćeno ideološko određenje peronizma, na šta veoma dobro ukazuje Torcuato di Tella (Torcuato S. Di Tella) kada navodi da je „kamenolom peronističkih verovanja dovoljno bogat da se iz njega mogu izvući elementi od kojih se praktično može sazidati bilo koja druga ideologija” (Di Tella, 1998: 218, navedeno prema Krstić, 2014: 144). U okviru mnogobrojnih diskusija o karakteru peronizma posebno su se iskristalisale dve grupe stanovišta: prvu grupu čine tumačenja koja o peronizmu govore kao o populizmu tipičnom za zemlje Trećeg sveta, dok drugu grupu čine tumačenja koja peronizam poistovećuju sa fašizmom.

U okviru klasifikacije populizma na agrarni i politički, koju nudi Margaret Kanovan (Margaret Canovan), peronizam se svrstava u politički populizam, i to kao oblik populističke ili despotske diktature (Krstić, 2014: 138). Ideologija peronističkog pokreta nije bila jasno definisana i razvijala se u skladu sa političkom i ekonomskom stvarnošću (što će se najbolje videti na primeru odnosa prema razvijenim zemljama). Jedna od ključnih komponenti „šarolikog peronističkog ideološkog korpusa je pragmatični radnički reformizam kombinovan sa latinoameričkom varijantom populizma koju karakteriše dominantni *kaudiljo*” (Krstić, 2014: 144–145). Ideološka osnova peronizma bila je poznata kao husticijalizam (*justicialismo*). Ukratko, u cilju razvijanja „na sopstvenim snagama i odupiranja velikim svetskim silama,

a socijalisti treći sa više od 100.000 glasova” (Aleksander, 1951: 51, navedeno prema Lipset, 1969: 211). Na ovim izborima granice klasnih podela bile su najizraženije.

ideologija peronističkog režima bila je neprijateljski orijentisana, kako prema socijalizmu, tako i prema liberalizmu” (Zanatta, 2014: 285).¹³⁹

Nasuprot ovakvim izvođenjima, stoje potpuno oprečna shvatanja o peronizmu, koja istrajavaju na isticanju da se radi o južnoameričkoj verzija naci-fašizma. Među autorima koji su skloni da o peronizmu govore na ovaj način nalazi se Karlos Fajet (Carlos Fayet), koji je među prvima ponudio argumentaciju stanovišta da peronizam predstavlja argentinsku verziju italijanskog fašizma (Krstić, 2014: 147). Takođe, Lipset je okarakterisao peronizam kao jedinstven oblik fašizma, odnosno kao fašizam niže klase, pre svega zbog podrške koju su radnička klasa (ali i seosko stanovništvo) pružili ovom pokretu. S obzirom na preovlađujuću nacionalističku orijentaciju i glorifikaciju vojske, Lipset smatra da je peronizam imao određene sličnosti sa desničarskim i centrističkim autoritarizmom. Međutim, imajući u vidu pozitivan odnos peronizma prema radničkoj klasi i sindikatima, Lipset ipak priznaje da se peronizam razlikuje od ostalih pokreta (Lipset, 1969: 211).

Ovakva tumačenja su, očekivano, bila predmet brojnih kritika. Bez obzira na to što je Peron pronašao uzor u fašističkom modelu, peronizam se ne može okarakterisati kao fašizam. Kako Ranan Rein (Raanan Rein) ističe, za razliku od fašističkih pokreta, peronizam je imao snažnu podršku radničke klase.¹⁴⁰ Postojale su još neke odrednice koje su bile karakteristične za fašizam, ali ne i za peronizam. Na primer, dok su imperijalističke aspiracije umnogome obeležile fašističke režime u Evropi, u Argentini to nije bio slučaj; takođe, u peronizmu nije bila prisutna dominantna uloga muškarca (setimo se značaja Eve Peron i činjenice da su žene dobile pravo glasa upravo tokom peronističke vlasti). U skladu

139 Godine 1949. Peron je lansirao tzv. „Treći put” odnosno „Treću poziciju”, ističući da Argentina nije ni za Sovjetski Savez, niti za SAD (Luna, 2015: 188). O putu kojim Argentina treba da ide Peron je govorio sledeće: „Mi imamo treću poziciju, u kojoj ne želimo da pojedinci budu eksploatisani u ime kapitala ili države. Mi želimo da se brinemo o pojedincima... nećemo da budu instrument koji služi apetitima kapitala i države” (Krstić, 2014: 146).

140 Ovaj pokret, čija je ideologija često opisivana kao fašistička, kao što smo videli dobio je ogromnu podršku industrijskih radnika, što nije u skladu sa klasičnim modelom mobilizacije radničke klase. Na taj način, podrška koju su radnici u zavisnim i perifernim zemljama pružili populističkim pokretima predstavlja odstupanje od postavki 'klasičnog modela' (Murmis y Portanteiro, 2012: 113). „Autoritarnost latinoameričkih populističkih pokreta, odnosno peronizma i vargizma, bila je funkcija nagle industrijalizacije ovih zemalja koja se odvijala nakon 1930. godine, dok su pripadnici radničke klase bili relativno slabo organizovani u sindikate i partije, a među seoskim stanovništvom i dalje su se mogli naći džepovi tradicionalnog konzervativizma. [...] U meri u kojoj postoji društvena osnova za ekstremističke politike u ovoj fazi ekonomskog razvoja, ona se ne nalazi u srednjoj klasi, već u radničkoj klasi, koja je i dalje neorganizovana i trpi tenzije svojstvene brznoj industrijalizaciji” (Lipset, 1964, navedeno prema Murmis y Portanteiro, 2012: 115).

s tim, Alister Henesi (Alistair Hennessy) je zaključio da se previše činilaca „snažno zalagalo” protiv peronizma, te da je prihvatanje fašizma bilo ograničeno uprkos naporima evropskih fašista da podrže manjine koje su zastupale fašističke ideje u zemljama Latinske Amerike, naročito u Argentini (Krstić, 2014: 147).

4.3.4.3. *Ekonomski podsistem*

Ono što je posebno doprinelo osobenostima ekonomskog podsistema tokom peronističkog perioda bila je promena uloge države. Umesto dotadašnje arbitrarne uloge države u ekonomiji, koja je bila karakteristična za vladu Konzervativne partije tokom tridesetih godina,¹⁴¹ uspostavljena je dominantna regulaciona uloga države.

Osnovne postavke ekonomske politike uključivale su podsticanje razvoja 'postojećih industrija' koje su koristile domaće ili delimično uvezene sirovine (poput tekstilne industrije, hemijske industrije, industrije papira i sl.), kao i 'novih industrija' usmerenih na domaće tržište (Belini, 2012: 302). Međutim, industrijska politika tokom peronizma razlikovala se od postavljenih ciljeva. Godine 1946. došlo je do raspuštanja Korporacije za promociju razmene – CPI (*Corporación para la Promoción del Intercambio*) i osnivanja Instituta za unapređenje međunarodne razmene (*El Instituto Argentino de Promoción del Intercambio* – IAPI) koji je imao centralnu ulogu u peronističkoj ekonomskoj politici, posebno u poljoprivrednom sektoru. Država je uz pomoć ovog instituta i politike otkupa poljoprivrednih proizvoda uspostavila monopol nad izvozom poljoprivrednih proizvoda kupovinom proizvoda na domaćem tržištu i njihovom prodajom na međunarodnom tržištu, čime je 'prekinuta veza' između cena na domaćem i svetskom tržištu. Državni monopol u poljoprivrednom sektoru omogućio je nagomilavanje prihoda koji su doveli do rasta zarada, uz održavanje cena potrošačke robe na niskom nivou. Tako su prihodi ostvareni na ovaj način bili namenjeni finansiranju javne potrošnje i podsticanju industrijske proizvodnje (Luna, 2015: 176–177; Belini, 2012: 303, 309).

Uvođenje peronističke politike praćeno je nacionalizacijom velikog broja usluga i sektora koji su do tada bili u rukama stranih zemalja ili kompanija. Usledila je nacionalizacija Centralne banke, bankarskih depozita i spoljne trgovine. Država je do kraja pedesetih godina preuzela kontrolu nad celokupnim železničkim saobraćajem koji je pretežno bio u rukama engleskih kompanija (ovaj postupak je okončan 1948. godine i nastavljen je kupovinom manje značajnih železnica u vlasništvu francu-

141 I tokom intervencionističke politike konzervativne vlade tridesetih godina XX veka, vlada je uglavnom imala drugorazrednu ulogu. Država u tom periodu nije kontrolisala nijedan važniji sektor javnih usluga, osim malog dela železnice (Luna, 2015: 177).

skih kompanija). Značajna je potom kontrola države nad snabdevanjem gorivom otkupljivanjem firme u britanskom vlasništvu *Compania Primitiva de Gas* i kontrola nad distribucijom energije u celoj zemlji, i to kupovinom elektrana u unutrašnjosti. Država je kontrolisala i veliki broj drugih sektora, poput rečnog i vazdušnog transporta, spoljne trgovine itd. (Luna, 2015: 176–177). Takođe, za ovaj period je bilo karakteristično osnivanje mnogobrojnih državnih preduzeća kao što su YPF (*Yacimientos Petrolíferos Fiscales* – naftna kompanija), SOMISA i Altos Hornos Zapla (čeličana), Petroquímica General Mosconi (petrohemija) i velikog broja preduzeća u oblasti energetike, transportnog i telekomunikacionog sektora (López, 2006: 133). Državni uticaj na ekonomsku politiku zemlje, Feliks Luna opisuje na sledeći način: „Država je tada bila toliko moćna da nećemo preterati ako Peronovoj politici prilepimo etiketu potpunog etatizma” (Luna, 2015: 178).

Pomenute karakteristike ekonomske politike mogu se objasniti istorijskim okolnostima u tom periodu. Podsetimo se da se Argentina nalazila u vrlo povoljnom položaju u ovom periodu, budući da je predstavljala značajnog snabdevača sirovinama (pre svega žitaricama i uljaricama) zemalja u kojima je nakon završetka Drugog svetskog rata započeo proces izgradnje. Njeni proizvodi su bili od presudnog značaja za Evropu, ali i za SAD, bez obzira na nesuglasice sa prethodnim vladama (Luna, 2015: 176).

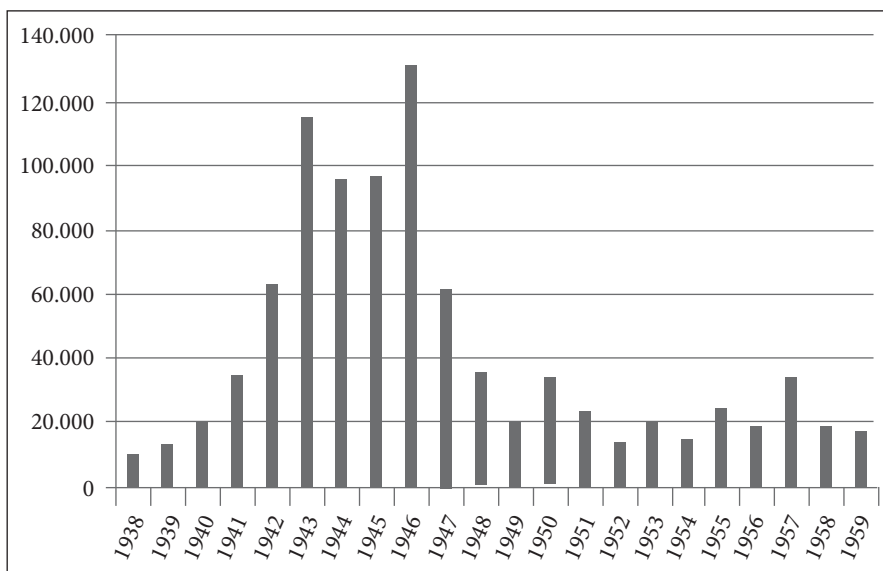
Prethodno opisan način regulisanja ekonomskih aktivnosti u okolnostima nastupajuće liberalizacije međunarodne ekonomije naišao je na značajna ograničenja. U takvim okolnostima Argentina je imala sve veće teškoće da održi svoju ekonomsku politiku. „Dani intervencionizma, etatizma, autarkizma i nacionalizma bili su odbrojani, sem ukoliko bi se ostvarile dve Peronove prognoze” (izbijanje Trećeg svetskog rata i jačanje argentinske buržoazije). Kada je reč o drugoj prognozi, Peron je predviđao uspon argentinske buržoazije, koja bi dovela do razvoja novih vrsta industrije i uspostavljanja proizvodnje koja ne bi imala potrebu za državnom pomoći ili zaštitom (Luna, 2015: 179). Ukratko „To stanje opšteg zadovoljstva, koje je 1946. navelo Perona da kaže da kroz Centralnu banku ne može da se prođe od gomile zlata, tokom 1951. ili 1952. postalo je zabrinjavajuće. Argentinski pezos, koji je 1946. porastao za 130 procenata zahvaljujući stranoj valuti i zlatu, 1952. pao je na svega 15 procenata svoje prvobitne vrednosti [...]” (*Ibid.*: 180).

Podimo redom. Tokom prvih godina peronističke vlasti, izvoz industrijskih proizvoda, suprotno očekivanjima, naglo je opao, predstavljajući beznačajan procenat spoljnotrgovinske razmene. Uspostavljanjem izvoznih kvota i eliminisanjem povoljnih deviznih kurseva ograničen je izvoz retkih proizvoda, čime su tekstilna industrija i industrija obuće bile najviše pogođene (cilj uvođenja ovih mera bila je efikasnija kontrola cena, što je uz pove-

ćanje zarada trebalo da dovede do poboljšanja položaja radnika, o čemu će biti reči uskoro). Pad izvoza industrijskih proizvoda gotovo da nije doveo ni do kakve kritike unutar industrijskog sektora. Zapravo, radilo se o tome da se većina industrijalaca 'plašila' suočavanja sa stranom konkurencijom, pa su otuda bili više zainteresovani za zaštitne mere na domaćem tržištu (poput bankarskih zajmova i sl.) nego za ukidanje mnogobrojnih ograničenja. Peronistička vlada je na zahteve industrijskog sektora odgovorila uvođenjem mera ekonomske politike (politike deviznog kursa, kreditne politike) koje su pogodovale uvozu sirovina i opreme. Međutim, iako je Kongres usvojio reformu carinskog sistema, tarifna zaštita nije povećana sve do 1950. godine. Tako je između 1946. i 1949. godine industrijski sektor morao da se suoči sa konkurencijom iz uvoza (Belini, 2012: 304).

Grafikon 3 pokazuje kretanje industrijskog izvoza u posleratnom periodu. Kao što možemo videti, nakon što je izvoz 1946. godine dostigao novi rekord, usledio je značajan pad. Do 1948. godine izvoz industrijskih proizvoda predstavljao je svega 2,2% ukupne vrednosti argentinskog izvoza, što je slično iznosu koji je ostvaren u predratnom periodu. Početkom pedesetih godina Korejski rat je doveo do oporavka izvoza, prodajom tekstilnih proizvoda, ali je izvoz ubrzo zabeležio ponovni pad, ostajući na niskom nivou do kraja šezdesetih godina (Belini, 2012: 308).

Grafikon 3. Izvoz industrijskih proizvoda, 1938–1959.
(u milionima dolara)¹⁴²

142 Izvor: Godišnjak spoljne trgovine Argentine (1938–1960) (Belini, 2012: 309).

Tako su se u pogledu daljih ekonomskih kretanja u Argentini već početkom pedesetih godina XX veka pojavili prvi znaci ekonomske krize, iako efekti krize nisu bili odmah vidljivi. „Plate su rasle brže nego ikada: oko 1950. prosečni građevinski radnik zarađivao je dvadeset procenata više nego 1943. godine, a višak zarade je usmeravao na kupovinu odeće i hrane, kao i na provod” (Luna, 2015: 181). Međutim, ubrzo se pokazalo da su izdaci potrebni za održavanje subvencionisane i zaštićene industrijske proizvodnje bili veoma veliki. Uz to, postojao je veliki nedostatak goriva pošto YPF, državna naftna kompanija, kao ni privatna naftna preduzeća nisu povećali proizvodnju u tom periodu. I u poljoprivrednom sektoru su bili vidljivi efekti krize – sušne godine 1950. i 1951. imale su značajne posledice na izvoz žita, a oporezivanje poljoprivrednika do krajnjih granica nije pomoglo. Takođe, nedostatak deviza otežavao je modernizaciju poljoprivredne mehanizacije, što je imalo negativne posledice na proizvodnju (Luna, 2015: 181–182). Potpuni nestanak deviza i teškoće sa uvozom određene robe neophodne za život, uz stopu inflacije koja je 1951. dostigla nezapamćenih 30%, pokazali su da „statični, nacionalistički i autarkistički pristupi ne mogu više da opstanu”, tako da je vlada konačno promenila svoj cilj. Ipak, posledice negativnih ekonomskih kretanja postale su vidljive tek nakon Peronovog ponovnog izbora za predsednika 1952. godine (Luna, 2015: 194).

Dakle, iscrpljivanje deviznih rezervi i produbljanje krize platnog bilansa početkom pedesetih godina (usled značajnog pada tradicionalnog izvoza zbog jakih suša i pada cena sirovina na svetskom tržištu) 'naterali' su vladu da preispita svoju ekonomsku politiku. Pokušavajući da savlada krizu na ekonomskom planu, Peron je pristupio sprovođenju stabilizacijskog programa.¹⁴³ Uvođenje ortodoksnog ekonomskog programa podrazumevalo je zamrzavanje cena, plata i kolektivnih ugovora, potom ograničenje uvoza, što je posledično dovelo do recesije.¹⁴⁴ Krizu poljoprivrednog sektora, čiji su se koreni nalazili u politici otkupa proizvoda, vlada je nastojala da reši podsticanjem izvoza poljoprivrednih proizvoda, utvrđivanjem povoljnijih otkupnih cena, odobravanjem kredita za uvoz poljoprivrednih mašina itd. Takođe, u cilju rešavanja nagomilanih ekonomskih problema podstaknut je izvoz proizvoda tekstilne industrije, ali i osnaživanje metalurške i hemijske industrije (Belini, 2012: 304–306; Luna, 2015: 194–195). Međutim, iako su ponuđeni brojni podsticaji za izvoz

143 Kako bi zemljoposedničku elitu držao pod kontrolom, Peron se nije zalagao za sprovođenje zemljišne reforme.

144 O razmerama ekonomske krize najbolje govori podatak da su uvozni kapaciteti između 1948. i 1952. godine smanjeni za 50% (Belini, 2012: 305).

industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, situacija se nije značajnije promenila (Belini, 2012: 309).

Još jedan od problema koji je opterećivao ekonomiju Argentine bili su visoki troškovi proizvodnog procesa. Kao što ćemo uskoro videti (Tabela 22), plate su nakon 1946. godine zabeležile značajan rast i njihovo kretanje je bilo nezavisno od kretanja produktivnosti. Rešavanju ovog problema pristupilo se na *Kongresu o produktivnosti* u martu 1955. godine dogovorom između peronističke vlade, Generalne ekonomske konfederacije (CGE) i Generalne konfederacije rada (CGT) (Belini, 2012: 312). „Iz tog dijaloga proizašla je potreba da se poveća produktivnost, čak i po cenu novih propisa u domenu radne regulative i procedura. [...] Kongres o produktivnosti predložio je ukidanje nekih metoda kao što je tzv. *industria del despido*, odnosno proizvodnja sa otpuštanjem radnika [...]” (Luna, 2015: 196). Međutim, iako je postignut sporazum o izmenama radne regulative, nove mere nisu primenjene sve do poslednjih meseci Peronove vlade, čime se ekonomski sektor našao u nepovoljnoj situaciji. Zbog nedostatka deviza bio je ograničen uvoz nove opreme, dok su se radnici u fabrikama, putem *internih komisija*, suprotstavili procesima reorganizacije i 'racionalizacije' proizvodnje (Belini, 2012: 312).

Na osnovu prethodnog izlaganja jasno se uočava da su mehanizmi zaštite domaće proizvodnje, odnosno usvajanje ekonomskih mera koje su bile orijentisane na domaće tržište (a koje su bile direktno povezano sa redistributivnim etatizmom) u uslovima zaostajanja argentinske industrijske proizvodnje na svetskom nivou (u pogledu produktivnosti, stepena tehničke opremljenosti, visokih troškova rada) otežali formiranje kompetitivnog industrijskog sektora (Díaz Alejandro, 1970). Pored toga, argentinska ekonomija je tokom ovog perioda bila jedna od najzavorenijih ekonomija na svetu.

Ukratko, uprkos tome što je ISI model omogućio visoke stope rasta industrijske proizvodnje, ovaj model nije bio praćen merama ekonomske politike koje su podsticale tržišnu konkurentnost, inovativne procese i efikasnost proizvodnje. Ukupno uzev, razvojne performanse Argentine tokom celokupnog perioda *supstitucije uvoza* bile su relativno slabe uprkos raširenoj percepciji da je argentinska ekonomija prolazila kroz zlatno doba (*Edad de oro*), koje je bilo praćeno najvećim stopama rasta proizvodnje i investicija u svojoj istoriji, i to u uslovima pune zaposlenosti i kontinuiranog poboljšanja životnih uslova stanovništva (López, 2006: 128–130).

Jedan od najozbiljnijih problema sa kojima se Argentina suočila bila je nestašica goriva i visoki troškovi uvoza. Kako bi se otklonili efekti mera dotadašnje ekonomske politike, usvojen je Zakon o stranim ulaganjima, a

u cilju privlačenja stranih investicija. Na temeljnu izmenu ekonomske politike sredinom pedesetih godina prošlog veka ukazuju pregovori u vezi sa potpisivanjem ugovora sa američkom naftnom kompanijom *Kalifornija*. Međutim, ovakvi ekonomski potezi doveli su do nezadovoljstva, kako među grupama koje su podržavale Perona, tako i među onim opozicionim (Luna, 2015: 195–196; Belini, 2012: 311). Sprovođenje stabilizacijskog programa ukazuje zapravo da je „Perón bio začetnik vanjske politike koja nije bila ideološki niti pragmatično orijentirana, nego je odražavala unutarnju političku situaciju, refleksne radnje i raspoloženje vođe, a bila je podređena ostvarivanju kratkoročnih domaćih ciljeva. U deset godina vladavina Peróna evoluirala je od autarkičnog i militantnog antiamerikanizma prema aktivnom traženju američkog investiranja u strateške resurse kao što je nafta” (Malamud, 2011: 87–88, navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 37). S tim u vezi možemo videti da iako je za peronizam bila karakteristična redistributivna, proradnička politika, peronistička vlada je sprovela relativno ortodoksnе stabilizacijske programe početkom pedesetih godina prošlog veka.¹⁴⁵ Postavlja se pitanje kako su se mere nove ekonomske politike odrazile na Peronovu političku poziciju?

Peronov drugi mandat započeo je 4. juna 1952. godine i trebalo je da traje do istog datuma 1958. godine. Međutim, njegov nagli prekid u septembru 1955. godine postavlja jedno od gorućih pitanja tog vremena: zašto je Peronov režim srušen? Kako se navodi, „njegov pad nije bio posledica manjka vlasti, budući da je do tada uspeo da stvori tzv. Organizovanu zajednicu (*Comunidad Organizada*), koju su sačinjavale Generalna konfederacija rada (CGT), Generalna ekonomska konfederacija (CGE), Generalna konfederacija univerziteta (CGU), oružane snage, snage bezbednosti, sistem obrazovanja, sporta, novine itd.” (Luna, 2015: 193). Uz to, peronistički režim je imao značajnu podršku – Peronistička partija je na izborima u aprilu 1954. godine osvojila čak 62% glasova.¹⁴⁶

Ono što je pak imalo dugoročne posledice na Peronovu političku poziciju jeste to što je uvođenje strogog stabilizacijskog programa, pored otvaranja zemlje prema stranim investicijama, podrazumevalo i zamrzavanje plata, čime je Peron u velikoj meri izgubio širu društvenu podršku. „Da bi povećala iznos raspoloživih deviza za uvoz opreme i repromaterijala, industrijskoj buržoaziji ostaje jedino da se nagodi sa agrarno-izvo-

145 Imajući u vidu heterogenost i ideološki eklekticizam, peronizam je veoma teško smestiti na skali levo-desne političke orijentacije (Levitsky, 2003: 27; opširnije u Ostigyi, 1998).

146 Ipak, u maju 1954. godine došlo je do izbijanja talasa štrajkova. Nažalost, ne postoje precizni podaci o broju štrajkova u tom periodu. Jedan od najznačajnijih štrajkova bio je štrajk metalnih radnika (Luna, 2015: 199–200).

znim sektorom, pa i da mu pruži određene olakšice. Da bi ovo učinila, ne ograničavajući akumulaciju kapitala potrebnog za suočavanje sa drugom etapom industrijalizacije, ona je prinuđena da na radničke mase sela i grada prebaci sav napor kapitalizacije, čime još jednom potvrđuje osnovni princip sistema nerazvijenosti, tj. prekomernu eksploataciju rada. Ovaj fenomen jasno izražen u ubrzanju inflacije i zatim u politikama 'stabilizacije', kao i u odustajanju od sprovođenja istinske agrarne reforme, ima za posledicu slom osnove na koju se oslanjala bonapartistička politika. Pošto se nagodila sa bivšim vladajućim klasama, industrijska buržoazija morala je da napusti svoju revolucionarnu frazeologiju, temu strukturnih reformi, politiku preraspodele dohotka. Time se ona napokon odvojila od težnji širokih masa i pogazila mogućnost da sa njima održi taktički savez" (Marini, 1983: 250–251).¹⁴⁷

Ono što je dodatno doprinelo Peronovom porazu jeste i to što je izgubio podršku jednog dela oružanih snaga i crkve.¹⁴⁸ Tako je uz podršku crkve 16. juna 1955. deo oružanih snaga (mornarica i vazduhoplovstvo) pokušao da izvede državni udar, ali pokušaj nije uspeo (kopnena vojska je i dalje bila uz Perona).¹⁴⁹ Peron je ubrzo naoružao svoje sledbenike *descamisados*-e, čime je okrenuo protiv sebe celokupne oružane snage koje su ga u septembru 1955. godine novim državnim udarom zbacile sa vlasti. Peron, međutim, nije nestao sa političke scene, već je iz Španije nastavio da upravlja političkom strankom (Kos-Stanišić, 2009: 145; Robles, 2009: 29). Kao što ćemo videti u nastavku rada, postperonistički period bio je obeležen trajnom nestabilnošću, pogotovo na političkom području.

147 Dok su određene mere Peronove ekonomske politike osigurale poboljšanje ukupnog položaja radničke klase, one su, s druge strane, izazvale nezadovoljstvo među pripadnicima više klase. Kako navodi Feliks Luna „[...] Argentinska viša klasa bila je uznemirena Peronovim često agresivnim, glasno izrečenim egalitarnim tendencijama [...]. U svetu privrednika postojala je nekakva mutna opozicija Peronu, mada se nije javno manifestovala. Međutim, bila je prisutna naročito u poljoprivrednim područjima, koja su bila najteže opterećena porezima tokom peronističke ekonomske politike" (Luna, 2015: 189). Peron je doneo zakone poznate kao zakoni o nadničarima, kojima su se poljoprivredni radnici i zakupci zemljišta štitili od zemljoposjednika. Na osnovu ovih zakona bili su regulisani slobodni dani radnika, smeštaj, minimalan iznos nadnica, zdravstvena zaštita i prekid radnog odnosa (Lipset, 1969: 212).

148 Peronisti su imali negativan stav prema crkvi; između ostalog, legalizovan je razvod, a crkvene škole su stavljene pod nadzor Ministarstva obrazovanja, na šta je Vatikan odgovorio eskomuniciranjem Peronovog kabineta, kao i samog Perona (Kos-Stanišić, 2009: 145).

149 Ovom prilikom je ubijeno 308 ljudi, uglavnom radnika, članova CGT-a koji su bili mobilisani u cilju odbrane Peronovog režima (Robles, 2009: 29).

4.3.4.4. Društveni podsistem – položaj radničke klase

Ukoliko posmatramo položaj radničke klase tokom ovog perioda, možemo videti da su prethodno pomenute mere ekonomske politike dovele do vidljivih promena. Već tokom perioda od 1943. do 1946. godine zabeleženo je poboljšanje uslova života radnika i unapređenje socijalnog zakonodavstva (Clark *et al.*, 2012: 199). Od posebnog značaja za ukupan položaj radnika bilo je donošenje Ustava iz 1949. godine (koji će biti ukinut 1955. godine tokom vojnog udara). Prava radnika su bila obuhvaćena članom 37, koji je bio poznat kao Dekalog radnika (*Decálogo del Trabajador*) (Robles, 2009: 29).¹⁵⁰ U Ustavu, u delu o sindikatima, stoji da se radnicima priznaje: „Pravo na slobodno sindikalno organizovanje i učestvovanje u drugim dozvoljenim aktivnostima koje su usmerene na odbranu profesionalnih interesa. Ovo pravo predstavlja osnovno svojstvo radnika, koje društvo treba da poštuje i štiti, obezbeđujući im slobodu realizovanja i suzbijajući svaki akt koji bi mogao da ga oteža ili onemogućiti” (Los Derechos del Trabajador, Republica Argentina, 1952, str. 12, navedeno prema Redžepagić, 1967: 23). Ustavom je garantovan i niz drugih prava radnika, kao što su, na primer, pravo na rad, na pravednu zaradu, na dodatno usavršavanje, na bolje uslove rada, na zdravstveno i socijalno osiguranje i sl. U Argentini je takođe uspostavljena i institucija minimalne zarade (više u Redžepagić, 1967: 23–29). Ovde takođe treba spomenuti i Zakon o kolektivnim ugovorima (*La Ley 14.250 de Convenios Colectivos de Trabajo*) kojim su bili obuhvaćeni svi radnici, bez obzira na članstvo u sindikatima (Robles, 2009: 28).

Na osnovu Zakona o radu i Zakona o kolektivnim ugovorima predviđena je pravednija raspodela nacionalnog dohotka; nakon usvajanja ovih zakona usledio je rast učešća plata u nacionalnom dohotku (Robles, 2009: 29). U sledećoj tabeli su prikazani podaci koji se odnose na tri dohodovne komponente na koje je Peronova platna politika imala poseban uticaj – zarade, doprinosi za socijalno osiguranje i neto iznos plaćanja prema inostranstvu (Tabela 22). Na osnovu podataka jasno se uočava porast učešća plata u bruto nacionalnom dohotku već od 1945. godine, da bi taj udeo početkom pedesetih godina dostigao čak 44%. Podaci koji se odnose na doprinos za socijalno osiguranje takođe ukazuju na značajan rast udela ovog segmenta u ukupnom nacionalnom dohotku. S druge strane, možemo uočiti smanjenje udela plaćanja prema inostranstvu nakon 1946. godine.

150 Ovim ustavom je takođe uspostavljena jednakost muškaraca i žena, koja će biti ukinuta 1955. i vraćena tek 1985. godine (Robles, 2009: 29).

Tabela 22. Učešće plata, doprinosa za socijalno osiguranje i plaćanja prema inostranstvu u bruto nacionalnom dohotku, 1935–1955. (u %)

Period	Plate	Doprinosi za socijalno osiguranje poslodavaca	Doprinosi za socijalno osiguranje zaposlenih	Plaćanja prema inostranstvu
1935–1936.	38,3	0,8	0,8	5,2
1937–1939.	37,5	0,8	0,8	4,3
1940–1942.	36,5	0,8	0,8	3,6
1943–1944.	36,8	0,8	0,8	3,0
1945–1946.	37,0	1,6	1,4	2,2
1947–1949.	40,6	2,6	2,2	0,4
1950–1952.	43,7	3,3	2,5	0,2
1953–1955.	43,7	4,1	3,0	0,1

Izvor: Diaz Alejandro, 1970: 122

Ukoliko pogledamo podatke koji se odnose na učešće plata i doprinosa za socijalno osiguranje u bruto dodatoj vrednosti u tri ključna privredna sektora, uočavamo takođe pozitivna kretanja nakon 1946. godine. Očekivano, učešće plata i doprinosa za socijalno osiguranje u bruto dodatoj vrednosti najveće je u sektoru industrijske proizvodnje (Tabela 23).

Tabela 23. Učešće plata (i doprinosa za socijalno osiguranje) u bruto dodatoj vrednosti prema sektorima, 1935–1955. (u %)

Period	Poljopriveda i stočarstvo	Rudarstvo, industrija i građevinarstvo	Ostali sektori
1935–1936.	19,0	54,2	48,8
1937–1939.	19,0	52,4	47,4
1947–1949.	20,8	54,6	48,6
1950–1952.	20,3	59,0	52,9
1953–1955.	23,3	57,3	54,4

Izvor: Diaz Alejandro, 1970: 123

Sa stanovišta analize ukupne efikasnosti Peronove ekonomske politike, važno je ukazati da je stopa rasta realnih zarada bila znatno veća od

rasta bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika tokom istog perioda (u Tabeli 24 prikazani su podaci koji ovo potvrđuju). Kao što se relativno lako može uočiti, stopa rasta plata bila je veća kod nekvalifikovanih nego kod kvalifikovanih radnika. Treba imati na umu da se povećanje zarada u ovom periodu objašnjava ne samo efektima Peronove platne politike već i snažnim industrijskim rastom.¹⁵¹

Tabela 24. Indeksi realnih zarada i proizvoda po glavi stanovnika, 1935–1955. (1935–1939=100)

	Indeks neto ukupnih realnih plata prema broju aktivne populacije	Indeks prosečnih realnih plata u industriji po industrijskom radniku ¹⁵²		Indeks realnih zarada po satu prema ugovoru o radu		Indeks realnog bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika
		Index A	Index B	KV radnici	NKV radnici	
1935–1936.	97	102	102	99	98	96
1937–1939.	102	99	99	101	101	103
1940–1942.	107	96	96	100	103	103
1943–1944.	117	104	100	106	113	109
1945–1946.	120	101	97	98	105	110
1947–1949.	162	148	134	120	135	123
1950–1952.	162	141	122	102	123	114
1953–1955.	157	145	122	94	130	116

Izvor: Diaz Alejandro, 1970: 124

Najzad, kada je o oblicima kolektivnog delanja radničke klase reč, ovde treba ukazati na iskustvo osnivanja radničkih kooperativa i *internih komisija* tokom ovog perioda.¹⁵³ Prva radnička kooperativa koja je uspostavljena u Argentini bila je kooperativa CITA (*Cooperativa Industrial Textil Argentina* tekstilna industrija), koja je formirana 1952. godine, a

151 U Argentini je pre 1930. godine usled velikog priliva evropskih imigranata na delu bila elastična ponuda radne snage, što dalje znači da su zarade mogle da rastu po stopi koja je bila potrebna da bi se imigranti privukli, što tokom peronističkog perioda nije bio slučaj (Diaz Alejandro, 1970: 124–125).

152 Detaljnije u Diaz Alejandro, 1970: 124.

153 O osnivanju *internih komisija* tokom peronizma videti Basualdo, 2010b: 85–95.

koja i danas postoji. Krajem pedesetih godina (1957) došlo je do osnivanja još jedne radničke kooperative, COGTAL (*Cooperativa Obrera Gráfica Talleres Argentinos limitada*). Ove dve radničke kooperative predstavljaju prave prethodnice ERT-a u obliku u kom se danas javljaju, budući da većina ERT-a, kao što ćemo moći da vidimo, funkcioniše u formi radničkih kooperativa (Ruggeri, 2014: 56–57).¹⁵⁴

4.3.4.5. Zaključak

Dosadašnja analiza pokazala je sklop činilaca koji su doveli do uspostavljanja, održavanja i na kraju pada Peronovog režima. Analizom se nastojalo da se prevaziđu redukcionista tumačenja nastanka peronizma (koja su najčešće bila prisutna!), u kojima se presudan značaj neretko pridavao pojedinim činionicima (staroj ili novoj radničkoj klasi, sindikatima itd.). Prethodno smo mogli da vidimo da su činionioci koji su doveli do nastanka peronizma međusobno tesno isprepletani, nekada u tolikoj meri da ih je teško odvojiti, poput akterskih činilaca, kao što je uloga radničke klase, sindikalnih organizacija i nacionalne buržoazije. Kada je o karakteristikama peronizma reč, jasno se pokazalo da je Peron mogao da održi legitimitet, pa i podršku širih društvenih grupacija (pretežno radnika), zadržavajući najveći deo ekonomije pod državnom kontrolom i redistribuišući sve oskudnije resurse, predstavljajući se pri tome kao zaštitnik radničke klase, ali i opštih nacionalnih interesa. Međutim, zbivanja u ekonomskoj sferi dovela su do brzih i značajnih promena u odnosu prema Peronu i njegovom pokretu. Tako je postalo jasno da je nestanak ekonomskih resursa i redistributivnih mehanizama ostavio Perona bez podrške radničke klase, ali i industrijske buržoazije.¹⁵⁵

Ovde se dugotrajna rasprava o peronizmu završava. Centralno pitanje ovog dela odnosilo se na razmatranje mogućnosti da se radnička klasa u analiziranim društvenim okolnostima pojavi kao kolektivni društveni akter.

Mogli smo da vidimo da analizirane društvene grupacije nisu imale istu mogućnost da se pojave kao kolektivni društveni akteri. Dok su pripadnici zemljoposedničke i trgovačke buržoazije, kao nosioci dominantnih društvenih odnosa, bili u najboljem položaju, industrijska buržoazija, kao nosilac potencijalnih dominantnih društvenih odnosa, morala je da potraži saveznike unutar radničke klase. Međutim, dok se za industrijsku

154 Međutim, poljoprivredne kooperative su imale značajniju ulogu tokom peronizma (vid. Mateo y Carreras Doallo, 2013: 92).

155 Pri tome je došla do izražaja i više puta zapažena tendencija, a to je da razumevanje peronizma kao multiklasnog fenomena pomaže da se objasni nestabilnost pokreta i svrgavanje Perona 1955. godine. O shvatanju peronizma kao multiklasnog fenomena opširnije u Smith, 1972.

buržoaziju može reći da je posedovala autonoman delatni potencijal, u slučaju radničke klase bilo je reći o heteronomnom delatnom potencijalu, s obzirom na to da je delovanje radničke klase bilo usmereno prema realizaciji interesa industrijske buržoazije.¹⁵⁶ Pripadnici radničke klase samo su parcijalno mogli da zadovolje svoje interese, budući da je organizovanje novog načina proizvodnje na čijem čelu bi se nalazila ova grupacija u datim istorijskim okolnostima bilo nemoguće. Tako su radnici unutar dominantnog – kapitalističkog – načina proizvodnje ipak zadržali podređen položaj. Međutim, iako je delatni potencijal radničke klase u Argentini tokom peronizma bio oblikovan neautonomno, odnosno bio iskorišćen od strane industrijske buržoazije (koja je nastojala da ostvari sopstvene interese), interesi radničke klase u velikoj meri su bili ostvareni (u vidu rasta zarada, formiranja unutrašnjih komisija itd.). Dobici ostvareni tokom ovog perioda, kao što ćemo moći da vidimo, pokazaće se nedostižnim u decenijama koje slede.

Bez obzira na karakter delatnog potencijala radničke klase, u periodu koji je usledio nakon Peronovog odlaska sa vlasti, delatni potencijal ove društvene grupacije vrlo brzo se 'aktivirao', čime se pokazalo da su tokom ovog perioda osigurane osnovne pretpostavke za konstituisanje radničke klase kao kolektivnog društvenog aktera. Potvrdu delatnog potencijala radničke klase u predstojećem periodu predstavljaće mnogobrojne radničke akcije, poput radničkih štrajkova, ali i početnih oblika zauzimanja fabrika.

4.4. Položaj radničke klase u postperonističkom periodu

4.4.1. Radnička klasa tokom „Oslobodilačke revolucije” (1955–1966)

Politička i ekonomska kretanja tokom „Oslobodilačke revolucije”

Vojni udar 1955. godine označio je početak nove faze u istoriji radničke klase u Argentini. Tako su uz značajne promene u političkoj sferi (svrgavanje Perona vojnim udarom), počele suštinski da se menjaju i osnove na kojima je počivao delatni potencijal radničke klase. Analiza položaja radničke klase u postperonističkom periodu zahteva prethodno predstavljanje promena koje su obeležile politički i ekonomski podsistem.

¹⁵⁶ Videti razlikovanje autonomnog i heteronomnog delatnog potencijala u Lazić, 1996: 272–273.

„Oslobodilačka revolucija” (*Revolución Libertadora*) predstavljala je vojni i civilni udar kojim je okončan drugi Peronov mandat, 16. septembra 1955. godine.¹⁵⁷ Tokom ovog perioda zabranjen je rad Peronističke partije, a jedan od osnovnih razloga zabrane bio je strah od moguće pobe Peronističke partije na sledećim izborima (Levitsky, 2005: 67, navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 38). Međutim, „narodna podrška vođi u izgnanstvu nije se smanjivala [...] prisećali su se Peronovih dostignuća, pomoći koju je obezbeđivala fondacija Eva Peron, trenutaka sreće i uživanja u prethodno nedostižnim privilegijama, kao što su godišnji odmori, zdravstveno osiguranje i bolji kvalitet života” (Luna, 2015: 212).

Nasuprot periodu peronizma, kada su opozicione partije uspevale da opstanu zahvaljujući održavanju unutrašnjeg jedinstva, sa odlaskom Perona sa vlasti unutrašnji sukobi političkih partija došli su do izražaja.¹⁵⁸ Usledila je podela unutar većine političkih partija: u okviru Socijalističke partije formirale su se dve frakcije, Konzervativna partija se podelila na tri, dok se početkom 1957. godine Građanska radikalna unija (*UCR* – glavna opoziciona partija) podelila na dve frakcije: provladinu Narodnu radikalnu građansku uniju (*UCR del Pueblo*), predvođenu Rikardom Balbinom, i protivladinu Beskompromisnu radikalnu građansku uniju (*UCR Intransigente*), na čelu sa Arturoom Frondisijem (Luna, 2015: 214).

Kada je reč o daljem razvoju političkih događaja u Argentini, početkom 1957. godine Aramburuova vlada sazvala je izbore za Ustavotvornu skupštinu sa ciljem izmene Ustava iz 1949. godine (kao što je navedeno u prethodnom delu, Ustavom iz 1949. godine bilo je omogućeno da se predsednik neograničeno bira). Međutim, „rezultati su bili razočaravajući za vođe Oslobodilačke revolucije. Peron je naredio svojim pristalicama da ponište svoje glasove ubacivanjem praznih glasačkih listića, pa je takvo protestno glasanje doseglo 24% ukupnih glasova” (Luna, 2015: 215).¹⁵⁹ Na ovaj način se pokazalo da je peronizam ostao većinska politička orijentacija, Balbinova Narodna radikalna građanska unija bila je sledeća sa sličnim procentom, dok je Frondisijeva Beskompromisna radikalna građanska unija osvojila 21%. Skupština je uspela da potvrdi Ustav iz 1853. godine, dodajući mu član 14 o novim socijalnim programima. Međutim,

157 Za prvog privremenog predsednika izabran je general Eduardo Lonardi, koji je bio na vlasti manje od dva meseca, nakon koga je izabran novi predsednik general Pedro E. Aramburu, koji je ujedno bio na čelu zavere protiv Perona (Luna, 2015: 210–211).

158 Za razliku od stroge kontrole slobode govora tokom peronizma, u periodu „Oslobodilačke revolucije” ona je bila u manjoj meri izražena – zvanične novine prepuštene su različitim političkim i ideološkim grupama, osim peronističkim (Luna, 2015: 213).

159 „Belim” listićima glasači su nastojali da ukažu na podršku Peronističkoj partiji kojoj je bilo zabranjeno učešće na izborima. Istraživanje Đina Đermanija je pokazalo da je većina belih glasova pripadala radnicima (Lipset, 1969: 211).

ubrzo je došlo do raspuštanja skupštine i raspisivanja novih izbora koji su bili zakazani za početak 1958. godine. Iako je na predstojećim izborima učestvovalo šest kandidata, predstavnici Radikalne stranke, Balbin i Frondisi, koji su se sedam godina ranije udružili protiv Perona, imali su najveće šanse za pobjedu. Frondisi je nastojao da zadobije podršku pristalica Peronističke stranke, u čemu je umnogome i uspeo, budući da je oštro kritikovao Aramburuovu vladu i obećao da će ispuniti zahteve radničkog pokreta. Arturo Frondisi je odneo pobjedu na izborima početkom 1958. godine (Luna, 2015: 215–217).¹⁶⁰

Pre nego što se pređe na predstavljanje osnovnih ekonomskih kretanja tokom Frondisijeve vlasti, ovde je potrebno ukratko ukazati na klasnu osnovu političkih partija nakon rušenja Peronovog režima 1955. godine. Istraživanja izbornih rezultata pokazala su da su klasne razlike u stranačkom glasanju bile prisutne i nakon pada Peronovog režima i zabrane Peronističke stranke. Tako su pripadnici srednje i više klase podržavali Radikalnu stranku, dok su radnička i niža klasa glasale za peronističke kandidate (ili nakon uputa koje je Peron poslao iz egzila ubacivali su prazne glasačke listiće). Međutim, iako podaci nakon 1948. godine ukazuju na podeljenost između pristalica Radikalne i Peronističke partije, stanovišta o klasnom polarizovanju u ovom periodu nisu dovoljno utemeljena, s obzirom na period Peronovog izgnanstva, kada je Peronističkoj stranci bilo zabranjeno učešće na izborima (1957–1965). U slučaju izbora 1958. godine, kao što smo upravo mogli da vidimo, teško je razlikovati glasove koji su bili upućeni radikalima i peronistima (Lupu and Stokes, 2009: 67).

U pogledu ekonomske politike, Frondisi se na samom početku oštro suprotstavio stranim investicijama, koje „pod okriljem neoimperijalizma ponovo dovode do satelizacije latinoameričke privrede u celini, utapajući je sve više u strukturnu nerazvijenost [...] Kad se jednom uvukao, zahvaljujući preterano liberalnim koncesijama, strani kapital je dobio bankarske kredite koji su mu omogućili da poveća svoje poslovanje, pa prema tome i svoju dobit [...] Domaća privreda je na ovaj način počela da snaži inostranu kapitalizaciju, a i da slabi samu sebe [...] Strani kapital imao je posebnog uticaja na politički život naše zemlje ujedinjujući se sa konzervativnom oligarhijom, koja je sa stranim kapitalom povezana ekonomskim vezama [...]” (Frank, 1983: 117).

160 Frondisi je odneo pobjedu sa svojim Pokretom integracije i razvoja (MID) koji je zapravo bio desno krilo posle podele radikalizma nakon Drugog svetskog rata (Alfonso, 1986: 35). Ovde je važno to što su njegovoj pobjedi na izborima prethodili pregovori sa Peronom, koji je pozvao svoje pristalice da glasaju za Frondisija (Lupu and Stokes, 2009: 75).

Frondisijev odnos prema stranim investicijama možda je najbolje prikazan u knjizi *Política i petróleo* (Politika i nafta) iz 1954. godine, koju je napisao za potrebe svoje predizborne kampanje. U skladu sa tradicijom Radikalne stranke, Frondisi se u ovoj knjizi zalagao za nacionalizaciju naftnih rezervi i uspostavljanje državnog monopola. „Strani kapital održava posebno stanje svesti koje unapred priprema na predaju ili pokoravanje. To stanje svesti obuzima sve društvene sektore, aktivne ekonomski i politički, i u najzabačenijim krajevima zemlje; ono se odražava na sve oblike domaćeg života, kao da je u pitanju kakav istorijski fatalizam pred kojim ne preostaje drugi izlaz do priklanjanja. Napuštaju se domaće mogućnosti. Najstrašnije u ovom procesu sociološkog zarobljavanja, koji je stvorio imperijalizam, jeste to što i dobronamerne osobe, znajući ili ne znajući, svesno ili nesvesno služe imperijalizmu u odbrani njegovih interesa i održavanju njegovog stalnog prisustva. Ovim putem, pojedinci i narodi gube svest o sopstvenom identitetu i o zadatku koji treba da ispune kao istorijsku obavezu” (Frank, 1983: 117–118). Frondisi je tokom rasprave na kongresu o Peronovom predlogu o ugovoru sa naftnom kompanijom *Standard Oil Company* odbio ovaj predlog navodeći da bi to značilo „uspostavljanje stranih baza” na teritoriji Argentine (Szusterman, 1993: 103).

Međutim, Frondisi je veoma brzo uveo drastične promene u ekonomsku politiku, čime je započela druga faza *modela supstitucije uvoza* koja je bila na snazi do 1976. godine. Tokom ove faze tekstilna i prehrambena industrija, koje su imale dominantnu ulogu u periodu između tridesetih i pedesetih godina XX veka, ustupile se mesto teškoj industriji – automobilske, metalurške i hemijske, koje su postale dinamična jezgra industrijskog rasta u kontekstu rasta učešća stranog kapitala u privredi (Basualdo, 2010a: 269; Belini, 2012: 308).

Najvažnije mere Frondisijeve vlade bile su otvaranje naftnog i ostalih sektora za strane investicije, pa je tako u decembru 1958. godine usvojen Zakon o stranim investicijama (Novaro, 2014: 310–311).¹⁶¹ Potreba promene ekonomske politike proizilazila je iz nedovoljne razvijenosti osnovnih industrijskih grana i zavisnosti od uvoza ključnih industrijskih proizvoda, poput čelika, papira i hemijskih proizvoda. Uz to, deficit u proizvodnji nafte i naftnih derivata upotpunio je sliku eksterne zavisno-

161 Pored ovog zakona, priliv stranog kapitala podstaknut je i donošenjem Zakona o garancijama, koji je štitio interese stranih investitora. Na ovaj način bili su rešeni svi sporovi između države i stranog kapitala, koji su bili prisutni tokom peronizma. Isto tako, doneta je odluka o uključenju u Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku, čiji su krediti imali sve veći uticaj na primenu planova ekonomskog prilagođavanja (Basualdo, 2010a: 269). Uspostavljena je takođe bescarinska zona u Patagoniji (zbog čega je politika vlade bila oštro kritikovana), dok je Institut za unapređenje međunarodne razmene (IAPI) raspušten.

sti: državna naftna kompanija YPF nije bila u mogućnosti da samostalno realizuje eksploataciju naftnih resursa (Szusterman, 1993: 103). U prilog prethodnim tvrdnjama govori struktura uvoza: godine 1957. nafta je predstavljala skoro 25% ukupnog uvoza, dok su 50% uvezenih proizvoda činili proizvodi od čelika i drugih metalnih materijala. Stoga se kao osnovni cilj ekonomske politike nove vlade nametnulo pokretanje brzog razvoja teške industrije (Ferrer, 2004: 233–234). Iste godine Frondisi je potpisao ugovor sa stranim kompanijama o istraživanju i eksploataciji nafte, čiji opseg je bio mnogo širi od Peronovog predloga nekoliko godina ranije (Szusterman, 1993: 103).

Možemo, dakle, videti da Frondisi nije ostao dosledan u svom kritičkom pristupu imperijalističkim težnjama, te da je, kako navodi Frank, „podlegao stanju ekonomskog, političkog i psihološkog zarobljavanja, stvorenog od strane imperijalizma, te odustao od domaćih mogućnosti Argentine, i u istoriju ušao kao čovek koji je severnoameričkim monopolima predao svu naftu svoje zemlje i najveći deo onoga što je još ostalo od njene privrede” (Frank, 1983: 118).

Uopšteno govoreći, ekonomska politika Frondisija pratila je smernice razvoja koje su predložili teoretičari razvoja (*desarrollist-i*): ubrzanje industrijalizacije i 'racionalizovanje' proizvodnje. Tako je nova ekonomska politika podrazumevala povećanje investicija u industrijski sektor, ali i rast stranih investicija (James, 2013: 155). Ovaj period je bio obeležen investicijama u automobilsku industriju, ali i značajnim javnim investicijama u infrastrukturu (transport, komunikacije i energije). U isto vreme, liberalizacija uvoza mašina i opreme je dovela do brze obnove mnogih privrednih delatnosti.¹⁶² Priliv stranog kapitala, koji je u periodu između 1951. i 1958. godine na godišnjem nivou iznosio u proseku oko 70 miliona dolara, između 1959. i 1961. dostigao je vrednost od 300 miliona. Ovaj period bio je obeležen brzim rastom uvoza; između 1960. i 1962. godine vrednost uvoza bila je 30% veća u odnosu na vrednosti koje su ostvarene 1959. godine. Usledile su promene i u strukturi uvoza, pa je tako uvoz kapitalnih dobara zabeležio značajan porast (Ferrer, 2004: 235–236).

Kako navodi O'Donel, kretanja u argentinskoj (ali i brazilskoj ekonomiji) ukazuju na „iscrpljivanje” faze lake industrijalizacije, to jest kraj razdoblja opsežnog, *horizontalnog* industrijskog rasta koji se zasnivao na zameni uvoza gotovih proizvoda široke potrošnje. Tokom horizontalnog perioda industrijalizacije, međunarodne cene izvoza su bile neujednačene, doprinoseći opadajućoj ekonomskoj aktivnosti koja je bila dodatno otežana niskom produktivnošću izvoznih sektora, koji su „platili račun” politike

162 Između 1960. i 1962. godine ukupan iznos kupljenih mašina i opreme bio je jednak, u stalnim cenama, količini između 1953. i 1958. godine (James, 2013: 155).

populističkih režima. Kako bi se podržala domaća industrija, ovi faktori su, u kombinaciji sa rastućom potrebom za uvozom intermedijarnih i kapitalnih dobara, doveli do značajnog nedostatka deviza (O'Donnell, 1973: 57–58).¹⁶³ S obzirom na to da je horizontalna ekspanzija proizvodnje robe široke potrošnje dostigla granice, došlo je do uvođenja nove ekonomske strategije (O'Donell novu ekonomsku strategiju naziva *produbljivanje industrijalizacije*). U osnovi nove ekonomske strategije nalazila se proizvodnja dobara teške industrije, odnosno kapitalnih dobara, kao što su proizvodi petrohemijske, automobilske, mašinske industrije itd. Razvoj 'osnovne' industrijske proizvodnje omogućio je formiranje *vertikalno integrisanih industrija* u Latinskoj Americi (*Ibid.*: 60). Međutim, u cilju obezbeđivanja neophodnih uslova za realizaciju krupnih ulaganja, bilo je potrebno uspostaviti birokratsko-autoritarne režime (opširnije u O'Donnell, 1973). Kao što ćemo videti uskoro, jedan od uslova bila je i kontrola nad radničkim pokretom. Pre nego što se pređe na glavnu temu ovog odeljka, sledi još nekoliko napomena o opštim ekonomskim kretanjima u ovom periodu.

Kako je izvoz tokom cele Frondisijeve vlade bio veoma nizak, zabeležen je visok deficit trgovinskog bilansa, koji je dostigao vrhunac 1961. godine (skoro 500 miliona dolara).¹⁶⁴ Kao posledica toga, došlo je do značajnog rasta privatnih i javnih spoljnih dugova (Ferrer, 2004: 235–236). Takođe, ekonomski rast i porast plata uslovlili su rast inflacije (1959. godine stopa inflacije je iznosila 130%, što predstavlja najvišu zabeleženu stopu). Međutim, do kraja 1958. godine Frondisi se suočio sa hroničnim deficitom platnog bilansa, tako da je pristup stranim kreditima izgledao kao jedino rešenje. U takvim okolnostima, sredinom 1959. godine vlada je lansirala antiinflacioni plan, usklađujući kretanje prihoda i rashoda, dok je od MMF-a zatražen kredit kako bi se pokrio spoljni deficit i povećale rezerve (Novaro, 2014: 310–311). U zamenu za kredit MMF-a, Frondisi je pristao da uvede *stabilizacijski plan* koji je, između ostalog, podrazumevao značajno smanjenje carinskih tarifa, otkazivanje hipotekarnog finansiranja za stanovanje, devalvaciju pezosa i obustavu većine kontrola cena (James, 2013: 156). Devalvacija pezosa i liberalizacija kontrole cena doveli su do povećanja cena bez presedana.¹⁶⁵ Indeks troškova života 1959. godine je uvećan za više od 100%. Iako je u narednih nekoliko godina došlo do poboljšanja ekonomske situacije (zabeležen je pad fiskalnog deficita sa 7% u 1958. godini na 1,1% u 1960. godini, dok je BDP u periodu od 1958. do 1961. godine porastao za 8,3%), 1960. godine ekonomski pokazatelji su ponovo bili na nivou iz 1958. godine (Ferrer, 2004: 236–237).

163 Vid. takođe i Amin, 1978: 257–261.

164 Priliv stranog kapitala omogućio je da se finansira deficit trgovinskog bilansa.

165 Ilustracije radi, cena govedine je povećana za čak 250%.

Kakve su posledice razmatrani ekonomski procesi imali na položaj radničke klase i njen delatni potencijal pokušaćemo da ukažemo na stranama koje slede.

Posledice ekonomske politike na položaj radničke klase

Kontradiktornost ekonomske politike Frondisijeve vlade najjasnije se ispoljava kada pogledamo na koji način su se mere stabilizacijskog plana odrazile na položaj radničke klase. Na osnovu dostupnih podataka, jasno se uočava da su ove mere imale neposredan uticaj na zarade radnika: između 1958. i 1959. godine realne zarade radničke klase pale su čak za 20%. I pored toga što je u naredne dve godine zabeležen određeni oporavak, 1961. godine zarade su još uvek bile 5% niže nego 1958. godine. Stabilizacijski plan takođe je podrazumevao preraspodelu nacionalnog dohotka: udeo plata u ukupnom dohotku smanjen je sa 48,7%, koliko je iznosio 1958. godine, na 42,1% 1961. godine (James, 2013: 156). U situaciji obeleženoj padom realnih zarada i smanjenjem učešća zarada u nacionalnom dohotku, razumljivo je da je započeo period radničkih borbi (Novaro, 2014: 310–311).¹⁶⁶

U analizi položaja radničke klase u Argentini, ovde je neophodno ukazati da je nakon svrgavanja Perona došlo do oštrog sukoba između države i sindikata. Vlada iznikla iz državnih udara preduzela je represivne mere sa ciljem razbijanja sindikalnog pokreta. Godine 1957. došlo je do raspisivanja izbora za sindikalne predstavnike sa namerom da se okonča sindikalni peronizam. Ključno pitanje za vojsku i njene civilne saveznike (tradicionalnu oligarhiju i urbanu buržoaziju) bilo je uspostavljanje kontrole nad peronističkim radničkim pokretom. Sa sloganom „Ni pobednici ni gubitnici” (*Ni vencedores ni vencidos*) privremena vlada generala Lonardija uspostavila je pomirljivu poziciju i preduzela je mere umerenog intenziteta protiv radničkog pokreta (Munck, 1987b: 88). Međutim, nakon kratkog perioda vlade Lonardija, tokom faze samoproglashene „Oslobodilačke revolucije” koju je predvodio Aramburu (1955–1958) uredbom 7107 iz 1956. godine zabranjena je sindikalna aktivnost članovima koji su od 1952. do 1955. godine imali vodeću poziciju u CGT-u (ili njegovim

166 Ekonomsku politiku Frondisija, praćenu represivnim merama, radnički pokret je ocenio kao izdaju (radnici su uputili oštre kritike Frondisiju zato što nije ispunio obećanja iz predizborne kampanje koja su se odnosila na potrebu stvaranja jakog sindikalnog pokreta) (James, 2013: 156). Takođe, Frondisi je izgubio i podršku Univerziteta – studenti su organizovali proteste protiv zakona na osnovu kojeg je bilo omogućeno osnivanje privatnih univerziteta. Iako je Frondisijeva ekonomska politika imala određene pozitivne rezultate, on nije imao podršku ni peronista ni antiperonista (Novaro, 2014: 310–311).

sindikatom), da bi se ova mera kasnije proširila na sve one koji su učestvovali na kongresu koji je CGT održao 1949. godine (Basualdo, 2010a: 271). Vidimo, dakle, da je Aramburu preduzeo odlučne akcije s namerom „da promovise atomizaciju i slabljenje sindikata i svih drugih organizacija zaposlenih i, kao rezultat toga, da postigne smanjenje učešća zarada u nacionalnom dohotku i da likvidira bilo koji manje ili više autonoman oblik političke akcije radničke klase” (Munck, 1987b: 88).¹⁶⁷

Dok je odbacivanje *peronizma* predstavljalo glavni faktor kohezije oružanih snaga i delova vladajuće elite, jedinstvena vizija u pogledu karakterizacije peronističkog pokreta i načina na koji bi se ophodili prema njegovom nasleđu nije bila prisutna. Umesto toga, tokom ovog perioda formirane su dve frakcije unutar oružanih snaga sa različitim pravcima delovanja: *plavi* i *crveni*. Na osnovu različitog viđenja peronizma, predložene su različite strategije borbe protiv sindikalnog pokreta. Pokušaji saradnje sa sindikalnim rukovodstvom i korišćenje sindikalnih struktura za disciplinovanje radničke klase predstavljali su dominantnu orijentaciju *plavih*, dok je unutar *crvenih* ključna orijentaciju bila izražena u vidu pokušaja da se sindikalni pokret rasformira i da se eliminišu svi tragovi peronizma (Basualdo, 2010a: 270–271). Razlike između ove dve struje Rouquié objašnjava na sledeći način: „U središtu svega je stav prema peronizmu: *plavi* i *crveni* su antiperonisti, ali na drugačiji način. Za *crvene* peronizam je sektaški i nasilni klasni pokret koji podstiče komunizam. Nasuprot njima, *plavi* smatraju da je peronizam, uprkos ekscesima, zloupotrebama moći, nepodnošljivoj demagogiji, nacionalna i hrišćanska sila koja je spasla radničku klasu od komunizma. Oni dele ovo mišljenje sa industrijalcima i krupnim poslodavcima koji cene osećaj predanosti i autoritet sindikalnih peronističkih vođa” (Rouquié, 1982, navedeno prema Basualdo, 2010a: 271).

S obzirom na to da je „Oslobodilačka revolucija” prethodno zakonom zabranila Peronističku stranku, peronizam je tražio druge načine pomoću kojih bi se održao na nacionalnoj pozornici; pronašao ih je u *sindikalom pokretu*, tako da je CGT (ili *62 organizacije*) postala nezvanična peronistička partija (Luna, 2015: 302). Tokom ovog perioda započeo je organizovani otpor radničke klase protiv „Oslobodilačke revolucije”, koji je poznat kao *Peronistički otpor* („*La resistencia peronista*”). Peronistički otpor se manifestovao u vidu nekoliko javnih oblika organizovanog otpora radničke klase (građansko-vojn timer sukobima, sindikalnom mobilizacijom itd.).¹⁶⁸ Ono što je posebno obeležilo ovaj period jeste to što je

167 Jedan od aspekata ove strategije bio je „depersonalizacija” sindikata, shodno tome, radnički peronizam postao je *de facto* avangarda radničke klase (Munck, 1987b: 88).

168 Vid. i Salas, 1994.

sistematska vojna intervencija u sindikatima ostavila radničku klasu gotovo bez vođstva. Međutim, 'pozitivan' aspekt represivnog odnosa prema sindikalnom pokretu manifestovao se u vidu pojave nove generacije sindikalnih lidera kao što su Andres Framini iz Udruženja tekstilnih radnika i Augusto Timoteo Vandor iz Sindikata radnika metalurgije (*Unión Obrera Metalúrgica* – UOM), koji su nastupili sa idejom „otpora” (Robles, 2009: 32; Munck, 1987b: 88).

Međutim, u ovom periodu radnički pokret je ponovo podeljen na nekoliko frakcija, i to: sindikalnu organizaciju peronističke orijentacije – 62 *organizacije*, antiperonističku sindikalnu organizaciju – 32 *demokratska sindikata* i *grupu nezavisnih sindikata* (Robles, 2009: 32). U Kordobi je 1957. godine u La Faldi održana Nacionalna plenarna sednica regionalnih predstavnika CGT-a i sindikata 62 *organizacije*, na kojoj je usvojen, istorijski značajan, *La Falda* program. U okviru ovog programa definisana je uloga radničkog pokreta i predložen je model industrijalizovane i autonomne države, uz snažno promovisanje uloge države na čelu sa sindikalnim organizacijama (Robles, 2009: 30).¹⁶⁹ Kao što smo prethodno videli, 1958. godine došlo je do uspostavljanja sporazuma između peronista i Radikalne partije, što je omogućilo Arturu Frondisiju pobeđu na izborima. Sporazum je doneo značajne rezultate. Pre svega, 1958. godine usvojen je novi Zakon o sindikatima (br. 14455) na osnovu kojeg je takoreći kombinovan peronistički pristup orijentisan na jedinstvo sindikalnog pokreta i radikalni pristup koji je podrazumevao postojanje paralelnih sindikata, osiguravajući na taj način njihovo slobodno osnivanje (Robles, 2009: 31; Basualdo, 2010a: 273).

Organizovani radnički pokret predstavljao je značajnu prepreku realizaciji ciljeva 'razvojnog' projekta Frondisijeve vlade (1958–1962) koji je, kao što smo videli, uključivao produbljivanje industrijskog razvoja i proizvodnju trajnih potrošačkih dobara. Jedna od osnovnih pretpostavki intenziviranja proizvodnog procesa bila je kontrola radne snage na radnim mestima (Basualdo, 2010a: 273). S tim u vezi, ustupci sindikalnom pokretu od strane Frondisijeve vlade (sprovedeni u okviru sporazuma sa peronizmom – doduše neuspešnog) realizovani su u kontekstu implementacije procesa 'racionalizacije' u fabrikama, što je dovelo do kontinuiranog

169 Zapravo, iako je vlada posle Perona primenjivala represivne mere protiv radničke klase i sindikata, ona nije uspela da potčini sindikate (naprotiv, sindikati su prešli u otvorenu opoziciju). Dotadašnja *Generalna konfederacija rada* (CGT) samo je formalno postojala, dok su osnovane nove sindikalne organizacije, čime je stvorena kontradiktorna situacija: CGT je formalno postojala i bila priznata kao jedina sindikalna organizacija. S druge strane, sindikalno članstvo, odnosno radnička klasa, potpuno se odvojilo od nje (Redžepagić, 1967: 100–101).

sukoba sa predstavnicima baze radnika (*las instancias de representación de base*) (Basualdo, 2010a: 273–274).

Statistički podaci o sukobima u sferi rada tokom *perioda otpora* ukazuju na oporavak radničkog pokreta (radničke borbe su kulminirale 1959. godine) (Tabela 25). Kako opisuje Huan Karlos Tore (Juan Carlos Torre): „Brzi oporavak radničkih borbi [...] One su pokazale odjek postignut sindikalnom akcijom koja je, izvan svojih neposrednih ciljeva, imala funkciju jačanja jedinstva i priznanja političkog i sindikalnog glasnogovornika radničke klase” (Torre, 1983: 24, navedeno prema Munck, 1987b: 89).

Tabela 25. Kretanje radničkih štrajkova i plata u Buenos Ajresu, 1955–1968.

Godina	Broj štrajkova	Broj izgubljenih dana (u hiljadama)	Indeks plata (1960=100)
1955.	21	144	110,1
1956.	52	5.167	117,1
1957.	56	3.698	113,7
1958.	84	6.488	128,5
1959.	45	11.170	98,3
1960.	26	1.891	100,0
1961.	43	2.050	110,8
1962.	15	898	-
1963.	20	1.281	108,0
1964.	27	1.209	119,0
1965.	32	1.248	127,1
1966.	27	1.912	125,3
1967.	6	244	121,6
1968.	7	24	115,1

Izvor: Munck, 1987b: 93

Sa stanovišta analize pojavnih oblika delatnog potencijala radničke klase, ali i osnovnog predmeta rada, od naročitog je značaja prvi slučaj zauzimanja fabrika. Reč je o zauzimanju hladnjače *Lisandro de la Torre* 1959. godine (Slika 1 u Prilogu).¹⁷⁰ Potrebno je da se detaljnije zadržimo

170 Ovde je takođe potrebno spomenuti štrajk radnika železnice protiv Larkin plana 1961. godine koji je podrazumevao racionalizaciju železničkog saobraćaja, proteste

upravo na 1959. godini, s obzirom na to da je ova godina predstavljala ključnu godinu radničkih protesta. Samo tokom ove godine izgubljeno je preko 11.000 radnih dana u seriji štrajkova u Buenos Ajresu u kojima je učestvovalo 1.400.000 radnika, šest puta više nego u štrajkovima godinu dana ranije (James, 2013: 159).¹⁷¹ Događaj koji je prethodio štrajkovima bilo je upravo zauzimanje hladnjače *Lisandro de la Torre*.¹⁷² Do zauzimanja ove fabrike došlo je nakon donošenja zakona kojim je omogućena privatizacija Opštinske tržnice mesa. Čim je odobren ovaj zakon, skupština od 9.000 radnika odlučila je da zauzme ovu fabriku (*Ibid.*: 160).¹⁷³ Nakon bezuspešnih pregovora sa vladom i jednim brojem sindikata prekinuta je „okupacija” hladnjače koja je ubrzo privatizovana (Magnani, 2003: 22–23). Privatizaciju ove fabrike pratio je talas radničkih borbi za koje se ističe da su prema oblicima i ishodima bile bez presedana u istoriji Argentine. Ubrzo je i u drugim fabrikama obustavljena proizvodnja kao znak solidarnosti sa radnicima koji su bili zaposleni u industriji prerade mesa. Peronistički sindikat *62 organizacije* proglasio je generalni štrajk u trajanju od 48 sati u znak solidarnosti sa radnicima hladnjače. U mnogim regionima u zemlji radnička klasa je spontano pristupila štrajku, obustavljajući proces proizvodnje. Na rastući talas štrajkova država je reagovala represivnim merama; usledilo je hapšenje brojnih sindikalnih lidera, pa je tako nekoliko dana kasnije doneta odluka o obustavljanju štrajka, što je dovelo do značajnih unutrašnjih podela (unutar peronističkog sindikata *62 organizacije*) (James, 2013: 160).

Predstavnici većih sindikata (pre svega tekstilne i metalurške industrije), demoralisani i dezorijentisani zbog hapšenja njihovih lidera, doneli su odluku o prekidanju štrajka. S druge strane, peronistički sindikat je nastavio sa svojim aktivnostima. Ovde je potrebno spomenuti određene radničke kvartove u kojima su protestne akcije radnika bile veoma izražene. Tako su, na primer, protesti u radničkim kvartovima, kao što su Beriso i Ensenada, doveli do zauzimanja ovih mesta od strane vojnih snaga. Do reakcije radnika u obliku štrajkova došlo je i u Buenos Ajresu, gde je jedan deo grada bio zauzet od strane radnika pet dana zaredom, potom u Rosariju itd. Pokazalo se da se štrajk radnika fabrike/hladnjače *Lisandro de la Torre* 'pretvorio' u snažan simbol peronističkog pokreta. „Iako se u osnovi

protiv MMF-a, kao i protestne akcije u cilju odbrane državnog univerziteta. Godine 1962. *62 organizacije* su odobrile program *Huerta Grande*, koji je predstavljao nastavak programa *La Falda* (Robles, 2009: 30).

171 Prema podacima Međunarodne organizacije rada (ILO), u 1959. godini ovo je bio najveći štrajk u svetu.

172 Fabrika se nalazila u Mataderosu, na jugozapadu Buenos Ajresa, oblasti sa dugom tradicijom radničkih borbi.

173 Zauzimanje ove fabrike imalo je podršku ne samo sindikata, već i lokalne zajednice.

radilo o jednoj odbrambenoj akciji, koja ni u jednom momentu nije bila praćena koherentnim političkim planom za svrgavanje Frondisija, ona u svakom slučaju svedoči o izuzetnoj militantnosti peronističkog pokreta i širokom spektru inicijativa koje je ovaj pokret uspeo spontano da preduzme” (James, 2013: 161).

Način na koji je vlada reagovala na zauzimanje fabrika i brojne štrajkove koji su ih pratili ukazuje na granice do kojih je bila spremna da ide kako bi realizovala ekonomske ciljeve. Međutim, uprkos represivnim morama, radnička klasa nije odustala od svojih zahteva. Talas štrajkova je nastavio da se širi. Tako su tokom 1959. godine zabeležena još tri događaja: najpre je došlo do izbijanja štrajka radnika u bankarskom sektoru, kome su se pridružili radnici iz sektora osiguranja, da bi nekoliko meseci kasnije radnici iz metalurškog sektora započeli štrajk sa ciljem postizanja novog sporazuma o platama. Sa istim zahtevom štrajk je ubrzo otpočeo i sindikat tekstilne industrije. Pored ova tri velika protesta, organizovan je veliki broj štrajkova manjeg intenziteta. Borbenost radničke klase tokom 1959. godine kulminirala je na sastanku sindikata *62 organizacije* u Rosariju, na kome je nedvosmisleno odbačen Frondisijev ekonomski projekat: „Sa našom nezaštićenom industrijom, aktuelna ekonomska politika vlade označava korak unazad u napretku naše zemlje, koja nastoji da vrati zemlju u prethodnu situaciju *Nacije izvoznika sirovina i uvoznika gotovih proizvoda*, što nas je do 1944. godine postavilo u situaciju strane kolonije. Odbacujemo ekonomski sistem koji sponzorije MMF [...] jer to jasno i jednostavno znači eksploataciju čoveka od strane čoveka” (*Documentos del Plenario Nacional de las 62 Organizaciones*, Buenos Ajres, 1959. godine, navedeno prema James, 2013: 163–164). Upravo je događaj u Rosariju predstavljao potvrdu zrelosti sindikalnog pokreta peronističke orijentacije. Ova godina, međutim, u isto vreme označila je i poraz radničke klase. Ponovnim otvaranjem fabrike *Lisandro de la Torre* posao je zadržalo samo 4.500 od 9.000 radnika, dok je fabrika privatizovana (James, 2013: 165).

Tokom ovog perioda tajni oblici radničke borbe (sabotaže i sl.), karakteristični za period *ranog otpora*, ustupili su mesto tradicionalnim morama kao što su štrajkovi, čiji je simbol predstavljala upravo borba radnika hladnjače *Lisandro de la Torre* protiv privatizacije ove hladnjače. Međutim, poraz *ustaničkog* štrajka (kako su neki autori nazivali zauzimanje ove fabrike) najavio je trijumf poslodavaca i vlade! (Basualdo, 2010a: 274).

Kada je reč o efektima ostalih štrajkova, i oni su izostali: nakon sedamdeset dana štrajka, radnici bankarskog sektora doneli su odluku o prekidanju štrajka. Ni zahtevi radnika iz sektora metalurgije i tekstilne industrije nisu ispunjeni. Tako se pokazalo da dva najsnažnija sindikata nisu uspela da postignu svoje ciljeve, čime je većina manjih sindikata bila

demoralisana da nastavi sa isticanjem sličnih zahteva (James, 2013: 165). Vidimo, dakle, da su se oblici organizovanja radničke klase koji su analizirani na kraju pokazali neuspešnim.

U kontekstu razmatranja efekata represivne politike na organizovane oblike radničke klase, važno je istaći da je u ovom periodu došlo i do raspuštanja svih *internih komisija* u fabrikama. Podsekretar rada u Frondisijevoj vladi Galileo Puente istakao je da se prilikom stupanja na dužnost suočio sa problemima unutar radnih odnosa i da je zatekao „anarhiju, zloupotrebe i preterivanje u svim redovima radnika. Privrednici su izgubili kontrolu nad fabrikama, sve je bilo uređeno od strane *internih komisija* [...] preduzetnici moraju preuzeti kontrolu nad fabrikama” (Basualdo, 2010a: 272). Poslodavci su počeli da preduzimaju inicijative protiv *internih komisija*. Međutim, napadi na *interne komisije* tokom diktature Aramburua nisu uspeli da neutralizuju njihovo delovanje i uticaj. U okviru *peronističkog otpora* protiv diktature, aktivnostima *delegata* i *internih komisija* pridružile su se i akcije *komandosa* koji su razvili različite oblike „teritorijalnog delovanja” (primera radi, zauzimanje hladnjače *Lisandro de la Torre*). Različiti oblici radničkog otpora, koji su obuhvatali *tajne* metode kao što su sabotaze, nevoljan rad itd., ali i primenu drugih, tradicionalnih mera kao što su štrajkovi i demonstracije, kao i teritorijalne akcije, od ključnog su značaja za objašnjenje čak i kraja „Oslobodilačke revolucije” (Basualdo, 2010a: 272).¹⁷⁴

Nakon 1959. godine došlo je oporavka ekonomske moći radničke klase (vid. Tabelu 25), ali i započinjanja dominacije sindikalne struje poznate kao vandorizam (*vandorismo*, na čelu sa sindikalnim liderom UOM-a Vandorom). Vandor, vođa metalurških radnika, veoma dobro je izrazio politiku radničkog pokreta u tom periodu u vidu krilatice: „udarati i pregovarati” (*golpear y negociar*). Prethodno smo mogli da vidimo da je Frondisi normalizovao odnose između radničkog pokreta i države, čime su sindikalni rukovodioci napustili liniju potpunog suprotstavljanja državi i kapitalu.¹⁷⁵ Fabrike su počele da potpisuju ugovore u kojima su se svi aspekti radnog procesa nalazili isključivo u nadležnosti poslodavaca (Munck, 1987b: 90). Trijumf borbe protiv sindikalnog pokreta jasno se manifestovao u kolektivnim ugovorima o radu: ugovori koji su potpisani od 1960. godine uključivi-

174 Ovakvo stanje stvari, zajedno sa nalazima o ulozi delegata i internih komisija u otporu diktaturi, potvrđuje da su interne komisije, uprkos pokušajima raspuštanja, zadržale važnu ulogu.

175 Opadanje organizovanog otpora radničke klase bilo je praćeno jačanjem moći sindikalnog rukovodstva na čelu sa sindikalnim liderom metalurškog sindikata Vandorom. Sindikalno rukovodstvo peronista u zamenu za kontrolu *unutrašnjih komisija* i prihvatanje procesa 'racionalizacije' dobilo je konkretne beneficije (porodični dodaci, garancije o zaradama, naknade za porodilje itd.) (više u Basualdo, 2010a: 276).

vali su nove klauzule vezane za 'racionalizaciju' proizvodnje, odnosno uklanjanje prepreka za povećanje produktivnosti, poput mobilnosti radnika, fleksibilnosti radnih zadataka i sl. (Basualdo, 2010a: 75).

Otišlo se i korak dalje. Interne komisije postepeno su izgubile 'pravo pregovora', koje je sada bilo koncentrisano u rukama sindikalnog rukovodstva. Godine 1964. Vandor je uspeo da pokrene poznati *Plan borbe*, koji je doveo do zauzimanja fabrika širom zemlje (slika 2 u Prilogu). Iako Vandor nije mogao da 'pobegne' od peronizma, odnosno da sprovede 'peronizam bez Perona', uspeo je da uspostavi sindikalnu birokratiju, koja će imati značajnu ulogu u političkim i ekonomskim kretanjima u Argentini (Munck, 1987b: 90). Međutim, za radničku klasu rezultat je bio negativan.

Upravo je takva orijentacija sindikalnih organizacija značajno doprinela opadanju borbenosti radničkog pokreta. Pod vođstvom sindikalnog lidera metalurškog sindikata Vandora, metalurški sindikat je pretrpeo značajan pad u sindikalnom članstvu: 1959. godine metalurški sektor je zapošljavao 309.000 radnika, dok je taj broj 1966. iznosio 121.000 radnika. S druge strane, rast produktivnosti u industrijskom sektoru povećao se za impresivnih 50% u razdoblju od 1950. do 1960. godine (Munck, 1987b: 90). „Nesporno je da je između 1951. i 1965. godine došlo do snažnog povećanja produktivnosti u industriji, budući da je u ovoj fazi proizvodnja rasla po godišnjoj stopi od 5%, dok je stopa rasta zaposlenosti bila 0,5%. Čini se da je ubrzano povećanje industrijske produktivnosti rezultat uvođenja novih grana delatnosti, intenziviranja eksploatacije postojećih postrojenja kroz reorganizaciju proizvodnje i povećanje intenziteta rada, a u nekim slučajevima i kao rezultat primene nove tehnologije” (Basualdo, 2010a: 276).

Vidimo, dakle, da je država potpomagala sindikalne predstavnike, doprinoseći jačanju njihovog uticaja, ali i pacifikaciji i disciplinovanju radničke klase (intenziviranje radnog procesa i porast produktivnosti rada bili su praćeni porastom nezaposlenosti, ali i pogoršanjem uslova rada). 'Racionalizaciju' proizvodnog procesa pratila je, dakle, rastuća moć sindikalnih rukovodilaca. Prema nekim autorima, proces 'birokratizacije' (u smislu konstituisanja određene 'kaste', sa sopstvenim interesima nezavisnim od interesa radničke klase) sindikalnog rukovodstva započeo je u poslednjim godinama peronističke vlade, ali je produbljen početkom šezdesetih godina (Basualdo, 2010a: 277). Tokom perioda Frondisijeve vlade, a posebno između 1959. i 1961. godine, u cilju uvođenja promena u proces rada izvršena je snažna ofanziva protiv organizovanih oblika borbe radničke klase u fabrikama, što je posebno oslabilo delegate i interne komisije (*Ibid.*: 277). Kako navodi Danijel Džejms (Daniel James), „na osnovu sporazuma koji su potpisani između 1959. i 1962. godine, celokupna teritorija fabrika

nalazila se pod strogom kontrolom poslodavaca”, što je, prema njegovom mišljenju, prevedeno u „sistem institucionalizovane pasivnosti *baza*” koji je *interne komisije* doveo do „kriznog stanja praktično tokom čitave šeste decenije” (Basualdo, 2010a: 278). „Rodolfo Walsh s gorčinom piše kako su otpušteni najborbeniji radnici u fabrikama, a radničke komisije su raspuštene: gde radnici mogu protestovati? U sindikatima? [...] Poslodavci i lideri (sindikalni, prim. I. P.) konačno su otkrili da imaju zajedničkog neprijatelja: to je istinska suština dogovora koji je bio zaključen između vandorizma i industrijskih federacija” (Walch, 1969, navedeno prema Munck, 1987b: 91).

Bez obzira na to što je na početku izgledalo da je Frondisi peronistima dopustio političko delovanje, njegova politika je bila u suprotnosti s peronističkom. Tokom perioda Frondisijeve vlade došlo je do smanjenja prihoda i kupovne moći radnika, te su na kongresnim i lokalnim izborima 1962. godine peronisti odneli pobjedu. Predstavници Radikalne stranke primorali su Frondisija da poništi izborne rezultate, čime se on diskreditovao u očima vojske koja ga je zbacila sa vlasti 1962. godine. Posle 15 meseci građansko-vojne intervencije, koja je usledila nakon svrgavanja Frondisija sredinom 1963. godine, održani su novi izbori, na kojima je peronistima ponovo bilo zabranjeno učešće. Na izborima su odneli pobjedu Građanska radikalna unija (UCR) i Arturo Umberto Iljija koji je upravljao zemljom do sredine 1966. godine, kada su ga oružane snage zbacile sa vlasti, čime je otpočeo period tzv. „Argentinske revolucije” (Alfonsin, 1986: 36).¹⁷⁶

Na osnovu podataka Centralne banke i Nacionalnog instituta za statistiku i popis, nacionalni bruto-proizvod uvećan je u 1964. i 1965. godini za 10,3%, odnosno 9,1% (proizvodnja u industrijskom sektoru 1964. godine uvećana je za 18,9%, dok je 1965. godine zabeležen pad od 13,8%). U 1965. godini rezerve zemlje su uvećane za 139 miliona dolara, dok je u tom istom razdoblju spoljni dug smanjen za 740 miliona dolara (od 3 milijarde i 390 miliona, koliko je iznosio početkom 1963. godine). Dok je stopa nezaposlenosti 1963. godine iznosila 8,8%, ona je 1966. smanjena na 5,2%. Inflacija je imala prosečnu stopu od 1,74%, naspram 2,27%, koliko je iznosila tokom sledećeg vojnog perioda (Alfonsin, 1986: 36–37).¹⁷⁷

176 Na vlasti su se smenjivali predsednici, a iza scene je vladala vojska koja u savezu s tehnokratama i stranim investitorima nije uspela da reši glavni problem Argentine, a to je loša ekonomska situacija. Uveden je novi stabilizacijski program, a nakon zabrane rada stranaka i sindikata, usledili su antivladini protesti, ali i političko nasilje (Kos-Stanišić, 2014: 38).

177 Vlada Radikalne stranke je poništila ugovore sa američkom naftnom kompanijom koje je Frondisi prethodno sklopio. Na ime odštete američkim petrolejskim kompanijama Iljijina vlada je platila između 150 i 200 miliona dolara (Alfonsin, 1986: 37).

U odnosu prema radničkoj klasi i radničkom pokretu Radikalna stranka je zauzela kontradiktoran stav. U tom periodu donet je napredni zakon o lekovima *Ley Oñativia*, na osnovu kojeg je značajno poboljšana dostupnost lekova.¹⁷⁸ Međutim, istovremeno, vlada je imala veoma konfliktan odnos s radničkim pokretom, odbacujući većinu njegovih zahteva. Tako je 1964. godine CGT inicirao radikalne izmene državne politike, i to: oslobađanje političkih zatvorenika, ukidanje represivnog zakonodavstva, očuvanje i stvaranje novih radnih mesta itd. (Robles, 2009: 32). Ukratko, kako nije došlo do odgovarajućih izmena, CGT je odgovorio sprovođenjem Plana borbe (*el Plan de lucha*), koji je trajao od 1962. do 1964. godine, kada je došlo do zauzimanja fabrika širom zemlje u vrlo kratkom vremenskom periodu, čime se pokazalo da radnička klasa u Argentini nije priznala poraz, odnosno da pokreti radničke klase nisu unapred bili osuđeni na propast.

Bez obzira na otežanu mogućnost pripadnika radničke klase da zastupaju svoje interese i 'pretrpljene' poraze u prethodnom periodu, protesti radnika nastavljani su već 1963. godine, kada je došlo do talasa protesta radničke klase. Međutim, kao što je upravo rečeno, najvažniji oblik radničkog pokreta predstavljalo je zauzimanje fabrika, koje se pretežno odvijalo izvan zvaničnih sindikalnih struktura. Ovakvi oblici radničkog otpora najčešće su bili uslovljeni suspenzijama, otpuštanjima i neizmirenim obavezama u isplati zarada. Jedan od najznačajnijih takvih sukoba predstavlja zauzimanje fabrike Kajzer u Kordobi (*Industrias Kaiser Argentina* – IKA), koje je trajalo 24 sata i koje je uključivalo uzimanje talaca, dok je proizvodnja ostala u rukama radnika (reč je o „obeležju” koje će biti prisutno i u mnogim kasnijim preuzimanjima). Ovaj slučaj se smatra važnom prethodnicom primene takvog oblika organizovanog radničkog otpora, koji će biti prisutan u velikom broju radničkih sukoba u periodu od kraja šezdesetih i sredine sedamdesetih godina (Basualdo, 2010a: 278).

U okviru Plana borbe, 21. maja 1964. godine izvršena je prva važna 'operacija' tokom koje je došlo do zauzimanja osamsto proizvodnih pogona u Buenos Ajresu, „što je značilo savršenu sinhronizaciju pola miliona radnika iz raznih sindikata” (Schneider, 2007, navedeno prema Basualdo, 2010a: 279). Talasi parcijalnog ili potpunog zauzimanja fabrika, koji su počeli u maju 1964. godine, svaki put su obuhvatali stotinak fabrika. U okviru Plana borbe okupirano je jedanaest hiljada objekata, u čemu je učestvovalo skoro četiri miliona radnika. Poslednji talas sukoba dogodio se 1964. godine i tom prilikom je obuhvaćeno preko tri hiljade fabrika (3.400). Skoro polovina 'okupiranih' fabrika pripadala je metalurškom

178 Zakon je dobio naziv po imenu doktora Artura Onjatijeva (Arturo Oñativia), koji je bio ministar socijalne pomoći i javnog zdravlja u vladi Artura Iljije.

sektoru i sektoru tekstilne industrije (u ovim sektorima sindikati su bili najbrojniji i najjači) (Robles, 2009: 32; Magnani, 2003: 22–23). „*Plan borbe* bio je impresivan ne samo zbog broja uključenih radnika i fabrika, već i zbog pažljivog planiranja koje je prethodilo zauzimanju fabrika, ali i uslova u kojima je (tajno) organizovan, što je još više otežavalo koordinaciju i sinhronizaciju radničkih borbi” (Basualdo, 2010a: 279).

Upravo je tokom Plana borbe postignuta najviša tačka mobilizacije radnika u tom periodu. „Vandor se hvalio time da može da organizuje generalni štrajk preko telefona. Ovo je u stvari reflektovalo značajan stepen organizovanosti koji je dostigao argentinski radnički pokret. Međutim, *Plan borbe* značio je mnogo više za radničku klasu [...]. Ovo je imalo mnogo dublji uticaj na svest radnika nego puka 'revolucionarna gimnastika' koju je Peron zahtevao tokom izgnanstva u cilju destabilizacije radikalne vlade Artura Iljije” (Munck, 1987b: 91).

Uspeh radničkih akcija tokom Plana borbe zavisio je od masovnog učešća radnika na njihovim radnim mestima, s obzirom na to da je istovremeno zauzimanje fabrika moglo biti sprovedeno samo od strane *baze radnika* i njihovih neposrednih predstavnika. Stepen artikulacije između različitih instanci postignut je, prema saopštenjima CGT-a, putem direktnih kontakata, 'od kolege do kolege' (*de companero a companero*), 'od radnika do radnika', što je posebno isticano u različitim saopštenjima iz tog perioda (Basualdo, 2010a: 280). Primer je sledeći sažetak iz časopisa Panorama: „Agresivnu primenu *Plana borbe* CGT-a osetio je veliki deo zemlje kao zastrašujući resurs najaktivnijih militanata peronizma, koji su pokušali da povrate moć [...]. Njegov plan borbe, koji se sastojao od zauzimanja fabrika naišao je na matematičku zakonitost. Ni neusklađenost, ni oklevanje, ni kašnjenje. 'Ni mi ne bismo uradili bolje', priznao je vojni posmatrač, ne bez određene zabrinutosti” (Basualdo, 2010a: 280).

Da bi se objasnila delotvornost sprovedenih mera koje su, prema određenim navodima, dostigle vojnu preciznost, važno je imati na umu ekonomski i politički kontekst, o kome je prethodno bilo reči. Iako ovi faktori prilikom objašnjenja sindikalnih i radničkih akcija često nisu uzimani u obzir, važno je istaći da se *Plan borbe* odvijao u periodu *druge faze supstitucije uvoza*, tokom tranzicije iz prvog potperioda (između 1958. i 1963. godine, tokom kojeg je došlo do pada proizvodnje) u drugi (koji je bio na snazi od 1964. do 1974. godine, tokom kojeg je zabeležen kontinuirani rast industrijske proizvodnje). Da bi se razumelo 'spontano' pristupanje baze (radnika) Planu borbe 1964. godine, potrebno je ukazati da su ekonomska kretanja između 1958. i 1963. godine imala krajnje negativne posledice na položaj radničke klase. Još jedan dodatni faktor koji se mora uzeti u obzir odnosi se na političke okolnosti u tom periodu. Reč je o

zahtevu za Peronovim povratkom u Argentinu, kao i o neuspehom pokušaju da se taj povratak izvede 1964. godine. Stoga je masovno pristupanje radnika Planu borbe označilo i snažno odbacivanje antiperonističke orijentacije koja je bila usvojena od strane Radikalne partije (Basualdo, 2010a: 281).

Takođe, niz zauzimanja fabrika 1963. godine i, pre svega, razvoj druge faze Plana borbe 1964. godine pokazuju da interne komisije i radnička militantnost u industrijskim postrojenjima nisu eliminisani procesom 'racionalizacije', već da su, uprkos negativnim efektima, odigrali važnu ulogu u sindikalnoj borbi. Fabrički delegati i interne komisije, koji su se nalazili pod sve većom kontrolom zvaničnog sindikalnog rukovodstva, pokazali su se ne samo korisnim već su bili od suštinskog značaja u okolnostima u kojima se rukovodstvo sindikata suočavalo sa uzastopnim ofanzivnim merama pomoću kojih je vlada Iljije pokušala da reguliše rad sindikata.¹⁷⁹ Međutim, kao što će se kasnije pokazati, *Plan borbe* je predstavljao oblik radničke borbe, koji birokratski sindikalni lideri nikada više nisu ponovili (*Ibid.*: 282).

Kao što smo prethodno mogli da vidimo, period nakon peronizma bio je obeležen radničkim štrajkovima i zauzimanjem fabrika što je umnogome otežavalo upravljanje državom. Kako se na kraju i pokazalo, sve neperonističke vlade, civilne i vojne, bile su politički slabe, a peronistički sindikati su se veoma često suprotstavljali sprovođenju reformi (Kos-Stanišić, 2014: 38), kao što je bio slučaj i sa ekonomskim reformama Artura Frondisija. Kada je reč o daljem razvoju političkih događaja, strah od nove pobede peronizma doveo je do svrgavanja oslabljene vlade Artura Iljije 1966. godine na čelu sa generalom Onganijom (Huan Carlos Onganía), što je označilo povratak samozvane „Argentinske revolucije” koja je trajala od 1966. do 1973. godine (Luna, 2015: 218; Robles, 2009: 32).¹⁸⁰

Proces transformacije argentinskog društva koji se odvijao neposredno nakon Peronovog odlaska ostavio je značajne posledice na položaj radničke klase i oblike njenog kolektivnog delanja. Otežana mogućnost pripadnika radničkog sloja da sačuvaju privilegovan materijalni položaj u okolnostima u kojima su sindikalne organizacije predstavljale saveznike vladajućih režima praktično se pretvorila u nemogućnost da ovaj društveni sloj, putem kolektivnih akcija, štiti sopstvene interese. Dosadašnja rasprava vodi nas do zaključka da je ova nemogućnost bila proizvod niza

179 Vlada je odobrila Uredbu 969/1965, kojom se reguliše Zakon o sindikatima, na osnovu koje je zabranjena politička aktivnost sindikata i omogućeno stvaranje paralelnih sindikata (Robles, 2009: 32).

180 Huan Karlos Onganija bio je predsednik Argentine od 1966. do 1970. godine, kada je svrgnut sa položaja vojnim udarom.

činilaca, o kojima je prethodno bilo reči. Pored spoljašnjih pretpostavki u vidu opadanja životnog standarda pripadnika radničke klase i represivnih državnih mehanizama, možda su važnije unutrašnje pretpostavke u obliku fragmentisanosti sindikalnih struktura. Da je ovakvo izvođenje ispravno umnogome pokazuju radničke borbe u okviru Plana borbe, tokom kojih su sindikalne organizacije od suparnika radničke klase, ponovo postale njeni saveznici.

4.4.2. „Argentinska revolucija” (1966–1973)

Represija prema radničkom pokretu nastavljena je i tokom perioda „Argentinske revolucije”: pravo na štrajk je ukinuto, sve političke partije su suspendovane, dok su se sindikalne organizacije ponovo našle na udaru države (Luna, 2015: 302). Uz to, fragmentisanost sindikalnog pokreta obeležila je i ovaj period. Godine 1965. CGT je pretrpela unutrašnju krizu koja je bila uslovljena odnosom prema peronizmu, da bi godinu dana kasnije jedna frakcija podržala vojni udar generala Onganija 1966. godine i njegov ambiciozni korporativni projekat u kome bi sindikalne organizacije imale istu onakvu ulogu kakvu su imale sredinom četrdesetih godina, kada su podržale Perona 1945. godine (Munck, 1987b: 91).¹⁸¹ Ubrzo se sindikalni pokret podelio na više frakcija: CGT – *Azopardo*, pod vođstvom Augusta Vandora, koji je zagovarao saradnju sa vojnom huntom, CGT *de los Argentinos* – CGTA, pod vođstvom Rajmonda Ongara i Agustina Toskoa, radikalno krilo koje se protivilo vojnoj hunti, te peronistički sindikat *62 organizacije* (Luna, 2015: 302).

Vojni udar 1966. godine po mnogo čemu je bio sličan udaru iz 1955. godine: sličnost između ova dva događaja posebno je bila vidljiva u rastućoj mobilizaciji radničke klase, ali i u još uvek gorućem problemu *peronizma*. Međutim, ono što se u međuvremenu promenilo jeste ekonomska struktura zemlje i upravo je novi državni udar predstavljao u osnovi odgovor na potrebe monopolističkog kapitala u zemlji (Munck, 1987b: 92).

Tokom ovog perioda mobilizacija sindikata svedena je na jednu od najnižih tačaka. Tako je štrajk u luci u Buenos Ajresu krajem 1966. godine

181 Onganijev režim je imao za cilj da ojača korporativno predstavljanje kao protivtežu sindikalnoj moći, s tim što su predstavnici rastućeg ekonomskog sektora ipak nastojali da uspostave dobre odnose sa sindikatima, jer su na korporativizam gledali kao na rizičnu kartu (Novaro, 2014: 317). Ono što je dalje obeležilo ovaj period jeste uvođenje politike učešća (*Participacionismo*), koja je podrazumevala formiranje komiteta od strane predstavnika različitih interesnih grupa (iz industrijskog, poljoprivrednog sektora itd.), koji bi predstavljali savetodavne organe vlade, međutim, većinu tih članova postavljao je lično Onganija. Treba istaći da je u ovom periodu došlo i do suspendovanja autonomije Univerziteta (Luna, 2015: 302).

završen neuspehom jer nije dobio podršku organizovanog radničkog pokreta. Isto se dogodilo sa radnicima železnice početkom 1967. godine i radnicima fabrika šećera u Tukumanu 1968. godine. Kada je CGT pokušao da organizuje generalni štrajk, kao deo „Akcijskog plana” u martu 1967. godine, mobilizacija radničke klase bila je izuzetno niska (vid. Tabelu 25) (Munck, 1987b: 92).

Uz neuspeh odbrambenih mera protiv vojne vlade došlo je do krize *vandorizma* kao hegemonijske strategije radničkog pokreta. Strategija radničkog pokreta „udaranje i pregovaranje” i nedeljni štrajkovi nisu imali mnogo efekta u borbi protiv jake vlade i jedinstvene vladajuće klase. Ono što je sa stanovišta kolektivnog delanja radničke klase važno jeste to što je od 1955. godine peronizam radnički pokret usmeravao prema državi, a ne prema samoorganizovanju i političkoj autonomiji. Relativno visoka stopa sindikalnog organizovanja, koja je 1964. godine iznosila 33,6%, nije mogla da nadoknadi gubitak moći koju su radnici prethodno imali u fabrikama. Nepovoljna situacija unutar radničkog pokreta, koja je posebno došla do izražaja 1966. i 1967. godine, zahtevala je pronalazak rešenja. Odgovor je ubrzo stigao od 'nove' radničke klase nastale tokom procesa 'racionalizacije', koji je obeležio prethodni period. „Daleko od 'radničke aristokratije', vodeći radnički sektori (posebno povezani sa stranim monopolističkim kapitalom) odigrali su avangardnu ulogu u radničkim pobunama koje su započele *Cordobazom* 1969. godine” (Munck, 1987b: 93).

Pre nego što se nastavi sa analizom radničkog pokreta, važno je da se ukaže na promene unutar industrijskog sektora od sredine šezdesetih godina XX veka, koje su razvoju radničkog pokreta dale novu dinamiku.

U periodu između 1951. i 1965. godine otvoreno je 83.727 radnih mesta u industriji, da bi u narednih pet godina (1965–1970) broj novootvorenih radnih mesta dostigao čak 176.612 (odnosno godišnja stopa rasta zaposlenosti u industrijskom sektoru u ova dva perioda iznosila je 0,5% i 2,4%). Istovremeno, produktivnost je zabeležila pad; u poređenju sa prethodnim petogodišnjim periodom, između 1965. i 1970. godine pad produktivnosti dokumentovan je u trinaest od sedamnaest industrijskih grana (Basualdo, 2010a: 282). Navedeni podaci su od ogromnog značaja. Stvaranje zaposlenosti koja je bila uslovljena produblјivanjem uvozne supstitucije smanjivala je pritisak na radnike u vidu nezaposlenosti, koja je bila izražena prethodnih godina. S druge strane, pad produktivnosti otkrio je rastuću reafirmaciju radničkih organizacija i organizovanog otpora radničke klase, što je, čini se, preraslo u veću kontrolu radnika nad tempom rada. Povećanje moći radničke klase tokom šezdesetih godina najbolje se može videti u činjenici da je učešće zarada zaposlenih (među kojima su industrijski radnici imali centralno mesto) u ukupnom društvenom

proizvodu sa 39% u 1964. godini dostiglo učešće od 47% 1971. i 48% 1974. godine (Basualdo, 2010a: 283). Ipak, kad je reč o kretanjima unutar industrijskog sektora tokom ovog perioda, moguće je uočiti određene razlike.

Novi model akumulacije kapitala, koji je bio na snazi od 1958. godine, rezultirao je sve većom diferencijacijom radničke klase, i to između 'tradicionalnih' i 'dinamičkih' sektora industrije. Dok su u periodu od 1950. do 1970. godine plate u tradicionalnom sektoru rasle po stopi od 81% godišnje, plate u dinamičnom sektoru su beležile porast od 128%.¹⁸² Međutim, u isto vreme, produktivnost je u tradicionalnom sektoru rasla po stopi od 36% i 164 % u dinamičnom sektoru, što znači da plate u dinamičnom sektoru nisu odražavale produktivnost tog sektora (Munck, 1987b: 94).

Ipak, sa stanovišta zastupanja kolektivnih interesa radničke klase, „heterogenost ekonomskih, socijalnih i radnih uslova radničke klase nije se odrazila na podele unutar radničkog pokreta. Tako, političke podele unutar CGT-a između 'učesnika', 'saradnika', 'borbenih', 'nezavisnih' itd. – nisu sledile unapred uspostavljenu ekonomsku logiku. Na političkom polju *peronizam* je nastavio da deluje kao ujedinjujući faktor radničke klase, čak i onda kada određeni sektori nisu bili peronistički orijentisani, posebno u Kordobi i u drugim delovima u unutrašnjosti” (Munck, 1987b: 94).

U takvoj situaciji sukobi između radničkog pokreta i vladajućeg režima su započeli 1. maja 1968. godine, kada je sindikat CGTA (*CGT de los Argentinos*) pozvao radnike da se suprotstave diktaturi. Jedan od najznačajnijih sukoba dogodio se 29. maja 1969. godine, kada je došlo do izbivanja pobune u Kordobi pod nazivom *Cordobazo*. *Cordobazo* je predstavljao „aktivni štrajk” radnika automobilske industrije, sindikata mehaničara (*Sindicato de Mecánicos y Afines del Transporte Automotor de la República Argentina* – SMATA), ali i sindikata *Luz i Fuerza*. Pored pripadnika radničke klase, učešće su uzeli studenti, mladi, ali i pripadnici srednje klase. Štrajk je prerastao u zauzimanje grada, na šta je policija odgovorila primenom represivnih mera. Sledećeg dana je CGTA pozvala na nacionalni štrajk. Važno je istaći da je pokret *Cordobazo* uz znatno učešće mladih, umnogome uticao na jačanje protestne mobilizacije. Tako je u uslovima ograničenja i zabrana koje je nametnula vojna diktatura došlo do pojave određenog oblika „demokratije na ulicama”, kroz direktnu, neizbornu borbu (Robles, 2009: 33; Munck, 1987b: 94). „Aktivni štrajk 29. maja 1969. u Kordobi postao je poluspontani ustanak stanovništva protiv vojne vlasti” (Munck, 1987b: 94). Upravo je iz ovog društvenog pokreta nastala nova društvena opozicija, u kojoj je organizovana radnička klasa imala ključnu ulogu. Bitno je istaći da peronizam „nipošto nije bio

182 Ovde se kao referentna vrednost uzima vrednost godišnjeg indeksa od 100.

politička sila koja je promovisala ovu društvenu pobunu, ali je ipak bio pokret koji je, za sada, 'izvukao' najviše koristi" (Delich, 1970, navedeno prema Munck, 1987b: 95).

Cordobazo je nesumnjivo predstavljao trenutak tranzicije u klasnoj borbi u Argentini (O'Donnell, 1982). Za vladajuću klasu to je bio simbol narodne pobune u cilju zaustavljanja državnog udara iz 1955. godine. Za sindikalno vođstvo *Cordobazo* je značio početak antibirokratske pobune radničkih baza. Lanuse će kasnije u svojim memoarima napisati da nakon *Cordobaza* „prava rasprava nije bila da li bi trebalo da Republika bude institucionalizovana ili ne. Prava rasprava je bila *kako* i *kada* bi trebalo da bude institucionalizovana" (Lanusse, 1977, navedeno prema Munck, 1987b: 95). Lanuse ukazuje da „29. maj 1969. [datum *Cordobaza*] predstavlja kritični trenutak koji označava politički neuspjeh *Argentinske revolucije* [kako se nazivao državni udar iz 1966]" (*Ibid.*).

Ovaj istorijski primer društvenog pokreta doveo je do znatnih promena. Tako je nakon *Cordobaza* usledila opšta društvena kriza. „Posle *Cordobaza* došli su *Rosario*, agrarne lige, zauzimanje šećerana u Tukumanu". Kako bi povratio svoja socijalna, ekonomska i politička prava, sindikalni pokret se proširio širom zemlje. Međutim, CGT nije uspeo da povрати svoju nekadašnju hegemonističku poziciju unutar redova radničke klase. Klasične i druge radikalizovane struje predstavljale su jasnu i prihvatljivu opciju protiv već umirućeg *vandorizma* (čak i pre smrti Vandora 1969. godine). U fabrikama, posebno u unutrašnjosti, radna disciplina i uopšte pitanje radničke klase postala su goruća pitanja, nakon dugih godina u kojima je vandorizam "preпустиo zemlju kapitalu" (Munck, 1987b: 96).

Ovaj period se karakterisao i veoma izraženim političkim nasiljem: ubijeni su generalni sekretar sindikata UOM-a Augusto Vandor (1969) i generalni sekretar CGT-a Hose Alonso (1970). Iako su predstavnici određenih sindikalnih organizacija imali pozitivan odnos prema novoj vojnoj vladi, to nije sprečilo predstavnike vlasti da interвениšu u glavne sindikate (UOM, tekstilna industrija, železnice itd.), lišavajući slobode sindikalne vođe, ukidajući pravo na štrajk, uspostavljajući obavezujuću arbitražu i razvijajući politiku fragmentacije sindikata. Možemo, dakle, da vidimo da „Argentinska revolucija" nije bila, kao prethodne vojne vlade, privremenog karaktera, već je predstavljala režim koji je bio permanentno diktatorski, pa su tako nasilje i nepoštovanje ljudskih prava postali svakodnevna pojava (Robles, 2009: 33–34).

Sindikati su nastojali da prežive, pragmatično kombinujući sukob s pregovorima. Došlo je do izgradnje jakih i disciplinovanih organizacija sa širokom mrežom delegata u preduzećima, izabranih od strane svih radnika, što je pružilo mogućnost uticaja na tržište rada i organizovanje proi-

zvodnog procesa. Godine 1970. CGT se ponovo ujedinjuje, čime su sindikati ponovo postali značajan faktor moći. Uloga i značaj koje su sindikati imali u tom periodu ogledaju se u usvajanju Zakona o socijalnom radu (Zakon br. 18, 610) 1970. godine (Robles, 2009: 34).¹⁸³

U to vreme postojao je još jedan važan momenat na koji je potrebno skrenuti pažnju. Reč je o delovanju brojnih revolucionarnih, odnosno gerilskih grupa. Gerilske grupe koje je Peron podržao iz egzila počele su da predstavljaju stvaran rizik za režim, ugrožavajući ne samo vojni režim nego i stabilnost kapitalističkog sistema u Argentini. Vlada je na nasilje odgovorila još većim nasiljem, što je dovelo do izbijanja građanskog rata (Munck, 1987b: 96).¹⁸⁴ U datim okolnostima, sve društvene grupe, uključujući ekonomsku elitu i vojsku, videle su u Peronu jedinog spasioca koji je bio sposoban da obuzda mobilizaciju niže i srednje klase, te da neutralizuje nov fenomen argentinskog društva – gerilu (ali uz neizbežnu pobedu peronizma!) (Waisman, 1999: 95, navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 39).¹⁸⁵ S tim u vezi, službenik američkog *State Department*-a navodi: „Mislim da je ovo trenutak za Perona, samo on može da donese koheziju Argentini. Niko drugi nije ostao” (navedeno prema Munck, 1987b: 96).

Stoga je 1971. godine legalizovana Peronistička stranka, a Peronu je dopušten povratak u zemlju. Vojni vrh je priznao poraz i raspisao izbore na kojima su mogle da učestvuju sve političke stranke, ali ne i Peron lično. Peron se vratio u zemlju i pružio podršku predsedničkom kandidatu Ektoru Kampioni (Héctor Cámpora), pripadniku leve peronističke frakcije, koji je pobedio na predsedničkim izborima 1973. godine, dok je Peronistička stranka *Frente Justicialista* dobila većinu guvernerskih mesta i

183 Praktično od svog nastanka, argentinski sindikati su važan deo svojih aktivnosti usmeravali na pružanje usluga svojim članovima, uglavnom zdravstvenih (npr. sindikat *Fraternidad*) (Robles, 2009: 34).

184 Nasuprot brojnim ekstremnim levičarskim organizacijama, poput Montonerosa (*Movimiento Peronista Montonero*), nalazile su se ultradesničarske organizacije, kao što je, na primer, bila *Alianza Anticomunista Argentina* (AAA) ili Triple A, koja je imala podršku vojne hunte. Montonerosi su predstavljali ultralevičarsko krilo peronističkog pokreta sedamdesetih godina, organizujući atentate i otmice, sa nadom u Peronov povratak iz Španije. Međutim, Peron ih je po povratku u Argentinu isključio iz Hustijalističke partije (Luna, 2015: 303).

185 „Izvesno je da nakon Oslobođilačke revolucije nije moglo da se vlada uz peronizam [...] činjenice pokazuju da nije moglo da se vlada ni bez peronizma, a pogotovo protiv njega. Kada posmatramo te godine, primećujemo da su preovladavala dva osećanja: mržnja i žudnja za osvetom. Peronizam je svojom prepotentnošću i svojim autoritarizmom posejao to seme dok je bio na vlasti, a ozlojeđeni oslobođioci uzvratili su još jačom merom, s pravom ili ne. Te sile nisu bili protivnici nego pravi neprijatelji. Svaka strana je odbijala da prepozna bilo šta pozitivno u suprotnoj strani. Razarajuća setva u argentinskom društvu bila je duga i gorka” (Luna, 2015: 218–219).

kontrolu nad oba doma Kongresa (Kos-Stanišić, 2014: 39). Povlačenje vojске s političke scene neizbežno je dovelo do povratka Perona „i to gotovo mitskog povratka koji je hrabrio i plašio mnoge od 1955. godine” (Munck, 1987b: 96–97).

4.4.3. Povratak peronizma (1973–1976)

Da je celokupna istorija radničkog pokreta tokom druge polovine XX veka neizbežno bila obeležena peronizmom, pokazao je i njegov povratak na političku scenu. Činilo se da će pripadnici radničke klase u peronizmu ponovo prepoznati svog interesnog zastupnika, s tim da su ovoga puta i pripadnici srednje klase polagali velike nade u Perona. Međutim, ono što je usledio bilo je daleko od očekivanog!

Ukratko, tokom ovog perioda radnička klasa se 'distancirala' od svog tradicionalnog političkog pravca – *peronizma*. Za razliku od 1946. godine, „sada, u okolnostima teške ekonomske situacije, peronistički populizam nije imao održiv odgovor. Tako je u martu 1976. godine peronistička vlada Izabele Peron pala *bez boli i slave*, jedva dve godine nakon Peronove smrti, koji nije uspeo da ponovi iskustvo iz 1946. godine” (Munck, 1987b: 97). No, vratimo se 'počecima' ponovne peronističke politike u Argentini.

Nova peronistička vlada na čelu sa Ektorom Kamporom izabrana je pod sloganom „Kampora u vladi, Peron na vlasti” (*Cámpora al gobierno, Perón al poder*). Kampora je uveo novi ekonomski program i formirao je koaliciju koja je obuhvatala sve interesne grupe argentinskog društva. Reč je o Društvenom sporazumu (*Pacto social*) koji je uspostavljen između CGT-a i poslodavaca (CGE). Platna politika dovela je do određenog izjednačavanja zarada: u periodu od decembra 1973. do marta 1975. godine iznos osnovne zarade je povećan za 6,9%, dok je u istom periodu zabeleženo smanjenje plata, pa su tako plate bolje plaćenih radnika smanjene za 13,3%. Međutim, usled međunarodne ekonomske krize i nemogućnosti održavanja nivoa cena, Društveni sporazum nije mogao biti dugoročno održiv. Istovremeno, ovaj sporazum kao simbol jedinstva klasa služio je demobilizaciji najborbenijeg sektora radničke klase. Tako su pripadnici radničke klase u malom broju bili zastupljeni u procesu kolektivnog pregovaranja u Velikom nacionalnom paritetu (*La Gran Paritaria Nacional*). Opisujući položaj radnika u tom periodu, u časopisu *Prošlost i sadašnjost* stoji sledeće „Ustajući protiv nadzornika ili poslodavaca u fabrici, radnicima se više ne može manipulirati, oni se počinju organizovati [...] javlja se proces u kojem se zahtevi rada i antibirokratsko preispitivanje spajaju u trenutku oporavka i potvrđivanja moći radnika” (navedeno prema Munck,

1987b: 98). Istovremeno, prvi meseci nove peronističke vlade bili su obeleženi porastom radničkih borbi (Tabela 26).

Međutim, novi predsednik Argentine se veoma kratko zadržao na vlasti; kako nije uspeo da zaustavi nasilje i otmice, iste godine (1973) se povukao sa vlasti. *Frente Justicialista* nominovala je Perona za predsednika, a njegovu suprugu Izabelu za potpredsednicu. Kako je vojska u Peronu videla jedinu nadu u borbi protiv gerile i levice, dopustila mu je kandidaturu na izborima na kojima je dobio 61,8% glasova. Tako se 25. maja 1973. godine peronizam vratio na vlast nakon osamnaest godina zabrane (Robles, 2009: 35; Kos-Stanišić, 2014: 39). Kada je reč o klasnoj osnovi političke podrške, 1973. godine na prvim izborima po povratku Perona u Argentinu i na drugim kada se kandidovao na izborima, ponovo je ustanovljena klasna podela između Peronističke i Radikalne stranke. I na jednim i na drugim izborima velika većina nepismenih glasača dala je podršku peronistima, dok je njihov udeo među pristalicama Radikalne stranke bio veoma mali. Nasuprot izbornim rezultatima iz 1946. godine, kada je Peron prvi put došao na vlast, u septembru 1973. Peron je dobio skoro jednoglasnu potporu nepismenih birača, kako u selima tako i u gradovima (Peron je takođe osvojio većinsku podršku i pismenih birača) (Lupu and Stokes, 2009: 76).¹⁸⁶

Odnos između sindikalnih organizacija i peronizma izmenjen je nakon Peronovog povratka. Tako je Peron od kritičkog stava prema sindikalnoj birokratiji prešao u otvoreni savez sa njima. U prilog tome govori i donošenje naprednog Zakona o radu (Zakon 20.744) i Zakona o udruženjima, na osnovu kojih je bilo dopušteno političko delovanje sindikata. U ovom periodu CGT je uzela učešće u radu raznih državnih agencija, poput Nacionalne službe za zapošljavanje, Nacionalnog instituta za zarade itd. (Robles, 2009: 35). Istovremeno, Zakonom o otpuštanju (*La Ley de Prescindibilidad*) omogućeno je otpuštanje u državnim službama. Što se tiče pokrajinskih vlada, Peron je takoreći izvršio pravu čistku, dok je peronistička levica izgubila gotovo sve uticajne pozicije. Godine 1974. u Kordobi je došlo do državnog udara kojim je srušena pokrajinska vlada. Ovaj slučaj je poznat kao slučaj *el Navarrazo*, koji je u stvari predstavljao protivtežu *Cordobazu* (*Contracordobazo*). Nakon što je dobio legitimitet od strane Perona *Navarrazo* je duboko podelio radnički pokret u Kordobi. U svim navedenim procesima uočavala se duboka kriza radničkog pokreta i početak otvorene borbe između radikalizovanih sektora

186 Rezultati istraživanja i izborni podaci pokazuju da je na svim izborima na kojima je učestvovao nakon 1955. godine, peronizam osvojio većinu glasova radničke klase (Levitsky, 2003: 41).

peronizma i nove levice koncentrisane u liku Izabele Peron. Tako je „peronizam ušao u sumrak fizičkim nestankom svog vođe, ali ne pre nego što je radnički pokret doveo do jednog od svojih najgorih poraza” (Munck, 1987b: 98).

Kada je o pojavnim oblicima kolektivnog delanja radničke klase reč, u periodu kratkotrajne vlade Ektora Kampore tokom 1973. godine zabeleženo je oko 2.000 slučajeva zauzimanja objekata, i to ne samo fabrika već i univerziteta, bolnica, televizijskih stanica itd. U ovom periodu dolazi do zauzimanja fabrike za preradu papira *Mancuso-Rossi* u kojoj su radnici uz pomoć države uspostavili određenu kontrolu u fabrici. Donošenje odluka u ovom slučaju bilo je podeljeno između interne komisije formirane od sindikalnih predstavnika i radnika (uz posredovanje Ministarstva rada), tako da se ne može govoriti o radničkom samoupravljanju u pravom smislu te reči (García Allegrone *et al.*, 2003: 14). U istom razdoblju se beleži još i iskustvo samoupravljanja u državnom preduzeću elektroprivrede SEGBA (*Servicios Eléctricos del Gran Buenos Aires*) (Robles, 2009: 35; Wyczykier, 2007: 145).¹⁸⁷ Najpoznatiji slučaj preuzimanja fabrika tokom sedamdesetih vezuje se za industrijsku oblast u južnom delu provincije Santa Fe 1974. godine. Reč je o preuzimanju petrohemijske PASA u Rosariju, koja se nalazila pod kontrolom radnika skoro mesec dana (od 26. jula do 22. avgusta 1974. godine) (Ruggeri, 2014: 56).¹⁸⁸

Nakon Peronove smrti u julu 1974. godine,¹⁸⁹ vlast je preuzela njegova supruga Izabela, čime je otpočeo period „kasnog peronizma” (*El peronismo tardío*). Mere državne politike ni ovoga puta nisu zaobišle radnički i sindikalni pokret. Ubrzo je usledilo povlačenje pravnog statusa važnih sindikata, kao što su Grafički savez i FOTIA, sindikat šećerana u Tukumaniu. S druge strane, „moćni sindikat metalurških radnika (UOM) pružio

187 Videti takođe studiju o iskustvu samoupravljanja u ovoj fabrici u *900 dias de autogestión en SEGBA* (Taccone, 1977).

188 Radnički pokret tokom ovog perioda je posebno potresao atentat na glavnog sekretara CGT-a 25. septembra 1973. godine, dva dana nakon izborne pobede Perona. Njegova smrt ukazala je na pogoršanje političkog nasilja koje će olakšati udar 1976. godine (Robles, 2009: 35).

189 Tako je Peronov treći mandat trajao svega šest meseci i bio je obeležen borbama leve i desne peronističke frakcije. Peron se okrenuo protiv leve frakcije, što je dovelo do isključivanja iz stranke pripadnika leve urbane gerile *Montoneros* koji su 1970. godine oteli i ubili bivšeg predsednika Aramburua smatrajući ga, između ostalog, odgovornim i za nestanak tela Eve Peron (Kos-Stanišić, 2014: 39; Robles, 2009: 35). Takođe, komunistički orijentisanu Narodnu revolucionarnu vojsku (*Ejército Revolucionario del Pueblo* – ERP), koja je bila iza čestih otmica i egzekucija vojnih oficira, proglasio je nezakonitom (Kos-Stanišić, 2014: 39).

je podršku novoj vladi, čime je počelo da se govori o „Metalurškoj domovini”. „Socijalistička domovina” peronističke omladine i radikalizovani sektori radničke klase sada su se činili tek dalekim snom” (Munck, 1987b: 98–99). Međutim, unutar CGT-a došlo je do preorijentacije, odnosno uspostavljanja određene distance između vlade i sindikalnog pokreta. Strategija novog sindikalnog rukovodstva obuhvatila je sindikalni pritisak u okviru političke igre, dok se organizovani radnički pokret nije video kao ‘produžena ruka’ vladajuće stranke (*Ibid.*: 99).¹⁹⁰

Nakon Peronove smrti 1974. godine, uloga peronističke sindikalne organizacije – 62 *organizacije* postala je veoma značajna. Istovremeno, napuštena je strateška linija koju je Peron promovisao, a koja je na društvenom planu bila zasnovana na Društvenom sporazumu između poslodavaca (CGE) i radnika (CGT), a na političkom planu na sporazumu PJ–UCR (Peronističke i Radikalne partije) u cilju promovisanja dvostranačkog sistema. U julu 1975. godine peronistička vlada je odlučila da poništi nove kolektivne ugovore koji su uključivali značajno povećanje plata, na šta je CGT odgovorio generalnim 48-satnim štrajkom i ogromnom mobilizacijom na trgu *Plaza de Mayo* prisiljavajući vladu Izabele Peron da odobri kolektivne ugovore koji su prethodno bili poništeni i da smeni ministra ekonomije, ali i one koji su bili povezani sa delovanjem podzemne parapolitičke organizacije Triple A.¹⁹¹ U to vreme, državni udar je već bio pokrenut. U međuvremenu CGT je donela odluku o priključenju *Međunarodnoj konfederaciji slobodnih sindikata* (ICFTU), socijaldemokratske orijentacije, jednoj od triju postojeće globalne sindikalne centrale (Robles, 2009: 35).

Radnička klasa se ponovo našla na udaru represivnih mera, ovoga puta donetih od strane peronističke vlade na čelu sa Izabelom Peron. S primenom je počeo novi Zakon o sigurnosti koji je bio usmeren protiv radničke klase. Otpor radničke klase protiv sve izraženije represije započeo je štrajkom radnika metalurškog sektora u industrijskoj zoni Vilja Konstitusion (Villa Constitución) u provinciji Santa Fe početkom 1975. godine, na koji je država reagovala upotrebom još brutalnijih mera (u vidu hapšenja, otpuštanja, otmica i sl.). Rezultat represivnih mera bio je odmah vidljiv. U takvim okolnostima, broj štrajkova je zabeležio drastičan pad. Ipak, uprkos podelama i demoralizaciji radničkog pokreta, radnička klasa je nastavila sa protestnim akcijama (Tabela 26).

190 Lorenzo Migel (Lorenzo Miguel) predstavnik UOM-a i 62 *organizacije* bio je ‘prirodni’ naslednik Vandora.

191 Antikomunistička Alijansa Argentine (*Alianza Anticomunista Argentina* – AAA).

Tabela 26. Radnički konflikti i indeks plata, 1973–1976.

Period	Broj štrajkova (mesečni prosek)	Indeks plata (1968=100)
jun–septembar 1973.	30,5	107,6
oktobar 1973 – februar 1974.	30,8	113,0
mart–jun 1974.	39,0	
jul–oktobar 1974.	22,5	
novembar 1974 – mart 1975.	11,6	111,8
april–jun 1975.	24,7	
jul–avgust 1975.	33,0	
septembar 1975 – januar 1976.	31,2	67,0
februar 1976 – mart 1976.	17,0	

Izvor: Munck, 1987b: 99

Sredinom 1975. godine pokrenut je plan štednje u borbi protiv inflacije, koji je postao poznat kao *Rodrigazo*. Odgovor se nije dugo čekao. Usledila je velika poluspontana mobilizacija širom Argentine, uključujući i industrijski pojas u Buenos Ajresu, što je podstaklo nade, ali i strahove od pojave 'argentinaza'. Masovna mobilizacija radnika širom zemlje bila je praćena i pojavom novih oblika radničkog organizovanja u vidu koordinatora koji su povezivali fabrike pomoću svojih aktivista ili internih komisija. Rezultat masovnih protesta radničke klase bio je pozitivan – vladini ekonomski planovi nisu bili realizovani (Munck, 1987b: 100).

Radnički pokret je uskoro ušao u najmračniju fazu svoje istorije. „Poslednji meseci peronizma bili su prepuni zbunjenosti i demoralizovanosti: udaljenost između peronističkog naroda i 'njihove' vlade se produbila. Sindikalni aparat se podelio između *vertikalista*, koji su bili verni vladi i antivertikalista, koji su zauzeli nezavisniju, ali ne nužno progresivnu poziciju. Potonji su učestvovali u pregovorima s vojskom – 'tako da nismo stigli do '77' (godine sledećih izbora), rekli su otvoreno. Drugi su imali nameru da ožive *Društveni sporazum* ili *Veliki nacionalni sporazum* koji je doveo do izbora 1973. godine” (Munck, 1987b: 100).

'Novi' kraj peronizma ponovo je bio rezultat ukrštajućeg uticaja niza okolnosti. Ekonomska nestabilost (kojoj je doprinela i naftna kriza 1974. godine) učinila je neodrživim populističke redistributivne ekonomske mehanizme. U datim okolnostima uspešno mobilisanje pripadnika radničke

klase više nije bilo moguće. Početkom 1976. godine, protestnim akcijama radničke klase pridružili su se i sindikati, i to najveća sindikalna organizacija CGT i njeni regionalni ogranci (više u Basualdo, 2010a: 100). Nagomilani ekonomski problemi bili su praćeni i političkim nasiljem, što je zadalo konačan udarac peronizmu; tako je 24. marta 1976. godine vojnim udarom sa vlasti zbačena Izabela Peron.¹⁹² Novi državni udar fragmentisana radnička klasa dočekala je nespremno. Za razliku od državnog udara iz 1955. godine, ovoga puta je radnička klasa bila nepripremljena za novi *peronistički otpor* (Munck, 1987b: 101).

4.4.4. Period vojne diktature (1976–1982)

Državnim udarom 24. marta 1976. godine otpočeo je najmračniji period u istoriji Argentine. Procenjuje se da je u periodu od 1976. do 1983. godine pod okriljem državnog terorizma nestalo između 15.000 i 30.000 ljudi, i to većinom radnika, političkih i sindikalnih aktivista.¹⁹³ Umesto da zaustavi sukobe i nasilje, kako je obećala, vojna vlada je počinila najveća kršenja ljudskih prava u istoriji Argentine (Robles, 2009: 36; Basualdo, 2010a: 297).

U nastojanju da se brzo popravi ekonomski položaj tokom perioda vojne diktature, dodatno je oslabljena privredna struktura zemlje. Budući da je politika *uvozno-supstitutivne industrijalizacije* bila proglašena 'odgovornom' za ekonomsku i političku krizu, vojska ju je zamenila politikom *ekonomske liberalizacije* koja je pogodovala finansijskom i uslužnom sektoru (Kos-Stanišić, 2014: 40). Tako je period vojne diktature bio obeležen sprovođenjem mera uravnotežavanja (prilagođavanja) platnog bilansa kako bi se smanjila inflacija i poboljšala spoljna pozicija ekonomije Argentine. Novi ekonomski program zasnovan na tzv. „monetarnom pristupu platnom bilansu”, kojim se nastojala izjednačiti stopa domaće inflacije sa međunarodnom uveden je 1979. godine. „Uz antiinflatorne mere, aprecijaciju pezosa, deregulaciju i liberalizaciju spoljnotrgovinskog poslovanja i početak privatizacije brojnih državnih preduzeća, zabeležene su pozitivne stope rasta tokom prvih godina ovog perioda” (López, 2006: 185). Usledio je rast investicija u finansijski sektor koje su bile daleko profitabilnije od investicija koje je mogao da privuče već ionako oslabljen industrijski sektor. „Počev od ovog momenta finansijski sektor počeo je da igra hegemonističku ulogu u apsorpciji i preraspodeli resursa” (Azpiazu y Schorr, 2010: 26–27).

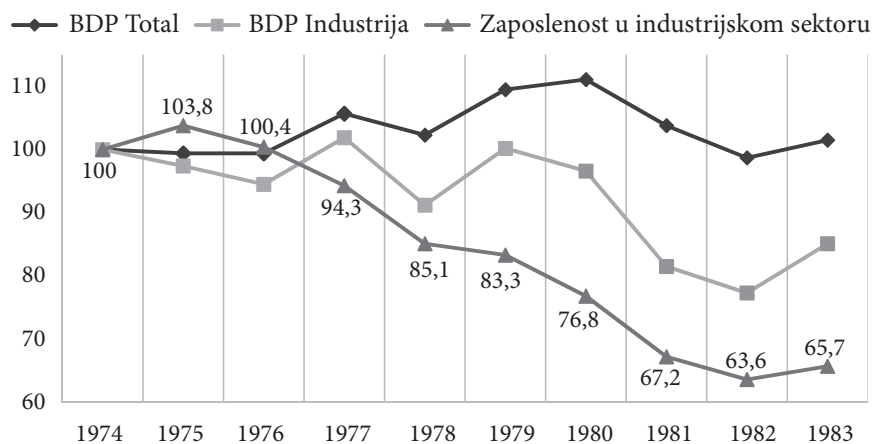
192 Videti Kos-Stanišić, 2009: 146.

193 Tako je novi pojam „nestao” (špan. *desaparecido*) ušao u istoriju.

U stvari, razdoblje koje je započelo sredinom sedamdesetih i trajalo sve do ekonomske, institucionalne, političke i društvene krize 2001. godine označilo je kraj obrasca akumulacije koji je bio na snazi tokom prethodne četiri decenije: *industrijalizacija radi zamene uvoza*. Duboke promene u argentinskoj ekonomiji bile su pokrenute *finansijskom reformom* iz 1977. godine, što se poklopilo sa ekonomskom liberalizacijom i drastičnim smanjenjem carinske zaštite 1979. godine. Posledice su brzo postale vidljive; došlo je do naglog smanjenja učešća industrijskog sektora u bruto nacionalnom dohotku, dok je istovremeno usledilo dramatično povećanje spoljnog duga (Basualdo, 2010a: 295).¹⁹⁴

Kao što se može videti na Grafikonu 4, u periodu od 1974. do 1983. godine uočava se skoro konstantan pad, i to kako industrijske proizvodnje, tako i ukupne zaposlenosti u industrijskom sektoru (može se zapaziti da su oba pokazatelja zabeležila najniže stope 1982. godine). Uz to, u posmatranom periodu dokumentovan je i pad učešća industrijske proizvodnje u ukupnom BDP-u, i to sa 26,9% na 23,8%.

Grafikon 4. BDP, industrijska proizvodnja i zaposlenost u industriji, 1974–1983, 1974=100¹⁹⁵

Mere neoliberalne ekonomske politike nisu u jednakoj meri pogodile sve industrijske grane. Podaci iz sledeće tabele pokazuju da je najveći pad zabeležen u slučaju tekstilne industrije i industrije prerade drveta, ali

194 Spoljni dug je krajem perioda vojne diktature (1983) dostigao iznos od čak 45,1 milijardu dolara (*Comisión Económica para América Latina (CEPAL), BCRA y Ministerio de Economía*) (Grafikon 2 u Prilogu).

195 Izvor: Azpiazu y Schorr, 2010: 30.

i mašinske i grafičke industrije. Jedini industrijski sektori koji su zabeležili skroman rast tokom ovog perioda bili su hemijska industrija i metalurgija.

Tabela 27. BDP industrijskog sektora, prema granama delatnosti (1974–1983)

	1974.	1976.	1981.	1983.	Kretanje 1974–1983. (%)
Prehrambena i duvanska industrija	520,2	521,0	514,8	491,5	-5,5
Tekstilna i industrija prerade kože	325,5	293,7	196,5	218,8	-32,8
Industrija prerade drveta	53,4	40,0	38,8	31,5	-41,0
Papirna industrija, štampa i izdavaštvo	141,5	124,8	100,2	113,1	-20,1
Hemijska industrija	334,3	344,5	338,0	367,8	10,0
Nemetalska industrija	132,0	129,8	109,5	111,0	-15,9
Metalurgija	134,9	117,0	119,1	142,5	5,6
Mašinska industrija	732,5	672,7	516,1	544,2	-25,7
Ostalo	176,2	166,4	143,3	149,8	-15,0
Ukupno	2.550,4	2.409,9	2.077,8	2.170,3	-14,9

Izvor: El Banco Central de la República Argentina (BCRA), proračun autora Azpiazu y Schorr, 2010: 32

Prikazani pokazatelji nedvosmisleno govore da je na delu bila duboka sektorska kriza koja je uticala na razaranje velikog dela industrijskog sektora, kao i uklanjanje osnovnih 'stubova' na kojima je sve do tada bio strukturisan *model supstitucije uvoza* (Azpiazu y Schorr, 2010: 33).

Ovde nas sada zanimaju oni rezultati ekonomskih i političkih kretanja koji su doveli do preobražaja strukture radničke klase, ali i njenih organizovanih oblika borbe. Ukratko, proces ekonomske liberalizacije i drastičan pad industrijske proizvodnje doneo je sa sobom velike promene u strukturi radničke klase.¹⁹⁶ Procenjuje se da se broj industrijskih radnika smanjio sa 1.030.000 u 1976. na 790.000 u 1980. godini, dok se povećao

196 Pad industrijske proizvodnje (od 10% u apsolutnom iznosu) između 1974. i 1983. godine ostavio je teške posledice na ekonomski i društveni položaj industrijskih radnika koji su bili na čelu radničkog pokreta tokom šezdesetih i sedamdesetih godina (Basualdo, 2010a: 300).

udeo samozaposlenih radnika (Munck, 1987b: 101). U smeru pogoršanja položaja radnika delovalo je i donošenje zakonskih regulativa o platama, nakon čega je zabeležen značajan pad zarada. Takođe, mere poput suspenzije kolektivnog pregovaranja, određivanja plata od strane države, u kombinaciji sa brojnim represivnim merama ograničili su osnovna radnička prava. Drastično opadanje zarada u kontekstu povećane produktivnosti jasno ukazuje na mesto koje je radnička klasa zauzimala u periodu nakon vojnog udara (Basualdo, 2010a: 300).

Osim opšteg pogoršanja materijalnog položaja radničke klase, ono što je dodatno umanjilo delatne mogućnosti radničke klase jeste uvećanje nejednakosti u prihodima, odnosno fragmentacija materijalnog položaja. Tako je opšti pad zarada praćen opadanjem homogenosti materijalnog položaja radničke klase doveo do nestanka jedne od osnovnih tačaka solidarnosti radnika – ujedinjene borbe za povećanje zarada. Procesi ekonomske transformacije doveli su do rasta diferencijacije u materijalnom položaju na više planova. Najpre između javnog i privatnog sektora, tako što su zarade radnika u javnom sektoru bile pod većim udarom. Povećanje razlika u zaradama pratilo je i teritorijalni nivo (razlike su posebno bile izražene između Buenos Ajresa i unutrašnjosti; radnici u Buenos Ajresu, bez obzira na granu delatnosti i veličinu preduzeća, imali su veće plate od radnika u unutrašnjosti), kao i veličinu preduzeća (podaci pokazuju da su plate industrijskih radnika u većim privatnim preduzećima bile i do 40% veće od plata radnika u srednjim i malim preduzećima, dok je u unutrašnjosti zemlje ta razlika dostizala i 50%). Ovome treba dodati i razlike u prihodima između različitih grana delatnosti, kao i između različitih profesionalnih kategorija unutar iste industrijske grane. Najzad, posledice navedenih ekonomskih promena odrazile su se i na podele unutar radničke klase, tako što je jaz u prihodima posebno bio izražen između nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika (više u Basualdo, 2010a: 300). Za sadašnju temu rada važno je i to što sprovođenje ekonomske politike do početka osamdesetih godina u vidu tzv. „industrijske promocije” nije predstavljalo samo mehanizam za prenos državnih resursa u privilegovane frakcije koncentrisanog kapitala, već je došlo do izmeštanja postrojenja u oblasti koje su bile daleko od glavnih industrijskih centara sa dugom tradicijom radničkog organizovanja i borbi. Posledice su bile višestruke; osim drastičnog porasta nezaposlenosti u pretežno industrijskim zonama, došlo je do formiranja „nove radničke klase”, bez prethodnog sindikalnog iskustva (*Ibid.*: 301).

Pod žestokim udarom političkih i ekonomskih promena našli su se pripadnici radničke klase i tako stižemo do drugog analiziranog aspekta – oblika borbe radničke klase. Rastući talas političkih, ekonomskih i

društvenih konfrontacija radnička klasa nije dočekala nespremna, niti je tokom ovog perioda imala marginalnu ulogu. Naprotiv, radnička klasa je imala ključnu ulogu u sukobima, koji nisu predstavljali samo političku borbu, već su svoju pozadinu imali i u rastućoj konfrontaciji između rada i kapitala (Basualdo, 2010a: 294).

Kada je reč o efektima vojnog udara na položaj radničke klase, može se sa sigurnošću reći da je ovaj vojni udar, u poređenju sa udarima iz 1955. i 1966. godine, imao dalekosežnije posledice na radnički pokret u Argentini. Usvajanjem niza zakonskih mera cilj je bio da se okonča ono što je *La Nación* nazvala „[...] političkom i ekonomskom moći, kojom su sindikati preplavili državu i političke stranke duže od dve decenije”. Cilj sprovođenja procesa „demokratizacije i depolitizacije” bio je fragmentacija sindikata, atomizovanje radničke klase, gušenje sindikalnih prava i sloboda, ali i poništavanje svih prethodnih postignuća. Međutim, ono što je možda najviše zabrinjavalo vojsku i njene civilne saveznike bio je savez između sindikata i peronizma, *jedinstvo* koje je bilo potrebno 'slomiti' kako bi se ispunio ambiciozan plan ekonomskog i socijalnog rekonstruisanja. Kao što smo prethodno mogli da vidimo, „ekonomska politika nakon 1976. godine nije bila ništa drugo nego oduzimanje dominantne uloge industrijskom sektoru, pa time i radničkoj klasi [...]. Na taj način, radnički pokret je izgubio sposobnost (koju je pokazivao od 1955. godine) da blokira svaki kapitalistički projekat” (Munck, 1987b: 101).

Ekonomske i političke promene, kao i promene u strukturi i položaju radničke klase, diktirale su odgovarajuće promene u političkom izražavanju ove društvene grupacije. „Ako je proces akumulacije kapitala stvorio novu situaciju za radničku klasu, on je takođe uslovio subjektivnu rekonpoziciju kroz *otpor radnika* i svakodnevnu borbu za opstanak. Kao što se navodi u sindikalnom izveštaju, radnici moraju preuzeti nove metode borbe i organizacije. Radna mesta postaju središte i izvor borbenih mera. Organizacija je tajna. U procesu borbe pojavljuju se novi pravci, ali njihove vođe i aktivisti ostaju anonimni” (TYSAE, *Boletín de Información Obrera*, mayo de 1979, navedeno prema Munck, 1987b: 102).¹⁹⁷

Potrebno je zadržati se na karakteristikama represivne politike nad radnicima, a posebno predstavnicima radnika na radnim mestima u fabrikama.¹⁹⁸ Pod udarom represivnih mera nakon 1976. godine prvi su se našli upravo fabrički delegati – od 100.000 delegata koliko ih je bilo 1976.

197 Takođe, „fragmentacija radničke klase dovela je do prekida istorijskog odnosa između fabrika i susedstava koja su, tradicionalno, funkcionisala kao 'zaštitni štiti' fabričke mobilizacije (na primer, slučaj Vilje Konstitusion)” (vid. Munck, 1987b: 102).

198 Iako su represivne mere bile prisutne i ranije, one su upravo tokom vojne diktature dostigle drastične razmere.

godine, oko 10.000 je ubijeno ili zatvoreno, dok su ostali bili primorani da napuste posao (Munck, 1987b: 102). „Brojna svedočenja, dokumenti i dokazi ukazuju da su aktivisti, delegati i članovi internih komisija bili među najtraženijima od strane vojnih snaga i da su u mnogim slučajevima bili kidnapovani, zatočeni ili ubijeni pri izlasku sa radnih mesta ili čak i na samim radnim mestima” (Basualdo, 2010a: 297).¹⁹⁹ Mere represivne politike nisu imale uticaj samo na one radnike koji su bili direktno pogođeni ovim merama (tako što su ubijeni ili uhapšeni), već i na sve radnike u fabrikama. Drastičnom pogoršanju položaja radnika doprinele su i mere koje su neki autori nazvali „*složen sistem prevencije*”, a koje su podrazumevale mogućnost stabilnog zapošljavanja tek nakon dostavljanja izveštaja vojne vlasti o prethodnom angažovanju radnika u sindikalnom pokretu (Basualdo, 2010a: 298).²⁰⁰

Kada je reč o sindikalnom organizovanju radnika, raspuštanje centralne radničke organizacije *Generalne konfederacije rada* (CGT) i uvođenje represivnog zakonodavstva dodatno su obeležili ovaj period.²⁰¹ Tokom prve tri godine, tokom kojih je postignuta najviša represivna tačka, intervenisano je u desetini glavnih sindikalnih organizacija, a ukinut je pravni status mnogih drugih. Imenovanjem vojnih oficira u gotovo trećini nacionalnih federacija prekinuta je centralizovana nacionalna struktura sindikalnog pokreta. Na udaru ovih mera našle su se upravo federacije sa najvećim brojem članova, poput UOM-a i Saveza građevinskih radnika (sa skoro 300.000 članova), ali i mnoge druge (Basualdo, 2010a: 298). Isto tako, vojna diktatura je uvela čitav niz mera čiji je cilj bio ozakonjenje represivnih aktivnosti prema radničkom pokretu. Tako se među najistaknutijim merama regulisanja radnog zakonodavstva ističe usvajanje sledećih zakona: Zakona 21261 od 24. marta 1976. godine kojim je zabranjeno pravo na štrajk;²⁰² Zakona 21356 iz jula 1976. godine kojim je zabranjena

199 Bez obzira na to što su represivne mere nad delegatima i članovima internih komisija bile usmerene i izvršene od strane bezbednosnih snaga, one su sprovedene ne samo uz odobravanje već i uz aktivnu podršku velikih kompanija, koje su u mnogim slučajevima finansirale represivne snage, obezbeđujući sredstva i infrastrukturu, odobravajući čak i formiranje tajnih centara u svojim fabrikama (Basualdo, 2010a: 297).

200 Kao što Delić tvrdi, svaka prethodna aktivnost (politička, sindikalna) sprečila je mogućnost dobijanja zaposlenja. Stabilnost zaposlenja u fabrikama više nije zavisila samo od efikasnosti ili kvalifikacija već i od „političke pozadine i ideološke adaptacije” (navedeno prema Basualdo, 2010a: 298).

201 Zastupljenost sindikata u penzionom, bankarskom i sektoru socijalne zaštite bila je onemogućena.

202 Sve štrajkačke aktivnosti su postale kažnjive; za radnike koji učestvuju u štrajkovima propisana kazna iznosila je 6 godina zatvora, dok je za sindikalne vođe bilo predviđeno 10 godina zatvora (Robles, 2009: 36).

sindikalna delatnost, to jest skupštine, sastanci, kongresi i izbori;²⁰³ Zakona 21263 od 24. marta 1976. godine kojim je eliminisan sindikalni imunitet; Zakona 21259 od 24. marta 1976. godine, odnosno ponovno stupanje na snagu Zakona o prebivalištu, na osnovu kojeg su strani državljani osumnjičeni za napad na 'nacionalnu sigurnost' mogli biti deportovani (Basualdo, 2010a: 299).²⁰⁴ Ukratko, poništeni su mnogi dobici koji su prethodno bili ugrađeni u Zakon o radu.

Argentinski radnički pokret pružio je značajan otpor vojnoj diktaturi. Do pružanja otpora radničke klase u vidu parcijalnih štrajkova najpre je došlo u tradicionalno dobro organizovanim sektorima – u automobilskoj industriji, elektroindustriji (sindikata *Luz y Fuerza* pokrenuo je važnu borbu za odbranu prava radnika), dok su i železnički i lučki radnici preduzeli snažne mere otpora (Munck, 1987b: 102; Robles, 2009: 37). Nažalost, u ovim okolnostima, gotovi svi su poraženi! Drugi oblik radničkog otpora bio je možda delotvorniji: *el trabajo a reglamento* i *el trabajo a tristeza*, kako su se obično nazivali oblici nevoljnog rada. Bilo je i slučajeva sabotaže u fabrikama, kao u *IKA-Renaultu* u Kordobi sredinom 1976. godine, u kojoj je proizvodnja značajno smanjena. Uopšteno govoreći, u prvoj fazi radnička borba je bila odbrambena i u određenom smislu otpor je bio pasivan (Munck, 1987b: 102). Vojna intervencija u CGT-u i glavnim sindikatima lišila je sindikalni pokret sposobnosti organizovanja i koordinisanja mobilizacije radnika na nacionalnom nivou (kao što je bio slučaj sa Planom borbe u periodu od 1962. do 1964. godine) (*Ibid.*: 103).

Međutim, vojni režim nije mogao u potpunosti da uguši radnički pokret brojnim ekonomskim, političkim i represivnim merama. Godine 1979. započela je nova faza u odnosu vojnog režima i radničke klase, tokom koje je 'odbrambeni stav' radničkog pokreta zamenjen opreznim 'ofanzivnim' stavom. Tako je u martu 1979. godine niz radničkih konflikata u Kordobi doveo grad gotovo na rub situacije iz 1969. godine (Munck, 1987b: 103). Štrajkovi su izbili i u nekoliko industrijskih pojaseva u Buenos Ajresu, dok je 27. aprila 1979. godine sindikat *La Comisión de los 25* proglasio prvi generalni štrajk (Robles, 2009: 37). Oko jedne trećine sindikalnih članova odgovorilo je na ovaj poziv. Ova akcija je takoreći otvorila vrata nizu zahteva koji su kulminirali u oktobru 1979. godine, uz masovnu mobilizaciju koja je zabrinula vladajući režim. Sledeće godine (1980)

203 Donošenjem novog zakona o zabrani profesionalnog udruživanja (na osnovu kojeg je bilo zabranjeno osnivanje centrala i konfederacija, kao i politička aktivnost sindikata) u velikoj meri je podstican sindikalni pluralizam i sindikalno udruživanje na nivou preduzeća. Ovim je sleden model atomizacije radnika koji je nametnuo Pinoče u Čileu (Robles, 2009: 36).

204 Tokom ovog perioda bio je zabranjen rad svih političkih stranaka.

radnički otpor protiv mera ekonomske politike i vojne diktature postao je široko rasprostranjen (Tabela 28). Međutim, 'ekonomski teren' na kome su se vodile radničke borbe nije bio povoljan i većina radničkih akcija bila je poražena od strane poslodavaca ili države (Munck, 1987b: 103).

Tabela 28. Kretanje broja radničkih štrajkova i plata u Argentini (1976–1981)

Godina	Broj štrajkova	Broj štrajkača (u hiljadama)	Indeks plata (1977=100)
1976.	89	191	114,4
1977.	100	514	100,0
1978.	40	212	95,2
1979.	188	1.818	113,8
1980.	261	362	124,8
1981.	360	-	-

Izvor: Munck, 1987b: 104

Od 1981. godine pa nadalje vojni režim se nalazio u defanzivnoj fazi, kako zbog neuspaha ekonomske politike, tako i zbog ponovnog aktiviranja civilnog društva. Radnički pokret je imao ključnu ulogu u oba procesa – zaustavljanju sprovođenja *monetarističkog plana* i stvaranju prostora za aktivnosti civilnog sektora (Munck, 1987b: 103). Usledili su novi štrajkovi. U julu 1981. godine nacionalna mobilizacija u automobilskoj industriji bila je praćena uličnim demonstracijama. Tokom sledećeg generalnog štrajka, 22. jula 1981. godine, zabeleženo je izostajanje sa posla preko 50% radnika u industrijskom pojasu Buenos Ajresa. Uz to, nakon vojnog poraza u Folklandskom ratu,²⁰⁵ koji radnici uopšte nisu podržali, počela je „neizbežna normalizacija sindikalnog pokreta”. „Novi nacionalni štrajk u decembru 1982. bio je snažan izraz mobilizacije radnika i učinio je radnički pokret ključnim akterom u procesu demokratizacije” (*Ibid.*: 104). Uz to, poraz u Malvinskom ratu 1982. godine predstavljao je dodatni udarac legitimitetu vojske (Kos-Stanišić, 2014: 40).

Tokom perioda vojne diktature pitanje sindikalne birokratije bilo je od velikog interesa. Vojna vlada je prepoznala da se ciljevi koji su se odnosili na ukidanje organizovanog radničkog pokreta nisu uklapali u potrebu održavanja 'validnog sagovornika' između njih i radničke klase. Početkom

205 Reč je o Malvinskom (ili Folklandskom) ratu između Argentine i Velike Britanije za kontrolu nad Malvinskim ostrvima tokom 1982. godine.

osamdesetih godina, tokom porasta štrajkačkih aktivnosti, poslodavci su otkrili 'vrline' sindikalne birokratije koja je, kako se ističe, „pored svih svojih mana, funkcionisala kao amortizer i sada to više nije moguće” (tako je tokom štrajka pomoraca 1980. godine osuđena nemogućnost 'legitimnih sindikalnih vođa' da kontrolišu aktivnosti radnika). Takođe, na sve češću pojavu formiranja nezvaničnih struktura unutar fabrika, poslodavci su izražavali zabrinutost zbog nedostatka kontakta između radnika i sindikalnog rukovodstva. Ovim se pokazalo da je sindikalna birokratija imala kontradiktornu ulogu kako za državu, tako i za samu radničku klasu. Za prve, sindikalne organizacije su predstavljale isuviše moćan politički, odnosno društveni akter, ali istovremeno i amortizer klasnih borbi. Za radničku klasu pak, sindikati su u isto vreme predstavljali faktor demobilizacije, ali i neophodan faktor u koordinaciji radničkih borbi (Munck, 1987b: 105).

Još jednom se potvrdilo da su osnovne pretpostavke konstituisanja radničke klase kao kolektivnog aktera bile osigurane tokom peronizma. Kao što je upravo prikazano, čak i u kritičnim okolnostima koje su bile obeležene primenom širih drastičnih mera protiv radničkog pokreta, zahvaljujući stečenom i nagomilanom iskustvu i predstavničkim telima izgrađenim u prethodnim decenijama (koje vojna intervencija nije mogla u potpunosti da eliminiše), radnici su uspeli da pronađu alternativne načine organizovanja. U periodu između 1976. i 1979. godine, organizovani oblici borbe radničke klase imali su 'podzemni' fragmentarni karakter, oporavljajući praksu 'peronističkog otpora' na radnom mestu, u vidu sabotaža, apsentizma, nevoljnog rada itd. Međutim, počev od 1979. godine, usledili su sve masovniji i otvoreniji radnički protesti i borbe, čemu je u velikoj meri doprinela međunarodna podrška i pomoć, uz oštru osudu antiradničkog karaktera vojne diktature (više u Basualdo, 2010a: 301–302).

Na osnovu dosadašnje analize mogli smo da zaključimo da su oblici kolektivne akcije radničke klase u postperonističkom periodu bili mnogobrojni i raznovrsni. Pomenimo samo štrajkove, apsentizam, sabotaže, ali i masovne demonstracije i gerilu. Međutim, važnije od raznovrsnosti i brojnosti radničkih akcija jeste upravo njihov kontinuitet, uprkos mnogobrojnim porazima koje je radnička klasa doživela. Takođe, umesto fragmentisanosti i kratkotrajnosti kolektivnih akcija radnika, na delu su bili dobro organizovani, međusobno povezani i dugotrajni pokreti radničke klase.

Bez obzira na to što se delatni potencijal tokom peronizma, kao što smo prethodno mogli da vidimo, u određenoj meri oblikovao neautonomno (posebno kada je reč o grupnoj, odnosno sindikalnoj organizaciji), možemo sasvim sigurno da kažemo da je delatni potencijal radničke klase tokom celokupnog analiziranog perioda bio visok i razvijen u gotovo svim pojedinačnim elementima.

4.4.5. Povratak demokratije (1983–1989)

Nepovoljna ekonomska situacija, poraz u Malvinskom ratu (1982), ali i brojni štrajkovi i protesti predstavljali su realni okvir u kojem je pokrenut novi talas demokratizacije, koji je bio snažno obeležen nasleđem diktature. Na izborima 1983. godine pobjedu je odneo kandidat Radikalne stranke (UCR) Raul Alfonsin Foulkes (Raúl Alfonsín Foulkes). Iako je njegov izbor označio povratak demokratije, Alfonsin nije uspeo da reši dva teška problema – nije uspeo da poboljša ekonomsku situaciju u zemlji niti da normalizuje odnose s vojskom. Stoga je nakon amnestije oficira i galopirajuće inflacije izgubio podršku (Kos-Stanišić, 2009: 174–175; Kos-Stanišić, 2014: 40; Basualdo, 2010a: 303). Nakon 1983. godine, odnosno ponovnog uspostavljanja demokratske vlasti u Argentini, klasne podele između pristalica političkih partija pretežno su pratile uobičajenu sliku, sa Radikalnom strankom koja je predstavljala interese srednje i više klase i Peronističkom strankom čije su se pristalice nalazile među radničkom i nižom klasom (Lupu and Stokes, 2009: 76).

Period posle pada vojne diktature i dalje je bio obeležen ekonomskom nestabilnošću. U cilju smanjenja visoke stope inflacije sredinom osamdesetih vlada Raula Alfonsina je uvela stabilizacijski program *Plan austral* (1985) koji je omogućio zadržavanje niske stope inflacije. Međutim, godinu dana kasnije (1986), veliki stabilizacijski plan bio je napušten (Linc i Stepan, 1998: 233). Industrijska proizvodnja je nastavila da beleži dalji pad. Da je tokom ovog perioda bio prisutan snažan proces deindustrijalizacije govori podatak da je od 1975. do 1990. godine zabeležen pad industrijske proizvodnje od čak 25%. Ono što je takođe obeležilo ovaj period jeste rast spoljnog duga (spoljni dug je 1989. iznosio 65,3 milijardi dolara – Grafikon 2 u Prilogu), kao i rast inflacije (odnosno hiperinflacija!), koja je 1989. godine iznosila 200% mesečno (López, 2006: 185).

Vraćajući se osnovnoj liniji rasprave, analizi radničkog pokreta, od posebnog značaja je to što su između sindikalnih organizacija i Alfonsinove vlade uspostavljeni neprijateljski odnosi, i to u kontekstu duboke krize Peronističke partije (koja je izgubila prve slobodne izbore u svojoj istoriji) (Basualdo, 2010a: 303). Alfonsin je nakon dolaska na vlast proglasio otvoreni sukob sa sindikatima tako što je Kongresu dostavio nacrt reformi sindikata poznat kao „Zakon Mucci” bez prethodnih konsultacija sa radničkim organizacijama (Robles, 2009: 38).²⁰⁶ CGT je odgovorio proglašavanjem trinaest generalnih štrajkova. Radikalna vlada je ostavila na snazi zakon o sindikatima koji je donet od strane vojne diktature (Zakon 22105) i usprotivila se obnavljanju mehanizama kolektivnog pregovaranja (Robles,

206 Više o ovom zakonu u Basualdo, 2010a: 303–304.

2009: 38). Ovim se pokazalo da Alfonsin nije uspeo da uspostavi dogovor sa peronističkim radničkim sindikatima, ali ni da preuzme kontrolu nad njima, što je upravo dovelo do trinaest generalnih štrajkova koji su bili upereni protiv njegovih ekonomskih planova (Linc i Stepan, 1998: 232).

Istovremeno, pobeda Radikalne partije na čelu sa Alfonsinom označila je kraj istorijskog ciklusa koji je počeo pre četrdeset godina: *kraj peronizma*. „Ako je tokom poslednje peronističke vlade radnička klasa započela društveni raskid sa peronizmom (generalni štrajk 1975), tokom ovog perioda pripadnici ove klase politički su raskrstili sa peronističkim pokretom” (Munck, 1987b: 105). U slučaju „raskida” sa peronizmom, socijalizam ni na koji način nije mogao da postane „pol privlačnosti”, već su korisnici ovog procesa bili „demokratski” radikali Alfonsina. Ono što je važno da se istakne jeste da je osuda autoritarizma i korporativizma rezultirala nasilnom identifikacijom vojske i organizovanog radničkog pokreta. Međutim, uprkos svim svojim nedostacima, sindikalna birokratija predstavljala je deo radničkog pokreta i njeni interesi i politika ne mogu se identifikovati sa interesima i politikom vojske (Munck, 1987b: 106).

Radikalna vlada Alfonsina predložila je „demokratizaciju” sindikata, ukazujući da radnici imaju pravo na svoja politička uverenja, ali ne i na „stavljanje” sindikata u službu političke stranke, to jest peronizma. Cilj „demokratizacije” sindikalnih struktura bio je stvaranje sindikalnog pluralizma, a time i razbijanje istorijske veze između sindikalnog i peronističkog pokreta. U datim okolnostima Zakon o reformi sindikata nije odobren. Međutim, došlo je do demokratizacije sindikata – održani su izbori u cilju obnove mandata koji nisu ratifikovani od 1976. godine, kada je sindikalno organizovanje bilo zamrznuto. Lorenzo Migel, rukovodilac peronističkog sindikalističkog birokratizma, zadržao je svoju poziciju na čelu metalurškog sindikata, ali su u drugim sektorima, kao što je automobilski, trijumfovale opozicione liste podstaknute 'tvrdim' sektorom CGT-a (Munck, 1987b: 106).

Očekivano, sa uspostavljanjem demokratskog poretka, pojavio se čitav niz zahteva koji su tokom vojne vlade bili potiskivani. Pre svega, serija štrajkova ukazivala je na potrebu za oporavkom životnog standarda, uz zahteve za povećanje plata od 50 do 100%. Dalje, s obzirom na to da su se uslovi rada znatno pogoršali od 1976. godine, jedan od centralnih zahteva radničke klase bio je poboljšanje radnih i zdravstvenih uslova (Munck, 1987b: 107). U ovom periodu je osnovano nekoliko centara za obuku, putem kojih su radnici pokušali da povrate tradiciju organizovanja na radnom mestu, tako što su 'novim radnicima' prenosili iskustva za koje se činilo da je zauvek izgubljeno. Međutim, ovi pokušaji su bili uslovljeni efektima ekonomske politike – deindustrijalizacijom, spoljnom zaduženošću,

kao i primenom novih planova prilagođavanja koji su nastavili da se sprovede na štetu zaposlenih (Basualdo, 2010a: 303).

Parcijalni zahtevi radnika kulminirali su generalnim štrajkom u septembru 1984. godine, koji je zahvatio pretežno industrijski sektor, dok je sektor usluga delimično bio zahvaćen štrajkačkim aktivnostima. U novembru 1984. godine, CGT (sada ponovo ujedinjen!) upozorio je vladu na mogućnost „socijalne eksplozije” ukoliko se ekonomska situacija ne popravi. „Socijalna eksplozija” bila je nagoveštena štrajkovima i uličnim demonstracijama u Kordobi u januaru 1985. godine, kada su 'radničke baze' odbacile plan štednje koji je postignut u okviru *Društvenog sporazuma* između CGT-a, Vlade i poslodavaca (Munck, 1987b: 107).

Prema zvaničnim statističkim podacima, samo tokom 1984. godine zabeleženo je 717 štrajkova, tokom kojih su najviše bili pogođeni sektori metalurgije, građevinarstva i šećerane (i sledeće godine broj štrajkova je bio velik). Uz pomoć štrajkova radnici su nastojali da povrate teren izgubljen tokom perioda vojnog režima. U isto vreme, sindikati su ponovo delovali u pravcu kolektivne integracije radničke klase. Dobar primer obnavljanja mobilizacijske sposobnosti sindikalnih organizacija (u ovom slučaju CGT-a) predstavljaju štrajkovi i demonstracije u maju 1985. godine, koje su kulminirale generalnim štrajkom krajem tog meseca (Munck, 1987b: 107). Jedan od najintenzivnijih radničkih sukoba nakon pada vojne diktature predstavlja zauzimanje fabrike *Ford de General Pacheco* u Buenos Ajresu u periodu od 26. juna do 14. jula 1985. godine. U procesu preuzimanja fabrike učestvovalo je oko 4.000 radnika, što ovaj sukob čini jednim od najintenzivnijih. Zauzimanje fabrike predstavljalo je reakciju na pokušaj da se 'racionalizuje' proces proizvodnje uz otpuštanje radnika. Reagujući na zauzimanje fabrike, ponovo se poseglo za represivnim merama: usledio je talas pretnji i zastrašivanja članova porodica radnika koju su učestvovali u štrajku, ali i policijska opsada zauzete fabrike. Radnici Forda ne samo da nisu naišli na podršku države već nisu dobili podršku ni „sopstvenih” organizacija (izostala je podrška sindikata SMATA i CGT-a). Posle osamnaest dana okupacije, radnici su se mirnim putem iselili, nakon čega je takoreći usledila odmazda u vidu otpuštanja velikog broja radnika (ne samo da su otpuštena 33 radnika čije otpuštanje je bilo predviđeno pre protesta, već je otkaz dobilo još 338 radnika među kojima su bili svi članovi unutrašnje komisije fabrike i predstavnici štrajkača) (Molinario, 2013: 7). Upečatljiv primer obnavljanja mobilizacijskog potencijala radničke klase predstavlja upravo pokušaj zauzimanja fabrike Ford, što je, uz još nekoliko slučajeva zauzimanja fabrika u tom periodu, podsetilo na zauzimanje fabrika tokom prethodne radikalne vlade (1962–1964) (Munck, 1987b: 107).

Sa aspekta analize zaštite interesa radničke klase, ovde je važno ukazati na još jedno iskustvo. Reč je o uspostavljanju zajedničkog upravljanja (*La Cogestión de la fábrica*) u fabrici keramike *Lozadur*, što će predstavljati jedan od uspešnijih primera radničkog upravljanja tokom osamdesetih godina. U ovom procesu radnici su imali značajnu podršku sindikata keramičke industrije, koji je nakon niza pregovora sa bivšim rukovodstvom i akcionarima predložio zajedničko upravljanje kao moguće rešenje krizne situacije. Imajući u vidu značajno povećanje produktivnosti, kao i obim zaposlenosti unutar ove fabrike, ovaj slučaj se izdvaja kao jedan od najuspešnijih primera radničkog upravljanja (Wyczykier, 2007: 68; vid. takođe Bringas, Conte, Parada, 2014). Nažalost, navedeni slučaj radničkog organizovanja nije uspeo da preživi hiperinflatorni udarac koji je obeležio kraj vlade Raula Alfonsina 1989. godine.²⁰⁷

Posledično, odnos prema sindikalnim organizacijama i radničkom pokretu tokom vremena je promenjen. Godine 1987. Alfonsin je napustio sukob s radničkim pokretom, ponudivši, između ostalog, jednom od glavnih sindikalnih predstavnika, Karlosu Aldereteu (Juan Carlos Alderete), generalnom sekretaru sindikata *Luz y Fuerza*, Ministarstvo rada. Krajem 1987. godine održan je Normalizujući kongres (*Congreso Normalizador*) CGT-a, prvi put nakon 1975. godine. Na kongresu je učestvovalo 478 delegata koji su predstavljali 4 miliona radnika iz 156 sindikata. Godinu dana kasnije (1988), predložen je novi zakon o sindikatima (br. 23551) koji je bio odobren uz jednoglasnu podršku svih sindikata i predstavnika svih političkih stranaka (Robles, 2009: 38).

Kao što je do sada prikazano, ekonomska kretanja Argentine tokom sedamdesetih i osamdesetih godina počela su čvrsto da se usmeravaju prema neoliberalnim principima; promena društveno-ekonomskih okolnosti uz pad državnog intervencionizma, privatizaciju i nastavak deindustrijalizacije doveli su do dramatičnog pogoršanja uslova života radničke klase. „Uzmu li se u obzir opšti životni uslovi radničke klase prethodnih decenija (tržište rada koje se sve do tada karakterisalo gotovo punom zaposlenošću), kao i radničke borbe koje su bile usmerene prvenstveno na poboljšanje uslova rada, a ne na očuvanje zaposlenosti, lako će se razumeti nepripremljenost radnika na masovno zatvaranje fabrika koje će uskoro uslediti” (Cvejić, Petrović, 2014: 250–251).

207 Tri od četiri upravo pomenuta slučaja trenutno se nalaze na „listi” ERT ili su pak blisko povezana sa njima. Dok su CITA i IMPA (bez obzira na to što nisu promenile svoj pravni status) nakon unutrašnjih sukoba krajem devedesetih godina danas poznate kao ERT, dotle je štamparija COGTAL deo jedne od najpoznatijih organizacija ERT, Red Grafica Cooperativa (Cvejić, Petrović, 2014: 250).

4.4.6. Radnički pokret tokom neoliberalne faze kapitalizma

Turbulentan kraj osamdesetih godina prošlog veka sa hiperinflacijskom eksplozijom (1989. godine) bio je praćen masovnim građanskim protestima koji su doveli do ostavke tadašnjeg predsednika Raula Alfonsina i dolaska na vlast peronističkog kandidata Karlosa Menema (Carlos Menem) 1989. godine, čime započinje period ekonomskog restrukturiranja zemlje.²⁰⁸ Suprotno načelima tradicionalne peronističke politike, Menem je učinio najdramatičniji preokret u ekonomskoj politici XX veka u Argentini, tako što je uveo ortodoksni ekonomsko-stabilizacijski program, uz radikalnu ekonomsku liberalizaciju, ubranu privatizaciju, otvaranje prema svetskim tržištima itd. (Azpiazu y Schorr, 2010: 139; Kos-Stanišić, 2009: 149).²⁰⁹ Značajne strukturne promene početkom devedesetih godina, koje su se zasnivale na usvajanju načela Vašingtonskog konsenzusa (privatizacija, restrukturiranje itd.), dovele su do makroekonomske stabilizacije (usledio je rast BDP-a, pad inflacije i porast proizvodnje).²¹⁰ Na ovaj način je argentinska ekonomija, koja je do tada velikim delom bila isključena iz procesa globalne reprodukcije kapitala, integrisana u opšti proces svetske kapitalističke proizvodnje. Ipak, bez obzira na poboljšanje ukupne ekonomske situacije, ekonomija ove zemlje i dalje je bila opterećena problemima kao što su deficit platnog bilansa, niska stopa domaće štednje, fiskalni deficit itd. (López, 2006: 187–188). U cilju postizanja stabilnosti kursa domaće valute i ukupne ekonomske stabilnosti zemlje, 1991. godine je donet Zakon o konvertibilnosti valuta, na osnovu koga je uveden režim fiksnog deviznog kursa, čime je argentinski pezos fiksiran za dolar u odnosu 1:1 (više u Azpiazu y Schorr, 2010: 141).²¹¹

Međutim, nakon uspostavljanja pariteta između argentinskog pezosa i američkog dolara, došlo je do zatvaranja velikog broja industrijskih objekata; industrijska proizvodnja više nije bila u mogućnosti da se održi pred masovnim uvozom jeftine robe (Ruggeri, 2014: 30). Kretanje ekonomskih pokazatelja pokazuje da je industrijski sektor u poređenju sa ostalim pri-

208 Zbog katastrofalnog stanja u zemlji (stopa inflacije 1989. godine dostigla je iznos od čak 4.900% uz negativnu stopu rasta BDP-a od -7,49%) Menem je preuzeo vlast nekoliko meseci ranije (Menem je odneo pobjedu na izborima na osnovu gotovo jednake podrške pismenih i nepismenih birača) (Lupu and Stokes, 2009: 76; INDEC).

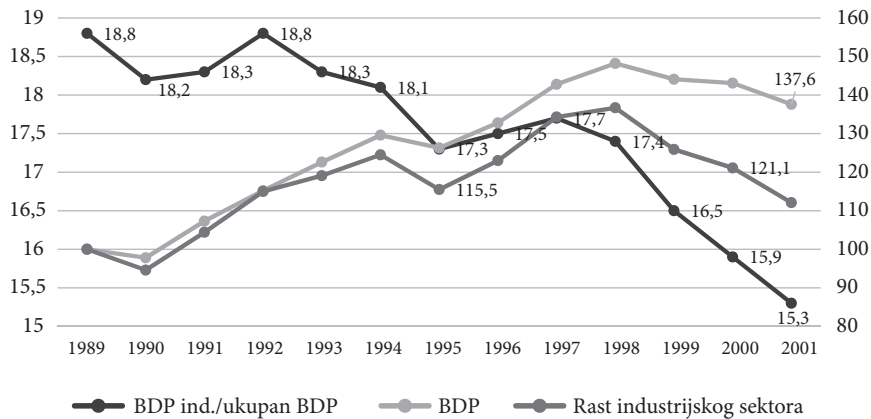
209 O procesu privatizacije u Argentini više u Azpiazu y Basualdo, 2004.

210 U periodu od 1991. do 1994. zabeležen je prosečan privredni rast od 7,9% godišnje (INDEC) <https://www.indec.gob.ar/indec/web/Nivel3-Tema-3-9>. U takvoj situaciji došlo je do porasta podrške građana ekonomskoj politici, koja je u Buenos Airesu porasla sa 16%, koliko je iznosila u martu 1991. godine, na 68% u decembru iste godine (Linc i Stepan, 1998: 235–236).

211 Inflacija je znatno smanjena, pa je tako 1993. godine iznosila samo 7,4% (INDEC).

vrednim sektorima zabeležio najveći pad: podaci o relativnom učešću industrijskog sektora u ukupnom bruto domaćem proizvodu u periodu od 1989. do 1998. godine pokazuju pad sa 18,8% na 17,4%, dok je ta stopa nekoliko godina kasnije bila svega 15,3% (Tabela 5) (opširnije u Azpiazu y Schorr, 2010: 149).²¹²

Grafikon 5. Kretanje osnovnih ekonomskih pokazatelja u Argentini, 1989–2001. (1989=100 i %)²¹³

Ekonomski oporavak u Argentini koji je započeo nakon 1990. godine nije dugo trajao. Tako je već 1995. godine ponovo zabeležen negativan ekonomski rast od $-2,84\%$. Ekonomski pokazatelji u narednom periodu ukazuju najpre na blagi oporavak privrede (stopa rasta BDP-a za 1996. i 1997. godinu iznosi $5,52\%$ i $8,11\%$, respektivno), da bi 1999. godine ponovo došlo do negativnog rasta ($-3,38\%$) (INDEC).

Uzroci ovako visoke ekonomske nestabilnosti mogu se tražiti u efektima finansijskih kriza, i to najpre krize u Meksiku (1994–1995) poznate kao „Tekila kriza” i Azijske krize koja je usledila nešto kasnije (1997–1999). Takođe, treba imati na umu i povećanje spoljnog duga,²¹⁴ kao i Zakon o konvertibilnosti, na osnovu koga Argentina nije mogla da sprovede

212 U ovom periodu privatizovane su vojne fabrike, dok su izdvajanja za vojsku značajno smanjena. Uz to, usledilo je i oslobađanje oficira. Istovremeno, odnosi sa Velikom Britanijom su poboljšani, iako su i dalje obe države polagale pravo na Malvinska ostrva. Takođe, za ovaj period se vezuje i nastanak MERCOSUR-a, političke i ekonomske organizacije zemalja Južne Amerike (Argentine, Brazila, Paragvaja i Urugvaja) (Kos-Stanišić, 2009: 150).

213 Izvor: Azpiazu y Schorr, 2010: 149.

214 Ukupan spoljni dug 1997. godine bio je čak 491 milijarda dolara, što je predstavljalo 130% BDP-a (Grafikon 2 u Prilogu).

devalvaciju valute (usled recesije Argentina nije uspela da otplati strane kredite, tako da su strani kreditori izgubili poverenje) (vid. više u Kos-Stanišić, 2009: 154–155). Već sam nagoveštaj krize doveo je do smanjenja investicija i početka „bekstva kapitala” iz zemlje (Harvi, 2012: 137–138).

Procesi ekonomske liberalizacije krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina imali su dalekosežne posledice na položaj radničke klase. „Hiperinflacijski proces iz 1989. godine, koji je označavao sve veću borbu između frakcija koncentrisanog kapitala, imao je učinak discipline i socijalnog terora koji se, prema nekim autorima, može uporediti sa državnim udarom (vojnom diktaturom, prim. I. P.)” (navedeno prema Basualdo, 2010a: 304). Neki autori su tvrdili da je reč o mehanizmu koji predstavlja „funkcionalni ekvivalent traumi vojne diktature” i koji na „demokratski način [...] utiče na prihvatanje najdrastičnijih mera neoliberalne politike” (Anderson, 2003, navedeno prema Basualdo, 2010a: 304). Kada je o položaju radničke klase reč, prethodno smo mogli da vidimo da je proces deindustrijalizacije (započet tokom vojne diktature!) tokom ovog perioda intenziviran, što je posledično dovelo do pogoršanja položaja industrijskog dela radničke klase. Posledice procesa ekonomskog restrukturiranja na položaj radničke klase, ali i na oblike njenog kolektivnog delanja, ispoljile su se na dvostruki način, i to ogromnim porastom nezaposlenosti i promenama načina/karaktera rada.

Na socijalno-ekonomskom planu devedesete godine prošlog veka bile su obeležene kontinuiranim povećanjem nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti, ali i masovnim osiromašenjem stanovništva, što je neposredno uticalo na oblikovanje kolektivnog delanja radničke klase, tako da su negativna ekonomska kretanja predstavljala „najveći faktor discipline i obehtrabrenja organizovanog otpora radničke klase u fabrikama” (Basualdo, 2010a: 308). Dok je stopa nezaposlenosti početkom devedesetih godina bila ispod 10% (1991. godine – 6%), 1996. godine došlo je do porasta stope na 17,3%, a 2001. godine na 18,3%. Istovremeno, stopa nedovoljne zaposlenosti (ili skrivene nezaposlenosti), koja je 1991. godine iznosila 7,9%, porasla je na 13,6% u 1996. godini i na 16,4% u 2001. godini (Azpiaz y Schorr, 2010: 187). Posledično, i materijalne nejednakosti su počele da se povećavaju; Gini koeficijent je 1991. godine bio 46,8, da bi sedam godina kasnije (1998) dostigao iznos od 50,7 (World Bank).²¹⁵

Nasuprot bitnoj razlici između vojne diktature i demokratskih vlada, neophodno je naglasiti i sličnosti između ova dva poretka, koja su se pre svega zasnivala na karakteristikama ekonomskog sistema. S tim u vezi,

215 Videti analizu raspodele ekonomskih nejednakosti u zemljama Latinske Amerike (i poređenje sa azijskim zemljama) koju nudi Branko Milanović (Milanović, 2012: 150–151).

moгуće je da se ukaže „na liniju kontinuiteta i produblјivanje nasleđa vojne diktature, odnosno na јedinstvo perioda od 1976. do 2001. godine u smislu smernica ekonomskog projekta i njegovog uticaja na radničku klasu” (Basualdo, 2010a: 310). Dok je period prve peronističke vlade bio obeležen trendom rasta raspodele dohotka i jačanjem sindikalnih struktura, tokom vojne diktature ovi trendovi su suštinski izmenjeni. U prilog tome jasno govori podatak da je u periodu vojne diktature usledio drastičan pad učešća zarada u ukupnom dohotku; zabeležen je pad sa 48% (1974) na čak 22% u 1982. godini (ovo je uјedno najviši zabeležen pad!). Iako je tokom narednih demokratskih vlada došlo do određenih poboljšanja u distribuciji dohotka, rasponi utvrđeni tokom vojne diktature nisu značajnije promenjeni; tako je u periodu hiperinflacije (1989) učešće zarada smanjeno na 24% (Basualdo, 2010a: 310–311).

Proces ekonomske transformacije uslovio je jačanje fragmentacije radničke klase, tako što se radnička klasa podelila na dve grupacije: zaposlene i nezaposlene. „U isto vreme ovaj dramatičan porast nezaposlenosti i siromaštva prouzrokovao je, u strukturalnom smislu, prelom u radničkoj klasi, uslovlјavajući oblikovanje onoga što se naziva ’industrijska rezervna armija’. Ovaj ’prelom’ klase nije uključivao samo podelu na dva različita sektora sa različitim problemima, identitetom i oblicima borbe već je [...] promovisao konfrontacijski odnos između zaposlenih i nezaposlenih, s obzirom na to da je sve veća masa nezaposlenih korišćena od strane ’kapitala’ za vršenje pritiska na zaposlene, što je umnogome uticalo na mogućnosti njihovog organizovanja i borbe” (Basualdo, 2010a: 308).

U tom kontekstu, očuvanje radnih mesta postalo je glavni zahtev delovanja sindikata, dok su zahtevi za povećanje visine zarada i poboljšanje uslova rada zauzeli marginalno, ako ne i nepostojeće mesto, što se jasno odrazilo na kretanje zarada tokom devedesetih godina; u odnosu na referentnu vrednost od 100 u 1991. godini, iznos zarada beleži pad sa vrednosti od 98,2 u 1996. godini na 93,4 u 2001. godini. S druge strane, ako se ima na umu da su radnici u industrijskom sektoru decenijama bili na čelu organizovanih oblika otpora, kritična situacija u industrijskom sektoru i sindikalnim strukturama po prvi put je ove radnike dovela u marginalnu poziciju, dok su najsnažnije oblike borbe i proteste organizovali zaposleni u državnom sektoru (Basualdo, 2010a: 309).²¹⁶

Procesi intenzivne ekonomske transformacije u Argentini uticali su na radničku klasu ne samo povećanjem nezaposlenosti već i *promenom karaktera rada*. U cilju racionalizacije proizvodnog procesa došlo je do uvođenja „novih metoda rada”, pre svega autsorsinga (*outsourcing*) određenih aktivnosti i usluga, što je podrazumevalo fleksibilizaciju radnih

216 O tržištu rada u Argentini videti Bertranou and Casanova, 2016.

odnosa, koja se manifestovala u vidu velike fluktuacije radnika, ali i jednostavnosti poslova. Uporedo sa promenama karaktera rada, menjao se i položaj ovog dela radničke klase, tako što su navedene promene „nagrizle” moć radnika i oslabile njihov položaj. Učinak fragmentacije bio je jasan. Uvođenjem racionalizacije proizvodnog procesa došlo je do novog oblika razdvajanja unutar radničke klase, i to između radnika u „glavnim” preduzećima, u kojima su radnici zadržali relativno visoke plate i bolje uslove rada, i radnika koji su obavljali poslove preko 'outsorsing firmi'. Prosečne zarade ovih radnika bile su znatno niže, dok su (isti) radni zadaci obavljani u znatno lošijim uslovima, uz nesigurne ugovorne odnose (Azpiazy y Schorr, 2010: 181–189; Basualdo, 2010a: 307).

Strukturalno uslovljena fragmentacija radničke klase bila je dopunjena i institucionalnim mehanizmima. Tako su pravnim instrumentima kao što su Nacionalni zakon o zapošljavanju, Zakon o bezbednosti na radu, Zakon o osnaživanju zapošljavanja itd. uspostavljene promene u oblicima radnih odnosa, u smislu fleksibilnijih radnih odnosa.²¹⁷ Zakonske promene su poslodavcima omogućavale zapošljavanje radnika na određeni vremenski period (uz probni rad od 3 do 6 meseci), zatim smanjenje troškova u slučaju prestanka radnog odnosa, smanjenje doprinosa za socijalno osiguranje itd. Dalje, pravila kolektivnog pregovaranja su promenjena, zabranjeno je povećanje plata koje nije bilo praćeno rastom produktivnosti (uvedene su takođe promene u zakonskim obavezama u slučaju nesreće na radu). Do primene novih modaliteta zapošljavanja u periodu ekonomske transformacije tokom devedesetih godina došlo je ne samo u privatnom već i u javnom sektoru, u kome su se uslovi rada takođe pogoršali.²¹⁸ Ono što je naročito ukazivalo na pogoršanje položaja radničke klase jeste smanjenje beneficija u oblasti zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Navedene izmene zakonskog okvira ne samo da su dovele do fleksibilizacije i prekarizacije uslova zapošljavanja već je uspostavljanje izuzetno nepovoljnih uslova zapošljavanja znatno otežalo prisustvo i delovanje predstavnika radnika u samim preduzećima (Basualdo, 2010a: 307–308).

Kao što smo upravo videli, ekonomska transformacija je značajan zamah dobila na tržištu radne snage, čime su se radnici, s obzirom na mogućnost zaštite kolektivnih interesa, segmentirali na nekoliko grupa: zaposlene (na neodređeno i određeno vreme), nedovoljno zaposlene, neformalno zaposlene i nezaposlene. Pitanje koje se ovde postavlja jeste u kojoj meri je delovanje sindikalnih organizacija u novim okolnostima

217 Detaljne izmene zakonske regulative o radu u periodu od 1991. do 2014. godine videti u Bertranou and Casanova, 2016.

218 U slučaju javnih usluga radnici su se suočili sa ograničenjima *prava na štrajk* (Basualdo, 2010a: 306).

predstavljalo način prevazilaženja tržišne dezintegracije, ali i strukturalne fragmentacije radničke klase. Kao što ćemo u nastavku rada videti, sindikalno organizovanje radničke klase u ovom periodu pojavilo se kao dodatni činilac klasne fragmentacije radničke klase.

Ono što je umnogome umanjilo delatne mogućnosti radničke klase jeste to što je Karlos Menem takoreći posegao za klasičnim korporativističkim repertoarom kontrolisanja radničke klase, tako što je priznao sindikalne organizacije. Bez obzira na neoliberalni zaokret ekonomske politike, tokom prve tri godine Menemove vlasti nije se dogodio nijedan štrajk. Na taj način „Menem je uspeo čak i ono što niko, čak ni Peron, pre njega nije – da uspostavi kontrolu i nad velikim sindikalnim fondovima socijalnog osiguranja” (Linc i Stepan, 1998: 235). Tokom devedesetih, najveća sindikalna organizacija CGT podržala je mere ekonomske neoliberalne politike (Vieta, 2010: 298; Clark *et al.*, 2012: 204), dok je zauzvrat ovaj sindikat dobio mnogobrojne privilegije (kontrola sredstava koja su namenjena socijalnoj zaštiti radnika, učestvovanje u procesima privatizacije državnih firmi, reformi penzionog i životnog osiguranja itd.) (Martí, 2006: 31). Ovo je ujedno značilo i simboličan poraz radničke klase s obzirom na to da je proces privatizacije državnih preduzeća „mogao da računa na podršku većeg dela birokratskog sindikalnog rukovodstva CGT-a koji je, nakon što se suprotstavio Alfonsinovoj vladi, podržao husticijalističku vladu Menema, koja je uvela neoliberalne reforme” (Basualdo, 2010a: 305).

Protivrečnosti se ovde ne završavaju. Bez obzira na neoliberalno skretanje Menemove ekonomske politike, pripadnici radničke klase još uvek su češće pružali podršku Peronističkoj stranci nego Radikalnoj stranci. Sposobnost Peronističke stranke da sačuva podršku radničke i niže klase može se objasniti strategijom povećanog klijentelizma, koja je između ostalog uključivala velikodušno finansiranje siromašnih, malih pokrajina koje su bile prekomerno zastupljene u nacionalnom zakonodavstvu (Lupu and Stokes, 2009: 76). Menemova sposobnost 'praktikovanja' demokratije i sprovođenja radikalnih ekonomskih reformi proizilazila je iz same Peronističke stranke, koja je imala bliske veze sa radnicima i siromašnim delovima društva, glavnim gubitnicima uvođenja neoliberalizma. Peronisti su uspeli da zadrže podršku većine pripadnika niže klase organizovanjem javnih kuhinja, ali i organizovanjem društvenih i kulturnih događaja (Kos-Stanišić, 2009: 150).

U isto vreme, kriza tradicionalnog modela sindikalnog organizovanja bila je praćena pojavom opozicionih sindikata, i to: Konfederacije argentinskih radnika (*Central de los Trabajadores Argentinos* – CTA) do čijeg formiranja je došlo početkom devedesetih tako što se 1991. godine peronistički sindikat socijal-hrišćanske orijentacije odvojio od CGT-a. Drugi

značajan opozicioni sindikat predstavljao je Radnički pokret Argentine (*El Movimiento de los Trabajadores Argentinos* – MTA) u čijem formiranju je učestvovao ortodokсни peronistički sindikat (Robles, 2009: 40; Basualdo, 2010a: 309). Sindikalna organizacija CTA nastojala je da pored zaposlenih radnika (koji su već bili predstavljeni u okviru osnovnog sindikata, CGT-a) u sindikate budu uključeni i nezaposleni, penzioneri i neformalno zaposleni, koji nisu bili zastupljeni u tradicionalnim sindikatima (Clark *et al.*, 2012: 204; Rebón y Saavedra, 2006: 24–25). Organizacijsko delovanje dva opoziciona sindikata (CTA i MTA) koji su se suprotstavili neoliberalnoj politici obuhvatalo je čitav niz protestnih aktivnosti (peticije, blokade puteva itd.) (Martí, 2006: 32).

Značajne promene unutar sindikalnog pokreta usledile su kada je na parlamentarnim izborima 1997. godine Menem poražen od strane koalicije Radikalne partije (UCR) i *Frente para un País Solidaria* (FREPASO), koja se suprotstavila Menemovom neoliberalnom programu (ova koalicija je imala podršku pripadnika srednje klase) (Lupu and Stokes, 2009: 77).²¹⁹ CGT se pridružio MTA i CTA u borbi protiv Menemove ekonomske politike. Takođe, tokom 1997. godine CGT je organizovala protest *Carpa Blanca Docente* ispred Nacionalnog kongresa – *La Carpa Blanca Docente* predstavljala je odbacivanje obrazovne politike i politike zapošljavanja Menemove vlade i pri tome je okupila veliki broj opozicionih političkih stranaka, pokreta za ljudska prava, studentskih i kulturnih organizacija itd. (Robles, 2009: 40).

Vidimo, dakle, da je organizovanje radničke klase u sindikate i dalje bilo praćeno protivrečnostima, što je predstavljalo rezultat ne samo odnosa sa državom već je bilo uslovljeno i strukturom i posebnim interesima radničke klase. Ono što smo takođe mogli da uočimo jeste da su se unutar sindikalnog pokreta ponovo razvile sopstvene protivrečnosti, pa su određeni (ključni!) sindikati umesto da su zastupali interese radničke klase postali sredstvo legitimacije samog sistema. Predstavljajući istovremeno činioce integracije i dezintegracije radničke klase, sindikalne organizacije su ostavile prostor za pojavu novih oblika kolektivnog delanja radničke klase. Ovde se pre svega misli na pojavu *pokreta nezaposlenih i oporavljena preduzeća*.

Pre nego što se pređe na predstavljanje navedenih oblika kolektivnog delanja, važno je da se ukaže da organizovani oblici borbe radničke klase

219 Prethodno smo mogli da vidimo da pripadnici nižih društvenih grupacija nisu napustili peroniste uprkos neoliberalnom skretanju ove stranke. Međutim, pripadnici srednje klase ostavili su bez podrške Radikalnu stranku, pruživši podršku peronistima. Na predsedničkim izborima 1995. godine, kada je Menem osvojio drugi mandat, birači srednje klase napustili su Radikalnu stranku, podržavši koaliciju pod nazivom *Frente para un País Solidaria* (FREPASO), koja se suprotstavila Menemovom neoliberalnom programu (Lupu and Stokes, 2009: 77).

(kao uostalom ni sama radnička klasa) nisu bili predmet posebnog interesovanja tokom ovog perioda (Basualdo, 2010b: 143). „Trebalo napomenuti da iako radničke borbe uglavnom nisu bile centralna tema tokom prethodnog perioda, one su praktično bile odsutne u historiografiji o periodu koji se proteže između osamdesetih i sadašnjosti, što je neposredno uticalo na mogućnost sveobuhvatne analize radničkog pokreta tokom ovog perioda” (Basualdo, 2010a: 305). S tim u vezi, ovde će biti prikazana kratka analiza radničkog pokreta u ovom periodu.

Na koji način su neoliberalne ekonomske reforme oblikovale delatne mogućnosti radničke klase u Argentini najbolje se može videti na primeru privatizacije naftne kompanije YPF, koja je imala ključnu ekonomsku ulogu u područjima u kojima su se nalazila njena postrojenja (*Tartagal i General Mosconi* u provinciji Salta na severu Argentine i *Cutral C6 – Plaza Huincul* u provinciji Neuken na zapadu Argentine).

Proces privatizacije YPF-a započeo je 1990. godine, otpuštanjem, ali i masovnim „dobrovoljnim odlaskom” velikog broja zaposlenih. Do 1991. godine u Tartagalu i Moskoniju bez posla je ostalo između 2.400 i 3.500 radnika, što je činilo 90% zaposlenih u ovim područjima (Benclowicz, 2006: 125).²²⁰ Privatizacija YPF-a odvijala se uz podršku jednog dela sindikalnog rukovodstva, koje je zauzvrat dobilo značajne povlastice u vidu udela u vlasništvu (Basualdo, 2010a: 306). Tako je sektorski sindikat SUPE (*Sindicato Único de Trabajadores Petroleros*) pružio otvorenu podršku procesu privatizacije, što je umnogome otežalo organizovanje radnika koji su se suprotstavili ovoj meri (Benclowicz, 2006: 125). Dakle, ovom procesu se suprotstavio radnički pokret „[...] koji se pobunio protiv svojih lidera osuđujući prenos imovine akumulirane od strane generacija Argentinaca u privatni kapital pod veoma neregularnim uslovima, uz pogodnosti 'za ove druge'” (Basualdo, 2010a: 306). Tokom ovog perioda došlo je do pojave novih oblika grupnog delanja, koji su bili uslovljeni čitavim nizom konjunkturnih činilaca. Na ovom mestu je značajno da se ukaže na nekoliko važnih protestnih akcija, među kojima se posebno izdvajaju protesti nezaposlenih.

Tokom 1991. godine na severu Argentine, u gradovima Tartagal i Mosconi došlo je do prvih masovnih okupljanja, koja su kulminirala organizovanjem jedne od prvih blokada puteva.²²¹ Iako se ovi oblici borbe nisu pokazali efikasnim načinom zaštite neposrednih interesa radni-

220 Koliki je značaj ova naftna kompanija imala na lokalne sredine u kojima je poslovala najbolje pokazuju zvanični podaci da je otvaranje jednog radnog mesta bilo praćeno generisanjem trinaest indirektnih radnih pozicija (Benclowicz, 2006: 125).

221 Detaljnu analizu pokreta radnika u ovom delu Argentine protiv privatizacije YPF-a 1991. godine videti u Benclowicz, 2010.

ka (privatizacija je sprovedena uz otpuštanje velikog broja zaposlenih), njihov domašaj je bio značajan. Godine 1996. formirana je unija nezaposlenih radnika, UTD (*Unión General de Trabajadores Desocupados*) u Moskoniju, koja je predstavljala zastupnika *piketerosa* u ovom regionu (Benclowicz, 2006: 128–129).²²² Kao što je prethodno prikazano, posledice neoliberalizma su naročito postale vidljive sredinom devedesetih, kada je došlo do pogoršanja ekonomske i socijalne situacije. U okolnostima opadanja društvenog proizvoda i ubrzanog osiromašenja stanovništva počeo se razbuktavati novi ciklus protesta širom zemlje, čiji je cilj bio da se ukaže na negativne posledice privatizacije. Među najvažnijim protestima ističu se protesti nezaposlenih tokom 1996. i 1997. godine u gradovima Kutral Ko (Cutral C6) i Plaza Huincul (Plaza Huincul) (u provinciji Neuken).²²³ Ubrzo su se protesti nezaposlenih pojavili i u drugim delovima zemlje; protesti, uz blokadu puteva, tokom 1997. i 1998. godine ponovo su organizovani na severu zemlje, u Tartagalu i Moskoniju (Basualdo, 2010a: 306; Benclowicz, 2006: 130; Robles, 2009: 40; Retamozo, 2011: 7).²²⁴ Tako su usled „masovne nezaposlenosti i nemogućnosti tradicionalnih sindikata da pruže organizacioni i politički odgovor, prostori otpora postali raznoliki i organizovani u tim 'prenatrpanim četvrtima', stvarajući jedan od najinovativnijih političkih subjekata, 'Pokret nezaposlenih radnika'. Pokret nezaposlenih radnika ili 'pikuetero pokret', kako je najčešće nazivan, kao odgovor na neoliberalni kontekst, predstavlja društveni pokret koji je među kolektivnim iskustvima koja su se pojavila devedesetih godina privukao najviše pažnje zbog svoje originalnosti, vidljivosti i obima (Retamozo, 2011: 7).

Od posebnog je značaja još jedan oblik kolektivnog delovanja radničke klase. Reč je o procesu zauzimanja preduzeća od strane radnika (*Empresas recuperadas por sus trabajadores*, u daljem tekstu: ERT). Iako ova preduzeća nisu imala ogroman uticaj u pogledu obima proizvodnje i zapošljavanja radnika, kao što ćemo dalje videti, ona su imala veliku ulogu u rešavanju problema nezaposlenosti jednog dela radnika koji su zbog zatvaranja preduzeća ostali bez posla. Uz to, pojava ovih preduzeća otvorila

222 *Piquete* označava blokade. Naziv 'pikueteros' odnosio se na proteste stanovnika koji su blokirali puteve sredinom devedesetih godina u provincijama Neuken (1996–1997) i Salta (1997–1998) (Retamozo, 2011: 7). Ove akcije, koje se u literaturi nazivaju *puebladas*, predstavljaju „jednu od pritoka” pokreta nezaposlenih radnika, koji su posebno bili prisutni u oblastima koje su devastirane politikom deindustrijalizacije (*Ibid.*).

223 Ovi protesti su bili poznati kao *Las puebladas de Cutral C6 y Plaza Huincul*.

224 Među pokretima nezaposlenih posebno se istakla grupa *Frente Tierra y Vivienda* (FTV–CTA), ali i druge u kojima je bila dominantna radikalna levica (vid. i Retamozo, 2011: 8). Opširnije o pokretima piketerosa u Oviedo, 2001.

je debatu o dometima, ograničenjima i implikacijama radničkog samoupravljanja u okvirima kapitalističkog društva (Basualdo, 2010a: 311).

Oporavljena preduzeća koja su se pojavila tokom devedesetih, a koja su uspela da opstanu do danas su *Grafica Campichuelo*, metalurško preduzeće *Quilmes Adobar*, kao i hladnjača *Yaguane*, koja je jedno od najvećih oporavljenih preduzeća (ova hladnjača zapošljava oko 600 radnika). Takođe, tokom ovog perioda radnici kooperative *IMPA* ponovo su preuzeli kontrolu nad kooperativom boreći se da povrate proces proizvodnje. Početkom 2000-ih pojavljuje se preduzeće *GIP METAL*, trenutno *Union i Fuerza*, koje zapošljava približno stotinak radnika. Najzad, tokom čitave prve decenije XXI veka beležio se konstantan porast broja ERT-ova, među kojima su najpoznatije *Brukman*, *Zanon*, *Chilavert*, *Zanello*. Osim fabrika u strogom smislu reči, mogu se naći i primeri iz sektora usluga, poput klinike *Junin* iz Kordobe i hotela *Bauen* iz Buenos Ajresa (Ruggeri, 2014: 57–58). S obzirom na to da je u jednom broju spomenutih oporavljenih preduzeća (*Bauen*, *Junin*, *Zanon* i *Chilavert*) obavljeno empirijsko istraživanje, na ovom mestu se nećemo baviti analizom pojedinačnih slučajeva. Centralni deo rada koji se bazira na empirijskoj analizi oporavljenih preduzeća biće predstavljen u sledećem delu. „Iako slučajevi preuzimanja preduzeća od strane radnika u periodu od 1950. do 2000. nisu bili izazvani katastrofalnom ekonomskom krizom, koja je bila praćena masovnim bankrotom, a osnovni cilj nije bio obnavljanje proizvodnje i očuvanje zaposlenosti, već pre svega poboljšanje uslova rada, važno je imati na umu kontinuitet ovakvog oblika radničkog bunta i organizovane akcije. Ovakva putanja razvoja radničkog pokreta omogućila je relativno brzu reakciju radnika u poslednjoj velikoj finansijskoj krizi i spreman model samoorganizovanja koji je u velikom broju slučajeva omogućio efikasno obnavljanje radnog procesa” (Cvejić, Petrović, 2014: 251).

Ukratko, celokupna prethodna analiza upućuje na sledeći zaključak. Strukturalno i institucionalno fragmentisani, ali i podvrgnuti tržišnoj dezintegraciji, pripadnici radničke klase suočili su se sa novim izazovima u vidu pronalaska mehanizama pomoću kojih bi zaštitili kolektivne interese svoje klase, ali i poboljšali ukupan društveni položaj njenih pripadnika. Umesto oblika kolektivnog delanja u samim preduzećima, odnosno pružanja organizovanog otpora na radnim mestima, neoliberalni zaokret u ekonomiji dovodi do njihovog izmeštanja, pa se glavni oblici kolektivnog delanja u ovom periodu odvijaju izvan preduzeća. Iako je delatni potencijal onog dela radničke klase koji je postao nezaposlen znatno oslabljen, u smislu nepostojanja mehanizama za zaštitu kolektivnih interesa (poput štrajkova i sindikata), mogli smo da vidimo da je ovaj nedostatak ubrzo nadomešten novim oblicima grupnog delanja; pokretima nezaposlenih i

oporavljenim preduzećima. Dakle, ovoga puta na redu su bili nezaposleni, koji su spremno odgovorili na izazove neoliberalnog kapitalizma!

4.4.7. Radnička klasa i kiršnerizam

Na predsedničkim izborima 1999. godine pobjedu je odneo kandidat Alijansa Fernando de la Rúa (Fernando de la Rúa) (UCR), dok je za potpredsednika izabran Karlos Alvarez (Carlos Álvarez) (FREPASO).²²⁵ Iako je Alijansa u prvi plan isticala rešavanje negativnih posledica neoliberalizma, ekonomski problemi nisu rešeni: 2001. godine zabeležena je negativna stopa rasta od 4,4%, dok je stopa nezaposlenosti bila 18,3% (INDEC; Azpiazu y Schorr, 2010: 187). „Argentinski bankarski sistem 2001. godine je izgubio više od 17% svojih depozita (14,5 milijardi dolara) [...] a MMF je odbio da odobri hitan zajam sa obrazloženjem da Argentina nije uspeła da uspostavi budžetsku ravnotežu” (Harvi, 2012: 138).²²⁶ Kako bi se sprečio finansijski kolaps zemlje krajem 2001. godine, ministar ekonomije Domingo Cavallo (Domingo Cavallo) doneo je odluku o zamrzavanju bankovnih računa, što je najviše pogodilo pripadnike srednje klase (podizanje novca je ograničeno na 250 dolara nedeljno) (Harvi, 2012: 138). U decembru 2001. godine, zbog nepridržavanja politike nultog deficita, MMF je suspendovao kredite u iznosu od 1,3 milijarde dolara, nakon čega je državu zahvatio talas štrajkova. Usledilo je proglašavanje vanrednog stanja, a 20. decembra De la Rúa je podneo ostavku. Međutim, i pored toga, građani su organizovanjem masovnih protesta uz krilaticu „Neka svi odu” (*Que se vayan todos*) tražili ostavku svih članova Kongresa i Vrhovnog suda (Kos-Stanišić, 2009: 155).

Sa stanovišta kolektivnog delanja radničke klase, masovni protesti krajem 2001. godine ukazuju upravo na slabost tradicionalnih oblika organizovanja radnika. „U tom smislu, moguće je razumeti kako je decembarska pobuna označila kraj neoliberalne hegemonije [...] Nesumnjivo, organizacioni rezultat decembarskih dana bile su mnogobrojne 'skupštine' građana koje su formirane pod sloganom *Neka svi odu* (Retamozo, 2011:

225 Brojne afere, među kojima se posebno ističe pokušaj potplaćivanja nekoliko peronističkih senatora kako bi glasali za reformu tržišta rada, imale su negativne posledice na Alijansu. Krajem 2000. godine, potpredsednik Alvarez je dao ostavku, čime je došlo do raspada vladajuće koalicije (Alijansa je i dalje formalno postojala, ali je FREPASO nestao sa političke scene). Ekonomska i politička nestabilnost bili su glavni razlozi zbog kojih su izborna apstinencija i nevažeci glasovi odneli prevagu na kongresnim izborima 2001. godine. Na ovim izborima Alijansa je dobila samo 23% glasova, dok su peronisti sa 37% glasova uspeali da dobiju kontrolu nad Kongresom (Kos-Stanišić, 2009: 154–155).

226 Samo 30. novembra izgubljene su čak dve milijarde dolara (Harvi, 2012: 138).

11). Odnosno, „kritična situacija radničke klase, gubitak efikasnosti i reprezentativnosti sindikalnih struktura i proces uklanjanja predstavnika radnika na radnim mestima jasno su se manifestovali u oblicima koje je društveni pokret preuzeo tokom krize koja je izbila 19. i 20. decembra 2001. godine, u kojoj su se organizacioni oblici borbe značajno razlikovali od tradicionalnih oblika borbe radničke klase u prethodnim istorijskim periodima. *Los cacerolazos, las asambleas barriales y los piquetes*,²²⁷ s jedne strane su izražavali plodnost i kreativnost pokušaja obnove međusobne povezanosti i potragu za protestnim oblicima [...]. Međutim, u isto vreme, ovi pokreti su vrlo jasno ilustrovali posledice strukturalne transformacije tokom prethodne tri decenije, koja je prouzrokovala duboku fragmentaciju radničke klase, nestanak sukoba na radnom mestu, eroziju identiteta radnika kao ujedinjujućeg faktora i osu organizacije i borbe, i zaborav i uklanjanje centralnog značaja konflikta između kapitala i rada [...]” (Bassualdo, 2010a: 311).

Vratimo se ekonomskim i političkim kretanjima tokom ovog perioda. Nakon 2001. godine, ekonomska kriza je dobila dramatične razmere. Dogovorom radikala, peronista i frakcije FREPASO-a za predsednika je izabran Eduardo Duhalde (Eduardo Duhalde), koji se našao u veoma teškoj situaciji. MMF je odobravanje finansijske pomoći uslovio velikim smanjenjem troškova i otpuštanjem gotovo pola miliona zaposlenih iz državnog sektora (Kos-Stanišić, 2009: 155). Početkom januara 2002. godine, vlada Eduarda Duhaldea donela je odluku o prelasku na fluktuirajući devizni kurs; argentinska valuta pesos je narednih meseci naglo izgubila vrednost, što je dovelo do ubrzanog rasta inflacije. Takođe, jedna od odluka bila je i zamrzavanje svih štednih računa iznad 3.000 dolara, čime je štednja redukovana na oko trećinu njene prvobitne vrednosti. Na taj način je „16 milijardi dolara u kupovnoj moći preneto sa štediša na banke, a preko njih u ruke političko-ekonomske elite” (Harvi, 2012: 139). Posledice su bile dramatične i dalekosežne. U toku 2002. godine, Argentina je zabeležila strmoglavi pad društvenog proizvoda (-10,9%), nezaposlenost je na kraju godine iznosila 21,5%, iako je samo dve godine ranije bila 15%. Posledično, rizik od siromaštva je znatno porastao – više od 50% stanovništva živelo je ispod zvanične linije siromaštva, dok je gotovo jedna četvrtina živela u uslovima ekstremnog siromaštva (INDEC). Kako ističu Veltmejer (Veltmeyer) i Petras, čitava ova epizoda ukazuje na „novi imperijalizam: pustošenje ekonomije, nagomilavanje ogromnih nejednakosti, privredna stagnacija praćena dubokom i upornom depresijom i masovnim osiromašenjem stanovništva

227 Protesti praćeni udaranjem u metalno posuđe (špan. *cacerolazo* – šerpe/posuđe), okupljanja/sastanci u susedstvu (*las asambleas barriales*) i pokreti nezaposlenih (*los piquetes*).

kao posledica najveće koncentracije bogatstva u argentinskoj istoriji” (prema Harvi, 2012: 140).

Nakon dramatične ekonomske krize ponovo su usledile promene na političkoj sceni. Na izborima u aprilu 2003. godine, najveći broj glasova dobili su kandidati dve frakcije Peronističke stranke, bivši predsednik Karlos Menem i guverner provincije Santa Krus Nestor Kiršner (Néstor Kirchner) ispred levičarsko-peronističke stranke *Front za pobeđu* (FPV), da bi u drugom krugu izbora Kiršner odneo ubedljivu pobeđu (Kos-Stanišić, 2009: 156).²²⁸

U pogledu karakteristika ekonomske politike, ono što je usledilo po dolasku Kiršnera na vlast jeste restrukturiranje dugova i otkazivanje plaćanja dugova MMF-u. Na kraju Kiršnerovog mandata (2007), zahvaljujući poljoprivrednom izvoznom bumu (ali i oporavku industrijske proizvodnje i građevinarstva), rast BDP-a je iznosio 8%, što je uslovalo poboljšanje životnog standarda i pad nezaposlenosti (sa 20%, koliko je iznosila 2002. godine, na 9%), dok je stopa siromaštva zabeležila pad sa 50% na 27% (INDEC). Istovremeno, došlo je do značajnog pada ranjive zaposlenosti. Prema podacima Međunarodne organizacije rada, udeo ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti 2002. godine iznosio je 24,5%, da bi pet godina kasnije (2007) učešće ranjive zaposlenosti zabeležilo pad na 19,17% (ILO).²²⁹ Međutim, stope siromaštva i nejednakosti 2007. godine i dalje su bile visoke.²³⁰

Iako je ekonomski oporavak zemlje uticao na poboljšanje položaja radničke klase (realne zarade su 2007. godine dostigle nivo iz 2001. godine) (Basualdo, 2010a: 313), radnička klasa se i dalje nalazila pod udarom ekonomske krize. Dakle, kada je o položaju radničke klase reč, ono što posebno karakteriše ovaj period jeste rast neformalne zaposlenosti, naročito u industrijskom sektoru, što je dovelo do pojave novog oblika diferencijacije unutar radničke klase, koji je ovoga puta bio zasnovan na podeli između formalno i neformalno zaposlenih. Na osnovu prikazanih podataka (Tabela 29) može se videti da se od 1995. godine beleži rast učešća neformalno zaposlenih u industrijskom sektoru, s tim da je ovaj proces naročito

228 Analizirajući pojavu kiršnerizma, Svamp navodi da je kiršnerizam nastao u vreme trostrukih promena, i to: na lokalnom nivou, 2001–2002. državu je zahvatio talas protesta, zatim, na regionalnom nivou dovodi se u pitanje ispravnost preporuka Vašingtonskog konsenzusa, dok je na globalnom nivou započeo novi ekonomski ciklus buma cena primarnih proizvoda (Svamp, 2013: 14, navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 44–45).

229 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS?locations=AR> pristupljeno 6. oktobra 2019.

230 Gini koeficijent je 2007. godine bio 46,3 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.POV.GINI?locations=AR>, pristupljeno 8. oktobra 2018.

ubrzan posle 2001. godine. Porast udela neformalno zaposlenih radnika doveo je do produbljivanja heterogenosti materijalnog položaja radničke klase, čime je ova grupacija u strukturalnom smislu ponovo predstavljala izrazito nehomogenu grupu. Prema podacima Ankete o domaćinstvima koju sprovodi INDEC (*Encuesta Permanente de Hogares – EPH*),²³¹ prosečna nominalna zarada neformalno zaposlenih radnika u industrijskom sektoru 2006. godine bila je 556 pezosa, dok je prosečna zarada radnika koji su bili formalno zaposleni iznosila 1.312 pezosa (prag rizika od siromaštva za četvoročlano domaćinstvo s dvoje odraslih i dvoje dece starosti do 9 godina iznosila je 906 pezosa) (Azpiazu y Schorr, 2010: 266–267). Posledično, proces fragmentacije radničke klase nastavio je da se produbljuje. „U tom smislu, 'dinamizam' koji se u postkonvertibilnoj fazi ispoljavao u vidu zapošljavanja 'na crno' u industrijskom sektoru, posebno u prvim godinama, proizveo je novi jaz u strukturi radničke klase, koji je dodat već postojećim, povećavši njenu segmentaciju” (Azpiazu y Schorr, 2010: 267). Pogoršani uslovi života radničke klase, koji u slučaju određenih grupacija (nezaposlenih i neformalno zaposlenih) gotovo da nisu prelazili egzistencijalni minimum, delovali su dezintegracijski na radničku klasu.

Tabela 29. Kretanje zaposlenosti u industrijskom sektoru, prema radnom statusu, 1995–2006. (u %)

	1995.	1998.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Vlasnici	6,5	6,6	6,6	5,4	5,3	4,8	5,3	4,5
Samozaposleni	13,7	13,3	17,6	21,3	18,3	20,2	16,5	17,4
Ostali	13,4	13,0	17,2	20,0	17,7	18,5	14,4	16,3
Stručnjaci	0,3	0,4	0,5	1,2	0,6	1,7	2,1	1,1
Zaposleni	79,8	80,0	75,8	73,3	76,4	75,0	78,1	78,1
Neformalno	23,1	27,3	26,5	28,3	31,8	31,0	31,4	30,2
Formalno	56,7	52,7	49,4	45,0	44,6	43,9	46,7	48,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Azpiazu y Schorr, 2010: 266.

Posledice dramatične ekonomske krize u vidu ogromnog porasta nezaposlenosti u 2002. godini uz pad realnih zarada (do 30%), koje su neki autori okarakterisali kao 'socijalni pokolj', dovele su do uvođenja hitnih socijalnih mera, bez presedana u skorijoj istoriji Argentine (Basualdo,

231 Podaci se odnose na populaciju u urbanim područjima.

2010a: 311).²³² Tako su Kiršnerov period obeležile značajne promene u politikama zapošljavanja, sistemu socijalne zaštite, obrazovnom, penzionom i zdravstvenom sistemu.²³³

Među mnogobrojnim merama socijalne politike posebno mesto pripada programu namenjenom nezaposlenima *El Plan Jefes y Jefas de Hogar Desocupados* (PJyJHD). Uvođenje ovog programa 2002. godine predstavlja prekretnicu na polju socijalne politike. Do 2003. godine ovim programom bilo je obuhvaćeno skoro dva miliona korisnika, među kojima su većinu činile samohrane majke sa nižim stepenom obrazovanja. Sa postepenim oporavkom ekonomije mnogi od korisnika programa, posebno muškarci, ali i korisnici sa prethodnim radnim iskustvom na formalnom tržištu rada, uspeali su da pronađu formalno zaposlenje (od 2003. do 2009. gotovo 670.000 korisnika je pronašlo formalan posao). Reforme politike zapošljavanja takođe su obeležile ovaj period. Krajem 2003. godine, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog osiguranja donelo je brojne mere u cilju promovisanja zapošljavanja, sa posebnim fokusom na nezaposlene radnike i zaposlene u neformalnoj ekonomiji. Ovde se posebno izdvaja sveobuhvatni program zapošljavanja 'Više i bolje', kao i formiranje brojnih mreža podrške poput Mreže službi za zapošljavanje i Mreže kontinuiranog usavršavanja. Počev od 2005. godine, u kontekstu poboljšanja situacije na tržištu rada, program PJyJHD je transformisan, tako što su korisnici koji nisu uspeali da pronađu formalan posao bili uključeni u 'Porodični plan', ili program 'Osposobljavanje i osiguravanje zapošljavanja' (Bertranou and Casanova, 2016: 40–41). Kao što možemo da vidimo, u prvoj deceniji XXI veka Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog osiguranja ponovo je postalo glavni akter u kreiranju i primeni politike zapošljavanja.²³⁴

Prethodno opisani programi, u vidu promovisanja formalne zaposlenosti, ali i radničkog zadrugarstva, predstavljali su pokušaj da se odgovori

232 Na osnovu odbacivanja neoliberalne politike koju su sprovodili Menem i De la Rúa (Fernando de la Rúa), protivljenja sklapanju sporazuma o stvaranju Slobodne trgovačke zone Amerike, ali i brojnih socijalnih programa, može se reći da je *kiršnerizam* pripadao levoj političkoj opciji. Međutim, Kiršner je veoma često bio na meti optužbi zbog koncentracije moći i preterane upotrebe dekreta i okretanja populizmu. Došlo je i do promene spoljne politike, pa je tako savezništvo sa SAD zamenjeno bliskom saradnjom sa članicama MERCOSUR-a, kao i ostalim državama Latinske Amerike (Kiršner je uspostavio veoma dobre odnose sa levim latinoameričkim vladama Venecuele, Ekvadora, Kube, Bolivije i Brazila) (Kos-Stanišić, 2014: 44).

233 Više o reformama u oblasti socijalne politike i pojedinačnim programima socijalne pomoći videti u Bertranou and Casanova, 2016: 39–44, kao i Retamozo, 2011.

234 Uvođenje mnogobrojnih programa u oblasti socijalne politike bilo je podstaknuto značajnim ekonomskim rastom od 2003. do 2008. godine (Retamozo, 2011: 14), pa se, s tim u vezi, može navesti da su pad nezaposlenosti i siromaštva u ovom periodu umnogome ostvareni zahvaljujući ekonomskom rastu, a ne razvijenim socijalnim programima.

na zahteve pokreta nezaposlenih. Kao što ćemo videti u sledećem poglavlju, ovde su posebno mesto zauzimali i dogovori sa oporavljenim preduzećima. Na zahtev Pokreta oporavljenih preduzeća, 2002. godine modifikovan je član 190 Zakona o stečaju (*Ley de Concursos y Quiebra*) kako bi se radnicima oporavljenih preduzeća omogućio kontinuitet radne aktivnosti, dok je 2004. godine Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog osiguranja pokrenulo Program samoupravnog rada i potpisalo sporazume s nekoliko oporavljenih preduzeća (Retamozo, 2011: 14).²³⁵

Drugi važan aspekt promena socijalne politike predstavljaju reforme institucija tržišta rada, posebno minimalne zarade i kolektivnog pregovaranja.²³⁶ Tako su nakon dugog perioda stagnacije, institucije kolektivnog pregovaranja i minimalne zarade tokom 2004. godine ponovo 'oživele'. Dok se broj kolektivnih ugovora koji su potpisani tokom devedesetih godina na godišnjem nivou kretao oko 200, nakon 2004. godine taj broj je počeo značajno da raste, dostigavši broj od preko 2.000 u 2010. godini (samo tokom 2004. godine broj potpisanih ugovora bio je 20% veći u odnosu na broj ugovora u 2003. godini) (Bertranou and Casanova, 2016: 47; Basualdo, 2010a: 313).²³⁷

Međutim, ovde je važno ukazati na određene protivrečnosti, kada je o položaju radničke klase reč. Najpre, kao što je prethodno rečeno, oporavak zarada, koji je bio podstaknut kolektivnim pregovaranjem, dogodio se u periodu povećane produktivnosti. Međutim, kada se posmatra raspodela nacionalnog dohotka, može se videti da je učešće zarada u tom periodu doživelo novi pad, i to sa 31%, koliko je iznosilo 2001. godine na 28% u 2007. godini. Dakle, uprkos ekonomskom oporavku, zabeleženo je smanjenje učešća zarada u BDP-u, i to od 11% u odnosu na 2001. godinu. Kako bi se u kontekstu rasta zaposlenosti i industrijske proizvodnje objasnili uzroci pada učešća zarada u BDP-u neophodno je imati na umu podatke koji se odnose na sindikalnu organizovanost radničke klase i organizovanost radnika na radnom mestu. Na osnovu podataka Ministarstva rada, stopa sindikalnog učešća radnika koji su privatno registrovani 2005. godine dostigla je 37,2%, dok u 87,6% od ukupnog broja radnih mesta nije bilo nijednog delegata radnika. Iako su ovi podaci, u poređenju sa prethodnim istorijskim periodima, već sami po sebi zabrinjavajući, situacija je mnogo ozbiljnija ako se ima na umu da su procene stepena sindikalne

235 I tokom ovog perioda postojao je niz društvenih pokreta koji su se suprotstavili kiršnerizmu. Među njima se ponovo ističu pokreti nezaposlenih, ali i pokreti za studentska i ljudska prava (Retamozo, 2011: 14).

236 Godine 2004. donet je novi Zakon o radu (br. 25877).

237 U periodu od 2004. do 2013. godine, broj lica koja su bila obuhvaćena sporazumima koje je odobrilo Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog osiguranja porastao je za 250% (Bertranou and Casanova, 2016: 47).

organizovanosti ukupnog broja zaposlenih daleko manje i da se kreću između 20 i 25%. Činjenica da su radnici 2005. godine imali direktne predstavnike na samo 12,4% radnih mesta jasno ilustruje granice delatnog potencijala radničke klase nakon 2000. godine. Istovremeno, ovi podaci su ključni za razumevanje kontinuiranog pada učešća zarada u ukupnom dohotku, i to ne samo u periodu koji je karakterisala snažna deindustrijalizacija, od sredine sedamdesetih do 2001. godine, već i tokom industrijskog oporavka koji je usledio nakon 2002. godine (Basualdo, 2010a: 314–315).

Ukratko, ako se sažme prethodna analiza, pokazuje se da je ekspanzija radničkih delegata i internih komisija između četrdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka predstavljala jedno od najvažnijih dostignuća radničke klase u Argentini, da bi od sredine sedamdesetih došlo do njihovog naglog pada. S tim u vezi, jedan od glavnih izazova za radnički klasu nakon 2000. godine predstavljao je oporavak ovog procesa i povećanje broja delegata i internih komisija, odnosno obnova sindikalne strukture koja bi mogla da garantuje zastupanje interesa radnika protiv kapitala (*Ibid.*: 315).

Iako je tokom celog mandata imao veliku podršku glasača (60–70%), Nestor Kiršner se nije kandidovao na sledećim predsedničkim izborima 2007. godine, čime je omogućio pobjedu svojoj supruzi, senatorki Kristini Fernandez de Kiršner (Cristina Fernández de Kirchner). Ono što je doprinelo pobjedi Kristine Kiršner nije samo podrška Nestora Kiršnera već i veoma snažna Peronistička stranka koja je imala stabilno glasačko telo, ali i slaba i razjedinjena opozicija (stanje je bilo posebno loše unutar stranke UCR-a koja se nakon De la Ruine vladavine počela takoreći raspadati). Kristina Kiršner je najpre nastavila s politikom svoga supruga, koji je još uvek učestvovao u oblikovanju politike, zbog čega su ih nazivali „predsednički brak” (Kos-Stanišić, 2014: 46).

Na političku poziciju Kristine Kiršner uticalo je i to što je povoljni devizni kurs doveo do izvoza industrijskih proizvoda, potom subvencionisanje dela troškova hrane, energije i prevoza, čime je tradicionalna peronistička koalicija industrijalaca i radnika ponovo stupila na scenu. Uključivanjem radnika neformalnog sektora i nezaposlenih u penzioni sistem, te dodeljivanjem prava na dečji dodatak, politika Kristine Kiršner dobila je podršku siromašnih. S druge strane, glasove srednje klase doneo joj je ekonomski rast, dok je levo orijentisanu srednju klasu pridobila legalizovanjem istopolnih brakova, čime je Argentina postala prva država u Latinskoj Americi koja je to učinila. U oktobru 2011. godine, kao predsednički kandidat koalicije *Frente para la Victoria* Kristina Kiršner je u prvom krugu glasanja dobila rekordnih 54,11% glasova, nešto manje nego što je

nekada dobio osnivač stranke Peron (Kos-Stanišić, 2014: 47).²³⁸ Ipak, period Kristine Kiršner bio je obeležen određenim sukobima, među kojima se posebno ističe sukob sa zadrugama poljoprivrednih proizvođača, koji je bio podstaknut novim sistemom oporezivanja (*retenciones*) izvoza četiri najvažnija poljoprivredna proizvoda i njihovih derivata – soje, suncokreta, kukuruza i pšenice. Oštećeni novim sistemom oporezivanja, poljoprivredni proizvođači su uz podršku četiri organizacije (*Sociedad Rural Argentina, Confederaciones Rurales Argentinas, CONINAGRO* i *Federación Agraria Argentina*) duže od četiri meseca protestovali na ulicama Provincije La Pampa, što je ostavilo značajne posledice na unutrašnju i spoljnu trgovinu (Cavalo i Murillo, 2012: 154, navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 46).²³⁹

Godine 2012. Kongres je doneo odluku o nacionalizaciji 51% naftne kompanije YPF, najveće argentinske naftne kompanije koja je bila u vlasništvu španske naftne kompanije Repsol. Nacionalizacija je u Argentini dočekana s oduševljenjem, ali ne i u Evropskoj uniji, koja je ukazala na mogućnost zamrzavanja odnosa sa Argentinom. Tokom drugog mandata Kristine Kiršner došlo je do jačanja protekcionističke politike (jačanje devizne kontrole i ograničenje uvoza), što je uslovalo znatan pad uvoza, smanjenje domaće potrošnje, kao i nestašicu određenih proizvoda (Kos-Stanišić, 2014: 47). Uz to, posledice svetske ekonomske krize iz 2008. godine dovele su do značajnog pada ukupnog društvenog proizvoda, porasta nezaposlenosti i siromaštva, uvećanja javnih dugova itd. Tako je 2009. godine prvi put nakon skoro decenije ekonomskog oporavka zabeležen ekonomski pad od -5,9%. Kretanje stope rasta BDP-a u narednom periodu ukazuje najpre na oporavak ekonomije (stope realnog rasta BDP-a za 2010. i 2011. godinu iznose 10,1% i 6%, respektivno), da bi 2014. godine ponovo bila zabeležena negativna stopa rasta od -2,5% (na nepovoljnu ekonomsku situaciju ukazuje i stopa inflacije koja je u 2014. godini dostigla čak 40%) (INDEC).

Usled nezadovoljstva ekonomskom situacijom i vladinom politikom usledili su protesti. Kristina Kiršner se ponovo kandidovala, međutim nije dobila širu podršku stanovništva, kao ni podršku opozicionih stranaka, pa čak ni određenih delova Peronističke stranke. Tako je 2015. godine na vlast došao Maurisio Makri (Mauricio Macri) ispred političke stranke *Propuesta Republicana* (PRO). Dolazak na vlast Maurisija Makrija označio je promenu ekonomske politike, odnosno ponovni zaokret ka neoliberalnoj ekonomskoj politici i nove izazove za radničku klasu.

238 Ovi izbori su ujedno pokazali trajnost i ideološku fleksibilnost peronizma, kao i sposobnost kiršnerizma. Cavalo i Muriljo (2012) podsećaju na to da je još Gibson opisao peronizam kao dvoglavu zver – stranku s progresivnom urbanom i konzervativnom ruralnom bazom (navedeno prema Kos-Stanišić, 2014: 47).

239 Više u Varesi, 2014.

4.5. Analiza činilaca konstituisanja i održivosti ERT-ova u Argentini

4.5.1. Određenje pojma *empresas recuperadas por sus trabajadores* (ERT)

Pojam *empresas recuperadas por sus trabajadores* (ERT), odnosno oporavljena preduzeća od strane radnika, nije postojao u Argentini, niti u bilo kojoj drugoj zemlji pre 2001. godine. Nastanak ovog pojma vezuje se za ekonomsku krizu 2001. godine (Ruggeri, 2014: 16). U pogledu definisanja ovog pojma, ERT se određuje „kao socio-ekonomski proces koji podrazumeva prisustvo prethodne firme koja je funkcionisala u obliku tradicionalnog kapitalističkog preduzeća, uključujući u pojedinim slučajevima i legalne oblike kooperativa (kao što su fabrike CITA i IMPA – prim. I. P.), gde su radnici na stečajni postupak reagovali samoorganizovanjem i obnavljanjem ili održavanjem proizvodnje na samoupravnim osnovama i u pravnoj formi kooperative”. Ili, rečeno na drugačiji način, „radi se o ekonomskim jedinicama koje su prešle put od kapitalističkog upravljanja do kolektivnog upravljanja od strane radnika” (Ruggeri, 2014: 18). Prilikom definisanja ovog koncepta koristi se pojam *empresa recuperada* (iako bi i pojmovi samoupravna preduzeća ili oporavljena preduzeća u obliku samoupravljanja bili sasvim odgovarajući) zato što je reč o pojmu koji su formulisali sami radnici, koji su ujedno i glavni akteri procesa preuzimanja preduzeća. Potrebno je da se istakne značaj pojma „proces” u svakom od pojedinačnih slučajeva preuzimanja fabrika jer „oporavljena preduzeća nisu samo ona u kojima je ponovo pokrenut proces proizvodnje ili je izvršena eksproprijacija, niti je reč samo o radničkim kooperativama; radi se o jednom dugom i složenom putu koji je doveo do kolektivnog samoupravljanja radnika”. Konačno, naglašava se da termin *recuperada* ukazuje ne samo na oporavak radnih mesta već i na oporavak čitave ekonomije koja se našla pod udarom krize (Ruggeri, 2014: 16–18). Pojam *empresa* (ili *fábrica recuperada* kasnije je počeo da se primenjuje i u ostalim zemljama Latinske Amerike (Brazilu, Urugvaju i Venecueli), u kojima se takođe mogu naći slučajevi preuzimanja fabrika, s tim što se jedino u slučaju Argentine može govoriti o masovnosti ovog fenomena (Ruggeri *et al.*, 2014a: 14–15).²⁴⁰

240 Oporavljena preduzeća se mogu naći gotovo u svim zemljama Latinske Amerike, kao i u Meksiku, s tim što su samo u Argentini, Brazilu i Urugvaju uspela da se konstituišu kao pokret (vid. Henriques *et al.*, 2014: 107; Martí, 2006).

Prethodno navedeno određenje ERT-ova odmah upućuje na određene sličnosti između oporavljenih preduzeća u obliku u kojem danas funkcionišu u Argentini i velikog broja slučajeva iz prethodnog perioda. Međutim, ako uporedimo slučajeve preuzimanja fabrika u periodu od pedesetih do osamdesetih godina XX veka i današnje oblike oporavljenih preduzeća, možemo zaključiti da je osnovni princip preuzimanja isti: nezaposleni radnici zauzeli bi bivšu fabriku u cilju pokretanja proizvodnog procesa. Ono što pak razlikuje proces preuzimanja fabrika u ova dva perioda jeste to što fabrike iz prethodnog perioda nisu bile u tako lošem stanju kao većina fabrika krajem devedesetih i početkom dvehiljaditih, niti je sam proces preuzimanja preduzeća u toj meri bio 'dramatičan'. Ukratko, prenos većine upravljačkih ovlašćenja iz preduzeća u privatnom ili državnom vlasništvu na radnike regulisan je na osnovu dogovora sa bivšim vlasnicima ili pomoću određenih vladinih uredbi (vid. Ruggeri, 2014: 57). S druge strane, preuzimanja fabrika posle dvehiljaditih veoma često su bila obeležena različitim oblicima konflikata (koji su nekada trajali mesecima), kao što su pokušaji iseljavanja i zastrašivanja putem verbalnih pretnji i fizičkog nasilja, najčešće od strane bivših vlasnika, ali i uz pomoć policijskih snaga, kao i protestima čitavog neposrednog susjedstva kako bi se onemogućile policijske akcije i iseljavanje radnika (Cvejić, Petrović, 2014: 250).

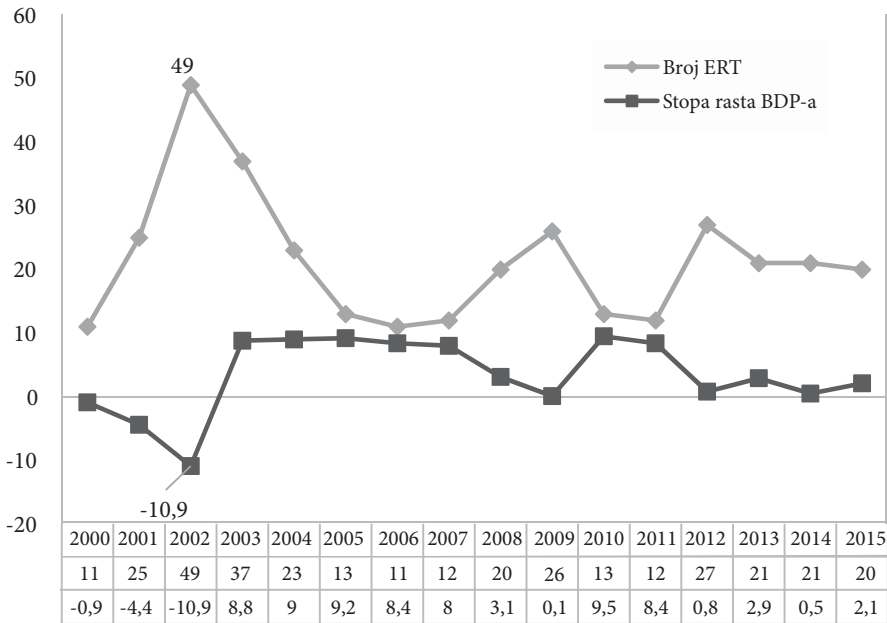
4.5.2. Osnovne karakteristike ERT-ova u Argentini

Prema rezultatima istraživanja iz 2016. godine, u Argentini je postojalo više od 350 ERT-ova koji su zapošljavali blizu 16.000 radnika (Ruggeri, 2016: 13), što je činilo 0,08 % ekonomski aktivnog stanovništva u Argentini.²⁴¹

Kao što se može videti na Grafikonu 6, najveći broj novoosnovanih ERT-ova zabeležen je 2002. godine u periodu najveće ekonomske krize praćene drastičnim padom BDP-a (od čak -10,9%). Možemo takođe videti da je uprkos postepenom ekonomskom oporavku zemlje, koji je usledio nakon 2002. godine, broj ERT-ova nastavio da raste u narednom periodu.

241 Ukupan broj ekonomski aktivnog stanovništva 2015. godine bio je 19.486.951. https://datos.bancomundial.org/indicador/SL.TLF.TOTL.IN?end=2017&location-s=AR&name_desc=false&start=1990, pristupljeno 21. avgusta 2018.

Grafikon 6. Kretanje broja ERT-ova i stope rasta BDP-a od 2000. do 2015. godine²⁴²

Da je najveći broj ERT-ova nastao kao reakcija na snažnu ekonomsku krizu tokom 2001–2002. godine potvrđuju i nalazi kvalitativnog istraživanja sprovedenog u Argentini. U isto vreme, na osnovu rezultata istraživanja možemo videti da su ERT-ovi osnovani kako bi se pre svega sačuvala radna mesta.

„[...] U jeku gotovo najveće ekonomske krize u istoriji Argentine 2001. godine nismo imali alternativu, bivši vlasnici (radi se o jednoj brazilskoj firmi) nisu mogli da nam isplate zaostale zarade. Nismo imali kome da se žalimo, ostali smo na ulici. Nismo imali alternativu. Na sve moguće načine smo pokušali da povratimo fabriku. Na osnovu vrednosti zaostalih zarada imali smo pravo upotrebe likvidirane imovine. I upravo je ovaj slučaj poslužio za izmene Zakona o stečaju iz 2011. godine.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia*,
Kordoba, štamparija

242 Izvor: Ruggeri, 2016: 19.

„[...] Kada je došlo do ekonomskog sloma u Argentini 2001. godine, mnoga preduzeća su se zatvorila. Grupa zaposlenih u klinici *Junin* odlučila je da sačuva radna mesta. U tom trenutku bilo je 74 radnika koji su nastojali da spreče zatvaranje firme. Međutim, neki radnici su mogli da izdrže ovu situaciju, dok drugi nisu. Porodica je imala mnogo uticaja na njihovu odluku da ostanu ovde. Dva do tri meseca smo spavali na podu, jeli šta smo imali. Mnogi su nam pomogli iz ove provincije. Evo već dvanaest godina kako radimo.”

Predsednica kooperative *Junin*,
Kordoba, zdravstvena klinika

„[...] Ja sam predsednica kooperative *Bauen*. Već 11 godina smo ovde. Počeli smo u vreme krize koja je bila baš snažna ovde u Argentini [...] 2001. smo ostali bez posla. Došlo je do stečaja. U Argentini je bilo veoma loše, bilo je mnogo razmene [...] ja, na primer, imam pirinač, a ti šećer, i to menjamo. Nakon toga neki su uspeali da nađu posao, drugi nisu [...] Neki su iznajmljivali stan, nisu imali čime da plate, neki su morali da odu u druga mesta da žive.”

Predsednica kooperative *Bauen*,
Buenos Ajres, hotel

U nastavku rada biće prikazane osnovne karakteristike ERT-ova. U pogledu regionalne distribucije ERT-ova, podaci iz Tabele 30 pokazuju da se ERT-ovi mogu naći u celoj zemlji, od severa (od provincije Huhuj (*Jujuy*)) do samog juga, odnosno Ognjene zemlje (*Tierra del Fuego*). Više od polovine ERT-ova nalazi se u gradskom i prigradskom području Buenos Ajresa, dok se značajan procenat može naći u provincijama Santa Fe i Kordoba. Ovakva distribucija oporavljenih preduzeća u velikoj meri je povezana sa regionalnom razvijenošću Argentine, kao i sektorima koji su najviše bili pogođeni efektima ekonomske krize (mašinska, tekstilna, grafička industrija i industrija prerade drveta).²⁴³ Takođe, regionalna distribucija oporavljenih preduzeća odgovara i istoriji radničkih protesta u Argentini.

243 U periodu od 1993. do 2001. godine beleži se pad BDP-a u sledećim sektorima: u tekstilnoj industriji i industriji prerade kože zabeležen je pad od 32,9%, u grafičkoj industriji od 6,7%, dok je u mašinskoj pad bio iznad 30% (33,2%). Na osnovu podataka iz 1993. godine učešće zaposlenosti u ovim sektorima bilo je preko 50% (samo u mašinskoj industriji udeo zaposlenosti bio je iznad 30%) (Azpiazu y Schorr, 2010: 153, 165).

Tabela 30. Struktura oporavljenih preduzeća prema regionima

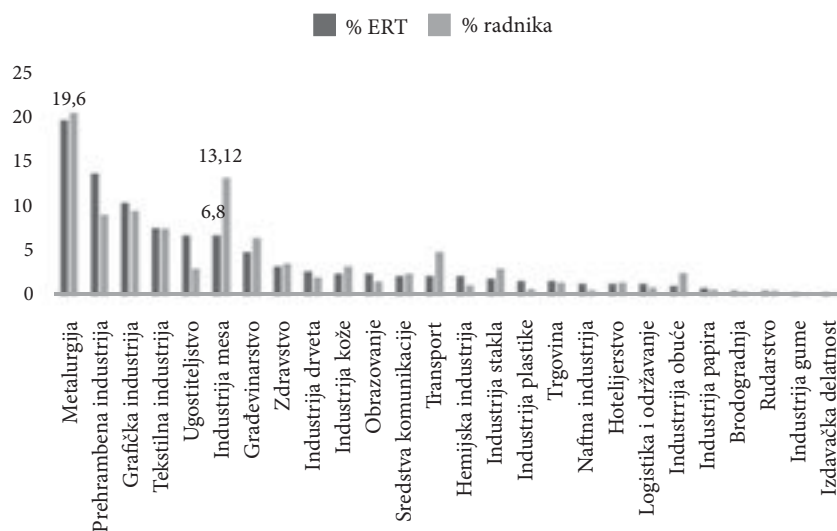
Region	Broj preduzeća		%		Broj radnika		%	
	2014.	2016.	2014.	2016.	2014.	2016.	2014.	2016.
Buenos Ajres (CABA) ²⁴⁴	58	70	19	19	1902	2257	14,1	14,1
Gran Buenos Ajres (GBA)	97	119	31	32,4	4406	5524	32,7	34,6
Provincija Buenos Ajres	46	54	14,7	14,7	1726	1744	12,8	10,9
Ćako	9	9	2,8	2,4	343	343	2,55	2,15
Korijentes	5	5	1,6	1,36	454	454	3,38	2,85
Entre Rios	5	6	1,6	1,63	328	386	2,44	2,42
Santa Fe	26	26	8,3	7,08	1191	1064	8,85	6,67
Ćubut	3	4	0,9	1,06	45	80	0,33	0,50
Kordoba	14	15	4,5	4,09	1003	1270	7,46	7,96
La Pampa	5	6	1,6	1,6	157	163	1,18	1,02
La Rioha	4	5	1,2	1,36	133	140	0,99	0,88
Mendoza	7	8	2,2	2,18	173	212	1,29	1,33
Neuken	6	6	1,9	1,63	837	922	6,22	5,78
Rio Negro	8	12	2,5	3,27	256	496	1,81	3,11
San Huan	2	2	0,6	0,5	39	39	0,29	0,24
Ognjena zemlja	1	1	0,3	0,2	30	180	0,22	1,13
Katamarca	1	/	0,3	/	27	/	0,2	/
Huhuj	2	2	0,6	0,5	80	80	0,6	0,50
Misiones	4	7	1,2	1,9	93	242	0,69	1,5
San Luis	5	6	1,6	1,63	232	2,57	1,72	1,6
Tukuman	1	3	0,3	0,8	7	25	0,05	0,16
Santjago del Estero	/	1	/	0,27	/	180	/	1,13

Izvor: Ruggeri, 2016: 15

244 Autonomno područje (*Ciudad autónoma de Buenos Aires* – CABA)

Kada je reč o distribuciji prema sektorima, kao što možemo videti na Grafikonu 7 najveći broj ERT-ova pripada sektoru metalurgije, grafičke industrije i prehrambene industrije. Međutim, oporavljena preduzeća se mogu naći i u sektoru usluga, kao što su zdravstvo, obrazovanje itd. Ukoliko uporedimo podatke iz 2015. godine sa rezultatima ranijih istraživanja ERT-ova, uočava se smanjenje broja u sektoru industrije, ali i rast oporavljenih preduzeća u sektoru usluga. Sektor metalurgije je i dalje najzastupljeniji, s tim što se beleži značajno smanjenje u odnosu na period od pre više od deset godina (ovaj sektor je činio 29% ERT-ova 2004. godine), što se može objasniti nastavkom procesa deindustrijalizacije. U pogledu veličine ERT-ova, u većini slučajeva reč je o malim i srednjim preduzećima, koja u proseku zapošljavaju po trideset radnika. Sektor metalurgije je takođe dominantan i kada posmatramo učešće radnika (oko 20%). Važno je napomenuti da je u pogledu broja radnika na drugom mestu industrija mesa u kojoj je 2.000 radnika i koja u ukupnom broju dostiže udeo od 13%, a u isto vreme nešto više od 6% u ukupnom broju ERT-ova.

Grafikon 7. Struktura ERT-ova prema granama delatnosti 2016. godine²⁴⁵

Imajući u vidu prethodno iznete podatke koji se odnose na kretanje broja ERT-ova u analiziranom periodu, potrebno je postaviti sledeće

245 Izvor: Ruggeri, 2016: 16.

pitanje: na koji način se može objasniti značajan porast broja ERT-ova u relativno kratkom periodu (od 2001. do 2015. godine), posebno ako se taj broj uporedi sa brojem oporavljenih preduzeća u ostalim zemljama Latinske Amerike i Kariba? Odgovor na ovo pitanje potražiće se u detaljnoj analizi činilaca koji su u velikoj meri uslovlili konsolidaciju ovakvog oblika radničkog samoupravljanja u Argentini.

4.5.3. Analiza činilaca konstituisanja i konsolidacije ERT-ova u Argentini

Čitav niz spoljašnjih činilaca koji su predstavljali istorijske procese dugog i srednjeg trajanja trajno su osigurali opšte okvire za pojavu radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini. O spoljašnjim činiocima koji su posredno uticali na pojavu oporavljenih preduzeća detaljno je bilo reči u prethodnim delovima rada. S druge strane, sam nastanak i konstituisanje ERT-ova ponovo su se zasnivali na složenom međuodnosu, odnosno konstelaciji velikog broja faktora koji su neposredno uticali na ovaj proces. S obzirom na složenost određujućih elemenata uspostavljanja ERT-ova, ovde je najpre neophodno izvršiti njihovu klasifikaciju.

Činioce koji su neposredno uticali na pojavu i razvoj ERT-ova delimo na *spoljašnje* i *unutrašnje*. U okviru grupe *spoljašnjih* činilaca predmet analize najpre će biti *grupa institucionalnih* činilaca, unutar koje ćemo posebno pratiti zakonski okvir regulisanja funkcionisanja ERT-ova i finansijsku podršku oporavljenim preduzećima, to jest različite oblike državne pomoći i podrške. Nakon toga biće analizirani *akterski* činiooci, odnosno uloga „spoljašnjih” aktera, i to: sindikalnih organizacija, društvenih pokreta ERT-ova, federacija i konfederacija, brojnih mrežnih organizacija itd. Sa aspekta analize značaja *unutrašnjih* činilaca, naročito su važni *organizacijski*, *ekonomski* i *vrednosni* činiooci, koji se dalje razlažu na čitav niz pojedinačnih elemenata koji su bili ključni za konstituisanje i stabilnost radničkog samoupravljanja u obliku ERT-ova u Argentini.

Prethodno izvedeno analitičko razdvajanje činilaca konstituisanja i stabilnosti ERT-ova ni u kom slučaju ne znači da pomenuti faktori nisu međusobno tesno povezani, nekada i tako da ih je teško razdvojiti. Otuda osim same klasifikacije činilaca koji nam omogućavaju sistematskiji uvid u određujuće elemente pojave i konsolidacije ERT-ova, cilj analize je da se napravi i jedan korak dalje, odnosno da se utvrdi međusobni odnos posmatranih činilaca uspostavljanja i učvršćivanja radničkog samoupravljanja u Argentini.

4.5.4. Analiza spoljašnjih činilaca uspostavljanja i konsolidacije ERT-ova

4.5.4.1. Institucionalni činioci

Regulisanje zakonskog okvira funkcionisanja ERT-ova

Pre nego što se pređe na predstavljanje uloge države u procesu konstituisanja ERT-ova, važno je ukazati na neke od teorijskih pristupa u analizi značaja političkog okruženja za pojavu društvenih pokreta, čiji će se konceptualni okvir koristiti u daljoj analizi. Među važnijim pristupima mogu se pomenuti radovi Čarlsa Tilija (Charles Tilly), naročito *Od mobilizacije do revolucije*, gde se ukazuje na ulogu države u konstituisanju društvenih pokreta. Tako, prema Tiliju, država, kao najmoćniji politički činilac potiskuje ili podržava delanje društvenih pokreta u skladu sa interesima vladajućih društvenih grupacija (Tilly, 1978). U razmatranju ovog pitanja važno je ukazati i na *Teoriju mobilizacije resursa*, čije su temelje postavili Džon Makarti (John McCarthy) i Majer Zald (Mayer Zald). Pomenuti autori društvene pokrete analiziraju u širem društvenom kontekstu, stavljajući poseban naglasak na važnost mobilizacije resursa. U okviru ove teorijske orijentacije razlikuju se dva pristupa. Unutar prvog pristupa, *političko-procesnog* (ili *pristupa strukture političkih mogućnosti*) ukazuje se na značaj šireg političkog okruženja (odnosno resursa koji se nalaze izvan samog pokreta), koje može predstavljati kako podsticajnu, tako i ograničavajuću sredinu za društvene pokrete. Drugi pristup je takozvani *organizaciono-preduzetnički pristup*, u okviru koga se ističe važnost organizacija i resursa za formiranje društvenih pokreta (Zald and McCarthy, 2002: 158–159; videti još i Vukelić, 2014). Cilj ovog dela, međutim, nije da se detaljno predstave različita teorijska dostignuća u proučavanju faktora ili resursa koji su važni za kolektivno delanje, već se ovde nastavlja sa izvođenjem vlastite pozicije uzimajući u obzir teorijsko-pojmovni okvir koji nude ovi pristupi.

U kontekstu razmatranja spoljašnjih činilaca konstituisanja ERT-ova, prva, spoljašnja pretpostavka bila je pravno regulisanje i obezbeđivanje finansijske pomoći preduzećima koja su preuzeli radnici, čime je garantovana mogućnost funkcionisanja ovakvog oblika kolektivnog delanja radnika. Razmatrajući odnos države prema procesu preuzimanja preduzeća u Argentini, može se reći da je on protivrečan. S jedne strane, možemo govoriti o pozitivnom odnosu države prema procesu preuzimanja fabrika, što se poklapa sa ponovnim osvajanjem vlasti Peronističke partije 2003. godine na čelu sa Nestorom Kiršnerom. Tokom vlade Nestora Kiršnera (2003–2007) „dizajnirana je politička strategija koja je bila usmerena na

promovisanje 'formi udruživanja i samoupravnog rada' nasuprot iskustvima tokom devedesetih" (Allegrone *et al.*, 2007, navedeno prema Hudson, 2016: 161).

Kao što će rezultati kvalitativne analize pokazati, pozitivan odnos prema ulozi države u čitavom ovom procesu gotovo je opšteprihvaćen. Ovakav stav neposredno proizilazi iz činjenice da je proces preuzimanja oporavljenih preduzeća u velikoj meri bio potpomognut državnim intervencijom, i to u obliku finansijske pomoći u vidu subvencija i zakonskih pogodnosti. Pa tako, „dok je stanje argentinske privrede u vreme ekonomske krize iz 2000/2001. godine bio konkretno-istorijski faktor koji je uticao na pojavu ERT, mere državne intervencije bile su od posebne važnosti za čitav proces konstituisanja ERT, ali samo tamo gde je prvenstveno postojao jasan interes zaposlenih radnika da preduzeće održi poslovanje i sposobnost radnika da se organizuju u kooperativu koja može da obavlja sve ključne funkcije privredne organizacije" (Cvejić, Petrović, 2014: 262). Vidimo, dakle, da je moguće govoriti i o međusobnom odnosu analiziranih faktora, spoljašnjem, predstavljenom u vidu državne intervencije i unutrašnjem koji je dat u obliku interesa zaposlenih da sačuvaju radna mesta.

„[...] Država nam je pomogla, zajedno sa Ministarstvom rada. Fabrika Pigué je imala značajnu pomoć lokalne i nacionalne vlasti. Na prvom mestu je politička odluka, a potom resursi kojima raspoložemo [...] 2004. godine smo zauzeli fabriku i želeli smo da nastavimo da radimo kao kooperativa. Primio nas je Nestor Kiršner. Dobili smo dozvolu od njega i tako smo nastavili da radimo. Dobili smo eksproprijaciju na četiri meseca, zakon je stupio na snagu [...] ovo je manje-više kontekst i mnogo političkih faktora je uticalo na situaciju. Godine 2011. došlo je do promene lokalne vlasti u Pigué-u, na vlast je došla Peronistička partija koja je imala pozitivan stav prema onome što smo hteli da realizujemo. I to je mnogo značilo, ne samo za radnike, već za celo mesto.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna fabrika

„[...] Bili smo ovde tri meseca, bez plate, nismo želeli da napustimo fabriku. Primili su nas u Vladi, mi nismo želeli da osnujemo kooperativu, hteli smo da nastavimo da radimo kao 'zaposleni radnici'. Imali smo sastanak sa ministrom, koji nam je rekao da je jedino rešenje koje imamo na raspolaganju osnivanje kooperative. Bili smo povezani sa opštinom, fakultetom, sa političkim pred-

stavnicima, pomogli su nam. Kao da se otvorio novi put. Tražili smo pomoć od Vlade i sve institucije su nam pomogle.”

Predsednik kooperative *Nuevo Amanacer*, Mar del Plata, fabrika za preradu mleka

„[...] Evo mi funkcionišemo 62 godine sa nekoliko godina prekida (tokom Menemove vlade i Kavalove koji su nas uništili – uništili su celu Argentinu) od 1987. do 1989. godine. Tokom 2000-ih imali smo Kiršnerovu pomoć. On je mnogo pomogao kooperativama. Međutim, Kristina nam nije pridavala mnogo važnosti kao Nestor. I zato kažem da sam *kiršnerista*, a ne *kristinita*. Ako izuzmemo što nismo radili tri godine, što nije bila naša krivica, već krivica Vlade, evo već 62 godine postojimo.”

Članica UO kooperative *CITA*, La Plata, Provincija Buenos Ajres, tekstilna fabrika

Kao što smo prethodno naveli, u okviru institucionalne grupe činilaca, analiza pravnog okvira ima posebnu važnost. Otuda ćemo u nastavku rada videti na koji način zakonski okvir može podsticati, ograničavati ili uslovljavati oblike i domete oporavljenih preduzeća. Sa stanovišta analize značaja regulisanja pravnog statusa za funkcionisanje ERT-ova, potrebno je reći da „bez obzira na moguće linije diferencijacije” između njih (u pogledu toka stečajnog postupka, regionalne distribucije, razloga zatvaranja fabrike i sl.) „zakonsko priznavanje ERT-ova je, opšte uzev, od posebne važnosti za njihovu stabilnost i održivost, posebno u formativnoj fazi u kojoj je bilo potrebno ponovo pokrenuti proces proizvodnje” (Ruggeri, 2014: 64).

U pogledu pravnog oblika, oko 95% ERT-ova organizovano je u formi radničkih kooperativa, budući da je „ovakva pravna forma dobro prilagođena principima samoupravljanja na osnovu kojih ERT-ovi funkcionišu” (Ruggeri, 2012: 27). Kako se navodi, „radi se o poznatom modelu na osnovu kojeg samoupravni oblici organizacije mogu da funkcionišu; skupštine radnika koje se redovno održavaju, kao i proces donošenja odluka demokratskim putem predstavljaju principe na kojima se temelji funkcionisanje većine oporavljenih preduzeća”. Drugo, „reč je o pravno priznatom i održivom modelu funkcionisanja”. Treće, „na osnovu Zakona o kooperativama, članovi kooperativa ne odgovaraju svojom ličnom imovinom i pri tome su oslobođeni plaćanja poreza na dobit preduzeća. Četvrto, u formi radničkih kooperativa, ERT-ovi mogu da podnose zahteve za dobijanje subvencija i kredita” (Vieta, 2012: 149–163; vid. još Vieta, 2013; Fajn,

2003: 105–106). Takođe, „preuzimanje preduzeća i upravljačkih funkcija unutar njih ne podrazumeva kontinuitet pravne forme preduzeća koja su pod stečajem, čime je onemogućeno nasleđivanje dugova bivših vlasnika” (Ruggeri, 2012: 27–28).²⁴⁶

„[...] Kada je reč o pravnom okviru, nema mnogo razlika između kooperativa i ERT-ova. U slučaju kooperativa ne postoji odnos zavisnosti, odnosno zasnivanje radnog odnosa (*relacion de dependencia, relacion laboral*), već odnos udruživanja, svi smo u statusu člana kooperative (član 4 u Zakonu o kooperativama se odnosi na to). Razlika između ERT-ova i kooperativa je ta što su ERT-ovi postali kooperativa nakon stečaja. Može se desiti da ERT-ovi nastave da funkcionišu, ali da se nikada ne formira kooperativa, već da se prodaju, isplate se zarade radnicima itd. Jedina je razlika u tome kako nastaju, sam zakon ne pravi nikakvu razliku između njih.”

Federacija radničkih kooperativa FECOOTRA

Kada je reč o značaju razvijenog pravnog okvira za stabilnost ovih preduzeća, važno je istaći primenu Zakona o eksproprijaciji u regulisanju pravnog statusa ovih preduzeća (*Las leyes de expropiación*). Primena ovog zakona bila je inicirana od strane predstavnika dva najvažnija pokreta ERT, MNER (*El Movimiento Nacional de Empresas Recuperadas*) i MNFER (*El Movimiento Nacional de Fabricas Recuperadas por los Trabajadores*) još na samom početku ovog procesa. Međutim, veliki broj eksproprijacija bio je privremenog karaktera, proglašavajući, od slučaja do slučaja, javnu upotrebu imovine, repromaterijala, opreme ili brenda. Ovim putem je eksproprišana imovina bila ustupljena na korišćenje oporavljenim preduzećima na period od dve godine uz mogućnost produženja ovog prava (Ruggeri, 2014: 64–65; Vieta, 2010: 305; Vieta and Ruggeri, 2009). Međutim, ovakav pravni mehanizam češće se upotrebljavao u provinciji Buenos Ajres (uključujući i sam grad Buenos Ajres) nego u ostalim delovima Argentine. „Odsustvo odgovarajućih pravnih mehanizama u ostalim provincijama dovelo je do nerešenog pravnog statusa mnogobrojnih oporavljenih preduzeća, što je uticalo na način njihovog funkcionisanja (na primer, u provincijama Santa Fe i Kordoba)” (Cvejić, Petrović, 2014: 255). S druge strane, u određenim provincijama funkcionisanje ERT-ova regulisano je zakonima provincije, kao što je, na primer, u provinciji Mendoza u kojoj ERT-ovi funkcionišu na osnovu Zakona o privremenom zauzimanju (*La Ley de ocupacion tempo-*

246 „Ovakva pravna organizaciona forma omogućava oporavljenim preduzećima da postanu dobitnici eventualnog procesa eksproprijacije od strane same države (i to postrojenja, mašina i ostale imovine koja je bila u vlasništvu firme)” (Ruggeri, 2012: 28).

rario).²⁴⁷ Funkcionisanje ERT-ova koji su obuhvaćeni istraživanjem u Mendosi, i to fabrika za preradu kože *Curtidores de Mendoza*, fabrika za preradu voća i povrća *Oeste Argentino* i fabrika koja radi u oblasti grafičke industrije, *Graficos Asociados*, regulisano je na osnovu ovog zakona.

[...] Vlasnici su otišli 2007. godine, a mi smo ostali. U procesu preuzimanja ove fabrike značajnu ulogu je imala lokalna vlast koja nam je dala fabriku na korišćenje. Nakon toga je preuzimanje fabrike trebalo pravno regulisati. U Mendosi postoji jedan zakon koji se zove Zakon privremenog zauzimanja i to je zapravo zakon koji postoji na nivou ove provincije. Na osnovu ovog zakona država može da izvrši eksproprijaciju određene fabrike i da je da na korišćenje radnicima, i to na određeno vreme. Dakle, uspeli smo da dobijemo pravo na korišćenje ove fabrike na osnovu ovog zakona. Nakon toga smo morali da formiramo kooperativu. Bilo je potrebno da se konstituiše kooperativa (sa svojim statutom). Ukratko, na osnovu ovih elemenata sudstvo nam je dalo fabriku pod zakup. Ovim sam pokušao da vam objasnim pravni status naše firme, kao i da ukratko opišem put od zauzimanja fabrike do pravnog regulisanja. Samo da napomenem da je u međuvremenu došlo do izmene zakonskog okvira čime je umnogome olakšan proces preuzimanja fabrika. Treba samo reći da se preuzimanja fabrika od 2001. godine nisu mogla odvijati u skladu sa zakonskim okvirom.

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*, Mendoza,
fabrika za preradu kože

„[...] Zauzeli smo ovu fabriku jer nam je sud dao mogućnost da nastavimo da radimo. Razgovarali smo o primeni zakona na naš slučaj. Reč je o Zakonu o privremenom zauzimanju i trenutno funkcionišemo na osnovu ovog zakona. Prošle godine smo izglasali jedan zakon kako bismo kupili fabriku. Vlada nam je pozajmila novac, koji treba da vratimo za deset godina.”

Član kooperative *Graficos Asociados*, Mendoza,
grafička industrija

Važan korak ka uspostavljanju povoljnog pravnog okvira za funkcionisanje ERT-ova predstavlja i reforma Zakona o stečaju (*Ley Nacional de Concursos y Quiebra*). Reforma ovog zakona predstavljala je jedan od prvih zahteva pokreta oporavljenih preduzeća MNER početkom 2002.

247 O specifičnostima oporavljenih preduzeća u Kordobi i Mendosi videti Buffa, Roitman, Martinez, 2012: 253–272; Huertas, 2012: 273–299.

godine.²⁴⁸ Prethodno je ovim zakonom u velikoj meri olakšan proces sprovođenja stečajnog postupka. Brzim sprovođenjem ovog postupka bila je omogućena isplata poverilaca, čime je naneta šteta državi i radnicima. Takođe, „pražnjenje” preduzeća, odnosno rasprodaja zaliha i imovine preduzeća kako bi se stekla dobit tokom stečajnog postupka (od strane bivših vlasnika) nisu razmatrani kao privredni kriminal. ‘Uloga’ sudskih organa i sindikata koji su bili uključeni u stečajni postupak bila je brzo sprovođenje likvidacije svojine (ne uzimajući pri tome u obzir gubitak radnih mesta, kao ni proizvodni kapacitet objekata – u mnogim preduzećima bilo je moguće nastaviti proizvodni proces). S tim u vezi, radnici preduzeća koja su se nalazila u stečaju ubrzo su identifikovali određene odrednice zakona kao veoma nepovoljne po njihove osnovne interese” (Ruggeri *et al.*, 2014b: 21). Reforma ovog zakona olakšala je pretvaranje preduzeća koja su imala finansijske probleme u radničke zadruge. Zapravo, reforma člana 190 Zakona 24522 kasnije je uključena u zakon u maju 2002. godine, kao deo glavnih izmena Zakona o stečaju (Vieta, 2013: 46).

Sredinom 2011. godine, nakon jednoglasne podrške od strane oba doma Nacionalnog kongresa, donet je zakon br. 26684, na osnovu koga su uvedene značajne izmene stečajnog postupka. Jedna od osnovnih promena odnosila se na „mogućnost održavanja kontinuiteta proizvodnog procesa upotrebom likvidirane imovine, ali ne kao vanredno pravno rešenje, već kao način da, ukoliko su ispunjeni određeni uslovi, radnici nastave proizvodni proces. Na ovaj način su dugovanja poslodavaca prema radnicima mogla da posluže kao kapital za kupovinu preduzeća od strane radnika” (Ruggeri, *et al.*, 2014b: 21).

„[...] Reforma Zakona o stečaju je novijeg datuma. Nastala je posle nekog vremena da bi kooperativa mogla da nastavi da radi nakon stečaja. Radnici su želeli da nastave da rade nakon stečaja i sudstvo je omogućilo ovaj put i nakon toga je usledila reforma zakona.”

Federacija radničkih kooperativa *FECOOTRA*

„[...] Nažalost, došlo je do stečaja. Kako bivši vlasnici nisu bili u mogućnosti da nam isplate dugovanja koja su se godinama gomilala, odlučili su da nam daju fabriku. Prošle godine je bila aukcija i zahvaljujući pomoći opštine mogli smo da preuzmemo fabriku.”

Član kooperative *Fellipe Vallese*, Kilmes, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu metala

248 Zakon o stečaju 24552, koji je bio na snazi sve do 2011. godine, potiče još iz 1995. godine i nastao je na osnovu prethodnog zakona 22917, koji je usvojen 1983. od strane vojne diktature.

„[...] Mi smo jedna *empresa recuperada* koja je nastala od privatne klinike. Pretežna delatnost je zdravstvo sa hirurgijom. Godine 2006. došlo je do zatvaranja firme. Nakon krize iz 2002. usledio je pad i nakon toga zatvaranje. Imali smo dve alternative: da zatvorimo firmu ili da krenemo kao samoupravno preduzeće. Upoznali smo jednog doktora koji nam je predložio da osnujemo kooperativu. O tome nismo imali ni ideju. Treba praviti razliku između situacije kada se preduzeće formira kao kooperativa i onda kada se zbog potrebe pređe na taj status. Ovo je bilo moguće jer je došlo do izmene Zakona o stečaju. Sve ovo smo postigli jer je država u tom trenutku imala razvijenu politiku prema *empresas recuperadas*. Tada smo shvatili da je spas u osnivanju kooperative [...] u divljem kapitalizmu tema kooperativizma nije bila prepoznata. To je bio ogroman posao, jer nije bilo uobičajeno da firma ovih karakteristika posluje u formi kooperative [...] kooperativizam nije viđen kao poželjna forma, ima pežorativno značenje. Postavljalo se pitanje kako će neko da radi u zdravstvu ako nije doktor. Bilo je problema i u vezi sa uzimanjem kredita, jer kooperative nisu imale kredibilitet.”

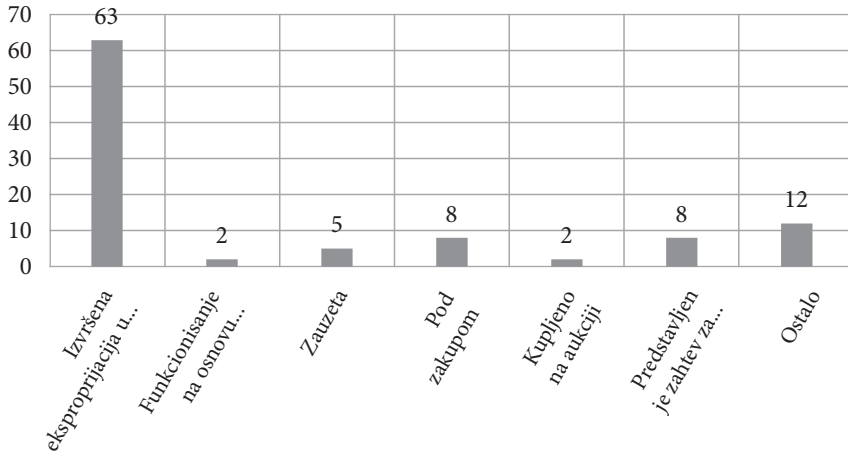
Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*, La Plata,
zdravstvena klinika

Kada je reč o izmenama Zakona o stečaju, važno je da se navede da je bilo različitih prigovora. Jedan od osnovnih prigovora odnosio se na nedostatak precizno utvrđenih kriterijuma na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi izvodljivost ovog procesa. Zatim, imajući u vidu da je odlazak radnika koji su obavljali administrativne poslove karakterisao veliki broj preduzeća, *uslov* da je za formiranje radničke kooperative bilo potrebno 2/3 bivših radnika značio je da neophodan broj članova za osnivanje kooperativa često nije mogao biti postignut. Postojanje ovakvog uslova je onemogućilo formiranje kooperativa u slučaju mnogih preduzeća koja su otišla u stečaj. Najzad, u velikom broju preduzeća „neisplaćene zarade radnika bile su daleko ispod vrednosti stečajne mase, tako da radnici nisu mogli da preuzmu fabriku ili su morali da preuzmu deo dugovanja bivših vlasnika” (Ruggeri *et al.*, 2014b: 21–22).

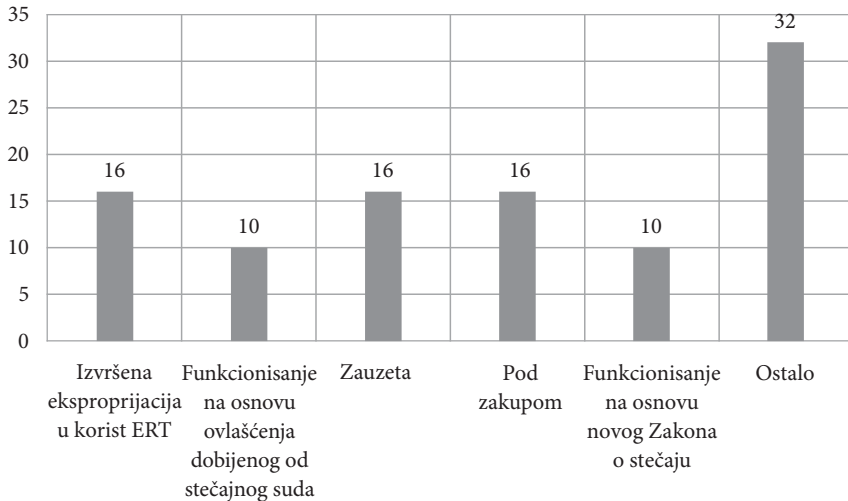
Imajući u vidu usvajanje izmena Zakona o stečaju, očekivalo se da je u međuvremenu određeni broj ERT-ova uspeo da reši problem pravnog statusa. U cilju utvrđivanja efekata izmena Zakona o stečaju na pravni status oporavljenih preduzeća, neophodan je prikaz istraživačkih rezultata koji se odnose na pravni status ovih preduzeća pre i nakon reformskih izmena Zakona. Ovde će najpre biti predstavljeni nalazi istraživanja iz 2010. godine (dakle, pre zakonskih promena), a zatim i rezultati iz 2013. godine (Ruggeri *et al.*, 2010; Ruggeri *et al.*, 2014b).

Rezultati istraživanja koji se odnose na pravni status ERT-ova pokazuju da je u 63% slučajeva izvršena eksproprijacija u korist oporavljenih preduzeća, među kojima je 19% uspelo da dobije konačnu eksproprijaciju, dok se u ostalim slučajevima radilo o privremenim eksproprijacijama.

Grafikon 8. Pravni status oporavljenih preduzeća 2010. godine (u %) ²⁴⁹

Grafikon 9. Pravni status oporavljenih preduzeća 2013. godine (u %) ²⁵⁰

249 Izvor: Ruggeri *et al.*, 2014b: 23.

250 Izvor: Ruggeri *et al.*, 2014b: 23.

U pogledu pravne situacije ERT-ova, nalazi iz 2013. godine u poređenju sa rezultatima iz 2010. godine ne pokazuju značajnije promene; u samo 16% izvršena je eksproprijacija u korist ERT-ova, dok su isti procenat preduzeća preuzeli radnici, međutim bez ikakvog pravnog rešenja. Zatim, gotovo trećina ERT-ova nalazi se u kategoriji *ostalo*, koja, između ostalog, obuhvata dogovor sa bivšim vlasnicima, iznajmljivanje objekata ili čekanje na rešenje o eksproprijaciji preduzeća. Na osnovu izloženih rezultata možemo zaključiti da efekti izmena Zakona o stečaju nisu dali očekivane rezultate; na osnovu novog zakona samo je 10% ERT-ova definitivno uspelo da reši pravni status. Ako se uzmu u obzir i oporavljena preduzeća koja funkcionišu na osnovu ovlašćenja dobijenog od strane stečajnog sudije (što je takođe bilo moguće na osnovu novog zakona), i dalje ostaje veliki broj preduzeća koja nisu mogla da iskoriste mogućnosti koje su donele zakonske promene (Ruggeri *et al.*, 2014b: 23).

Jedan od ključnih ograničavajućih činilaca konstituisanja ERT-ova i njihovog održivog poslovanja predstavlja upravo nerešen pravni status.

„[...] Problem koji imamo je taj što nemamo rešeno pitanje eksproprijacije. Stari vlasnici su stavili hipoteku na ovu fabriku i ne žele da se isele. I to je jedna vrlo komplikovana borba. Ali nastavljamo da se borimo. Veoma je teško kad nemate rešeno pitanje vlasništva [...]. Ne možemo da tražimo kredit jer nemamo nikakvu garanciju. Ono što proizvodimo danas (proizvode od aluminijuma) ima brojne supstitute, uglavnom od plastike. Kada konačno rešimo problem vlasništva, preći ćemo na drugi tip posla, kako bismo sačuvali radna mesta. Oni žele da nas isele, ali mi smo ovde skoro četrdeset godina. I sve ovo košta mnogo. Neophodno nam je rešenje problema vlasništva da bismo mogli da radimo na miru. Ne možemo ovako da radimo sa klijentima [...]. Naša situacija je loša, radimo da bismo mogli da platimo troškove, da platimo struju, drugih prihoda nemamo. Kao što sam već rekao, imamo problem sa vlasništvom, tako da još uvek ne možemo da razmišljamo o proizvodnji na dugi rok, niti možemo da tražimo nove 'radnike'. Ne možemo da tražimo nekog ko će da uloži novac, ako postoji mogućnost da nas sutra izbace odavde.”

Predsednik kooperative *25 de Mayo*, Kilmes,
 Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu metala

„[...] U Argentini postoji Zakon o radu koji je veoma star i na osnovu koga se reguliše sfera rada. Ovaj zakon ne prepoznaje kategoriju radnika koji samoupravlja. Dakle, on ne prepoznaje kategoriju *partnera* ili člana *kooperative*. I ono što se zapravo

dešavalo u međuvremenu jeste jedna borba kako bi se svi ovi zakoni prilagodili stvarnosti. Da bi ovakav način očuvanja posla mogao da ima uspeha, proces preuzimanja fabrika mora da bude pravno regulisan. Ono što je veliki problem jeste to što mi ne možemo da dobijemo kredit zato što nismo vlasnici ove fabrike. Ono što je posebno bitno da kažemo jeste da je u međuvremenu došlo do izmene pojedinih članova Zakona o stečaju. Ove promene su nam omogućile da na osnovu dugovanja poslodavaca možemo da načinimo jednu ponudu za kupovinu ove fabrike. Time bismo definitivno rešili problem vlasništva.”

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*, Mendoza, fabrika za preradu kože

„[...] Što se tiče finansija, možemo da živimo od ovog posla. Ne zarađujemo mnogo novca, zarađujemo dovoljno da možemo da živimo. Investirali smo značajnu sumu novca u zgradu koja nije naša. Može da se desi da nam jednog dana sve uzmu i da sve izgubimo. Hotel je nekih 20, 25 godina ’bio hotel više klase’. Kada smo osnovali kooperativu, promenila se situacija [...] počeli su da dolaze ’obični ljudi.’”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

Međutim, treba napomenuti da nisu retki slučajevi gde je proizvodni proces pokrenut bez odgovarajuće pravne regulative, što je uz „hromost” sindikalnih organizacija, ali i predrasuda prema ovakvom načinu funkcionisanja u velikoj meri otežalo „prenos” neuspešnih preduzeća radnicima na kolektivno upravljanje (Ruggeri, 2014: 64).

Iako će u sledećem delu biti reči o ulozi različitih aktera u procesu konstituisanja ERT-ova, ovde je bitno da se spomene da su značajnu ulogu u reformi Zakona o stečaju imali određeni sindikati, poput UOM-a (*Unión Obrera Metalúrgica – Quilmes*), ali i pokreti oporavljenih preduzeća, kao što smo već mogli da vidimo.

„[...] Nastojali smo da tokom razgovora sa gradonačelnikom Kilmesa i sudstvom modifikujemo Zakon o stečaju. Šta je podrazumevao prethodni Zakon o stečaju? Mi smo bili jedini kreditori, odnosno poverioci koji nisu imali pravo da kupe fabriku, na osnovu radnih kredita. Novi zakon sada to dozvoljava. U Ustavu Argentine stoji sledeće: s jedne strane, pravo svojine, a s druge, pravo rada. Predsednica Kiršner je pre dve godine modifikovala Zakon o stečaju.”

Sindikata *Union Obrera Metalurgica – UOM*, Kilmes

Kada je reč o procesu preuzimanja fabrika, treba reći da nije retka situacija da su radnici morali da preuzmu dugove bivših vlasnika ili su pak, u određenim situacijama, nastojali da kupe fabrike koje su prethodno zauzeli (Ruggeri, 2014: 64–65). Ovde je bitno istaći da su neki ERT-ovi uspeli da kupe fabrike i na taj način definitivno reše problem vlasništva, poput fabrike za preradu papira *Unión Papelera Platence* iz La Plate i kooperative *Mil Hojas* iz Rosarija. S druge strane, oporavljena preduzeća, poput fabrike keramike *Fasinpat* (bivša *Zanón*) i tekstilne fabrike *Textiles Pigué*, nakon višegodišnjih napora su uspela da dobiju rešenje o vlasništvu i konačno reše pravni status.

„[...] Sad mogu da kažem da smo mi prva *empresa recuperada* u Argentini koja je uspela da dobije vlasničko pravo nad fabrikom.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué,
Provincija Buenos Ajres, fabrika tekstila

„[...] Uskoro se javila mogućnost da kupimo fabriku, na osnovu Zakona o eksproprijaciji dobili smo samo dve godine, nakon toga je mogao neko da dođe da kupi fabriku ili je moglo da se desi bilo šta [...] Budućnost je bila neizvesna, niko nije mogao da nam garantuje da će fabrika ostati naša, ni država, ni opština, niko nije mogao da garantuje. Sve ovo je bilo novo. Ko je imao kooperativu? Niko. Ko je verovao u kooperativu? Niko. Javila se mogućnost javnog učešća u kupovini fabrike i prioritet su imali radnici fabrike. Dobili smo još tri godine eksproprijacije i nakon toga se javila mogućnost da se kupi fabrika. Bilo je potrebno da platimo određenu sumu novca u nekoliko mesečnih rata, što smo i uradili. Bili smo u mogućnosti to da završimo. I od tada je počela jedna nova etapa. Počeli smo da planiramo jer je budućnost bila izvesna, to nam je dalo nadu da možemo da rastemo. To je nedostajalo kooperativi, zato što je bila u veoma lošem stanju. I to je bila prva važna etapa. Od tada smo počeli da rastemo, da poboljšavamo proizvodnju, dobavljači su takođe bili zainteresovani da nam prodaju robu. Nastojali smo da povratimo poverenje ljudi koji su ranije bili klijenti ove fabrike [...] s vremenom su počeli da nas gledaju drugim očima. Imali smo planove da radimo zajedno. U tom trenutku mogli smo da damo samo reč, jer nismo imali ništa drugo osim reči.”

Predsednik kooperative *Union Papelera Platence*, Ringuelet,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

Iako se proces preuzimanja fabrika tokom snažne ekonomske krize najčešće odvijao u veoma teškim okolnostima (nekada i uz primenu represiv-

nih mehanizama od strane policije), važno je istaći da je u pojedinim slučajevima do preuzimanja fabrika došlo u dogovoru sa bivšim vlasnicima, ili čak na njihov predlog, isključujući bilo kakve sukobe – kao, na primer, u fabrikama *Ex Textil San Remo*, *Oeste Argentino* i *Mecher* – Berazetegui.

„[...] Kada je fabrika otišla u stečaj, mi smo ostali ovde jedno vreme. Vlasnik je otišao i rekao nam: „Formirajte kooperativu”. Međutim, kako smo mi sve vreme radili kao *radnici*, zaposleni u fabrici, nismo znali šta je kooperativa. Budući da nismo znali šta da radimo, nastojali smo da saznamo šta je kooperativa i da li možemo da je formiramo. Pozvali smo medije. To je bio period kada smo čuvali fabriku. Zahvaljujući medijima došli su i političari. Dobili smo pomoć da započnemo proizvodnju i da platimo račune, pošto nismo imali ništa. Ljudi su nas poznavali tako da su nam pružili pomoć i tako smo počeli da radimo. Kooperativa je osnovana 2005. godine.”

Članica kooperative *Oeste Argentino*, Mendoza,
fabrika za preradu hrane

„[...] Kao što znate, 2001. godine ovde je bila velika kriza. Ova firma je imala porodičnu istoriju. Vlasnik nije imao sreće da ima sina, imao je dve ćerke koje su se udale, i u tom periodu, 1996–1997, zetovi su preuzeli brigu o firmi. Između njih je došlo do sukoba, svako je otišao na svoju stranu, potom je usledila kriza 2001. Nismo imali nikakvu platu, bili smo pet-šest meseci bez plate. Došlo je do stečaja. Na početku nismo imali ideju da preuzmemo fabriku, već samo da vidimo na koji način možemo da dobijemo naš novac. Zatim smo razgovarali sa advokatom, koji je pozvao vlasnike. Oni su rekli da nema problema i da mogu da nam ostave fabriku, i tako su i uradili. Zapravo, oni su nam dugovali plate, dugovali su i poveriocima, njihova dugovanja su bila oko dva miliona dolara. Vlasnici su se povukli i mi smo ostali. Ostavili su i sve mašine. U tom trenutku je nastala *empresa recuperada*.”

Predsednik kooperative *Mecher*, Berazetegui,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu metala

Mere državne intervencije – finansijska podrška ERT-ovima

Značaj države u procesu uspostavljanja ERT-ova i njihovog jačanja, između ostalog, leži u finansijskoj pomoći, pre svega u vidu *subvencija*. Program *Facultad Abierta* UBA, koji se bavi istraživanjem oporavljenih preduzeća, na sledeći način opisuje ulogu države u periodu od 2004. do

2010. godine „[...] dodela subvencija ERT-ovima od strane nacionalne vlade počela je da raste. Ministarstvo rada i socijalnog razvoja i INAES²⁵¹ razvili su aktivniju politiku [...]” (Ruggeri *et al.*, 2010: 70). Prema istraživačkim nalazima iz 2010. godine, 85% oporavljenih preduzeća koristilo je neki vid pomoći od strane države (*Ibid.*). U odnosu na 2004. godinu, kada je samo 46% ERT-ova dobilo pomoć u vidu subvencija, nalazi iz 2010. godine ukazuju na značajan porast finansijske pomoći od strane države (*Ibid.*: 110).

Rezultati kvalitativnog istraživanja u Argentini saglasni su sa ovim nalazom. Veliki broj ERT-ova je naveo da je na samom početku koristio subvencije i da su one u velikoj meri olakšale započinjanje proizvodnog procesa i očuvanje radnih mesta. Pružanjem finansijske pomoći oporavljenim preduzećima država je u velikoj meri olakšala uspostavljanje, ali i stabilnost ovog procesa.

„[...] Koristili smo subvencije. Pomoću njih smo kupili mašinu za šivenje. Dobili smo pomoć i pre nekoliko godina kada su ovde bile ogromne poplave.”

Član UO kooperative *CITA*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna fabrika

„[...] Bilo je jako teško na početku. Nismo mogli da uzmemo kredit jer nismo imali nepokretnost na koju bismo mogli da stavimo hipoteku, nismo imali šta da založimo kao garanciju za kredit. Bilo je određenih subvencija. Kada je došlo do promene vlade, Ministarstvo za socijalni razvoj nam je pomoglo u vidu jedne mašine koja nam je bila neophodna. Mi smo već imali mašinu za deblje i tanje materijale i bila nam je potrebna jedna mašina za materijale srednje debljine. Jer znate, ovde zimsku odeću možete da prodajete veoma kratko, nisu tako niske temperature da morate da nosite tako debelu odeću. Kupovinom te mašine mnogo su nam pomogli. Država nam je mnogo pomogla sistemom neautomatskih dozvola na uvozne artikle čime je nastojala da zaštiti domaće tržište i proizvodnju. Njihova poruka je: proizvodite i kupujete ovde (u Argentini). Sada smo zadovoljni ovim što imamo, radimo i čuvamo to što imamo. Zato kažem da je na naš uspeh uticalo mnogo faktora. Trenutno imamo i sopstveni brend *Percival*.”

Predsednica kooperative *Ex textil San Remo*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna fabrika

251 Nacionalni institut za socijalnu ekonomiju (*Instituto Nacional de la Economía Social*, INAES).

„[...] Nismo tražili kredit zato što smo imali pomoć vlade u vidu subvencija koje smo iskoristili za kupovinu opreme koja nam je bila neophodna. Oprema koju je imala ova kooperativa bila je veoma stara, nije mogla da se koristi. Tako da smo kupili ono što je potrebno kooperativi zahvaljujući ovim subvencijama.”

Predsednik kooperative *Clinica Junin*, Kordoba,
zdravstvena klinika

U isticanju značajne uloge države saglasni su ne samo ERT-ovi, koji su pomoć i dobili, već i radničke organizacije – federacije i konfederacije radničkih kooperativa.

„[...] ERT-ovi mogu da dobiju subvencije, oni sarađuju sa državom, raznim ministarstvima, putem INAES-a, u okviru koga se registruju kooperative. Sve zavisi od volje države, da li ona ovo vidi kao jednu alternativu, kao rešenje problema nezaposlenosti. Ova vlada koja je na vlasti nekih deset godina pomogla je ERT-ovima.”

Federacija radničkih kooperativa *FECOOTRA*

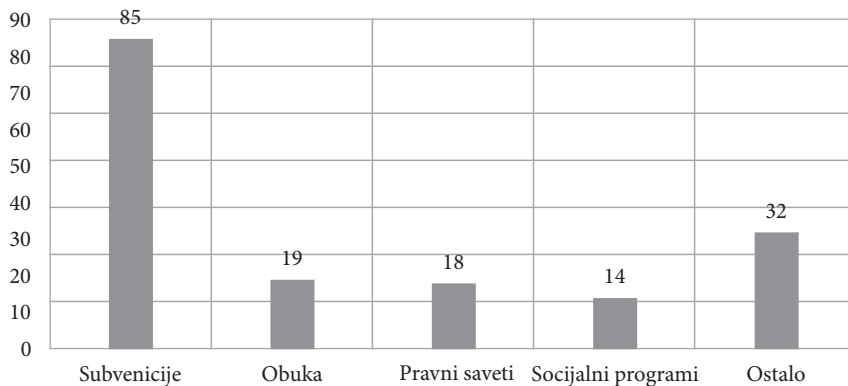
Međutim, da su uspostavljeni odnosi između ERT-ova i države, pre svega odnosi kontradikcije, videćemo na osnovu detaljnije analize državne „potpore” ERT-ovima. Uloga države u uobličavanju ovog procesa ne samo da je bila kontradiktorna već je odnos države prema pojedinim ERT-ovima bio negativan. Tako, dok smo s jedne strane imali podršku države u vidu subvencija i regulisanja zakonskog okvira, ovakav vid podrške, s druge strane, bio je u neskladu sa otvorenim neprijateljstvom koje su s vremena na vreme pokazivali predstavnici državnih institucija. Međutim, ono što nedvosmisleno ukazuje na negativnu ulogu države jeste primena represivnih mera kako bi se sprečilo zauzimanje ERT-ova od strane radnika (jedan od najznačajnijih slučajeva predstavlja sukob u preduzeću *Gatic Pigüé*, na jugu pokrajine Buenos Ajres, sadašnjoj kooperativi *Textiles Pigüé*) (Ruggeri *et al.*, 2010: 106).

Kontradiktorna uloga države nije obeležila samo period početkom 2000-ih, kada je došlo do masovne pojave ERT-ova, već je ona bila prisutna tokom celokupnog perioda. Jedna od mogućih ilustracija protivrečne uloge države jeste ta što je državna pomoć ERT-ovima dolazila sa različitih administrativnih nivoa (nacionalnog, pokrajinskog, opštinskog), pa čak i od organizacija sa relativnom autonomijom, kao što su univerziteti. Najveći deo podrške ERT-ovima obezbeđen je na nacional-

nom nivou, dok je udeo podrške od strane provincija i opština bio znatno manji.²⁵² Kada je reč o institucionalnoj podršci, nije suviše ukazati da je podrška pokrajinskih vlada bila ograničena na nekoliko slučajeva, i to u pokrajinama Buenos Ajres, Ognjena zemlja i Čubut.²⁵³ S druge strane, podrška od strane vlade u gradu Buenos Ajresu na čelu sa Maurisijom Makrijem prestala je u potpunosti tokom 2007. godine, kada je došlo do ukidanja subvencija koje su bile namenjene ERT-ovima (Ruggeri *et al.*, 2010: 69–71).

Ako dalje pogledamo oblike državne pomoći koju su dobili ERT-ovi (Grafikon 10), možemo videti da su oblici te pomoći bili raznoliki: najveći udeo pomoći odnosi se na subvencije (85%), nakon toga sledi podrška u vidu obuka (19%), pravnih saveta (18%), dok je 14% ERT-ova bilo uključeno u neki oblik socijalnih programa, i to najčešće u najkritičnijim trenucima zauzimanja fabrika i otpočinjanja proizvodnih aktivnosti. Vidimo takođe da se jedna trećina pomoći odnosi na kategoriju *ostalo*, što uključuje političku podršku, kontakte sa klijentima, pomoć u hrani, podršku u vidu donacija itd.

Grafikon 10. Oblici državne podrške ERT-ovima 2010. godine (u %)²⁵⁴

Na izraženu heterogenost državne politike prema ERT-ovima jasno ukazuju podaci o organizacionoj i administrativnoj disperziji ovih aktivnosti.

252 Podaci pokazuju da je blizu 60% ERT-ova pomoć dobilo od strane nacionalne vlade, dok je udeo ERT-ova koji su dobili pomoć od strane provincija ili opština nešto veći od 20%.

253 Za provinciju Santa Fe, u kojoj postoji veliki broj ERT-ova, nisu dostupni podaci.

254 Izvor: Ruggeri *et al.*, 2010: 71.

Tabela 31. Izvor subvencija dodeljenih ERT-ovima 2010. godine

Organizacija	N	%
Ministarstvo rada	37	39
INAES	17	18
Ministarstvo socijalnog razvoja	12	13
Vlada Buenos Ajresa	11	12
Vlada provincije Buenos Ajres	4	4
Opštine	3	3
Ostalo	8	9
Nepoznato	2	2
Ukupno	94	100

Izvor: Ruggeri *et al.*, 2010: 72.

Najpre vidimo da *Ministarstvo rada* predstavlja izvor najveće podrške i pomoći ERT-ovima (podrška se realizuje putem programa *El Programa Trabajo Autogestionado* – PTA), nakon toga slede INAES i Ministarstvo socijalnog razvoja, sa daleko manjim brojem dodeljenih subvencija. Iznenađujuće, skoro tri godine nakon što je Vlada grada Buenos Ajresa prestala da podržava ERT-ove, ona se i dalje pojavljuje kao važan akter u dodeli sredstava za oporavljena preduzeća. Ono što možemo da zaključimo na osnovu dobijenih nalaza jeste odsustvo jedinstvene politike prema ERT-ovima.

Dodatni pokazatelj protivrečne uloge države u ovom procesu jeste taj što se nedostatak jedinstvene podrške ERT-ovima objašnjava nerešenim pravnim statusom ovih preduzeća. Različiti oblici državne pomoći, kao što su subvencije, krediti, saveti i ostali oblici pomoći i podrške koji su namenjeni malim i srednjim preduzećima, najčešće nisu „stigili” do oporavljenih preduzeća, upravo zbog pravnih ograničenja koje država nije uspela da reši. S tim u vezi, mnogobrojnim ERT-ovima bila je uskraćena državna pomoć, jer nisu ispunjavali zakonom propisane uslove za dodeljivanje subvencija (ili nekog drugog oblika pomoći i podrške). Ne samo da se prilikom dodeljivanja pomoći nije uzimala u obzir specifičnost situacije u kojoj su se nalazili ERT-ovi, već se nije aktivno radilo ni na rešavanju mnogobrojnih problema koji su opterećivali ERT-ove (Ruggeri *et al.*, 2010: 72–73).

Poreklo nepovoljnog položaja ERT-ova može se, između ostalog, naći i u preovlađujućem mišljenju da su oni problem socijalne politike.

„ERT-ovi bivaju potisnuti iz aktivnosti koje imaju za cilj razvoj malih i srednjih preduzeća, a onda kada se ERT-ovi uzimaju u obzir, oni se razmatraju u okvirima radnih i socijalnih konflikata, a ne kao proizvodne jedinice, čime nužno bivaju ograničeni na polje, realno ili imaginarno, socijalne ekonomije” [...] „Na taj način, organizacije koje im služe [Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne sigurnosti, Ministarstvo društvenog razvoja, INAES – prim. I. P.] nemaju za cilj jačanje samoupravnog sektora kao ekonomskog sektora, već rešavanje ili ublažavanje mnogobrojnih posledica koje su dovele do 'oporavka preduzeća'” (Ruggeri *et al.*, 2010: 73; Ruggeri, 2014: 116–117). Dakle, bez obzira na, uopšteno govoreći, pozitivan stav države prema ovom procesu, važno je istaći da su oporavljena preduzeća najčešće percipirana kao nesiguran poduhvat u okvirima socijalne ekonomije, odnosno ova preduzeća su bila viđena kao deo *ekonomije siromašnih* (Ruggeri, 2012: 141–142).

Kao što smo prethodno istakli, kontradiktorna uloga države obeležila je celokupan proces preuzimanja preduzeća, odnosno ovakav stav države se nije bitnije menjao, osim što je tokom vremena došlo do uključivanja većeg broja aktera koji su do tada bili odsutni ili su imali neznatnu ulogu u ovom procesu, poput Ministarstva socijalnog razvoja, Ministarstva rada, Ministarstva ekonomije i INAES-a. Bitno je skrenuti pažnju da je upravo INAES sve do sredine prošle decenije u ovom procesu imao marginalnu ulogu, bez obzira na svoje područje delovanja koje je bilo orijentisano na radničke kooperative (Ruggeri, 2014: 116). Ipak, potrebno je da se napomene da je u okviru INAES-a na samom početku formiran poseban ogranak koji je bio namenjen isključivo rešavanju problema oporavljenih preduzeća (UEREK – *Unidad Ejecutora de Recuperación de Empresas en Crisis*) (opširnije u Heller, 2004: 141–144), čime je ova organizacija tokom vremena razvila aktivnu politiku prema ERT-ovima.

Protivrečnu ulogu države prepoznaju brojni ERT-ovi, koji se kritički odnose prema ulozi države u regulisanju ovog procesa. Ono što se posebno naglašava jeste to da država ne pomaže u dovoljnoj meri oporavljenim preduzećima, pogotovo u poređenju sa podrškom koju pruža preduzećima iz privatnog sektora. Fabrike poput *IMPE*, ali i *Zanona* ističu da nisu imale posebnu pomoć države. Određeni ERT-ovi ističu pozitivne efekte izmene zakonskog okvira, ali naglašavaju izostanak finansijske pomoći.

„[...] Često imamo sastanke sa vladom. Trebalo bi da dobijemo sredstva da unapredimo tehnologiju. To traje dugo. Što se tiče kooperativa, Vlada nije baš darežljiva. Privatnim firmama daje mnogo više subvencija.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

Bez obzira na to što je ovakva uloga države (pre svega odsustvo jasne politike prema oporavljenim preduzećima) perspektivu za osnaživanje i stabilnost ERT-ova postavila u nesigurne okvire, ne može se zanemariti povoljno političko okruženje u čijim okvirima se ovaj proces i odvijao, pogotovo ukoliko se tadašnja političko-ekonomska situacija uporedi sa okolnostima koje su usledile sa promenom celokupne politike prema ERT-ovima dolaskom na vlast Maurisija Makrija 2015. godine i ponovnim zaokretom ka neoliberalnoj ekonomskoj politici, čime su temelji za trajniju reprodukciju samoupravnog oblika rada vidno narušeni i destabilizovani.

Celokupna prethodna analiza upućuje na zaključak da su institucionalni činioci važan preduslov za uspostavljanje i stabilnost radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini. Kao što smo mogli da vidimo, analizirani oblici državne potpore predstavljali su snažan inicijalni impuls za početno uspostavljanje i kasniju stabilizaciju ovog procesa.

Na polju zakonskog regulisanja ovog procesa odnos između države i ERT-ova bio je obeležen brojnim protivrečnostima. Najpre smo mogli da vidimo da je zakonsko priznavanje ERT-ova nedvosmisleno predstavljalo ključnu pretpostavku započinjanja čitavog ovog procesa. Na osnovu prethodno iznetih nalaza sasvim je jasno da su zakonska rešenja, poput primene Zakona o eksproprijaciji na oporavljena preduzeća i reforma Zakona o stečaju, bila važni preduslovi za početno uspostavljanje i održivost ERT-ova. S tim u vezi, upravo je odsustvo odgovarajućih pravnih mehanizama u brojnim provincijama imalo negativan uticaj na finansiranje ERT-ova. I ne samo to: pokazalo se i da reforme Zakona o stečaju nisu bile potpune, budući da značajan broj ERT-ova nije uspeo da reši pravni status, što je u značajnoj meri otežalo njihovo funkcionisanje. Kada je reč o drugom institucionalnom mehanizmu – finansijskoj podršci, prethodno je prikazano da je država obezbeđivanjem finansijske potpore oporavljenim preduzećima predstavljala osnovni regulacioni faktor, posebno u početnom periodu. Finansijska podrška u vidu subvencija većini analiziranih ERT-ova bila je od ključnog značaja za pokretanje proizvodnje, ali i za obezbeđivanje osnovnih prihoda i sigurnosti zaposlenja. Međutim, i na ovom polju smo mogli istovremeno da uočimo brojne protivrečnosti, koje su se prvenstveno manifestovale u nedovoljnoj spremnosti da se reguliše pravni status većine ERT-ova, ali i u preovlađujućem mišljenju o ERT-ovima kao o segmentu socijalne ekonomije, što je dodatno umanjilo njihove delatne mogućnosti. Ovim se jasno pokazuje na koji način je sta-

bilnost oporavljenih preduzeća bila ograničena institucionalnim okvirom. U prilog institucionalnoj ograničenosti stabilnog funkcionisanja ERT-ova govori svakako i izražena diversifikacija aktera uključenih u ovaj proces.

Za kraj analize značaja institucionalnih činilaca za održivost ERT-ova nije suvišno ukazati na preovlađujuća stanovišta o odnosu države i ERT-ova. U ovom smislu se mogu izdvojiti dva ključna stanovišta. U okviru prvog stanovišta odnos između države i ERT-ova razmatra se kao odnos saradnje i subordinacije. S druge strane je stanovište koje odnos države prema ERT-ovima posmatra kao pokušaj demobilizacije i smanjenja autonomije radničke klase (opširnije u Hudson, 2016: 161). Kao argumentacija u prilog drugom stanovištu navodi se sledeće: „Argentinski radnički pokret decenijama je bio uokviren u: jedinstven sindikalni sistem koji je jedini imao, od strane države dodeljeno (ili eventualno oduzeto), ekskluzivno pravo zastupanja; u politički pokret kao što je *peronizam*, koji u svojoj osnovnoj tradiciji nezavisnost radničkog pokreta nije stavio u središte scene, radije verujući u pomirenje klasa pod nadzorom državnog aparata, koji je očišćen od dominacije *oligarhije* (multinacionalnih kompanija, lokalnih biznismena koji su im podređeni ili ne učestvuju u *nacionalnom projektu*) postajući tako *država celog naroda* (*Estado de todo el pueblo*) sposobna da prepozna i promoviše *autentične* nacionalne interese. Ova situacija se do danas nije promenila, uprkos svim promenama koje su se dogodile u društvu uopšte, u proizvodnom procesu i u konfiguraciji radničke klase” (Rajland and Campione, 2006: 304).

Bez obzira na preovlađujuća mišljenja o uspostavljenom odnosu između ERT-ova i države, imajući u vidu dostupne podatke o ulozi države u ovom procesu, zaključak koji se ovde izvodi je sledeći: iako je državna regulacija tokom perioda ekonomske krize predstavljala osnovni instrument savladavanja krize, posredujući u procesu preuzimanja preduzeća od strane radnika, ona se s vremenom povukla na položaj sa kojeg je spolja kontrolisala opšte okvire funkcionisanja ovih preduzeća (ponovo u interesu vladajućih grupacija).

4.5.4.2. Akteri kao činioci uspostavljanja ERT-ova

Uloga sindikalnih organizacija

Kako bi se realizovalo određeno kolektivno delovanje, pored povoljnog političkog okruženja važni su i organizacijski 'resursi' kojima određena grupa raspolaže. U stvari, kolektivna akcija određene društvene grupacije „ne može da se održi u dužem vremenskom periodu bez organizacionih struktura, koje osveščuju interese pripadnika određene grupe, međusobno ih povezuju i mobilišu, i to na temelju zajedničkih interesa.

Organizacije čine bitnu pretpostavku grupnog delovanja tako što postavljaju ciljeve grupnog delovanja i predlažu način njihovog ostvarivanja” (Lazić and Pešić, 2014).²⁵⁵ Osim što omogućavaju povezivanje i zastupanje kolektivnih interesa, organizacije obezbeđuju i dodatne resurse koji su neophodni za kolektivnu akciju, kao što su materijalni resursi, pristup određenim informacijama, znanje itd. Značaj grupne organizacije ogleda se i u obezbeđivanju kontinuiteta u grupnom delovanju, ali i u mogućnosti da se aktivnosti određene društvene grupacije koordiniraju, da se međusobno umrežavaju itd. (McCarthy and Zald, 1977).

Analiza značaja organizacijskih resursa za održivost ERT-ova počće razmatranjem uloge sindikalnih organizacija s obzirom na to da „odnos između sindikalnih organizacija i ERT-ova predstavlja jedan od najspornijih aspekata procesa oporavka preduzeća” (Martí, 2006: 29). S tim u vezi, postavlja se sledeće pitanje: „u kojoj meri su sindikalne organizacije u okolnostima koje su bile obeležene ekonomskom nestabilnošću podržale proces preuzimanja fabrika?” Kao što ćemo dalje moći da vidimo, uloga sindikalnih organizacija u ovom procesu bila je obeležena brojnim protivrečnostima. „Uobičajen način ponašanja tradicionalnih sindikalnih organizacija prema procesu preuzimanja fabrika mogao bi se formulisati na sledeći način: ignorisanje, nemešanje, ambivalentan način delovanja i sl.” (Rebón and Saavedra, 2006). Zapravo, „ERT-ovi su se pred sindikalnim organizacijama, posebno onim čiji su ciljevi bili bliži tradicionalnom modelu sindikalnog organizovanja (koji je podrazumevao zastupanje interesa *zaposlenih* radnika), kao što je glavna sindikalna organizacija – CGT, pojavili kao nešto potpuno nepoznato i strano.²⁵⁶ Tako je proces zauzimanja fabrika u očima sindikalne organizacije – CGT bio viđen „kao nešto potpuno *strano*, a radnici kao dezintegracijski elementi sindikalne borbe” (Martí, 2006: 32).

Prema istraživačkim nalazima iz 2010. godine, 43% ERT-ova navele je da su sindikalni delegati imali aktivnu ulogu u procesu preuzimanja ERT-ova, 28% je istaklo da delegati nisu imali nikakvu ulogu, dok je 8% ERT-ova ukazalo na direktno protivljenje sindikata preuzimanju preduzeća i na podršku poslodavcima.²⁵⁷ U ostalim ERT-ovima, usled malog broja zaposlenih, sindikalni delegati nisu bili ni prisutni, tako da

255 O značaju grupne organizacije za kolektivno delanje videti Lazić, 1996: 284–285, kao i Lazić and Pešić, 2014.

256 Za razliku od Argentine, sindikalne organizacije u Urugvaju pružile su jedinstvenu podršku radnicima koji su želeli da preuzmu preduzeća (više o ulozi sindikata u Urugvaju i razlikama u odnosu na Argentinu vid. u Martí, 2006).

257 Mogu se naći slučajevi u kojima su sindikati, udruženi sa poslodavcima, aktivno učestvovali u zatvaranju fabrika, otežavajući na taj način formiranje kooperativa, kao u slučaju ERT-a *Union Papelera Platence* (Martí, 2006: 32).

se izostanak sindikalne podrške objašnjava pre svega nemogućnošću da sindikati uopšte uzmu učešće, a ne *promišljenom* politikom usmerenom protiv ERT-ova (Ruggeri *et al.*, 2010: 60–61). Kako bi se dobijeni nalazi bolje razumeli, ovde je važno ukazati i na pravni okvir koji reguliše učešće radnika u sindikalnim aktivnostima. Zakonom o sindikalnom organizovanju iz 1988. godine utvrđen je minimalan broj radnika koji je potreban za formiranje internih komisija u preduzećima. Imajući u vidu odredbe Zakona, može se pretpostaviti da u malim preduzećima (do 20 radnika), koja su činila više od jedne trećine ukupnog broja ERT-ova (36%), odsustvo sindikalne podrške ERT-ovima zapravo se objašnjava nepostojanjem sindikalnih delegata u ovim preduzećima (Clark *et al.*, 2012: 211–214).

Sa stanovišta zaštite interesa radnika ERT-ova, od posebne važnosti je to što nijedan sindikat na nacionalnom nivou nije pružio podršku radnicima ERT-ova u formativnoj fazi preuzimanja fabrika, što potvrđuju i predstavnici sindikata koji su učestvovali u istraživanju.

„[...] Mi smo mnogo uradili kada je došlo do zatvaranja fabrika. Međutim, postoji veliki broj sindikata koji nisu brinuli o radnicima. Sindikati grafičke i metalurške industrije bili su jedina dva sindikata koji su pratili ovaj proces i pomogli da se sačuvaju radna mesta. Ne verujem da postoji još neki sindikat. Sindikat grafičke industrije bio je uključen u ovaj proces mnogo pre nas, još tokom osamdesetih godina.”

Predsednik sindikata *Unión Obrera Metalúrgica* – UOM, Kilmes

Odnos sindikata prema ERT-ovima prepoznaju i druge organizacije oporavljenih preduzeća.

„[...] Na primer, *La red metalurgica* u Kilmesu funkcioniše veoma dobro. UOM pruža značajnu pomoć ERT-ovima. Ne rade svi sindikati u interesu ERT-ova, ali grafički sindikat da. UOM ima jedan veoma dobar posao sa kooperativama.”

Mrežna organizacija *La Red grafica cooperativa*, Buenos Ajres

Kao što možemo da vidimo, dok su nacionalni sindikati uskratili podršku ERT-ovima, određene frakcije sindikata na lokalnom nivou (kao što je grafički sindikat *Federación Gráfica Bonaerense*, zatim frakcije sindikata UOM iz Kilmesa i La Matanze, sindikat *Empleados de Comercio* iz Rosarija i sindikat iz Neukena) imale su pozitivan stav prema procesu preuzimanja

preduzeća.²⁵⁸ Kao jedan od najznačajnijih sindikata ističe se već pomenuti sindikat metalurgije u Kilmesu. UOM je imao ključnu ulogu u konstituisanju prvih ERT-ova, kao i u njihovoj održivosti u sektoru metalurgije već tokom devedesetih, i to uglavnom u provinciji Buenos Ajres. Ovaj sindikat (koji je predstavljao opoziciju nacionalnom sindikatu)²⁵⁹ 'posmatrao' je radnike ERT-ova kao članove sindikata, dok su u CGT-u radnici bili viđeni kao poslodavci (u skladu sa statusom partnera u kooperativi) iako su se radnici prvobitno identifikovali upravo kao radnici, a ne kao članovi kooperativa. Sindikat UOM iz Kilmesa pružio je značajnu podršku velikom broju preduzeća u sektoru metalurgije, kako prilikom osnivanja kooperativa, tako i tokom kasnijeg perioda (pružanje zdravstvene i socijalne zaštite, pomoć oko regulisanja pravnih pitanja itd.). Među istraživanim ERT-ovima značajnu podršku UOM-a istakle su sledeći ERT-ovi u sektoru metalurgije: *Felipe Vallese*, *IMPA*, *25 de Mayo* i *Mecber Berazegui*. UOM je pružio posebnu pomoć kooperativi Felipe Vallese, gde su radnici sa značajnim sindikalnim iskustvom i snažnom potporom drugih radnika pokrenuli proces oporavka preduzeća.

„[...] Prva vrsta pomoći koju smo obezbedili jeste socijalno osiguranje. Ali ja ovde pričam samo o ovoj sekciji u Kilmesu, jer ceo sindikat ne misli kao mi. I ne samo to. Pomažemo im i preko gradonačelnika Kilmesa, tako što opština stvara mogućnosti za posao. Takođe, u procesu konstituisanja kooperative sindikat pruža značajnu pomoć, tako što, na primer, obezbedi advokata. Fabrika može lako da prestane da radi, zatvore se vrata i napusti se. I mi kažemo: 'Ne... uzećemo fabriku, obezbedićemo advokata, idemo u INAES, pripremićemo sve papire koji su neophodni da bi se osnovala kooperativa.' Sve ovo je bilo potpuno novo za nas, zato što se do sada Zakon o eksproprijaciji nije primenjivao na ovaj način. Bilo je slučajeva eksproprijacije zemljišta u cilju izgradnje puta, ali to je druga stvar. Nikada ovaj zakon nije primenjivan na slučaj imovine, odnosno vlasništva. Sada je naš Antonio Caló (bivši predstavnik UOM-a) generalni sekretar CGT-a. Na taj način imamo uticaja u sindikalnom pokretu. Ranije je bilo mnogo teže. Nije bilo pomoći ni od države, ni od opštine. Sve ovo smo

258 Nacionalni sindikat UOM tokom 2004. godine modifikovao je svoj status kako bi omogućio članstvo radnika oporavljenih preduzeća.

259 Nacionalni sindikat UOM tokom sedamdesetih godina XX veka preuzeo je vodeću ulogu u sindikalnom pokretu, postajući referentni okvir za druge sindikate, kada je reč o pitanjima vezanim za pregovaranje o platama i pružanju socijalnih usluga sindikalnim članovima. Međutim, sa promenom modela kapitalističke akumulacije i posledičnom deindustrijalizacijom, UOM je izgubio centralnu poziciju u okviru sindikalnog pokreta (Clark *et al.*, 2012: 211–214).

uspeli da postignemo kada je izabran predsednik Nestor Kiršner. Postigli smo da INAES, IPAC, odnosno nacionalni organi pomognu kooperativama, i to u vidu subvencija, kredita, ali često i u vidu posla. Subvencije su počele da se dodeljuju počev od 2003. godine. Ranije nam niko nije pomagao. Od 2003. godine postojala je mogućnost da sa projektom odeš u Vladu, u INAES, i da dobiješ kredit ili subvencije kako bi započeo određeni posao.”

Predsednik sekcije sindikata *UOM*, Provincija Buenos Ajres

[...] Mi smo deo mreže *La Red metalúrgico*, kao i deo *UOM*-a. Oni su nam pomogli mnogo. Posebno su nam pomogli u vezi sa zdravstvenim osiguranjem. Pomoću njih smo stupili u kontakt sa Ministarstvom rada... Mnogo nam je pomogao gradonačelnik Kilmesa. To je veoma važno za nas. Imali smo njihovu pomoć prilikom rešavanja problema sa bivšim vlasnicima (pomogli su nam u pronalaženju advokata, ali i oko ostalih pravnih stvari). Pružili su nam pomoć onda kada nismo znali kako da rešimo situaciju.

Predsednik kooperative *Mecher*, Berazategui,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu metala

Još jedan od sindikata koji je (doduše, nešto kasnije) pružio pomoć ERT-ovima bio je sindikat grafičke industrije *Federación Gráfica Bonaerense*. Iako na samom početku nije imao pozitivan stav prema procesu preuzimanja preduzeća u ovom sektoru delatnosti, ovaj sindikat je vrlo brzo promenio svoju orijentaciju, postavši tako jedan od glavnih zagovornika procesa oporavka preduzeća (Cvejić, Petrović, 2014: 259).

„[...] *Federacion grafica Bonaerense* predstavlja sindikalnu organizaciju koja okuplja sve radnike u grafičkoj industriji u Buenos Ajresu, ali i šire. Učestvujemo u procesu preuzimanja preduzeća koja su zatvorena i koja su preuzeli radnici. Ovaj sindikat okuplja sve radnike... ne samo radnike u kooperativama, već i radnike koji su zaposleni kod poslodavca.”

Sindikat *Federacion grafica Bonaerense*, Buenos Ajres

S druge strane, u velikom broju slučajeva sindikati su bili protiv preuzimanja preduzeća od strane radnika. Između ostalih, može se navesti primer sindikata drvne industrije koji nije pružio pomoć fabrici prerade drveta Maderera u Kordobi. Potom, izdvaja se i kooperativa *Textil CUC* (nekadašnja *Gatic San Martin*), gde su se sindikat i bivši vlasnici usprotivili

formiranju radničke kooperative, bez obzira na to što je zatvaranje preduzeća značilo gašenje velikog broja radnih mesta, pa samim tim i gubitak članova sindikata. Takođe, značajno je da se navede i iskustvo Sindikata UTA (*Union Tranviarios Automotor*) koji je nekoliko puta (primenom represivnih mera) sprečio pokušaje preuzimanja preduzeća koja su se bavila transportom (i to *Transporte Río de La Plata* i *Transportes del Oeste*). Ambivalentna uloga sindikata karakterisala je preuzimanje i jednog od najpoznatijih ERT-ova, *FaSinPat* (više o tome u Clark *et al.*, 2012: 204).

Dakle, ono što se jasno pokazuje jeste da su nacionalni sindikati i njihove frakcije zauzimali različite pozicije prema ERT-ovima: od pružanja značajne pomoći, preko pasivne uloge, pa sve do otvorenog suprotstavljanja ovom procesu. Ovakav odnos sindikata prema oporavljenim preduzećima zahteva posebno objašnjenje.

Jedno od mogućih objašnjenja nalazi se upravo u pravnoj formi u kojoj ERT-ovi funkcionišu, što je ujedno bila i jedina pravna organizaciona forma u čijim okvirima su ERT-ovi mogli da funkcionišu u Argentini. Tako je jedan od razloga za uskraćivanje sindikalne podrške ERT-ovima bio nedostatak poverenja u kooperativni način rada, budući da su mnoge od zadruga fiktivne i predstavljaju jedan od oblika prekarizacije radnika; „poslujući u kooperativnoj formi ‘poslodavci’ se oslobađaju određenih obaveza prema radnicima, poput doprinosa za zdravstveno i socijalno osiguranje” (Antivero y Elena, 2014, navedeno prema Bentosela, 2018: 109).²⁶⁰ U skladu s tim, nalaz da sindikati nisu delovali u pravcu kolektivne (klasne) integracije radnika, odnosno da su između sindikata i radnika ERT-ova umesto savezničkih uspostavljeni suparnički odnosi, može se objasniti upravo nepoverenjem u način njihovog rada. U pravcu izostanka sindikalne podrške uticao je i *status* članova kooperativa, na koje su sindikati gledali kao na vlasnike (a ne radnike), na osnovu čega su radnici ERT-ova gubili pravo na sindikalnu pokrivenost (*cobertura sindical*). Ovakva uloga sindikata, u stvari, pokazuje „malu fleksibilnost i monolitnu prirodu njihovih (sindikálnih) struktura, koje nisu znale, nisu mogle ili nisu želele da budu deo promena koje je istorijski razvoj doneo našoj zemlji” (Bentosela, 2018: 109).

Pitanje koje se ovde nameće odnosi se na ulogu sindikata u zastupanju i zaštiti interesa onih radnika koji su privremeno ili trajno isključeni sa tržišta rada. Na primeru radnika ERT-ova još jednom vidimo da se radnici segmentiraju na osnovu mogućnosti da se kolektivno bore za zaštitu svojih ekonomskih interesa. Prevazilaženje strukturalne fragmentacije radničke klase moguće je „putem saradnje sindikata sa organizacijama

260 U Argentini su uobičajene ‘radne’ prevare putem *outsourcing*-a, koji se realizuje preko navodnih zadruga (Martí, 2006: 32).

izvan tržišta rada, kao što su zadruga koje omogućavaju da se nastavi sa radom. To nesumnjivo predstavlja izazov za sindikalni pokret, jer je neophodno da sindikati počnu da reaguju i da se ne plaše ovih izraza kolektivne akcije” (Heinze *et al.* 1992, prema Bentosela, 2018: 117). U tom smislu, reči sindikalnog lidera kao što je Luis Inacio Lula de Silva, kako se ističe, dobijaju na značaju: „Nećemo se više plašiti. Kooperativni, kvalitetni rad, ekonomija solidarnosti, ništa od toga nije protivno sindikalnom pokretu, ništa od toga ne zamenjuje sindikalne entitete. Naprotiv, ono dopunjuje sindikalnu aktivnost” (De Silva, 2000: 12, navedeno prema Bentosela, 2018: 117).

Takođe treba reći da, iako su neke od sindikalnih organizacija imale negativan odnos prema radnicima koji su pokušali da povrate preduzeća, velika većina sindikata nije pružila pomoć u formiranju ERT-ova „iz jednostavnog razloga, zato što su organske strukture sindikalizma bile rigidne i neodgovarajuće, bez mogućnosti da reaguju na ovaj novi društveni, politički, ekonomski, pravni i kulturni fenomen, kao što su oporavljena preduzeća u kojima radnici samostalno upravljaju” (Bentosela, 2018: 116).

Uloga federacija i konfederacije radničkih zadruga

Tokom procesa oporavka preduzeća važno mesto zauzimaju i federacije i konfederacija radničkih zadruga, tako da ćemo u daljem toku rada predstaviti njihovu ulogu. Prema dostupnim podacima, u Argentini postoji čak 35 federacija radničkih kooperativa (Guarco, 2013: 163). Jedna od značajnijih federacija bila je FENCOOTER (*Federación Nacional de Cooperativas de Trabajadores de Empresas Reconvertidas*). Međutim, s obzirom na zavisnost od državnog aparata, delovanje ove federacije je karakterisao veoma nizak stepen autonomije (Ruggeri, 2014: 112). Dalje, u početnim fazama razvoja ERT-ova značajnu ulogu u provinciji Buenos Ajres imala je i federacija radničkih kooperativa FECOOTRA (*Federación de Cooperativas de Trabajo*). S obzirom na svoju usmerenost na radničke kooperative, FECOOTRA u početku nije uspela da objedini one radnike oporavljenih preduzeća koji su nastavili da se identifikuju kao zaposleni, a ne kao članovi zadruga. Kasnije, zbog povezanosti sa zvaničnim izvorima finansiranja, FECOOTRA je povratila lidersku poziciju, postavši značajan akter na ovom polju (Ruggeri, 2014: 114), kao što ćemo moći da vidimo na osnovu nalaza empirijskih rezultata.

Dalje, važno je istaći i značaj federacije FACTA (*La Federacion de Cooperativas de Trabajadores Autogestionada*) u čijem je osnivanju sredinom dvehiljaditih učestvovao veći broj oporavljenih preduzeća iz Santa Fea, Kordobe, zatim manji broj iz provincije Buenos Ajres, ali i veći broj radničkih zadruga koje nisu nastale kao oporavljena preduzeća. Gotovo

u isto vreme dobija na značaju još jedna organizacija (iako je postojala još od 2004), ANTA (*Asociación Nacional de Trabajadores Autogestionados*) koja je dala značajnu podršku fabrici IMPA prilikom pokušaja iseljavanja njenih radnika. Unutar federacije FACTA došlo je, međutim, do odvajanja ogranka iz Santa Fea od ostatka federacije. Zajedno sa drugim organizacijama, FACTA je uzela aktivno učešće u osnivanju nove konfederacije 2008. godine – *Unión de Cooperativas de Trabajo de la Argentina* – koja je okupljala ne samo oporavljena preduzeća već i radničke kooperative. Ono što je važno da se istakne jeste da su ove organizacije putem INAES-a uspostavile veoma dobre odnose sa državom. Konačno, 2009. godine FACTA, FECOOTRA, La Red Grafica Cooperativa i druge federacije radničkih kooperativa (kao što su FECOAPOR,²⁶¹ FICOTRA²⁶²) osnovale su Nacionalnu konfederaciju radničkih kooperativa, CNCT (*Confederación Nacional de Cooperativas de Trabajo*), u kojoj oporavljena preduzeća, međutim, čine manjinu (Ruggeri, 2014: 114).²⁶³ Ovde je takođe značajno spomenuti i konfederaciju COOPERAR.

Ono na čemu posebno rade konfederacije radničkih kooperativa, poput konfederacija COOPERAR i CNCT (u saradnji sa Ministarstvom razvoja i INAES-om), jeste regulisanje pravnog okvira radničkih kooperativa (između ostalog promovisanje Zakona o radničkim kooperativama), regulisanje zdravstvenog i penzijskog osiguranja, zaštita na radu itd. U pogledu odnosa prema ERT-ovima, prema rečima predstavnika konfederacije radnika COOPERAR, finansiranje i integracija ERT-ova predstavljaju ključna područja njihovog delovanja.

Sa stanovišta značaja konfederacija za oporavljena preduzeća, treba imati na umu da radnici ERT-ova čine veoma mali broj u ukupnom broju radnika koji su obuhvaćeni konfederacijama. Dok je broj ERT-ova u Argentini oko 350, broj kooperativa dostiže čak 6.000, pa je otuda jasno zašto konfederacije posebno rade na održivosti sektora kooperativizma. I same federacije i konfederacije navode problem održivog finansiranja kooperativa u Argentini. Pri tome posebno naglašavaju ulogu države, navodeći da je održivost kooperativizma moguća zahvaljujući povoljnoj i podsticajnoj političkoj klimi u zemlji. Takođe, predstavnici konfederacije COOPERAR ističu da radničke kooperative, kao i oporavljena preduzeća, u uslovima negativnih kretanja na tržištu rada, neformalne ekonomije, nesigurnih i slabo plaćenih poslova, predstavljaju alternativan put za radnike.

261 Federacija radničkih kooperativa u Mar del Plati.

262 Federacija radničkih kooperativa u Kordobi.

263 U Argentini postoje tri konfederacije, COOPERAR, CNCT i CONINAGRO – konfederacija kooperativa iz agrarnog sektora.

„[...] U pogledu ideologije, mi smo prvo radnici, potom članovi koji su osnovali kooperativu [...] Nastojimo da integrišemo kooperative zato što same mogu da urade vrlo malo, to je naš cilj, prvo da osnujemo federaciju, potom konfederaciju [...] Bitno je da postoji razumevanje od strane vlade – da smo u mogućnosti da radimo, da smo sposobni da upravljamo i da nismo samo radnici koji znaju da rade, što nije malo. Mi promovišemo samoupravljanje i želimo da budemo vidljivi [...] Mnogo smo porasli za prethodnih 25 godina i imamo konstantne izazove – od mladih koji se integrišu u kooperative, uključivanje dece starijih članova. Sa državom imamo jedan projekat u vezi sa stambenim kooperativama. Svako od članova federacije radi u nekoj kooperativi, postoji saradnja između kooperativa [...] ali i zajednički poslovi, kao na primer što radi *La red Grafica*. Postoji mnogo saradnje i solidarnosti između kooperativa. Mi možemo da radimo sa državom, ali ne želimo da budemo njen deo. Želimo da radimo zajedno sa njom, ali ideja razvoja nije centralizam. *Ni centralizam ni privatno vlasništvo nisu dobri [...] Ne podržavamo ništa od ovoga*. Mi predstavljamo treći put, ne interesuje nas mnogo država, niti koncentracija kapitala.”

Federacija radničkih kooperativa *FECOOTRA*

Važnost funkcionisanja federacija, pogotovo na polju finansiranja, istakli su pojedini ERT-ovi.

„[...] Kada smo bili u veoma lošoj situaciji, kada nismo imali ambulantu, *FECOOTRA* nam je pružila pomoć kako bismo mogli da uzmemo kredit. Taj fond se zove *Fuerza Solidaria* i nalazi se u BsAs, i namenjen je pružanju pomoći kooperativama. Država pomaže kooperativama u vidu pozajmljivanja novca sa veoma niskom kamatnom stopom u poređenju sa drugima.”

Predsednik kooperative *Urgencia Los Tilos*, La Plata, ambulanta

„[...] Kada je došlo do zatvaranja fabrike niko se nije usudio da počne sa otvaranjem kooperativa. Ideja je potekla od predsednika *FECOOTRE*. Došao je i rekao: 'Momci, ovde postoji mogućnost da se sačuvaju radna mesta, ali u drugoj formi.' Obišli smo ostale fabrike. Mogu da kažem da smo imali jednu spektakularnu epohu. Uprkos tome što nismo imali sredstva, infrastrukturu, bila je to jedna borba sa mnogo žrtvovanja [...] Kada smo završili sa dokumentacijom, od suda smo dobili ovlašćenje. Ta prva faza je

bila veoma važna, kasnije smo počeli da radimo u punom kapacitetu. Zahvaljujući pomoći FECOOTRE i jednog advokata koji je radio u tom trenutku, nastojali smo da vidimo da li postoji pravna mogućnost da iznajmljujemo fabriku. Javila se mogućnost da se otpočne jedna nova etapa [...] S obzirom na to da većina ERT-ova nema ekonomski kapital, niti mogućnost pristupa kreditima, FECOOTRA je omogućila kredite pod veoma povoljnim uslovima sa niskom kamatnom stopom.”

Predsednik kooperative *Union Papelere Platence*, Ringuelet,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

Međutim, neki od ERT-ova ukazuju na slabosti funkcionisanja federacija i konfederacije, posebno na polju pružanja finansijske podrške.

„[...] Treba pomenuti i jezgro kooperativa koje nas okupljaju, federacije, koje u ovom trenutku ne obavljaju mnogo posla za kooperative. Federacije i konfederacije bi posle nekog vremena morale da imaju sopstveni fond, sopstvenu banku kako bi mogle da investiraju. Međutim, one se nikada nisu pobrinule da prikupe novac kako bi formirale banku za investicije. Federacije postoje kao strukture, one daju savete, ali do sada nisu uradile ništa konkretno. Kako je moguće da u svetu u kome su sve tehnologije dostupne, federacija gotovo ne radi ništa po pitanju ujedinjenja kooperativa, osnivanja investicijskog fonda, sve ono što može da nas ojača kao sektor.”

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*,
La Plata, zdravstvena klinika

Uloga društvenih pokreta ERT-ova i mrežnih organizacija

Odsustvo interesa sindikalnih organizacija da kanališu specifične interese radnika tokom preuzimanja fabrika i njihovog daljeg konstituisanja bio je ključni činilac razvoja „mreža solidarnosti” i društvenog pokreta ERT-ova. „Dok je u početnim fazama podrška u većini slučajeva dolazila spolja, od strane pokreta nezaposlenih i građanskih pokreta na nivou lokalne zajednice i susedstva, s vremenom na značaju dobijaju oblici podrške koji dolaze od strane samih organizacija ERT” (Cvejić, Petrović, 2014: 259).

Kada je reč o pokretima ERT-ova, treba reći da je prvi takav pokret, *Nacionalni pokret oporavljenih preduzeća* (MNER), nastao još početkom dvehiljaditih, imao važnu ulogu u podsticanju procesa preuzimajući preduzeća. Bez obzira na neformalan način delovanja u početnom periodu, „ovaj

pokret je s vremenom uspeo da se institucionalizuje i znatno proširi svoje delatne mogućnosti, kao i mobilizacijsku osnovu za omasovljenje pokreta” (Ruggeri, 2014: 112). Međutim, jedinstvo ovog pokreta bilo je kratkog veka. Luis Karo, jedan od lidera MNER-a, napustio je pokret već 2003. godine formirajući novi pokret, MNFRT, uz napuštanje „linije” koju je nastavio da sledi MNER – „Okupiraj, odupri se i proizvodi” (*Ocupar, Resistir y Producir*) (Ruggeri, 2014: 112). Umesto da predstavljaju institucionalne činiocce integracije ERT-ova, oni su delovali kao dodatni činioci fragmentacije radnika ERT-ova. Međutim, bez obzira na fragmentaciju pokreta, njihova uloga u iniciranju ovog procesa, ali i kasnijem podržavanju ERT-ovima bila je od ogromnog značaja, na šta ukazuju i nalazi istraživanja. Posebno se ističe uloga MNFRT-a, na čelu sa njegovim osnivačem, advokatom Luisom Karom (Luis Caro) koji je pružio značajnu pomoć jednom broju ERT-ova. Njegovu (gotovo ličnu!) pomoć istakli su predstavnici fabrika *Ex Textil San Remo*, *Checlo* i *Arcucci*. U isto vreme, ova preduzeća su deo Nacionalnog pokreta oporavljenih preduzeća (MNFRT).²⁶⁴

„[...] Imali smo jednog prijatelja koji je bio upoznat sa situacijom i koji nas je povezao sa dr Karom. Došao je ovde i pričao je sa vlasnikom o tome kako bismo mogli da formiramo kooperativu. I počeli smo polako da radimo, na početku nije bilo nikakve zarade. Tako je bilo dva meseca. I sam vlasnik je ostao u svojoj kancelariji. Imali smo i pomoć mnogih kooperativa. Pokret oporavljenih preduzeća MNFRT nam je pružio veliku podršku. Mi nismo imali mnogo problema prilikom preuzimanja fabrike, nismo se sukobili sa policijom, što je bio slučaj kod nekih kooperativa. Doktor Karo je rešio pravne probleme oko preuzimanja fabrike.”

Predsednik kooperative *Arcucci*,
Buenos Ajres, metalurška industrija

Još jedan činilac koji je bitan za analizu procesa konsolidacije ERT-ova jesu „mreže solidarnosti” koje su umnogome doprinele održivosti i jačanju otpornosti radnika i u kasnijim fazama razvoja ERT-ova, što znači da se njihov značaj ni u kom slučaju ne sme zanemariti. Od posebnog značaja za njihov položaj jeste upravo formiranje „mrežnih struktura/organizacija” koje okupljaju određeni broj ERT-ova i kooperativa koje pripadaju istom sektoru delatnosti (Cvejić, Petrović, 2014: 259). Mrežne organizacije sledile su obrazac jedne od prvih ovakvih organizacija, *La Red Grafica Cooperativa*, koja predstavlja jedan od najznačajnijih pokušaja grupisanja samoupravnih organizacija u sektoru grafičke industrije (ova organizacija

264 Opširnije u Bialakowsky *et al.*, 2004.

okuplja više od trideset oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa u grafičkoj industriji) (Ruggeri, 2014: 115). Većina kooperativa iz grafičke industrije je istakla pomoć ove mrežne organizacije u čijem osnivanju su i same učestvovala. Značaj ove organizacije posebno se ogledao u pružanju finansijske pomoći, zajedničkom nastupu na tržištu, što je još uključivalo i zajedničku nabavku sredstava za proizvodnju (uz znatno snižavanje troškova), distribuciju radnih zadataka, pružanje pomoći u pronalasku zaposlenja, dodatnoj obuci i osposobljavanju.

Ukratko, na ovaj način pozicija ERT-ova na tržištu bila je značajno unapređena, čime je ostvarena relativno trajna mogućnost uspostavljanja konkurentskog odnosa sa ostalim firmama.

„[...] Deo smo *La Red Grafica-e*. Godine 2005. rodila se ideja da osnujemo jednu mrežu pomoću koje bismo mogli da se suočimo sa tržišnom konkurencijom. Ovo nam je omogućilo da materijal kupujemo zajedno, da snizimo troškove i da steknemo neke tehničke mogućnosti koje ranije nismo imali, kako u administraciji, tako i u proizvodnji. Pozajmljujemo mašine jedni drugima, organizujemo obuke. Možemo takođe da obezbedimo stipendije za višu školu, kako bi kolege stekle određena znanja i veštine koje nismo imali 20-30 godina. Sada imamo nekoliko *companeros-a* koji se obučavaju besplatno. Većina je pohađala školu u kojoj je stekla ne samo praktično već i teorijsko znanje. Udružili smo se i sada *Red* ima oko 700 članova [...] I ovo što radi *Red* je iskreno. I sve ono što se uradi dalje se distribuira. I ne radi se samo o zaradi već o tome da se investira u različite kooperative.”

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Iskustvo *La Red Grafica-e* je veoma dobro. Ako, na primer, neko ostane bez posla, pomoću ove mreže se nalazi neko rešenje. Na primer, u jednoj privatnoj firmi tako nešto ne postoji. I to je razlika. U kooperativi možeš da računaš na pomoć, u privatnoj firmi ne.”

Član kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Nismo uspeli da uzmemo kredit. Upravo zbog toga smo se udružili sa drugim kooperativama iz oblasti grafičke industrije. Reč je o jednoj tzv. organizaciji drugog reda iz Buenos Ajresa koja se zove *La Red grafica* i koja okuplja veliki broj kooperativa

iz oblasti grafičke industrije. Oni su nam pozajmili novac kako bismo mogli da kupimo ovu mašinu. Dakle, pitanje finansiranja radničkih kooperativa je veoma težak problem. Sredstva su uglavnom namenjena za mala i srednja preduzeća, tako da mi uvek ostajemo 'iza vrata'."

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

„[...] *La Red Grafica* nam je upravo pomogla da kupimo mašinu CTP. Imali smo pomoć i od države i od *La Red Grafica*-e. Bila nam je potrebna mašina jer nekada radimo i 24 časa. Sada imamo mašinu na raspolaganju 24 časa. Ne moramo da idemo i da tražimo vani. Ono što karakteriše ovu mrežu jeste izražena saradnja između kooperativa koje joj pripadaju [...] Mi saradujemo sa kooperativama *Chilavert*, *Campicuelo*, *Cogtal*, *Ferograf*, *Loria* [...] Mislim da ima osam kooperativa unutar mreže *La Red Grafica*. U okviru ovog projekta kupljena je mašina koju ovde možeš da vidiš [...] Ono što je dobro jeste da se jedan veliki posao može rasporediti na različite kooperative. Važno je to što se mašine koje budu kupljene mogu instalirati u bilo kojoj od ovih fabrika. Ukoliko radimo zajedno, to je mnogo lakše. Ova mašina je sada kod nas, ali kasnije može da bude data fabrici *El Sol*, koja predstavlja još jednu kooperativu u okviru ove mreže."

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Godine 2001. pozvali su nas iz Venecuele, tamo se javila ideja da se ujedinitimo. Ovo je bio sam početak. Kasnije je bilo još sastanaka. Imali smo manji sastanak sa četiri kooperative: *Ferograf*, *Cogtal*, *Campicuelo*, i četvrta, ne mogu da se setim koja je u pitanju. Na početku su radili svi zajedno, ali to nije dalo mnogo rezultata. U *Red* ne ulazi osoba pojedinačno, već kooperativa. Upravni odbor je bio formiran od pet kooperativa. Predsednik je kooperativa *Chilavert*, sekretar kooperativa *Cogtal*, blagajnik je *El Sol* (postoje još dve). *Ferograf* i *Cogtal* su radile već zajedno i to je dalo određene rezultate. Posle je usledila druga poseta Venecueli, 2005. godine, nakon čega je doneta odluka da se formira *La Red Grafica* koju je tada činilo sedam kooperativa. Jedna je bila iz Mendoze, *Grafica asociada*, *Ferograf* iz La Plate, i sve ostale su bile odavde, iz Buenos Ajresa. S obzirom na to da smo bili prvi u svemu ovome, vlada Buenos Ajresa je odlučila da nam da određeni

podsticaj, pomogli su nam novčano da bismo mogli da počnemo da radimo. Udružili smo se zbog mogućnosti da radimo zajedno zato što jedna kooperativa sama ne može da uradi veliki posao. Ovako ujedinjene kooperative mogu da se takmiče sa ostalima. Zato i radimo ovo. Jedna kooperativa ne može sama da se takmiči sa multinacionalnim kompanijama, ali ako nastupamo zajedno, onda možemo. Sami ne možemo ništa da uradimo, ne možemo ni neophodan materijal da kupimo.”

Mrežna organizacija *La Red Grafica Cooperativa*,
Buenos Ajres

Ovim se pokazalo da se integracija oporavljenih preduzeća javlja kao veoma važan faktor osnaživanja ovog sektora, ne samo na početku već tokom celokupnog procesa. Unutar mrežnih organizacija koje okupljaju oporavljena preduzeća u okviru ostalih sektora delatnosti izdvajaju se još organizacije u sektoru metalurgije, tekstilne industrije, prerade mesa, i to: *La Red Textil*, *Red Meralurgica*, *La Federación de Cooperativas Autogestionadas de la Carne y Afine*, *FORAL* itd. (vid. više u Ruggeri, 2014: 115).

Kao što se na osnovu rezultata analize obavljenih intervjuja može jasno videti, ove organizacije imaju važnu ulogu u ekonomskom osnaživanju ovih preduzeća, i to pre svega putem jačanja njihove pozicije na tržištu, osnivanja novih oporavljenih preduzeća kao radničkih kooperativa, smanjenja troškova proizvodnje kroz zajedničko nabavljanje materijala, roba i usluga, zastupanja opštih radničkih interesa itd. (vid. Vieta, 2013: 26).

Međutim, zajednička saradnja nije ograničena samo na ERT-ove koji pripadaju određenim mrežnim organizacijama ili granama delatnosti, već karakteriše sve ERT-ove.

„[...] Ono što još praktikujemo jeste neka vrsta socijalne politike, pomažemo drugim kooperativama, pomažemo im da krenu sa radom [...] Takođe, saradujemo i sa samim *barrio*-m (susedstvom) [...] oni su nas odbranili kada je došla policija da nas iseli [...] *barrio* je takoreći integrisan u našu kooperativu, imamo kulturni centar unutar fabrike.”

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Na primer iz Zanona su nam donirali keramiku. *Textil Pigué* nam je donirao tekstil za izradu zavesa. Oni saraduju sa nama, i mi saradujemo sa njima. Ako je neko iz kooperative bolestan ili dolazi da studira, mi im obezbedimo smeštaj u hotelu kako

bi mogli da završe sve potrebne procedure. *Frigorifico INCOP* nam donosi meso i članovi ove kooperative takođe ovde odsedaju. Između kooperativa uvek postoji međusobna saradnja. Kada su bile poplave u La Plati, donirali smo im duške. To smo naučili ovde [...] da saradujemo i pomažemo kada je potrebno.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

„[...] U celom Gran Buenos Ajresu postoji oko 75 javnih radionica (*publicos talleres*), kao što je IMPA. I još mnogo stvari je osnovano, kao što je na primer Radnički univerzitet koji je počeo sa radom 2010. Takođe unutar kooperative imamo prostor koji smo dali dvema kooperativama koje nisu imale svoj prostor. Jedna kooperativa se bavi dizajnom i okuplja mlade ljude, tako da oni rade ovde. Mi pomažemo drugim kooperativama.”

Predsednik kooperative *La cooperativa 22 de Mayo*, IMPA, Buenos Ajres, metalurška industrija

„[...] Nismo imali para, nismo imali šta da odnesemo kući. Pomogle su nam različite organizacije, na primer IMPA. Mesec dana su nam davali platu kako bismo mogli da izdržavamo porodice. To nam je omogućilo da budemo nezavisni, da ne zavisimo ni od sindikata, ni od poslodavca, ni od bilo koga drugog. I zahvaljujući ovome mi smo bili u mogućnosti da pregovaramo i da vidimo na koji način možemo da rešimo problem vlasništva [...] Videli su da nismo samo sačuvali radna mesta već i da smo uspeli da kreiramo nova radna mesta. Kada smo preuzeli fabriku bilo nas je osmoro, nakon dve godine bilo nas je 10, 12... i ovo nam je omogućilo da pokažemo da je moguće otvoriti nova radna mesta.”

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*, Buenos Ajres, grafička industrija

Uloga lokalne zajednice

Oslanjanje na podršku lokalne zajednice takođe je važan činilac u započinjanju čitavog ovog procesa, ali i njegovoj konsolidaciji. Većina intervjuisanih predstavnika preuzetih preduzeća je ukazala na značajnu podršku i pomoć koju su dobili od same lokalne zajednice, i to kako finansijske pomoći, tako i psihološke. Na osnovu nalaza istraživanja, može se reći da je čitava lokalna zajednica postala svesna važnosti ovog procesa. Njihova podrška se, između ostalog, manifestovala u odbrani zauzetih fabrika,

pružanju pomoći u hrani, doniranju novca, ali i kupovini proizvoda ERT-ova, doprinoseći kako razvoju kooperativa, tako i same lokalne zajednice.

„[...] Ovo je jedno jedinstveno iskustvo, kako na nacionalnom nivou, tako i na međunarodnom. Uz pomoć lokalne zajednice bilo je moguće ići napred. Da nam nisu pomogli ljudi iz lokalne zajednice, ne bismo uspjeli da ostanemo unutar fabrike.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT*, ex *Zanón*, Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Počeli smo polako. Najpre nismo imali nikakva politička poznanstva i to nas je mnogo koštalo. Kao radnici, poznavali smo samo druge radnike. Kada smo ušli ovde bilo je mnogo podrške od strane brojnih društvenih organizacija, takođe bilo je i mnogo uličnih okupljanja po gradu. Mnogo univerziteta nas je zvalo da im pričamo o našoj istoriji (na primer Arhitektonski). Morali smo da skupljamo i novac, jer nismo imali dovoljno. Morali smo da sačuvamo radna mesta. Trenutno imamo oko 150 kolega. Ono što smo mi pokazali jeste da se na jedan drugi način mogu sačuvati radna mesta, uz mnogo žrtvovanja [...] nismo čekali pomoć Vlade da nam da subvencije. Imamo slogan „Bauen je svačiji”, zato što smo mnogo toga uradili zahvaljujući javnom novcu.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

„[...] Nikad nismo verovali da ćemo prerađivati ovoliko količinu mleka. Sada skoro celo mesto dolazi kod nas da kupuje, kako zbog mleka, tako i zbog pomoći. Ono što izdvaja kooperativu od ostalih jeste nešto socijalno, ne nešto ekonomski [...] već prvo socijalna strana, a potom ekonomska. Ova kooperativa je dobila ključnu pomoć od organizacija na lokalnom nivou, ali i na nivou provincija i nacionalnom nivou. Mi želimo da sve bude transparentno. Naša ideja je i da osnujemo jednu školu o preradi mleka u kojoj bismo organizovali obuke o procesu proizvodnje i prerade mleka, kako bismo ta znanja preneli i na male proizvođače. Sarađujemo sa Tehnološkim institutom i Univerzitetom. Sada studenti mogu više da nauče radnike nego što radnici mogu da nauče studente, jer su mašine toliko stare. Ljudi dolaze i kupuju, oni zapravo ove proizvode percipiraju kao sopstvene [...] i žele da sarađuju, jer znaju da na ovaj način brane nešto što je iz njihovog grada. Pomažu nam jer znaju za našu borbu. Jedini način na koji možete da

održite kooperativu jeste da prvo radite iz društvenih, a potom iz ekonomskih razloga.”

Predsednik kooperative *Nuevo Amanacer*,
Mar del Plata, fabrika za preradu mleka

„[...] Na početku smo održali jedan sastanak, pitali smo ko želi da ostane ostaje, 34 je otišlo, a isto toliko je ostalo. Radnici koji su ostali želeli su da brane svoja radna mesta. Imali smo rotirajuće smene kako bismo mogli da čuvamo kooperativu. Ovo je bio jedan psihološki izazov, neki su izdržali, drugi ne [...] zato što nismo imali uopšte platu. Imali smo mnogo pomoći od strane studenata Nacionalnog univerziteta u Kordobi, sindikata. Izašli smo na ulicu sa megafonom i objasnili smo našu situaciju. Imali smo jednu malu kutiju za prikupljanje novčane pomoći – svako je dao onoliko koliko je mogao. Na taj način smo formirali jedan zajednički fond iz koga smo onda plaćali kolegama prevoz da bi mogli da nastave da dolaze na posao. Bilo je prilično teško i komplikovano. Međutim, kada postoji razlog da se živi [...] i ako kažete: ako ja neću čuvati svoja prava, neće niko drugi. Sve ovo je trajalo tri meseca.”

Predsednica kooperative *Junin*, Kordoba, zdravstvena klinika

„[...] Pored sirovina, za nas su jako važni energetske resursi, posebno gas. Pre godinu dana radili smo sa Univerzitetom tehnologije na jednom projektu u okviru koga smo razmatrali reciklažu vode [...] Morali smo da povedemo računa o tome kako voda koja izlazi iz fabrika ne bi bila zagađena.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué, fabrika tekstila

„[...] Nismo imali para ni za prevoz, duže vreme nismo primili platu jer nismo imali posao. Već negde na početku zbog neplaćenih računa došli su da nam isključe struju, dobili su takvo naređenje. Molili smo ih da to ne urade, objasnili smo im da smo dobili dozvolu suda da možemo da radimo. Kada su nas videli onako očajne rekli su: 'U redu, zapamtite, nismo ni dolazili. Dajemo vam rok od 15 dana.' I tako smo počeli. Donosili smo od kuće hranu, ovde smo jeli zajedno. Donosio je ko je šta imao. Pekara koja se nalazi ovde na uglu ostavljala nam je hleb od juče, tako da smo mogli da napravimo tost i slično. Nakon toga opština je počela da nam šalje pakete sa hranom. I tako smo se snalazili dok nismo stali na noge, dok posao nije polako krenuo. I od tada

nismo prestajali sa radom. Zatim smo počeli sa kupovinom mašina i sirovina, i to od sopstvenih para, jer smo se žrtvovali. Investirali smo u mašine za šivenje, materijal koji nam je najvažniji, kupili smo kombi itd. I tako smo počeli, evo sad u julu će biti 12 godina kako radimo.”

Predsednica kooperative *Ex textil San Remo*,
Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

S druge strane, prisutan je i nesumnjiv uticaj delovanja ERT-ova na samu lokalnu zajednicu (otvaranje novih radnih mesta, škola, kulturnih centara itd.). Ovakav uticaj je razumljivo bilo lakše ostvariti u manjim sredinama. Izvanredan primer je upravo uticaj fabrike *Pigué* na razvoj ovog mesta.

„[...] Sve ovo je bilo od velikog značaja za mesto *Pigué*. Nastojali smo da razvijemo zajednicu, tako što ćemo uključiti ljude iz te zajednice. Mnogo saradujemo sa opštinom *Pigve*. Pričali smo sa momcima iz *ERT Chilavert*, oni su veliki i dobri, ali oni ne mogu da pokažu više od svoje borbe, svog iskustva [...] oni ne mogu značajnije da utiču na sam grad (fabrika se nalazi u Buenos Ajresu). Za razliku od njih, fabrika *Pigué* ima 140 radnika (nadamo se da će uskoro imati 300, 400) u mestu sa 15.000 stanovnika. Možete da vidite kakav uticaj ova fabrika ima na lokalnu ekonomiju. Da je ta fabrika ovde (u Buenos Ajresu), ne bi imala uticaj na 15 miliona stanovnika. *Pigué* je malo mesto tako da u njemu rade ljudi koji se međusobno poznaju, moja verenica, verenica mog kolege itd. Svi koji rade u ovoj fabrici su iz ovog mesta. U fabrici rade i deca naših kolega, tako da radimo porodično.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, *Pigué*, fabrika tekstila

Na osnovu prethodnog pregleda možemo da uočimo izraženu diversifikaciju aktera koji su uključeni u proces nastanka i održivosti oporavljenih preduzeća. S jedne strane, možemo sasvim sigurno reći da delovanje posmatranih organizacija (sindikata, federacija, mrežnih organizacija) predstavlja bitnu pretpostavku grupnog delovanja radničke klase. Delovanje ovih organizacija jasno osvešćuje interese pripadnika radničke klase i mobilise ih na osnovu zajedničkih interesa. Ono što je sa stanovišta osnovnog predmeta rada bitno istaći jeste da radnici ERT-ova prepoznaju navedene organizacije kao zastupnike svojih interesa. Kao što smo mogli i da vidimo, često je reč o komplementarnim organizacijama, odnosno dvojnomo ili višestrukom zastupanju interesa radničke klase, što i te kako

može imati dodatni mobilizacijski efekat (kao u slučaju sindikata, mrežnih organizacija, federacija itd.).

Međutim, istraživački nalazi ukazali su i na brojne protivrečnosti na ovom polju. Kada je o sindikalnim organizacijama reč, pokazuje se da njihovo delovanje u ovom procesu nije bilo u pravcu kolektivne (klasne) integracije radnika, i da je ono u svakom slučaju imalo protivrečne učinke. Nije naodmet još jednom podsetiti da su samo pojedinačni sindikati pružili podršku ERT-ovima, dok jedva da je bilo pokušaja od strane nacionalnih sindikata da zaštite interese radnika ovih preduzeća. Na osnovu analize istorijskog razvoja i karakteristika sindikalnih organizacija u Argentini, ali i istraživačkih uvida u njihov odnos prema ERT-ovima, zaključuje se da se kontradiktorna uloga sindikata zapravo reprodukuje tokom celokupnog perioda. Umesto da štite interese radničke klase u celini, sindikati u Argentini, bez obzira na povremene organizacione uspehe, od samog početka pa sve do danas zapravo cepaju radnički klasu tako što štite interese samo određenih delova. Ono što se, međutim, u međuvremenu promenilo jeste sam princip podele radničke klase. Prateći početke razvoja sindikalnih organizacija, ali i njihov dalji istorijski razvoj u Argentini, mogli smo da vidimo da je sindikalna fragmentisanost radnika najpre počivala na razlikama u kvalifikacijama između radnika, sektorskoj distribuciji, karakteru proizvodnog procesa (setimo se sindikalne neorganizovanosti poljoprivrednih radnika i radnika zaposlenih u industriji mesa početkom XX veka), dok je sada razlika zasnovana i na načinu organizacije proizvodnje, ali i statusu na tržištu rada, pa su tako iz sindikalnih organizacija isključeni radnici kooperativa, pa otuda i radnici ERT-ova (kada je reč o nezaposlenima, oni su po pravilu isključeni iz sindikalnih organizacija). Ovim se pokazuje da navedena kontradikcija nije bila slučajnog i privremenog karaktera, već je strukturalno uslovljena i predstavlja činilac dugog istorijskog trajanja. Nastavljajući da štite interese zaposlenih radnika, sindikati su na radnike ERT-ova gledali kao na dezintegracijske činioce sindikalne borbe. Odustajući od zastupanja (čak i trenutnog) interesa radnika ERT-ova, sindikati su dodatno otežali stabilnost ovog oblika kolektivnog delovanja u Argentini. Navedena protivrečnost je rezultat, s jedne strane, odnosa sa samom državom, tako što sindikati predstavljaju sredstvo legitimacije sistema, ali i posebnih interesa radničke klase, u ovom slučaju interesa dela radničke klase da sačuvaju posao u formi radničkog samoupravljanja. Kontradiktornost uspostavljenih odnosa ERT-ova i sindikata, kao što smo mogli da vidimo, proizilazi otuda što se novi društveni odnosi (samoupravljanje radnika) razvijaju unutar dominantnih – kapitalističkih, gde je prvenstvena uloga sindikata zaštita interesa zaposlenih radnika. Uočene protivrečnosti na polju sindikalne zaštite radnika ERT-ova istovremeno su

predstavljale prepreku stabilizaciji čitavog procesa preuzimanja preduzeća, ali i dodatni dinamizator ovog procesa, što se najbolje može uočiti upravo na primeru pojave mnogobrojnih organizacija koje su imale za cilj zaštitu interesa radnika ERT-ova.

Ipak, izražena diversifikacija aktera, odnosno delovanja takozvanih konkurentskih organizacija, poput dva pokreta ERT-ova, dodatno redukuje delatni potencijal radničke klase, fragmentišući njene pripadnike i usmeravajući ih prema različitim ciljevima. Na taj način, i pored uloge koju su ova dva pokreta imala u ovom procesu, njihova „izražena disperzija i heterogenost uslovice su fragmentaciju pokreta ERT-ova, pa i njegovo slabljenje” (Ruggeri 2014: 114). Međutim, bez obzira na moguće linije diferencijacije unutar radničkog pokreta, sa stanovišta teze koja se u ovom radu razvija, ceo ovaj proces implicira sledeću ključnu konsekvencu – interesnu istovetnost radnika koji su uključeni u ovaj proces i zastupanje zajedničkih interesa. Odnosno, opšti interesi radnika unutar ERT-ova ostali su zajednički, bez obzira na moguće organizacione i političke razlike.²⁶⁵

4.5.5. Analiza unutrašnjih činilaca uspostavljanja ERT-ova

4.5.5.1. Organizacijski činioci

Organizacija proizvodnog procesa

Sa aspekta analize značaja unutrašnjih faktora za funkcionisanje ERT-ova posebno su značajni organizacijski faktori. Analiza ove grupe faktora je od posebne važnosti budući da promene u organizaciji proizvodnog procesa u smislu humanizacije rada, demokratičnosti u odlučivanju uz istovremenu efikasnost sprovođenja odluka i pravedan sistem nagrađivanja predstavljaju sastavni deo i pretpostavku razvoja radničkog samoupravljanja. U okviru ove grupe faktora biće posebno analizirana sledeća tri faktora: *proces organizacije rada, način donošenja odluka i sistem nagrađivanja*.

Preuzimanje preduzeća od strane radnika i otpočinjanje proizvodnog procesa obeleženo je čitavim nizom promena na koje radnici nisu bili pripremljeni. Uz to, iskustva drugih ERT-ova u malom broju slučajeva su se mogla preneti, i to uglavnom zbog velike heterogenosti ERT-ova (kako u pogledu načina preuzimanja, tako i regionalne distribucije, veličine preduzeća, grane delatnosti itd.). Od trenutka započinjanja procesa preuzimanja ERT-ova, navodi se da „nema knjige ili recepta: dinamika samoupravljanja se pojavljuje sa svim svojim neizvesnostima i mogućnostima koje postoje”

265 Na takav zaključak sasvim sigurno upućuje činjenica da veoma mali broj ERT-ova ističe pripadnost određenoj grupi/organizaciji (Ruggeri, 2014: 114).

(Ruggeri, 2012: 78). Jedna od ključnih promena odnosi se na organizovanje proizvodnog procesa u smislu preuzimanja kontrole nad važnim aspektima radnog procesa. Međutim, dok je na samom početku izgledalo da će radnici sa lakoćom moći da realizuju čitav proizvodni proces, pred njima su veoma brzo iskrsele brojne prepreke. Kako se ističe „radnici su nakon preuzimanja preduzeća mogli da proizvode, ali ne i da upravljaju” (Ruggeri, 2012: 95).

Upravljanje procesom proizvodnje tako se pojavljuje kao poseban problem. Polazna osnova problema organizovanja proizvodnog procesa nalazi se u nedostatku znanja i iskustva za obavljanje poslova upravljanja, ali i tehnički zahtevnih proizvodnih operacija. Radi se o tome da su u većini ERT-ova zaposleni na višim pozicijama (upravljачkim, administrativnim i stručnim) među prvima napustili preduzeća, pa su tako u većini ERT-ova ostali samo zaposleni koji su radili u neposrednoj proizvodnji na kvalifikovanim i nekvalifikovanim poslovima. S tim u vezi, nedostatak stručnog znanja iz različitih oblasti, pored nedostatka ekonomskog kapitala (o čemu će biti reči kasnije) pojaviće se kao prvi problem sa kojim će radnici morati da se suoče. U takvim okolnostima bilo je neophodno da radnici, tamo gde je to bilo moguće, nadoknade odsustvo stručnog znanja. Tako se jedna od ključnih prepreka u realizaciji proizvodnog procesa mogla otkloniti sticanjem dodatnih kvalifikacija, pre svega kvalifikacija iz oblasti administrativnih i komercijalnih poslova, poslova upravljanja itd.

Kao što možemo da vidimo na osnovu kvalitativnih nalaza istraživanja, nedostatak znanja u oblasti upravljanja i administrativnih poslova ističe se kao jedan od ključnih problema prilikom preuzimanja fabrika i pokretanja proizvodnog procesa.

„[...] Svi radnici koji su ostali radili su u proizvodnji. Oni koji su radili na administrativnim poslovima prvi su otišli. Angažovali smo jednog računovođu i jednog advokata kako bi nam pomogli u vezi sa finansijskim i pravnim poslovima. Na kraju smo angažovali jednog dečka koji se bavio administrativnim poslovima. Kasnije su radnici obavljali administrativne poslove.”

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Nastavio sam da se školujem kako bih se bolje upoznao sa prodajom. Platilo sam kurs, nije bilo pomoći sa strane. Na početku je bilo pomoći od strane Tehnološkog univerziteta, kako bi nas naučili kako se obavlja posao, posle smo morali sami.”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

„[...] Uspeli smo da povratimo oko 25 starih klijenata. Najpre smo mi njih zvali, jer nije lako upravljati prodajom. Nije lako. I sve zbog nedostatka iskustva. To primećujem i na svom primeru. Sada sam naučio mnogo toga [...] U kooperativi moraš da vodiš računa o svemu. Veoma je teško, ali može da se nauči.”

Član kooperative *Citrus*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu sokova

„[...] Imali smo problem sa administrativnim poslovima, jer nismo znali da obavljamo taj posao, tako da smo morali sve da naučimo. Prethodno smo svi radili na mašinama, nismo imali nikakvo prethodno iskustvo u vezi sa administrativnim poslovima, morali smo da naučimo. Ja se sada, na primer, bavim nabavkom materijala, prodajom i nekim drugim organizacionim poslovima. Ovo je četvrti put kako sam predsednica kooperative, skoro pa dvanaest godina. Niko ne želi da bude predsednik kooperative. Plaše se odgovornosti. Ja sam morala da naučim mnogo toga, ali dobro, sviđa mi se ovaj posao.”

Predsednica kooperative *Ex textil San Remo*,
Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Kada su me kolege prvi put izabrale za predsednicu kooperative to me je mnogo 'koštalo'. Nije bilo lako voditi hotel. Potrebna su mnoga znanja [...] moraš da poznaješ računovodstvo. Moraš da imaš minimum znanja kada te advokat ili sud pozove, moraš da znaš da objasniš [...] to je jedan prilično težak proces. Ja mislim da je teško, ali nije nemoguće. Može se ići napred, ako se želi. Mnogo puta su mi rekli da neću moći, ali ja sam znala da mogu, molila sam se bogu. I to što su me kolege izabrale je zato što su verovali da mogu da ih predstavljam. Ponekad mi bude teško. Naravno, moraš da radiš sve, kao u bilo kojoj firmi, potpisuješ čekove, obavljaš posao sa dobavljačima. Moramo da radimo da bismo sačuvali radna mesta itd.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

Kada je reč o procesu donošenja odluka, mnogi ERT-ovi su istakli da je reč o veoma složenom procesu, pogotovo ako se ima u vidu nedostatak iskustva i znanja o ovom organizacijskom aspektu. Govoreći o procesu donošenja odluka unutar fabrike za preradu kože (*Curtidores de Mendoza*), predsednik ove radničke zadruge veoma dobro ilustruje složenost ovog procesa.

„[...] To je veoma teško. Radi se o tome da vi od radnika postajete vlasnik. Kada si samo radnik, ti ideš na posao i radiš. Ovde moraš da odlučuješ! Svakako da mora da postoji neki lider, ali bez hijerarhije. Treba da postoji određena horizontalna struktura, ne vertikalna. Na taj način se o različitim stvarima diskutuje [...] i vi morate da znate da komunicirate, ali i to se uči. To ne može da se nauči ni na jednom fakultetu. To se uči vremenom! Naravno da mora da postoji neko ko će da organizuje posao i kaže „Ti, radi to”. Često ne možemo tako lako da donesemo neku odluku. I to je zapravo nešto što se uči. Niko te ne priprema za ovaj posao!”

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*,
Mendoza, fabrika za preradu kože

Ono što se iz prethodnih navoda jasno vidi to je da je suočavanje sa problemima u vezi sa organizovanjem proizvodnog procesa zahtevalo od radnika povećanje određenih veština, pa su tako radnici stekli znanja koja su prevazilazila obavljanje rutinskih radnih zadataka, čime su oni postali zaduženi za različite aspekte poslovnog procesa, a ne samo za neposrednu proizvodnju, kao do sada.

Isto tako, nedostatak znanja iz oblasti složenijih procesa proizvodnje predstavlja značajan ograničavajući okvir. Osim dodatnih obuka u koje su radnici bili uključeni, tamo gde nije bilo moguće nadomestiti nedostatak stručnog znanja iz sopstvenih resursa, bilo je neophodno da se dodatno angažuju odgovarajući stručnjaci (primera radi, u zdravstvu, tekstilnoj i hemijskoj industriji i sl.).

„[...] Radnici ovde rade bez inženjera, ali bez inženjera fabrika ne može da ide napred. Mi znamo da radimo, znamo da pravimo keramiku, unapredili smo malo kvalitet.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Na samom početku imali smo dva problema: nedostatak kapitala i nedostatak inženjera, tehničara [...] Želeli smo da dođe neko da nas nauči jer nismo imali ni tehnička ni komercijalna znanja. Radnici su imali mnogo volje, ali nismo imali sposobnost da upravljamo fabrikom. Ovo je bio prvi korak. Posle su došli stručnjaci koji su davali direktive radnicima koji su zapravo vlasnici i članovi. Ono što smo uradili jeste da smo uključili stručnjake kao članove [...]. Potrebno je da radnici postanu svesni da su nam stručnjaci neophodni [...] Bilo bi dobro da možemo da

radimo bez stručnjaka. Međutim, mi ne možemo, potrebni su nam. Nama su potrebni inženjeri zbog složenog procesa hemijske proizvodnje (kako bismo mogli da proizvedemo što više boja).”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*,
Pigue, fabrika tekstila

Iako je nedostatak stručnjaka na samom početku predstavljao veliki problem za većinu ERT-ova, njihovo odsustvo će se dugoročno pokazati kao relativna prednost, budući da su radnici postali osposobljeni da učestvuju u gotovo svim fazama proizvodnog procesa. Ovim stižemo do još jedne značajne promene u procesu organizacije rada, a to je *rotacija radnika* na različitim poslovima. Budući da su radnici stekli dodatna znanja, oni su postali međusobno zamenljivi, tako da su mogli da preuzmu nove radne zadatke ili da istovremeno obavljaju više poslova. Prema nalazima istraživanja oporavljenih preduzeća koje je realizovao Univerzitet u Buenos Ajresu, rotacija poslova je zabeležena u 70% ERT-ova, dok je u 25% ERT-ova raspodela poslova ostala nepromenjena. Unutar ovih 25% nalaze se oni ERT-ovi u kojima nije došlo do značajnijeg napuštanja zaposlenih sa višim kvalifikacijama (pre svega radnika iz administrativnog sektora) (Rugger *et al.*, 2010: 54).

Promenjeni uslovi rada unutar ERT-ova, koji podrazumevaju dodatnu obuku i obrazovanje radnika suprotstavljeni su uslovima rada u kapitalističkim preduzećima u kojima su radnici bili „osuđeni” na obavljanje jednostavnih proizvodnih operacija. Rotacijom poslova radnici su tako-reći postali oslobođeni obavljanja zamornih poslova, budući da su sada zaduženi za realizaciju celokupnog proizvodnog procesa.

„[...] Ono što je bitno za kooperativu jeste da se Upravni odbor (*Consejo administracion*) stalno menja. Mora da postoji rotacija. Svi treba da prođu kroz sve sektore.”

Predsednik kooperative *Nuevo Amanacer*,
Mar del Plata, fabrika za preradu mleka

„[...] Ovde svako zna svoj posao. Ti radiš ovo, on ono, i gotovo. Postoje koordinatori koji organizuju posao. I ne radi se o fiksnim zadacima, rotiraju se poslovi, ne postoje fiksni poslovi.”

Član kooperative *Citrus*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu sokova

„[...] Ovde se radnici rotiraju, neko može da radi u kancelariji dve godine, potom dolazi do rotacije. U ovoj fabrici svi smo radni-

ci, svi smo u fabrici. Kada smo preuzeli fabriku i počeli da radimo pitali smo ko hoće da radi u kancelariji, ko se razume u prodaju. Jedna osoba bi potom prolazila obuku tri meseca i onda bi počela da radi. Mogu da se promene i sektori, ako si, na primer, u jednom sektoru i želiš da promeniš, to i kažeš. Ovo je veoma važno. Važna je međusobna komunikacija.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Ovde često dolazi do rotiranja poslova, da nije takva situacija, poludeo bi da svakog dana radiš isto.”

Član kooperative *La cooperativa 22 de Mayo, IMPA*,
Buenos Ajres, metalurška industrija

Međutim, rotiranje visokokvalifikovanih zadataka, za čije obavljanje su potrebne odgovarajuće kvalifikacije koje se stiču godinama, nije bilo jednostavno, dok je u određenim delatnostima ovakav vid organizacije rada bio nemoguć (primera radi, u zdravstvu). Istraživanjem obuhvaćeni radnici u ERT-ovima naglašavaju i teškoće na koje se nailazi prilikom rotacije poslova.

„[...] To je komplikovano. Nije pitanje vremena da se nauči, već, na primer, postoje *compañeros*-i (kolege) koji su na istoj mašini radili četrdeset godina. I ponekad je komplikovano da *compañero* promeni posao. Neki su navikli na mašine. Zato neke rotiramo, neke ne, sve zavisi.”

Član kooperative *La cooperativa 22 de Mayo, IMPA*,
Buenos Ajres, metalurška industrija

S druge strane, mogu se naći primeri ERT-ova u kojima nisu zabeleženi problemi u upravljanju preuzetim preduzećima. Ovde se radi o preduzećima u kojima je ostala većina zaposlenih iz prethodnih firmi, tako da su radnici koji su prethodno obavljali administrativne poslove nastavili da rade na istim zadacima (poput fabrike delova za automobile *Arcucci*).

Bez obzira na prethodno ukazana ograničenja, mogućnost rotiranja poslova dovela je do demokratizacije čitavog procesa upravljanja unutar fabrika koje su radnici preuzeli.

Preuzimanje fabrika od strane radnika dovelo je do još jedne značajne konsekvence, možda najvažnije sa stanovišta ispitivanja promena načina organizovanja rada i položaja radničke klase. Reč je o *promenama uslova rada*.

Nasuprot podređenom položaju u kapitalističkim firmama u kojima su prethodno bili zaposleni, a koji se u njihovoj svakodnevici pojavljivao u vidu niskih najamnina, nesigurnog zaposlenja, predugog radnog dana, iscrpljujućih i zamarajućih radnih zadataka, sa preuzimanjem preduzeća dolazi do promene uslova rada, ali i sveukupnog položaja radničke klase. Umesto nepovoljnih uslova rada, uslovi rada u preuzetim fabrikama postali su daleko humaniji – neposredna kontrola rada gotovo da je iščezla, pa se svakodnevni posao obavlja bez pritiska, dok su mogućnosti za samostalno organizovanje radnog dana značajno povećane. Uz to, treba dodati i prednosti koje donosi rotacija poslova, a odnose se na zadovoljstvo i motivaciju radnika. Ukratko, radnici unutar ERT-ova zadobili su potpunu kontrolu nad celokupnim proizvodnim procesom, čime se pokazuje da je sa preuzimanjem ERT-ova došlo do uspostavljanja veze između pojedinačnih operacija koje radnici obavljaju i gotovog proizvoda, što nije bio slučaj do sada.

„[...] A i radnici su zadovoljni. Imamo dostojanstvenu zaradu, posao, dobre međuljudske odnose. Naravno da se posvađamo s vremena na vreme, ali nakon toga budemo još u boljim odnosima jer na taj način rešimo neke nesuglasice. Dobro je kada se diskutuje, da li ćemo nešto ovako ili onako da uradimo. Verujem da nam je ovde dobro, jer se osećamo nekako komotno, nema vlasnika koji te stalno nadgleda. Svako može da organizuje svoje vreme kako želi [...] ako neko želi da pije mate, može, nema nikakvog pritiska. Ranije se radnici nisu ni poznavali, radili su svoj posao i to je to. Sada radnici imaju slobodu da nauče sve što žele. Sada se međusobno odlično poznajemo.”

Predsednica kooperative *Ex Textil San Remo*,
Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Ja sam radio u ovoj firmi još odranije, kada je bila privatna firma i kada smo imali vlasnika. Sloboda koju sada imamo, to je nešto što nisam video. Mi smo tamo bili kao robovi. Na primer, ako bi prošla neka osoba, mi nismo mogli da joj se javimo. Ukoliko bismo pričali sa drugim radnicima, bili smo viđeni kao neka klika. Skrenuli bi ti pažnju na to. Nismo mogli da pijemo mate.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Ukoliko uporediš rad jedne privatne firme i kooperative, sve je isto. Međutim, u kooperativama je bolje jer radnici nisu pod

pritisikom. Ako u privatnoj firmi uradiš nešto loše, ne znaš da li ćeš sutra nastaviti da radiš. Mi ovde nastojimo da zaštitimo kolege, da vidimo kakve probleme imaju, zašto je nešto urađeno loše. Ovde je važnija ljudska strana od bilo čega drugog.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

Uprkos značajnim promenama koje su nastupile sa zauzimanjem preduzeća, samoupravni oblik organizacije rada sam po sebi ipak nije mogao biti do kraja ostvaren, prvenstveno zbog kapitalističkih uslova u kojima funkcioniše. Zapravo, bez obzira na značajne promene do kojih je došlo, funkcionisanje ERT-ova konačno se ipak podvrgava mehanizmima tržišne konkurencije, pa se sam proces samoupravljanja unutar ERT-ova javlja kao protivrečan proces. Konkretni oblici te kontradikcije mogu se naći u prekovremenom radu ili povećanom intenzitetu rada, kako bi se ispunili zahtevi koji su spolja nametnuti (na primer, izvršavanje narudžbina u predviđenom roku). I dok bi za prekovremeni rad u preduzećima u kojima su bili zaposleni radnici najčešće bili plaćeni, prekovremeni rad praćen povećanim intenzitetom rada unutar ERT-ova uslovljava pojavu samoiskorišćavanja (autoeksploatacije).²⁶⁶ Radi se o tome da pravila konkurencije dovode do toga da radnici postaju 'vlastiti kapitalisti', uvodeći metode i tempo rada koji su nametnuti spolja, od strane tržišta.

Ovde u stvari stižemo do onoga o čemu je govorila Roza Luksemburg analizirajući položaj zadruga. „Što se tiče zadruga, i to pre svega proizvođačkih zadruga, one su po svojoj unutrašnjoj biti unutar kapitalističke privrede predstavljale nešto polutansko: jednu u malome socijalizovanu proizvodnju uz kapitalističku razmenu. U kapitalističkoj privredi, međutim, razmena vlada proizvodnjom i čini, s obzirom na konkurenciju, da bezobzirna eksploatacija, to jest potpuna prevlast interesa kapitala nad proizvodnim procesom postaje uslov postojanja preduzeća. Praktično se to ispoljava u nužnosti da se rad učini što intenzivnijim, da se skraćuje ili produžava već prema situaciji na tržištu, da se radna snaga već prema potražnji tržišta privlači ili odbacuje i ostavlja bez posla, jednom reči da upotrebljava sve poznate metode koje kapitalističko preduzeće čini konkurentnim. U proizvođačkoj zadruzi iz toga proizlazi protivrečna nužnost po radnike da sami sobom upravljaju svim poželjnim apsolutizmom, da sami u odnosu na sebe igraju ulogu kapitalističkog preduzetnika. Zbog te protivrečnosti i propada proizvodna zadruga, razvijajući se ili u kapitalističko preduzeće, ili raspadajući se ukoliko su interesi radnika jači. To su činjenice koje konstatuje sam Bernštajn, ali ih ne razume, jer kao i gospođa

266 O autoeksploataciji u ERT-ovima videti više u Bialakowsky *et al.*, 2013: 92–97.

Poter-Veb (Potter-Webb) vidi uzroke propasti proizvođačkih zadruga u nedostatku 'discipline'. To što se tu površno i plitko naziva disciplinom nije ništa drugo do prirodna apsolutna vladavina kapitala, koju radnici svakako u odnosu prema sebi ne mogu održavati" (Luksemburg, 1970: 72–73).

Kao što smo na osnovu prethodnih uvida mogli da vidimo, ovakav način rada uslovljen je pre svega nedostatkom moderne tehnologije i finansijskih sredstava, što u značajnoj meri smanjuje produktivnost, pa je tako potrebno utrošiti mnogo više vremena i energije kako bi se ostvarili odgovarajući rezultati. S tim u vezi, samoiskorišćavanje se javlja kao neizbežan proces koji karakteriše samoupravni oblik rada u okvirima kapitalističkih tržišnih odnosa.

„[...] Mi trenutno imamo 15 radnika. U ovom trenutku ne treba nam više radnika, zato što je došlo do smanjenja posla. Ima i mnogo konkurencije, a mi imamo veoma stare mašine. Konkurencija ima modernije mašine. Ono što mi radimo dva sata, oni urade za pola sata. Zato ne možemo da budemo konkurentni. Veoma je teško prevazići konkurenciju. To bi bilo moguće uz pomoć kredita, pomoću koga bismo mogli da modernizujemo opremu. I tako mi radimo 2 sata ono što može da se uradi za pola sata i zarađujemo isto. Mi na ovaj način sami sebe eksploatišemo. To je žrtvovanje, veoma je teško. Međutim, ono što je dobro jeste sloboda koju imamo. Nekad budemo ovde i duže od osam sati, 10, 11 sati, kao da smo kod kuće i idemo kada želimo, mada uvek nastojimo da održimo disciplinu u radu. To nam omogućava da radimo kao jedna ozbiljna firma, koja je odgovorna prema svojim klijentima, u suprotnom to bi bila jedna katastrofa.”

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

Međutim, kao što možemo videti i na osnovu analize intervjua, ovakav način rada je ipak nemoguće svesti na autoeksploataciju, budući da se unutar ERT-ova uspostavlja kombinacija više obrazaca organizacije rada koji su primereni promenljivim okolnostima i ciljevima preduzeća. Zapravo, radnici postaju spremni da rade intenzivnije, timski, da žrtvuju svoje slobodno vreme kako bi obavili neophodan posao. Tako se prolongiranje radnog vremena, kao i povećani intenzitet rada više ne percipiraju kao zahtevi nametnuti od strane poslodavca, već kao neophodan uslov za razvoj preduzeća. Uz to, kao što smo upravo mogli da vidimo, uslovi u kojima se obavlja posao su znatno izmenjeni: iako unutar mnogih ERT-ova radnici ponekad rade i duže od osam sati dnevno, radni uslovi uključuju česte pauze, manji intenzitet rada, kao i odsustvo kontrole rada. S obzirom

na promenljiv obim posla, često se dugotrajan i naporan rad kompenzuje fleksibilnijim radnim vremenom i manjim intenzitetom rada u trenucima smanjenog obima posla. Uz to, radnici preuzimaju odgovornost za realizaciju poslova, što je ranije bilo rezervisano isključivo za one koji su upravljali firmom. Takođe, radnici postaju svesni da neispunjavanje zahteva prema kupcima ili klijentima ima negativne efekte na poslovanje preduzeća, pa samim tim i na njihove zarade.

Ukratko, kada je reč o celini organizovanja proizvodnog procesa, stiče se utisak da se neke od ovih protivrečnosti pojavljuju kao prepreke daljem razvoju samoupravljanja unutar ERT-ova, dok se druge javljaju kao njegovi dinamizatori, u smislu podsticaja za razvoj samoupravljanja, pogotovo tamo gde su date osnovne pretpostavke za razvoj ERT-ova (moderna tehnologija, rešen pravni status, pristup kreditima, motivisanost radnika, kao i prihvatanje vrednosti koje su ključne za reprodukovanje radničkog samoupravljanja).

Proces donošenja odluka

Iako na prvi pogled izgleda da su promene zahvatile podjednako sve organizacijske aspekte – od organizovanja neposredne proizvodnje do procesa donošenja odluka – sa procesom preuzimanja fabrika ne dolazi do većih promena na polju neposredne organizacije samog posla, te je sam način rada u osnovi ostao nepromenjen (naravno osim promene uslova rada). Međutim, bez obzira na intenzitet promena, uporedo sa promenama koje su obuhvatile sam proces rada, preuzimanje kontrole u preduzećima od strane radnika donelo je još jednu važnu promenu, koja je takođe neposredno vezana za organizaciju rada unutar ERT-ova. Reč je o *procesu donošenja odluka*. Zapravo, ukoliko postoji određeni organizacijski aspekt koji se obično ističe kao glavno obeležje samoupravnog oblika organizovanja rada (što uključuje i ERT) to je prevladavanje hijerarhijske distribucije moći, odnosno demokratizacija procesa odlučivanja. „U sferi rada samoupravljanje pretpostavlja prevazilaženje nemoći radnika i premoći uprave i uspostavljanje ravnomerne raspodele moći na sve članove radnog kolektiva. Budući da se društvena moć ispoljava u različitim fazama procesa odlučivanja, razvijenije samoupravljanje podrazumeva prevladavanje neravnomernosti uticaja u svim fazama odlučivanja” (Bolčić, 2003: 256).

Postavlja se pitanje da li je proces odlučivanja u oporavljenim preduzećima zaista demokratski i koji su dometi demokratizacije na ovom polju?

Ukratko rečeno, u preuzetim preduzećima dolazi do nestajanja hijerarhijskog modela organizacije rada, pa se tako odlučivanje o čitavom procesu proizvodnje ne nalazi više u rukama vlasnika ili menadžera preduzeća. Hijerarhija u odlučivanju biva zamenjena odlučivanjem na skupštini (*asamblea*),

na kojoj svi radnici imaju pravo glasa. A to istovremeno znači da radnici sada imaju gotovo potpunu kontrolu nad svim važnim delovima celokupnog proizvodnog procesa i da su uspostavljeni humaniji odnosi između radnika u procesu rada. Ovo je možda najznačajnija promena do koje je došlo sa procesom preuzimanja kontrole nad preduzećima.

„[...] Ja kao predsednica kooperative mogu da kažem da treba da primam, na primer, jedan pezos više, ali moja koleginica može da kaže da to nije moguće zato što kooperativa nije u dobroj situaciji i da treba svi da zarađujemo isto. Onda se glasa o tome, kolege mogu da kažu ne, za sada ne, i onda ostaje kako je i bilo.”

Predsednica kooperative *Junin*,
Kordoba, zdravstvena klinika

„[...] Da, ja sam predsednik i biramo se na svake 3 godine, kao ostali članovi Upravnog odbora. Glasa se, svi članovi kooperative glasaju i biraju se predsednik, sekretar, blagajnik, itd. Može da ostane isti ili da se izabere novi Upravni odbor.”

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

Kada je o procesu donošenja odluka reč, moguće su određene razlike između ERT-ova, pa tako u zavisnosti od veličine preduzeća, ali i složenosti proizvodnog procesa, ključne odluke o procesu proizvodnje donose članovi Upravnog odbora (UO) ili svi radnici. S tim u vezi, u manjim ERT-ovima svi radnici uzimaju učešće u procesu donošenja odluka, dok u preduzećima sa većim brojem radnika odluke donose samo članovi UO, ili se pak održavaju sastanci na kojima učestvuju koordinatori sektora (sastanci se održavaju jednom nedeljno ili mesečno). Na ovaj način postiže se demokratičnost u procesu odlučivanja uz istovremenu efikasnost sprovođenja odluka, pogotovo u ERT-ovima sa većim brojem radnika.

„[...] Svakog ponedeljka imamo sastanak na kojem predstavnici sektora izlažu prioritete ili probleme koji postoje u okviru datog sektora. Nastojimo zajedno sve da rešimo.”

Predsednica kooperative *Ex textil San Remo*,
Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Postoje tzv. koordinatori linija, odnosno sektora. Svaki sektor ima koordinate proizvodnih linija. Jednom nedeljno se održavaju sastanci koordinatora sektora. Razgovara se o procesu

proizvodnje, o kupovini onoga što je potrebno. Potom, jednom mesečno se sastanemo i odlučujemo o radnom vremenu. Ako nedostaje nešto, ili ako nekom sektoru nedostaju ljudi, onda rešavamo taj problem. Jednom mesečno zaustavlja se proizvodnja i svi se sastajemo i razgovaramo na sastancima. Radimo u tri smene, tako da organizujemo sastanke po smenama, za sve što je potrebno. Svi predlozi idu na glasanje. Sve je transparentno.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Unutar UO donosimo odluke o tome koliko ćemo da proizvedemo, koji tip papira ćemo da proizvedemo. Unutrašnje upravljanje obavljaju tzv. *conductores* koji odlično poznaju posao, ali ključne odluke o procesu proizvodnje donosi UO. Planiramo da angažujemo šefa prodaje i kupovine, kako bismo mogli da vršimo veće narudžbine.”

Predsednik kooperative *Union Papelere Platence*,
Ringuelet, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

S druge strane, u pojedinim ERT-ovima svi radnici učestvuju u procesu donošenja odluka.

„[...] Svi radnici koji su ovde osećaju se dobro. Naravno, imamo situacije kada se neko umori, kada ode, potraži drugi posao, i potom se vrati. Ovde svi zarađuju isto. I mislim da je to dobro. Kada većina članova radi, odgovorna je, to znači da je i proizvodnja veća, možemo da rastemo [...] Sistem je dobar. U mnogim kooperativama stvari ne funkcionišu ovako. UO donosi sve odluke i radnici ne znaju koliko šta košta. Kod nas je drugačije [...] imamo jednu svesku, i sve što uđe i izađe je zapisano u ovoj svesci i svako može da dođe i da vidi šta se dešava.”

Predsednik kooperative *Establecimientos fabriles Argentinos*,
Kilmes, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu hrane

Ovde je važno ukazati na neke od dodatnih ograničavajućih elemenata. Sa stanovišta procesa donošenja odluka i uticaja radnika, od posebnog značaja je to što obilje formalnih i neformalnih mehanizama odlučivanja ne osigurava uvek kvalitet donetih odluka, niti prisustvo radnika na sastancima garantuje njihovo aktivno učešće u rešavanju problema. S tim u vezi, ovde iskrsava dodatni problem. Reč je o tome da učestalost i brojnost skupština na kojima radnici učestvuju i imaju pravo glasa ne znači nužno

da su oni posvećeni rešavanju problema unutar preduzeća. Tako se javlja opasnost od ponovnog uspostavljanja eksplicitne ili implicitne hijerarhizacije i birokratizacije u procesu donošenja odluka unutar ERT-ova, samo ovog puta od strane samih radnika (Ruggeri, 2012: 104).

Dalje, u pogledu načina donošenja odluka, bitno je istaći sličnosti i razlike između ERT-ova i radničkih kooperativa čiju su organizacionu formu, kao što je prethodno rečeno, ERT-ovi i preuzeli. Najpre treba reći da skupština kao najviša instanca odlučivanja ne predstavlja novinu, niti je ovakav način donošenja odluka nužno povezan sa usvajanjem kooperativnih principa funkcionisanja. Iako ERT-ovi funkcionišu u formi radničkih zadruga, postoje određene razlike u načinu njihovog funkcionisanja, posebno u načinu donošenja odluka. U većini radničkih kooperativa (koje su prvobitno osnovane kao takve) skupština radnika se održava jednom godišnje i u mnogim slučajevima samo zbog zakonskih obaveza. S druge strane, unutar ERT-ova skupštine se znatno češće održavaju (jednom nedeljno, mesečno). Ono što još karakteriše proces donošenja odluka unutar ERT-ova jeste prisustvo neformalnih mehanizama donošenja odluka, poput *ad hoc* konsultacija tokom rada, za vreme ručka i slično, što doprinosi opštoj predstavi o nedostatku formalnih mehanizama odlučivanja u okviru ERT-ova, pogotovo među predstavnicima pravih radničkih kooperativa, koji smatraju da ovakav način donošenja odluka predstavlja značajan nedostatak oporavljenih preduzeća, odnosno pokazatelj da ova preduzeća nisu istinske zadruge (Ruggeri, 2012: 102). Vidimo, dakle, da se kritika pojedinih aspekata funkcionisanja ERT-ova, odnosno načina donošenja odluka, prikazuje kao kritika same (samoupravne) osnove funkcionisanja ERT-ova.

Kada je reč o tipu odluka koje se donose, one su najčešće kratkoročne i neposredne prirode, ograničene na područje raspodele prihoda, uključivanje novih radnika, investicije ili rešavanje svakodnevnih problema, što takođe može predstavljati ograničavajući činilac razvoja samoupravljanja unutar ERT-ova (vid. Ruggeri, 2012: 102–104).

„[...] Imamo sastanke na kojima odlučujemo suverenim glasanjem. Kako se organizuje posao? Svaki sektor ima svog koordinatora, koji organizuje posao. Na primer, ako se uoči da nedostaje posuđe, videćemo da li može da se kupi ili ako nedostaje nešto drugo u sobama, kupatilu itd.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

S druge strane, pitanja poput (re)organizacije procesa rada, uvođenja alternativnih načina komercijalizacije proizvoda i poboljšanja kvaliteta

procesa samoupravljanja obično su izostavljena (Ruggeri, 2012: 102–104). Međutim, analiza istraživačkog materijala je pokazala da bez obzira na to što je definisanje dugoročnih ciljeva i strategija razvoja u okolnostima nedostatka finansijskih sredstava u velikoj meri otežano, ono nije odsutno, već karakteriše određeni broj ERT-ova.

Bez obzira na pomenuta ograničenja na polju procesa donošenja odluka, možemo da zaključimo da u većini ERT-ova ne postoji raskorak između normativne i stvarne distribucije moći, odnosno da je ispunjen jedan od ključnih organizacijskih uslova za funkcionisanje radničkog samoupravljanja u preuzetim preduzećima.

Sistem nagrađivanja

Pored promena u organizaciji rada i procesu odlučivanja izraženih u vidu ukidanja hijerarhijskog modela organizacije rada, značajne promene zahvatile su i sistem raspodele dohotka, tako da je u većini preuzetih preduzeća uspostavljen *sistem jednakih zarada*. Prema rezultatima empirijskih istraživanja, koja su sprovedena od strane dva odvojena tima sa Univerziteta u Buenos Ajresu, udeo ERT-ova u kojima postoje jednake zarade kreće se između 56% i 71%. Ne samo da je sistem nagrađivanja radnika u preduzećima pod kontrolom radnika daleko pravedniji već je praksa jednakih zarada unutar ERT-ova jedna od ključnih karakteristika koja ih značajno diferencira od ostalih organizacija pod kontrolom radnika koje nisu uspostavljene na ovaj način (Vieta, 2013: 54). Uspostavljanje sistema jednakih zarada, zajedno sa ukidanjem hijerarhijskog modela organizacije rada, javlja se kao logična posledica procesa zauzimanja fabrika, koji je često bio praćen sukobima. Uz to, dugotrajan i mukotrpan oporavak proizvodnih aktivnosti, praćen nedostatkom kapitala, u velikoj meri je uslovio uspostavljanje sistema jednakih zarada u kasnijem periodu (Ruggeri *et al.*, 2010: 54–55).

I pored usvajanja principa jednakih zarada, postoje određeni kriterijumi na osnovu kojih se vrši raspodela prihoda. Jedan od osnovnih kriterijuma predstavlja broj radnih sati, dok vrsta poslova, odgovornost, starost i iskustvo radnika predstavljaju dodatne kriterijume. Kada je reč o navedenim kriterijumima, treba reći da je najveći broj radnika (89%) podržao raspodelu prihoda na osnovu kategorizacije poslova i odgovornosti za obavljanje određenog posla (Ruggeri *et al.*, 2010: 55–56). Određena istraživanja ukazuju na dodatne nijanse načina raspodele zarada. Prvo, rezultati pokazuju da je starost firme povezana sa principom jednakih zarada, pa tako stariji ERT-ovi (posebno oni koji su nastali tokom godina snažne ekonomske krize) češće praktikuju jednake zarade u poređenju sa onim

ERT-ovima do čijeg formiranja je došlo nešto kasnije: u 70% ERT-ova koji su nastali tokom ili pre krize iz 2001. godine postoje jednake zarade, dok je 39% ERT-ova koji su nastali tokom 2003–2004. godine primenjivalo ovakav sistem raspodele zarada (Ruggeri *et al.*, 2005: 81–82, navedeno prema Vieta, 2013: 54–55). Pored toga, ovde je potrebno ukazati i da sukobi u koje su ERT-ovi bili uključeni takođe imaju uticaj na egalitarnu raspodelu zarada. Rezultati istraživanja ERT-ova pokazuju da 71% onih u kojima je proces zauzimanja fabrika bio praćen sukobima primenjuje jednaku raspodelu zarada, dok je među onima koji nisu imali ovakvo iskustvo udeo onih sa jednakim zaradama daleko manji (37%). Takođe, postoji i snažna uloga *companerismo*-a (prijateljstva/kolegijalnosti) u egalitarnim praksama raspodele prihoda, što je podstaknuto radničkom solidarnošću koja je posebno bila istaknuta tokom perioda intenzivnih borbi prilikom preuzimanja preduzeća. Uz to, nastojanje da se uspostavi mehanizam pravednog nagrađivanja predstavlja specifičan vid suprotstavljanja eksploataciji kojoj su radnici do tada bili izloženi (Vieta, 2013: 55).

Prisustvo određenih razlika u zaradama na osnovu prethodno navedenih kriterijuma može ukazivati na ponovnu hijerarhizaciju organizacije rada. Međutim, rezultati istraživanja ERT-ova ne govore u prilog tome: samo u 6% ERT-ova razlika između onih sa najvišim i najnižim zaradama je iznad 75%, dok je u 53% ERT-ova ta razlika manja od 25% (Ruggeri *et al.*, 2010: 55–56).

Rezultati kvalitativnog istraživanja potvrđuju većinu prethodnih nalaza. Kada je, na primer, reč o kriterijumu *sukoba*, pokazuje se da su u ERT-ovima u kojima je proces preuzimanja kontrole nad fabrikom bio obeležen *konfliktima* i *sukobima* uspostavljene jednake zarade. Među analiziranim ERT-ovima posebno se izdvajaju dva, jedan od najpoznatijih ERT-ova *Zanon* i *Bauen*.

„[...] Ovde ne postoji razlika u zaradama, mada može da se desi da neko primi 300 pezosa više, ali to nije velika razlika. Mi plaćamo prema satu, ne rade svi isto. Jedni rade od 6 ujutru do 2 po podne, drugi rade od 7 do 3, sve zavisi od posla. I naravno ako neko radi duže, bude nagrađen za to [...]. Oni koji imaju odgovorniji posao ili su koordinatori sektora primaju nešto više (200 ili 300 pezosa). Postoji određena skala, ali razlike su minimalne. Nije mnogo, ali da, postoji određena skala. I da, ono što je važno jeste da svi radimo sve [...]. Ne možemo reći da jedan posao vredi više od drugog, zato što svi radimo sve. Ako moramo da čistimo, čistićemo. Neko, na primer kaže: 'Meni treba pola sata da raspremim krevet.' Ne, ne može toliko da traje, zato

što ja znam koliko traje raspremanje kreveta. To traje 10 minuta, znam. Zato što sam ja to prošla, videla, radila. Mi smo sa obe strane, nisu jedni sa jedne, a drugi sa druge. Zato ne možemo da merimo poslove, jer svi radimo sve.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

Kada je reč o kriterijumima raspodele zarada, rezultati istraživanja pokazuju da je najčešći način raspodele onaj na osnovu prethodno utvrđenih *kategorija poslova*. Takođe, potvrđuje se i prethodni nalaz koji ukazuje da su razlike u zaradama između kategorija veoma male. Kriterijumi na osnovu kojih se definišu visina zarada i razlike u zaradama utvrđeni su na sastancima svih članova oporavljenih preduzeća. Na taj način samoupravno odlučivanje o raspodeli dohotka, kriterijumima i merilima za utvrđivanje doprinosa radnika postaje vrlo značajan faktor motivacije. Osim toga, stvarni odnosi u procesu raspodele dohodaka dobijaju veće značenje za motivaciju radnika od same visine zarada. Vidimo jasno da se u osnovi navedenih kriterijuma nalaze zahtevi da zarade radnika stvarno odražavaju uloženi trud i radni doprinos.

„[...] Svi primaju isto, ne postoji razlika u zaradama. Tako smo se dogovorili kad smo počinjali da radimo i tako funkcionišemo i dalje. Dakle, tako je odlučeno većinom glasova na početku. Radi se onako kako većina odluči.”

Predsednica kooperative *Ex textil San Remo*, Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Kada je reč o platama, do 2010. svi su imali iste plate. Od tada postoje tri kategorije, i to na zahtev radnika koji su ulagali više napora od drugih, tako da smo kasnije povećali broj kategorija, pa tako viša kategorija podrazumeva veću platu. Ovu odluku smo doneli na sastanku.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...]Radnici primaju zaradu u zavisnosti od kategorije kojoj pripadaju. Plaćamo nedeljno. Zarade se kreću od 6 do 8 hiljada pezosa. Na primer, oni koji tek počinju da rade primaju oko 4.000 pezosa [...]. Imamo nekoliko kategorija u proizvodnji, potom slede menadžeri raznih sektora (u proizvodnji), u administraciji i sl. Razlike između ovih kategorija su oko 20% [...]. Kada se formira

kooperativa mislim da je dobro da svi zarađuju jednako. Naravno, treba da postoje i određene kategorije zbog vrste posla, odgovornosti [...] onaj ko nadzire posao ima daleko veću odgovornost od portira, tako da oni ne mogu da zarađuju isto.”

Član UO *CITA*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Imamo članove koji su inicirali osnivanje kooperative (*socios fundadores*) i oni čine jednu kategoriju. Nakon njih imamo različite kategorije radnika koji su plaćeni u zavisnosti od odgovornosti koju imaju, međutim nema mnogo razlika [...]. Kategorije moraju da postoje. Ako, na primer, neko od kolega obavlja veoma odgovoran posao, on mora da ima odgovarajuću novčanu nadoknadu. Zato mora da postoji određena kategorizacija. Ukoliko ne bi postojale kategorije, odnosno ukoliko bismo svi primali isto, niko se ne bi trudio da radi više. Bilo bi svejedno da li si predsednik, menadžer, radnik u proizvodnji [...]. Potrebno je da učiš, da se trudiš kako bi mogao više da zarađiš.”

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Prema statutu svi zaposleni imaju istu osnovu, dok koordinatori sektora i osobe koje rade u administraciji imaju nešto veće zarade (10–30%). Ali svi imaju istu osnovu. I ova skala je definisana na osnovu statuta. Dakle, naše funkcionisanje na najopštijem nivou regulisano je Zakonom o kooperativama, potom samim Statutom, dok još uvek nemamo interni pravilnik i to nam zaista nedostaje.”

Koordinator sektora *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

Kao što smo prethodno mogli da vidimo, jedan od kriterijuma za utvrđivanje visine i razlika u zaradama, pored odgovarajućih kategorija poslova i odgovornosti, jeste i starost radnika, koja je najčešće praćena dužim radnim iskustvom.

„[...] Raspodela zarada se vrši na jedan pravedan način, ali ne zarađujemo svi isto [...]. Nije isto ako si tek došao, i ako si ovde deset godina. Nije pravedno. Tu je iskustvo, poznavanje posla. I o tome se priča na sastancima. I ovo može biti motivišuće za same radnike da pređu na viši rang. Međutim, razlike su male, reč je o

procentima. Može da služi kao podsticaj, da naučiš više, da pokažeš više odgovornosti itd. I niko ne zarađuje mnogo više. I to je pravednost koju tražimo. I ne može dečko bez iskustva da zarađuje isto kao i ostali, to je iluzija. 'Idem u kooperativu, da zarađujem isto kao i menadžer.' To je laž, jer je odgovornost različita."

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

U određenim ERT-ovima zadržana je razlika u zaradama iz prethodnih firmi. Reč je pretežno o preduzećima u kojima nije zabeležen visok procenat napuštanja zaposlenih, i gde nije bilo moguće rotacijom poslova nadomestiti nedostatak profesionalnog osoblja, poput zdravstva.

„[...] Postoji razlika u zaradama. Tako je bilo od početka – čistačica je primala ovoliko, medicinska sestra ovoliko, tako je bilo i u privatnoj firmi, to smo i zadržali. Ne primamo svi isto, ali razlike nisu velike (npr. između čistačice, sekretarice i medicinske sestre). I tako je zahvaljujući kolektivnom dogovoru u kooperativi [...]. U pojedinim kooperativama u redu je da svi primaju isto, u drugima nije. Postoje kooperative u kojima nema razlike u kvalifikaciji radnika. Ovde postoji razlika, medicinska sestra ima određenu stručnost, njena odgovornost se razlikuje od odgovornosti čistačice. Dakle, postoji razlika u poslu, u odgovornosti, ali nema razlike u pravu glasa, svi imaju pravo glasa."

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*,
La Plata, zdravstvena klinika

„[...] Postoji razlika u zaradama, jedan stručnjak, lekar ne može da zarađuje isto kao i onaj koji telefonira."

Predsednik kooperative *Urgencia Los Tilos*,
La Plata, ambulanta

„[...] Postoji određena hijerarhija u fabrici. Rukovodioci sektora imaju veću zaradu od radnika na mašinama. Na kraju godine ostaje određena suma koja se potom distribuira na jednake delove, čime se kompenzuje ova razlika tokom godine. Jednom rečju, onaj ko ima veću odgovornost ima veću i zaradu. I na kraju godine svi dobiju jednak deo."

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*,
Mendoza, fabrika za preradu kože

Odnos prema principu jednakog nagrađivanja je ambivalentan. S jedne strane, ističe se pozitivna strana sistema jednakih nagrada, i to pretežno u onim ERT-ovima u kojima radnici obavljaju sve radne zadatke, odnosno u kojima je prisutna rotacija poslova. Ovim se pokazuje da radnici ERT-ova usvajaju one ciljeve i sredstva za njihovo ostvarivanje koji proizilaze upravo iz uspostavljenog normativnog okvira, što u velikoj mjeri potpomaže održivost radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini.

„[...] Ovde svi primaju isto. To je u redu jer svi radimo sve.”

Članica kooperative *Oeste Argentino*,
Mendoza, fabrika za preradu hrane

„[...] S obzirom da *Zanon* sada funkcioniše u vidu kooperative, radnici su vlasnici svega. Svi imamo istu zaradu, i onaj ko radi u proizvodnji i onaj koji je u kancelariji.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Ako neko ima veću odgovornost, onda je i plata veća. Ali ja se ne slažem sa tim, ako je posao kolektivan, onda je i odgovornost kolektivna.”

Član kooperative *La cooperativa 22 de Mayo, IMPA*,
Buenos Ajres, metalurška industrija

„[...] Ovde svi zarađuju isto. Mislim da je to pravedno. Od onog ko čisti kupatilo do predsednika koji priča sa vama, svi rade posao sa istom željom, svi rade ono što treba da se radi, bez ikakvog pritiska. Mislim da je to perfektno [...]. Međutim, ovakav sistem može biti i problematičan. To zavisi od svakog pojedinačno. Ako moj kolega radi dva sata duže, a ja završim pre, pomoći ću kolegi, on će potom pomoći meni, radimo zajedno. To mora da se razume, kada dođete u kooperativu vi postajete vlasnik nečega. Radnici koji dolaze u kooperativu moraju da promene svoj mentalitet. Postoje radnici koji su trideset godina radili za gazdu.”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

Ovim stižemo do onoga o čemu je govorio Engels u *Anti-Diringu* „[...] a proizvodnju najviše unapređuje takav način raspodele koji daje

mogućnost *svim* članovima društva da što svestranije izgrade, održe i primene svoje sposobnosti. Diringovom načinu mišljenja, nasleđenom od učenih klasa, mora svakako da izgleda kao nešto užasno da jedanput neće više biti ni gurača kolica ni arhitekta po profesiji i da će čovek koji je pola časa davao upute kao arhitekt, gurati neko vreme i kolica, dok opet ne bude potrebno da radi kao arhitekt. Da divna li socijalizma koji ovekovečava profesionalne gurače kolica” (Engels, 1964: 244).

S druge strane, određeni broj ERT-ova ističe negativne strane ovakvog sistema nagrađivanja. Prema rečima predstavnika jednog broja ERT-ova, princip jednakih zarada javlja se kao ograničavajući činilac razvoja radničkih zadruga. Radi se o tome da ukoliko ne postoji razlika u zaradama, rad se ne vrednuje na odgovarajući način, što za posledicu ima izostanak motivacije za rad, za dodatnom obukom, napredovanjem u poslu i slično. Uz to, ukoliko zarade radnika ne odražavaju uloženi rad, dolazi do nezadovoljstva, konflikata, ali i narušavanja međuljudskih odnosa.

„[...] Svi primamo isto. Ne mislim da je to u redu zato što obavljamo različite poslove.”

Član UO kooperative *Citrus*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu sokova

„[...] Ovde svi primaju isto. Ako me pitaš za mišljenje, mislim da nije u redu. Ne mogu svi da primaju isto. Nemaju svi iste sposobnosti, kao ni odgovornost. Na primer, mnogi misle da treba da zarađujemo isto zato što smo kooperativa, i da smo svi gazde. Oni ne mogu da shvate da u kooperativi treba da rade više nego u firmi sa vlasnikom, treba da udvostruče napor, ali ovde na kraju nedelje svi primamo isto. I niko nema odgovornost. I zato se meni čini da to nije pravedno.”

Predsednik kooperative *25 de Mayo*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

„[...] Svi imamo istu zaradu, ja, koja telefoniram, računovođa i onaj koji radi u proizvodnji [...]. Ostali smo ovde zbog jednog razloga, borili se i dobro [...]. Međutim, nije isto ako ja sedim ovde i telefoniram, i imam istu zaradu kao radnici, računovođe koji imaju mnogo posla. Međutim, tako je od početka. Odlučili smo da svi primaju isto.”

Član kooperative *Fellipe Vallese*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

[...] Ono što vidim kao problem u kooperativi jeste da svi primamo isto. Svi primamo isto, ali postoji razlika u sposobnostima. Možda smo svi jednaki u obavezama, ali nismo u sposobnostima i znanju. To je veoma važno. Ako svi zarađuju isto, kooperativa ne raste [...]. Ne slažem se sa tim (sa jednakim zaradama). Ne može neko ko radi trideset godina i ko ima mnogo iskustva da zarađuje kao jedan dečko koji je tek došao i radi svega šest meseci. I ono što je bitno jeste da ako svi isto zarađujemo, opada interesovanje da se uči i napreduje. Iako radimo iz ljubavi, to s vremenom opada jer nema prepoznavanja i vrednovanja onog što radimo [...]. Izvršili smo određenu kategorizaciju prema starosti. Ono što je bitno jeste da ne može da se napreduje veoma brzo, mora da se ide polako, osoba treba polako da nauči da radi sa drugima, da bude zainteresovana za rešavanje određenih problema, ne samo da dođe i da odradi osam sati ili koliko već, to su vrednosti koje neguje kooperativa, a što ne možete naći u privatnoj firmi [...]. Ne postoji saglasnost da se ovo promeni [*princip jednakog nagrađivanja*, prim. I. P.]. Nadam se da će jednom shvatiti da ne možemo svi da primamo isto.”

Predsednik kooperative *Union Papelere Platence*, Ringuelet, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

„[...] Ja sam dugo predsednik, ali nikada nisam želeo da primim ni pezos više. Ali novi predsednik koji dođe treba da prima više, upravo zbog odgovornosti koju ima. Ja nikad nisam imao veću platu, niti me je to zanimalo. Međutim, statut dozvoljava da predsednik, sekretar i računovođa mogu da imaju veću platu (zbog odgovornosti koju imaju). Nije odgovornost ista, niti je pravedno da svi primaju isto. Ne može jednako da zarađuje neko ko otvara vrata, ko nam je dobar prijatelj, i neko ko ima odgovoran posao [...].”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué, fabrika tekstila

„[...] Na samom početku smo odlučili da svi jednako zarađuju. Odgovornost, međutim, nije ista. Nije isto ako moraš da pregovaraš sa nekim, donosiš važne odluke. Ali na početku smo odlučili da svi primaju isto i to se do sada nije promenilo. Možda to promenimo u budućnosti, ali za sada je tako. I to je moje lično mišljenje. Ne verujem da će se promeniti, zato što je stanje u zemlji veoma teško [...].”

Predsednica kooperative *Junin*, Kordoba, zdravstvena klinika

„[...] Ne, nije u redu. Ja, na primer, mogu da dođem na posao i da odlučim da moj posao tog dana bude da pomeram novine sa jednog mesta na drugo ceo dan. Naše radno vreme je šest sati. I kakvu korist ima kooperativa od toga što sam ja ceo dan pomerao novine sa mesta na mesto. Nikakvu. Zarada nije određena produktivnošću i efikasnošću rada. U stvari, ne bih upotrebio pojam produktivnost jer je previše ekonomski. Dakle, potrebno je internim pravilnicima (koje još uvek nemamo) odrediti da oni koji više doprinose kooperativi, koji imaju volje da rade moraju da imaju veće beneficije. U suprotnom, ja ću da radim više, on će da radi manje, ali svejedno je, jer ćemo svi imati istu zaradu.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

Analizirajući ulogu i značaj organizacijskih faktora za održivost radničkog samoupravljanja u vidu ERT-ova možemo zaključiti sledeće. U okviru sva tri analizirana aspekta – *organizaciji proizvodnog procesa* (uključujući i uslove rada), *načinu donošenja odluka* i *sistemu nagrađivanja* uočene su značajne promene u odnosu na kapitalistička preduzeća, čime su osnovne pretpostavke za funkcionisanje radničkog samoupravljanja osigurane. Istovremeno, u svakom od ovih polja su uočene i određene protivrečnosti, što dugoročno može da oteža stabilnost ERT-ova.

Prateći, najpre, promene u organizaciji proizvodnog procesa i uslovi- ma rada u preduzećima pod kontrolom radnika, mogli smo jasno da vidimo da je sa preuzimanjem kontrole od strane radnika došlo do humanizacije celokupnog radnog procesa, ali i poboljšanja ekonomskog položaja članova kooperativa. Međutim, kao što je ranije već pokazano, bez obzira na značajne promene koje su usledile po zauzimanju preduzeća, radničko samoupravljanje predstavlja protivrečan proces, i to tako što dolazi do pojave samoeksploatacije, koja je uslovljena kapitalističkim uslovima u kojima ERT-ovi moraju da funkcionišu.

Dalje, proces preuzimanja kontrole nad preduzećima u velikoj meri je uticao na to da doskorašnja stroga hijerarhizacija procesa odlučivanja, prisutna u kapitalističkim preduzećima, bude prevaziđena i zamenjena demokratskim procesom donošenja odluka, odnosno participativnom reorganizacijom rada, tako što svi radnici imaju mogućnost da neposredno učestvuju u procesu donošenja odluka. Iako je i na ovom polju moguće uočiti određene protivrečnosti, pre svega izražene u mogućnosti ponovnog uspostavljanja hijerarhijskog obrasca donošenja odluka, koji je često

uslovljen i nedovoljnom zainteresovanošću radnika da se aktivno uključe u proces donošenja odluka, na osnovu empirijskog materijala moglo se videti da u većini ERT-ova koji su bili uključeni u ovo istraživanje nije zabeležen raskorak između normativne i stvarne distribucije moći, čime su, bar kada je reč o ovom organizacijskom aspektu, stvoreni pogodni uslovi za funkcionisanje radničkog samoupravljanja u preuzetim preduzećima.

Kada je reč o poslednjem organizacijskom aspektu koji je ovde analiziran – principu nagrađivanja, tu su uočene najveće protivrečnosti, što zahteva posebno objašnjenje. Kao što je prethodno dokumentovano istraživačkim nalazima, odnos prema principu jednakog nagrađivanja je ambivalentan, pa tako dok se, s jedne strane, u velikoj meri prihvata sistem jednakih nagrada, uz ukazivanje na pozitivan uticaj ovakvog načina nagrađivanja, s druge strane, u određenom broju ERT-ova sistem jednakih zarada se ne podržava. Najčešće navođena argumentacija u prilog ovome je ta da nepostojanje razlika u zaradama ima negativan uticaj na motivaciju radnika, njihovu produktivnost i u krajnjoj liniji položaj preduzeća na tržištu. Ovakav nalaz u velikoj meri je moguće objasniti funkcionisanjem ERT-ova u dominantnom kapitalističkom okruženju, čime orijentacija na postizanje konkurentne pozicije na tržištu predstavlja važan orijentir ponašanja radnika oporavljenih preduzeća. S tim u vezi, stiče se utisak da u datim okolnostima uspostavljanje sistema jednakih zarada, kao dominantnog načina raspodele prihoda među članovima ERT-ova, pre ograničava nego što podstiče stabilnost ERT-ova. Ovim se pokazuje da radnici ERT-ova istovremeno usvajaju one ciljeve i sredstva za njihovo ostvarivanje koji proizilaze iz dominantnog kapitalističkog sistema, ali i sistema radničkog samoupravljanja, što u izvesnoj meri dovodi do rasta konfuzije, ne samo u organizacijskoj sferi već i na polju vrednosnih obrazaca, o čemu će posebno biti reči u poslednjem delu rada. Dakle, razume se da su unutrašnje protivrečnosti u organizacijskoj sferi (istovremeno prisustvo demokratskog procesa donošenja odluka uz zadržavanje razlika u zaradama) neizbežna posledica dominantne uloge kapitalističkog sistema i potčinjenosti ERT-ova tržišnim mehanizmima.

4.5.5.2. *Ekonomski činioci*

Kolektivno delanje veoma teško može da se održi tokom dužeg vremenskog perioda ukoliko nije podržano ekonomskim resursima. S tim u vezi, u ovom delu govoriće se o značaju ekonomskih činilaca za održivost radničkog samoupravljanja u oporavljenim preduzećima. Analiza značaja ekonomskih faktora započeće navođenjem neosporne činjenice da je svojstvo kapitala nužnost akumulacije. Međutim, problem koji se ovde javlja odnosi se na izvor i način akumulacije kapitala. U uslovima kapitalističkog

načina proizvodnje radnici prodaju svoju radnu snagu vlasnicima sredstava za proizvodnju i za to dobijaju najamninu u vidu plate. S druge strane, prisvajanje profita od strane kapitaliste predstavlja glavnu pokretačku snagu kapitalističke proizvodnje (neplaćeni rad stvara višak vrednosti, što predstavlja izvor akumulacije kapitala) (Marks, 1978).

Kada govorimo o oporavljenim preduzećima, ključno pitanje se odnosi na način formiranja kapitala. Da li dolazi do promene odnosa rad-kapital, odnosno da li ovakav način rada označava negaciju kapitalističkog načina proizvodnje i koji su to pokretački momenti proizvodnje u ERT-ovima ako to nije profit? Postavlja se takođe pitanje da li se uspostavlja novi društveni odnos proizvodnje ili je funkcionisanje ERT-ova uslovljeno i ograničeno dominantnim (kapitalističkim) načinom proizvodnje?

Nakon preuzimanja fabrika, jedan od prvih problema koji su radnici morali da reše bio je nedostatak ekonomskog kapitala. Međutim, ono što bitno razlikuje ERT-ove od ostalih samoupravnih oblika organizacije rada jeste to što uprkos nedostatku ekonomskog kapitala većina njih nije započela proizvodni proces od nule. Zapravo, u većem broju ERT-ova postojala su osnovna sredstva za proizvodnju (koja su ostala od bivših vlasnika), poput sirovina, mašina ili pak određenih zaliha gotovih proizvoda, čime su stvoreni osnovni uslovi za pokretanje ili nastavak proizvodnje. S tim u vezi treba imati na umu da postoji razlika u započinjanju proizvodnog procesa između ERT-ova koji se nalaze u relativno dobrom stanju i kojima nedostaju samo znanja iz oblasti upravljanja i onih koji nemaju sredstva za proizvodnju. Međutim, bez obzira na to što pojedini ERT-ovi poseduju određena sredstva za proizvodnju, treba imati na umu pravna ograničenja u njihovom raspolaganju. Ono što takođe dodatno otežava započinjanje proizvodnog procesa jesu dugovanja bivših vlasnika, nerealizovane porudžbine, slomljene ili ukradene mašine itd. (Ruggeri, 2012: 89).

Ono što se sada nameće kao pitanje jeste na koji način radnici oporavljenih preduzeća obezbeđuju osnovna sredstva za proizvodnju? Analiza rada ERT-ova pokazuje da se sredstva za proizvodnju mogu obezbediti na nekoliko načina. Najpre, u okolnostima nedostatka ekonomskog kapitala dolazi do pojave načina rada koji je poznat kao *façon*, odnosno *outsourcing* proizvodnog procesa koji podrazumeva prepuštanje dela poslovnih aktivnosti „spoljašnjim partnerima”, koji dostavljaju sredstva za proizvodnju, ali i raspolazu gotovim proizvodima. Tako se rad u obliku *façon*-a javlja kao jedan od najčešćih načina da se ponovo pokrene proizvodni proces u mnogim ERT-ovima koji se nalaze u lošem stanju (Ruggeri, 2012: 78–80).

Osnovna obeležja ovakvog načina rada su sledeća. Važne odluke o proizvodnji donose se izvan preduzeća – odluke o količini i vrsti proizvoda, načinu komercijalizacije, kao i upravljanje viškovima, sve se to nalazi

izvan kontrole radnika ERT-ova. Takođe, intenzitet rada je prilagođen klijentima. Unutar ERT-ova se proizvodi po direktnim zahtevima koji dolaze spolja, tako da se stiče utisak da se vlasnik nalazi izvan fabrike i da se spolja nadziru ključni momenti proizvodnog procesa.

Ovakav način rada predstavlja značajan ograničavajući činilac samoupravljanja. Naime, u uslovima ovakvog načina rada jedva da dolazi do promene odnosa kapital i rad – potčinjenost rada kapitalu, kao i izvlačenje viška vrednosti se nastavlja, ali ovog puta izvan fabrike. Iako se proizvodni proces ne kontroliše striktno, stiče se utisak da neposredna proizvodnja ostaje jedino polje aktivnosti radnika preuzetih preduzeća, dok planiranje, organizovanje i kontrola ostaju isključiv monopol grupacija izvan preuzetih preduzeća.

S druge strane, ovakav način rada za „naručioce posla” ima značajne prednosti: oni mogu da imaju određene zahteve prema ERT-u, ali ne moraju da se bave rešavanjem svakodnevnih problema proizvodnje i, što je najvažnije, ne suočavaju se sa sindikalnim zahtevima niti sa troškovima socijalnog osiguranja i zaštite na radu. Ono što predstavlja mogući problem za naručioce posla jeste nepostojanje potpune kontrole nad procesom rada, kao i simboličko opterećenje u smislu pregovaranja pod jednakim uslovima sa radnicima oporavljenih preduzeća, što narušava odnos rada i kapitala (Ruggeri, 2012: 80).

Razlog pristajanja ERT-ova na ovakav način rada je jednostavan. ERT-ovi su usled nedostatka kapitala postali višestruko zavisni od sredstava za proizvodnju koje im dostavljaju. Još je važnija kontrola koja proizilazi iz ovakvog načina organizacije proizvodnje, kao posledica dugotrajnog oslonca na sredstva proizvodnje koja dolaze spolja. Međutim, u trenucima otpočinjanja proizvodnog procesa i nedostatka kapitala ovo je jedini način da se opstane i jedini oblik osiguravanja životnih sredstava. Na taj način, u uslovima nepostojanja mogućnosti da se samostalno obavlja ceo proizvodni proces jedino što preostaje ERT-ovima jeste rad u vidu *façon-a*. Naravno, ostaje da se istakne da radnici nijednog ERT-a nisu zadovoljni ovakvim načinom rada i da se ukaže na njihova nastojanja ka samostalnom organizovanju proizvodnog procesa.²⁶⁷

Rezultati istraživanja u Argentini su pokazali da je veliki broj ERT-ova na samom početku radio u obliku *façon-a*.

²⁶⁷ Rad u obliku *façon-a* u izvesnom smislu može imati i određene prednosti za radnike ERT-ova. Osim mogućnosti da se uopšte otpočne proces proizvodnje, ovakav način rada donosi i dodatne prednosti: realizujući radne zadatke na ovaj način, radnici mogu da se bave samo neposrednom proizvodnjom, izbegavajući najteže probleme upravljanja koji ostaju poslodavcima. Iako je organizovanje rada unutar ERT-ova na ovaj način daleko od ideala samoupravljanja, takav vid organizacije proizvodnje bliži je 'stvarnosti bivšeg zaposlenog' koji počinje samostalno da radi (Ruggeri, 2012: 80).

„[...]Poslednjih godina fabrika je beležila pad, počeli smo da radimo u obliku *façon*-a, tako da je sirovine dostavljao sam klijent. Nastavili smo da radimo na ovaj način, i danas tako radimo. Nismo želeli da se zadužujemo, bili smo oprezni kako ne bismo naše kolege doveli u opasnost.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué, fabrika tekstila

„[...] Kako u početku nismo imali kapital, počeli smo da radimo u vidu *tercerización* (*outsourcing*). Dobijali smo mašine i papir, a mi smo imali ljude.”

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Takođe, važno je da napomenem da smo mi u početku počeli da radimo po modelu *outsourcing*-a, tako što su naši klijenti, na primer, sami kupovali materijal i donosili nam, jer mi jednostavno nismo bili u mogućnosti da nabavljamo materijal.”

Predsednica kooperative *Ex Textil San Remo*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

Na osnovu prethodnih nalaza zaključuje se da se na ovaj način zavisnost povećava tako što vlasnici opreme ustupaju proizvodnu opremu (materijal, mašine itd.) ERT-ovima. Može se, međutim, naći i mali broj ERT-ova koji nisu prihvatili ovakav način organizovanja rada, ističući da bi pristajanje na „promenjeni” način organizovanja proizvodnje značilo odustajanje od ideje i prakse samoupravljanja.

„[...] Da bismo uvećali posao treba nam novih četrdeset kreveta. Ovu investiciju ne možemo da realizujemo (nismo vlasnici zgrade). Možemo da radimo po modelu *outsourcing*-a, tako što bi osobe sa strane investirale ovde, ali na taj način bismo izgubili osećaj kooperativizma, gubi se kontekst kooperative, zato i nismo krenuli da tražimo investitora na ovaj način. Nažalost, sada tražimo pomoć države.”

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, zdravstvena klinika

Protivrečna kretanja se ne zaustavljaju na usvajanju ovakvog modela rada. Još jedna od manifestacija protivrečnih kretanja jeste iznajmljivanje delova fabrika, čime se radnici ERT-ova na neki način pretvaraju u kapitaliste koji iskorišćavaju druge radnike. Iako ovakvo delovanje ERT-ova, u

ideološkom smislu, predstavlja problem, ono je ipak neizbežno kako bi se obezbedila sredstva za realizaciju proizvodnog procesa (Ruggeri, 2012: 81).

Još jedan način obezbeđivanja početnog kapitala za otpočinjanje proizvodnog ciklusa je korišćenje državnih subvencija. Kao što je na početku pokazano, veliki broj ERT-ova koristio je subvencije, što je umnogome olakšalo započinjanje proizvodnog procesa i očuvanje radnih mesta. Tako su u borbi radnika za pokretanje proizvodnje i opstanak na tržištu različiti oblici državne pomoći postali od presudne važnosti.

Saglasno prethodnim navodima, vidimo da je još jedna značajna državna intervencija (osim regulisanja pravnog okvira) s ciljem da se olakša proizvodni proces ERT-ova bila pružanje finansijske pomoći u obliku državnih subvencija. U suštini, pokušavajući da savlada izazove krize na ekonomskom polju, država je stvorila institucionalni sistem koji je bio neophodan za nesmetano funkcionisanje ERT-ova, bar u početnim fazama. Međutim, čvrsta orijentisanost na državnu pomoć u početnoj fazi preuzimanja preduzeća ne znači da su ERT-ovi izgubili konkurentsku sposobnost na slobodnom tržištu. Da odsustvo državne pomoći u kasnijem periodu nije predstavljalo prepreku njihovom funkcionisanju pokazuju uostalom nalazi istraživanja.

„[...] Kada smo počinjali sa radom koristili smo subvencije za kupovinu opreme – kupili smo jedan tomograf. Od tada do danas nije bilo više subvencija. Radimo sedam godina kao samoupravno preduzeće, održivo, bez ikakvih subvencija. Najveći ponos je taj što smo radili bez subvencija. Međutim, u zemlji u kojoj je inflacija veoma visoka teško je održati posao. Da bismo mogli da nastavimo da radimo, potrebna je pomoć od države.”

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, zdravstvena klinika

„[...] Mislim da možemo da se takmičimo sa ostalim firmama. Mi se ovde u La Plati nalazimo u stalnoj konkurenciji. Kažu da je La Plata velika, ali za nas je mala, zato što u La Plati postoji šest ambulanti. I otuda je konkurencija ogromna [...]. Nama je država pomogla da krenemo napred. Uključili smo se na tržište i nastojimo da se održimo. Ako mi sav novac potrošimo i podelimo, a ništa ne investiramo, doći će trenutak da kooperativa bude u veoma lošem stanju jer nismo investirali. Ono što treba da se radi jeste da se investira, jer ja ne želim da mi država pomaže. Pomogli su nam na početku i ja sam im vrlo zahvalan na tome, sada ne želim da mi pomaže.”

Predsednik kooperative *Urgencia Los Tilos*,
La Plata, ambulanta

Nakon što su obezbeđene početne pretpostavke za funkcionisanje preduzeća, ono što dalje ERT-ovi nastoje da osiguraju jesu zarade radnicima, da bi se tek kasnije krenulo sa definisanjem dugoročnih strategija razvoja. Za razliku od kapitalističkih preduzeća, koja uspeh procenjuju na osnovu sposobnosti da akumuliraju kapital, za radnike preuzetih preduzeća pokazatelj uspeha predstavljaju prihodi koje svaki od radnika dobija i poboljšanje uslova rada, to jest reč je o vrednostima koje nisu neposredno povezane sa akumulacijom kapitala, već sa kvalitetom života (Ruggeri, 2012: 90).

„[...] Možemo da zaradimo mnogo više nego ranije (kada smo imali vlasnika). Od plate možemo sebi da priuštimo mnoge stvari, što ranije nismo mogli. Pored toga, kooperativa svojim članovima pruža mnoge beneficije. Dakle, mnogo je bolje sada nego ranije.”

Predsednica kooperative *Ex Textil San Remo*, Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Jedni su putovali po svetu, drugi su kupili kuću, automobil [...]. Zarade se kreću između 10 i 25 hiljada pezosa.”

Predsednik kooperative *Gheclo*, Buenos Ajres, fabrika sladoleda

Dakle, za radnike ERT-ova rast proizvodnje po sebi ne predstavlja samostalan cilj, već je ovde odlučujuće nešto drugo – poboljšanje uslova rada i dostojanstvena zarada. Zapravo, zadovoljenje osnovnih potreba postaje neposredan osnov proizvodnje. S tim u vezi, na osnovu rada pojedinih ERT-ova možda možemo da zaključimo da ovde ne postoje nužni dinamički momenti koji bi ovakav sistem „prisiljavali” da se razvija.

Da bi u kapitalističkoj privredi ERT-ovi mogli da se razvijaju, potrebno je da postoje stalna ulaganja u proizvodni proces, kao i strategije pozicioniranja, ali i širenja tržišta. „Ono što obično nedostaje ERT-ovima jeste upravo ovaj agresivni mentalitet: radnici unutar ERT-ova obično razmišljaju kao najamni radnici – u smislu ciljeva koji su vezani za njihov svakodnevni život. Mnogi ERT-ovi ne bi bili održivi kao tradicionalna preduzeća s trenutnim nivoom aktivnosti; međutim, oni su savršeno funkcionalni za radnike, sve dok im omogućavaju da rade i žive. Zbog toga, u džungli kapitala, ovakav način funkcionisanja treba nadopuniti drugim strategijama koje barem zaustavljaju stagnaciju oporavljenih preduzeća. Srećom, ERT-ovi ne moraju nužno prolaziti kroz akumulaciju neobuzdanog kapitala i ne moraju da iskorišćavaju sebe ili druge radnike. Ovde se pojavljuje ono što se naziva *društvenim inovacijama* radnika oporavljenih

preduzeća – reč je o proširenju poslovne perspektive na aspekte i aktivnosti koji nisu povezani s logikom reprodukcije i širenja kapitala, ali jesu sa osećajem održivosti preduzeća kao samoupravnog” (Ruggeri, 2012: 91).

S obzirom na to da je delovanje ERT-ova u značajnoj meri uslovljeno kapitalističkom proizvodnjom, javljaju se izvesni oblici konkurencije koji u velikoj meri određuju oblike njihovog neposrednog kretanja i čini se da je to sudbina ERT-ova kojoj ne mogu da izmaknu. Zapravo, finalni proizvodi ERT-ova moraju da se prodaju prema pisanim i nepisanim pravilima tržišta, pa tako oni ulaze u konkurenciju sa kapitalističkim firmama.

Veliki broj analiziranih ERT-ova naveo je da može da opstane u kapitalističkom okruženju funkcionišući u okvirima koje tržište postavlja. Među onim ERT-ovima koji su istakli da mogu da se takmiče sa ostalim preduzećima nalaze se uglavnom ERT-ovi koji su imali značajne investicije, i to pre svega u tehnologiju.

„[...] Za određene stvari je neophodna uloga države. Mada, s druge strane, na osnovu našeg iskustva mogu da kažem da možemo da funkcionišemo sami.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT, ex Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Ako imamo u vidu naše proizvode, mislim da možemo da se takmičimo sa bilo kojom firmom.”

Član kooperative *Citrus*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu sokova

„[...] Možemo da se takmičimo. Mi smo počeli sa radom 2002. i već dvanaest godina smo na tržištu. Možemo da se takmičimo. Mi radimo za *Nestle*, multinacionalnu kompaniju. Naši proizvodi se izvoze u Brazil, Čile.”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

„[...] Ja mislim da može da se takmiči sa drugima. Može da se takmiči sa bilo kojom firmom.”

Predsednica kooperative *Bauen*,
Buenos Ajres, hotel

„[...] Možemo da se takmičimo. Nije lako postići profitabilnu cenu kada postoje firme koje proizvode ogromne količine. One će

prodavati po nižim cenama, po kojima mi ne možemo jer ćemo imati gubitke. Ne mogu previše ni da povećam cenu jer onda neću moći da prodam. Koja je onda garancija da ćemo prodati. Garancija se nalazi u mogućnosti da prodamo manjim klijentima, zato što oni nemaju pristup velikim firmama koje prodaju papir [...]. To je ono što nas spasava i što može da održi ovaj kartel klijenata. Naše tržište je malo. Ono što nastojimo jeste da zadržimo kvalitet proizvoda i da probamo da proširimo tržište.”

Predsednik kooperative *Union Papelere Platence*, Ringuelet,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

Analizirani ERT-ovi posebno ističu dobar kvalitet proizvoda kao garant konkurentske pozicije na tržištu.

„[...] Pomoć nam je potrebna u vidu kontakata za distribuciju proizvoda. Ali ovako ne, zato što smo ovde gde smo upravo zahvaljujući sopstvenim snagama. Sve zavisi od nas, od kvaliteta naših proizvoda.”

Predsednik kooperative *Nuevo Amanacer*,
Mar del Plata, fabrika za preradu mleka

„[...] Naš proizvod je veoma poznat, još iz perioda osamdesetih, devedesetih. Veoma je poznat [...] Coca Cola je prva, potom mi. Prodajemo samo u Argentini. Ovo preduzeće je imalo tri fabrike [...] jednu ovde u Lanusu, jednu u Baracasu i jednu na jugu zemlje. Ali ove ostale su prodate, jedino smo mi ostali. Mi smo uspeli da održimo proizvodnju.”

Član kooperative *Citrus*, Lanús Oeste,
Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu sokova

„[...] Ono što nastojimo da uradimo jeste da imamo najbolji kvalitet, bolji od bilo koje druge firme. Mi imamo najčistije proizvode, dok ostali mešaju razne sastojke. Naš proizvod (*dulce*) je superioran u pogledu kvaliteta.”

Član kooperative *Oeste Argentino*, Mendoza,
fabrika za preradu hrane

„[...] Radi se o tome da naši proizvodi imaju dobru poziciju na tržištu još odranije, kada je fabrika bila u rukama prethodnih vlasnika. Takođe, preporuka naših klijenata ostalima ima važnu

ulogu. Međutim, mi sada radimo sa nekih 50% kapaciteta. Moramo da poboljšamo marketing.”

Predsednik kooperative *Meber*, Berazategui,
Provincija Buenos Ajres, industrija metala

Funkcionisanje u formi radničke kooperative ne predstavlja problem, jer kako navodi predsednik kooperative *Gheclo*:

„Ne, nije bilo problema, jer mi radimo kao i bilo koja druga firma. Osim što imamo četrdeset partnera, ostalo funkcioniše normalno.”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

„[...] Da, mi se već takmičimo. Naravno, svesni smo teškoća. Mi nažalost ne radimo za socijalnu ekonomiju, već funkcionisemo u tradicionalnom takmičarskom okruženju. Država je mnogo uradila na tome da zaštiti domaću proizvodnju [...]. Protekcionistička uloga države nam je mnogo pomogla da postanemo konkurentni. Možemo da kažemo da su nam se ujedinili putevi. Investirali smo u *Pigué* deset miliona pezosa. Ako država vidi da fabrika koju je eksproprisala ima dobru proizvodnju i pokazuje znake rasta, onda će i da je podrži.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*,
Pigue, fabrika tekstila

Od navedenog pravca kretanja izuzeti su jedino ERT-ovi čije funkcionisanje je potpomognuto od strane države, pa tako u potrazi za tendencijama koje nadilaze funkcionisanje ERT-ova u kapitalističkom okruženju nužno ponovo dolazimo do uloge države u regulisanju rada ERT-ova, o čemu je već bilo reči.

„[...] Vlada je bila blagonaklona prema projektu *empresas recuperadas*, ne samo ovde u glavnom gradu već u celoj zemlji. Država treba da dâ prioritet kooperativama. Mi radimo mnogo sa Ministarstvom obrazovanja, štampali smo knjige za njih. Država bi sve što treba da se štampa trebala da daje kooperativama. Mi smo svakako dobili subvencije kako bismo kupili mašine, međutim, mi ne želimo subvencije, već da nam daju posao. Tokom ovih deset godina pokazali smo da možemo da radimo i da napredujemo. Ne želimo da nam država daje novac, subvencije, već posao. Tokom poslednjih godina država je dala mnogo posla kooperativama. Bilo

bi dobro da nam daju još više zato što imamo kapaciteta da proizvodimo više. Često moramo da se takmičimo sa jakim grupama koje imaju kapital i u tom slučaju nemoguće je takmičiti se.”

Predsednik kooperative *Gráfica Patricios*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Situacija u zemlji je loša, nema mnogo posla. Mi trenutno radimo za opštinu. Radimo skloništa za autobuska stajališta. Proizvodimo takođe i zelene kontejnere. Da, takođe proizvodimo i sprave za teretanu, bicikle, krevete. To radimo za jednu fabriku koja nam je takođe pomogla [...] Kao što sam već rekla, ključno je to što radimo za opštinu.”

Član kooperative *Fellipe Vallese*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

Vidimo da je država stvorila mogućnost ovakvog načina rada: država pojedininim ERT-ovima ne samo da je obezbedila početna sredstva već se pojavljuje i kao kupac njihovih proizvoda. Na ovaj način, unutar tržišne proizvodnje u čijim okvirima funkcionišu ERT-ovi država se javlja kao samostalan organizator celokupnog prethodnog, proizvodnog ciklusa. Ovakav vid saradnje države i oporavljenih preduzeća predstavlja ipak izuzetak, jer država ovu mogućnost ne nudi milostivo, već kao deo šireg, pre svega političkog sporazuma (više u Ruggeri, 2012: 92).

Postoji, međutim, još jedno kretanje za koje se navodi da predstavlja određeni izuzetak od delovanja na kapitalističkom tržištu. Reč je o delovanju mrežnih struktura/organizacija (o čemu je već bilo reči), čiji se značaj za ERT-ove posebno manifestuje u vidu obezbeđivanja ekonomskih resursa.

„[...] Mi smo sada osnovali *rotacioni fond*, novac koji do nas dođe u obliku subvencija mi dalje usmeravamo ka kooperativama sa niskom kamatnom stopom ili bez kamatne stope, i onda taj novac treba da se vrati kako bi se kasnije ustupio nekoj drugoj kooperativi koja ima finansijskih problema [...] tako da se vraća samo onaj deo koji je pozajmljen. Naš interes je da ne izgubimo novac, ne da naplatimo kao banke. Ovde je jako problematična situacija zbog inflacije, novac jako brzo gubi vrednost, nije kao u Evropi gde je inflacija niska. Mi ne želimo da zaradimo, za razliku od banaka [...] Upravo zbog toga je osnovan ovaj fond. Imamo takođe i konsultante [...] ako neko hoće da kupi mašinu, mogu da im pomognu, da im kažu koja mašina im odgovara ili ne i slično. Pružamo takođe i administrativnu pomoć prilikom osniva-

nja kooperativa [...]. Ovako ujedinjene, one su u mogućnosti da se takmiče sa kapitalističkim firmama. Zato i radimo ovo. Sama kooperativa ne može da se takmiči sa multinacionalnim kompanijama, ali ako nastupamo zajedno, onda možemo. Sami ne možemo ništa da uradimo, ne možemo ni neophodan materijal da kupimo.”

Mrežna organizacija *La Red Grafica Cooperativa*, Buenos Ajres

Međutim, ma koliko bio razvijen ovakav način organizacije rada, delovanje ERT-ova gotovo uvek je podređeno dominantnom (kapitalističkom) proizvodnom odnosu, njim je uslovljeno i ograničeno. I pored uloge koju ostvaruju mrežne organizacije (jačanje njihove tržišne pozicije), ERT-ovi nemaju „zaštitnu mrežu” koja bi im omogućila da prevaziđu ograničenja i stalan pritisak na kapitalističkom tržištu.

„[...] Mi moramo da se takmičimo. Međutim, tehnologija koju imamo, kao što sam već rekla, nije dobra, tako da nas to sprečava da budemo konkurentni. Mašine koje imamo ne mogu da proizvedu toliku količinu koliko mogu najnoviji modeli koji postoje na tržištu. Naše mašine mogu da proizvedu hiljadu metara tkanine, dok postoje mašine koje mogu da proizvedu daleko više. Na taj način mi gubimo vreme u procesu proizvodnje, sam proces traje duže. Zbog eskalacije dolara i svega o čemu sam pričala mi nismo zaštićeni na tržištu. Na primer, trebalo bi tekstilci da budu izuzetak. Mi moramo da platimo struju kao i ostali, moramo da platimo gas kao i svi drugi, porez i sve ostalo. Nemamo nikakvu zaštitu. Trebalo bi da postoji neka vrsta fleksibilnosti, ali ona ne postoji, mi moramo da plaćamo porez kao i svi građani. Radimo ono što možemo, ali nam nedostaje mnogo da bismo mogli da izađemo i da se takmičimo. Radimo dobro, ali da bismo se takmičili sa mnogo većim firmama, treba nam mnogo. Pričam ti o velikim firmama, *Grafas*, *Telas*, koje se bave proizvodnjom odeće za posao, mi nikad ne možemo biti kao oni, nismo bili ni kada smo radili punim kapacitetom. Oni su čak zaštićeniji od nas. Mi smo slabo zaštićeni zato što smo mali.”

Članica UO kooperative *CITA*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Sa privatnim ne možemo da se takmičimo, jer smo mi kooperativa. Unutar kooperative nastojimo da sačuvamo posao, ljude, tako da o takmičenju ne možemo da govorimo. Uspevamo da opstanemo. Nemamo dugova i to je najbitnije. Poslovanje naše kooperative zavisi od opštine. Kada je reč o statusu, sada je

kooperativa, ali je pre stečaja bila privatna firma *sociedad anonima* – *Polimec*. Nažalost, došlo je do stečaja. Kako nisu bili u mogućnosti da nam isplate dugovanja, odlučili su da nam daju fabriku. Prošle godine je bila aukcija i zahvaljujući opštini uzeli smo sve.”

Član kooperative *Fellipe Vallese*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

„[...] Kooperativa može da radi sama, mada je mnogo teže. Ako ti država pruži pomoć mnogo je lakše. Ako nam država pomogne u vidu subvencija, mi ćemo rasti, proizvoditi više i državi će se vratiti u vidu poreza. To je investicija. Lako je. Ovde se radi o jednoj kooperativi koja funkcioniše kao jedna privatna firma. Jedina razlika je što ima svoje partnere (*socios*).”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

Nemogućnost uspostavljanja konkurentne pozicije unutar opštih okvira kapitalističkog načina proizvodnje uslovljena je čitavim nizom faktora, među kojima se posebno izdvajaju činioci ekonomske prirode, odnosno nedostatak materijalnih resursa (između ostalog, usled otežanog pristupa kreditima), potom se kao ograničavajući činioci javljaju nedostatak moderne tehnologije, ali i nedostatak poverenja (o važnosti ovih činilaca detaljno u Petrović, 2020: 186–188).

Planovi za budućnost: razvoj i investicije

U kojoj meri radnici ERT-ova deluju kao kolektivni akteri u cilju zaštite i promovisanja sopstvenih interesa pokazaće analiza ciljeva i planova ERT-ova, ali i sredstava za njihovo ostvarivanje. Tako se razumevanje (zajedničkih) interesa, definisanje ciljeva i načina delovanja nameću kao još jedna važna pretpostavka za stabilnost ERT-ova. Istraživački nalazi pokazuju da određen broj ERT-ova karakterišu nedefinisani ciljevi i odsustvo planova za budući period, što se pre svega objašnjava nedostatkom materijalnih resursa. S obzirom na to da jedino mogu da obezbede sredstva za plate radnicima, mogućnost investiranja se čak i ne razmatra.

„[...] Međutim, nismo u mogućnosti da kupimo nove, moderne mašine. Kada je reč o investicijama, to znači da će kolege imati manje plate, da će nositi manje novca kući. Sa investicijama u fiksni kapital moramo da budemo veoma oprezni. Još uvek nismo u mogućnosti da investiramo u fiksni kapital.”

Predsednik kooperative *La cooperativa 22 de Mayo*, IMPA,
Buenos Ajres, metalurška industrija

„[...] Članovi ne mogu da daju doprinos u novcu, jer ne bi imali od čega da žive.”

Predsednik kooperative *Mecher*, Berazategui,
Provincija Buenos Ajres, industrija metala

„[...] Do sada nije bilo investicija. I dalje radimo sa istim mašinama. Nedostaje nam nova tehnologija, zato što je tehnologija keramike znatno napredovala u međuvremenu.”

Član kooperative *Fábrica Sin Patrón – FASINPAT*, ex *Zanón*,
Neuken, fabrika za izradu keramike

„[...] Trenutno je situacija loša, radimo da bismo mogli da platimo troškove, da platimo struju... drugih prihoda nema. Nažalost, u ovom trenutku imamo malo ili ništa.”

Predsednik kooperative *25 de Mayo*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

Tamo pak gde postoje mogućnost da se investira u dalji razvoj, predstavnici ERT-ova prepoznaju zajedničke interese, koji se prvenstveno odnose na planove za uključivanje više radnika u kooperative, potom investicije u mašine, marketing, rešavanje pitanja pravnog statusa, jačanje tržišne pozicije itd. Dakle, reč je o jasnom prepoznavanju grupnih interesa, koji imaju za cilj poboljšanje položaja radnika ERT-ova, ali i ukupne pozicije ERT-ova.

„[...] Planiramo da uključimo više ljudi i da nabavimo mašine. Takođe, postoji plan da se proširi tržište, odnosno da osvojimo druga tržišta u ovoj oblasti. Nastojimo da saradujemo sa drugim kooperativama. I da se ojača saradnja sa *La red Grafica*.”

Predsednik kooperative *Chilavert Artes*,
Buenos Ajres, grafička industrija

„[...] Roba koja se proizvodila u *Pigué*-u izvozila se u Evropu, Italiju, Španiju, Veliku Britaniju, i to je doprinelo velikoj vidljivosti firme. E, to je dobar marketing. Mnogo ljudi koji su se bavili socijalnom ekonomijom bili su povezani sa Italijom gde smo radili na jednom projektu koji se bavio osvešćivanjem potrošača. Na primer, treba da znaju da je roba koju kupuju proizvedena u zemljama gde rade deca, gde se radi u ropskim uslovima, i da *Pigué* garantuje ovo pitanje. Želeli smo da ljudi postanu svesni naših

proizvoda [...]. Da, bilo je pomoći i od strane privatnih preduzeća, države... na primer, od *Levi's*-a i drugih velikih firmi koje su organizovale obuke za naše radnike. Mnoga iskustva smo iskoristili za osposobljavanje radnika. I danas radimo za *Levi's*. Takođe, vodimo računa o ekologiji, tako da koristimo i reciklirane materijale.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué, fabrika tekstila

Radnici ne samo da su svesni zajedničkih interesa već jasno prepoznaju i uslove u kojima funkcionišu i ograničenja koja im se nužno nameću, pa s tim u vezi i načini realizacije ciljeva u ERT-ovima jedva da se razlikuju od strategija razvoja u kapitalističkim firmama.

„[...] Puno toga što se nalazi u klinici, uključujući i zgradu, u stečaju je, mada smo mi kupili mnogo toga. Redukovali smo svoje prihode kako bismo napravili jedan fond pomoću koga bismo mogli da renoviramo kliniku. To smo uradili svojim novcem, a ne novcem države [...]. Sada nas u kooperativi ima 90. Rasli smo zato što smo uključivali nove ljude i to je veoma važno. Neki su otišli u starosnu penziju i na taj način su se otvorila nova radna mesta. Naš cilj je, pre svega, razvoj, a ne samo održivost. Postojala je politička volja da sve ovo uspe, ovo umnogome zavisi od politike [...]. Kooperativa mora da radi kao preduzeće da bi mogla da ima rezultate. Koncept je promenjen [...], ali organizacija i efikasnost treba da budu kao kod privatnih preduzeća.

Predsednik kooperative *Mosconi*, La Plata, Provincija Buenos Ajres, zdravstvena klinika

Analiza ciljeva pokazuje da radnici ERT-ova istovremeno usvajaju one ciljeve i sredstva za njihovo ostvarivanje koji nužno proizilaze iz dominantnog kapitalističkog sistema, ali i radničkog samoupravljanja, što u izvesnoj meri dovodi do rasta konfuzije, ne samo u organizacijskoj sferi, posebno na polju raspodele prihoda, što smo prethodno mogli da vidimo, već i na polju vrednosnih obrazaca, o čemu će posebno biti reči u delu koji sledi.

Ekonomski resursi predstavljaju važan preduslov za konstituisanje i stabilnost radničkog samoupravljanja u dužem vremenskom periodu i istovremeno važnu osnovu kolektivnog delovanja radničke klase. Prethodni istraživački nalazi nedvosmisleno su pokazali da su u ekonomskoj sferi ograničavajući činioci najzastupljeniji, čime je ekonomska održivost ovog procesa u određenoj meri ograničena. Dok smo na polju organizacijskih

elemenata imali izvesna ograničenja koja mogu da otežaju nesmetano re-produkovanje radničkog samoupravljanja, u ekonomskoj sferi su ta ograničenja i protivrečnosti u znatno većoj meri prisutna.

Jedno od ključnih ograničenja radničkog samoupravljanja u ERT-ovima predstavlja pojava rada u obliku *façon-a*, koji se javlja kao jedan od najčešćih načina da se proces proizvodnje ponovo pokrene, posebno u onim ERT-ovima kojima nedostaje ekonomski kapital za otpočinjanje proizvodnje. Tako, umesto promene odnosa rada i kapitala koja dolazi kao logična posledica uspostavljanja radničkog samoupravljanja, u pojedinim ERT-ovima (posebno prilikom pokretanja proizvodnje) nastavlja se potčinjenost rada kapitalu, ali i neautonoman rad radnika ERT-ova. No, bez obzira na ukazanu ograničenost, u najvećem broju ERT-ova ovakav način rada predstavlja samo privremeno obeležje. Da je ova tvrdnja tačna pokazuje delovanje jednog broja mrežnih organizacija koje obezbeđuju ekonomska sredstva ERT-ovima, čime se još jednom potvrđuje značaj organizacionih struktura koje radnicima ERT-ova omogućavaju da dođu do neophodnih sredstava, i to ne samo materijalnih resursa već i informacija, podrške ostalih organizacija itd.

Nalazi su takođe pokazali da većinu ERT-ova karakteriše prisustvo zajedničkih ciljeva, bilo da je reč o poboljšanju uslova rada i ekonomskog položaja radnika, posebno u onim ERT-ovima koji još uvek ne ostvaruju pozitivne ekonomske rezultate, ili o orijentaciji ka postizanju što bolje pozicije na tržištu. Ovako definisani ciljevi predstavljaju njihov zajednički imenitelj, odnosno interesnu osnovu kolektivnog delovanja. Međutim, i na polju interesa prisutna su protivrečna kretanja. Najpre, ako je osnovna svrha delovanja određenog preduzeća zadovoljenje osnovnih potreba radnika u smislu zarada i sigurnosti posla, da li to znači da ne postoje određeni dinamički momenti razvoja ERT-ova, u smislu orijentisanosti na unapređenje pozicije na tržištu. S druge strane, ako pak imamo u vidu da realizacija i unapređivanje zajedničkih interesa podrazumeva orijentisanost na rast proizvodnje i jačanje tržišne pozicije, postavlja se sledeće pitanje: da li je spolja nametnuta orijentacija na rast po pravilu u suprotnosti sa samoupravnim načelima rada unutar ERT-ova? Odnosno, da li zadati okviri kapitalističkog sistema, u kojem permanentan rast predstavlja pretpostavku reprodukcije, nameće istu logiku oporavljenim preduzećima kao uslov funkcionisanja i održivosti.

Prethodna analiza je pokazala da logika kapitalističkog načina proizvodnje koja prevladava izvan ERT-ova trajno utiče na njihov razvoj. Aktivnosti poput obezbeđivanja sirovina, potrage za kreditima, planiranja strategija prodaje i razvoja u velikoj meri su uslovljene kapitalističkim odnosima. Ipak, bez obzira na to što je delovanje ERT-ova u značajnoj meri uslovljeno ovim tipom odnosa, radnici se „zbog svog klasnog identiteta,

ali i zbog svoje istorije zaposlenosti [...] i potrebe očuvanja međusobne solidarnosti ne identifikuju s ovim tipom ekonomskih odnosa” (Ruggeri, 2012: 93).

Za kraj analize o značaju ekonomskih činilaca potrebno je istaći da pritisci na ERT-ove ne dolaze samo od trenutnih tržišnih kretanja, već i od nasleđa koje proističe iz prethodne kapitalističke forme. Dakle, bitan je i jedan unutrašnji, a ne samo spoljašnji momenat. Reč je o tome da pored tržišnog normativnog sistema, ono što dodatno otežava funkcionisanje ERT-ova jeste opstajanje određenih vrednosti koje su protivrečne radničkom samoupravljanju, čime stižemo do analize poslednje grupe činilaca – *vrednosnih obrazaca*.

4.5.5.3. Vrednosni činioci

Za analizu stabilnosti i održivosti oporavljenih preduzeća, pored ekonomskih i institucionalnih (organizacijskih) resursa, bitni su i vrednosni obrasci. Važnost analize vrednosti proizilazi otuda što one predstavljaju jedan od ključnih aspekata kolektivnog delovanja, odnosno čine deo onoga što predstavlja *klasnu svest*, koja između ostalog obuhvata vrednosnu konzistenciju, odnos prema normativnom poretku, razumevanje (zajedničkih) interesa, definisanje ciljeva i načina delanja, percepciju međugrupnih odnosa itd. (Lazić, 2011: 225). Imajući u vidu da vrednosti oblikuju i strukturiraju karakter individualnih ili kolektivnih društvenih akcija, od presudne je važnosti da one budu u skladu sa vladajućim oblikom društvene reprodukcije. Uz to, poseban značaj proučavanja vrednosnih obrazaca leži u tome što prihvatanje zajedničkih vrednosnih obrazaca služi kao podloga za legitimisanje određenog sistema društvenih odnosa i omogućava jedinstvenu osnovu klasnog delanja u cilju učvršćivanja društvenog poretka (Lazić, 2011).

U pogledu održivosti oporavljenih preduzeća, dugoročna stabilnost ovog oblika organizacije rada počiva upravo na tome da ga većina radnika ovih preduzeća prihvata i preduzima kolektivne akcije u cilju njegove zaštite. Odnosno, kada je reč o vrednosnim orijentacijama, koje predstavljaju jedan od elemenata vrednosnog sistema shvaćenog u širem smislu te reči,²⁶⁸ za stabilnost uspostavljenog radničkog samoupravljanja važno je da radnici ERT-ova prihvataju slične vrednosne obrasce, budući da visoka *vrednosna konzistencija*²⁶⁹ osigurava jednu od nužnih pretpostavki za stabilnost radničkog samoupravljanja u formi ERT-ova, dok njeno opadanje,

268 O odnosu vrednosti i vrednosnih orijentacija videti Pešić, 2017: 23. U ovom radu termini vrednosti i vrednosne orijentacije/obrasce koriste se kao sinonimi.

269 Određenje vrednosne konzistencije i vrednosno-normativne disonance preuzeto je od Lazića (Lazić, 2011: 183).

odnosno zastupanje različitih vrednosti od strane radnika ovih preduzeća označava i smanjivanje mogućnosti da se zastupaju i štite klasni interesi.²⁷⁰ U skladu s tim, unutrašnja homogenost i na polju vrednosnih obrazaca jedan je od uslova za uspešnu zaštitu i promociju klasnih interesa radničke klase, pa je u tom smislu posebno važno analizirati i ovaj segment kolektivnog delanja radničke klase.

Istraživački nalazi oporavljenih preduzeća u Argentini pokazali su da su vrednosne orijentacije radnika ERT-ova protivrečne. S jedne strane, radnici ERT-ova prihvataju vrednosne obrasce koji su suštinski za dati sistem odnosa, to jest neophodni su za reprodukovanje i održavanje radničkog samoupravljanja. Nasuprot materijalističko-individualističkim vrednostima, odnosno vrednovanju isključivo materijalnog bogatstva, konkurencije, takmičenja itd., među radnicima većine ERT-ova primat dobijaju kolektivistički vrednosni obrasci, pa se tako češće usvajaju vrednosti solidarnosti, jednakosti, međusobnog poverenja, zajedničkog rada, odnosno vrednosti koje su neophodne za reprodukciju radničkog samoupravljanja. Za većinu radnika oporavljenih preduzeća, kao što ćemo videti u nastavku, samoupravni oblici rada, koji omogućavaju demokratski proces donošenja odluka, odnosno neposredno odlučivanje o mnogobrojnim pitanjima unutar radne organizacije (poput pitanja raspodele dohotka, razvoja preduzeća), odsustvo hijerarhijskog ustrojstva organizacije i neposredne kontrole rada predstavljaju opšteprihvatljive i najviše vrednosti.

„[...] Ključna motivacija o kojoj ceo svet mašta je samoupravljanje, biti vlasnik svoje sudbine (*ser dueno de su destino*) i videti koji su to ciljevi koji se mogu postići. To je ono što nas pokreće [...] Ono što pokreće ljude da se priključe kooperativi jeste to što su pronašli posao gde mogu sami da upravljaju, apsolutno sami [...] Ako kooperativa dobro radi, znamo da ćemo moći sebi da priuštimo bolji kvalitet života. To je ono što nas pokreće. Ne postoje druge stvari.”

Predsednik kooperative *Establecimientos fabriles Argentinos*,
Kilmes, Provincija Buenos Ajres, fabrika za prerađu hrane

„[...] Ljudski faktor je najvažniji, u svakom smislu [...] Saradnja, zajednički rad, u tome je razlika u odnosu na firmu u kojoj postoji menadžer. Ukoliko ne bi postojao jedan ljudski odnos, kooperativa ne bi postojala. Ukoliko neko ima neku ideju, može da je iznese da probamo [...] Šta se dešava sa jednim „normalnim”

270 „Pojava rasprostranjenog podržavanja različitih, pa i potencijalno suprotstavljenih vrednosnih orijentacija od strane pripadnika određene društvene grupacije” naziva se *vrednosna nekonzistentija* (Lazić, 2011: 183).

preduzećem u kome postoji vlasnik? Ovo se radi ovako i tačka. Nema objašnjavanja i ljudi se osećaju malo... ovde se ne dešava tako nešto [...] Ovde niko nije vlasnik istine.”

Predsednik kooperative *Mecher*, Berazategui,
Provincija Buenos Ajres, industrija metala

Ne samo da se visoko vrednuju mogućnosti koje rad u kooperativi neposredno donosi, a koji podrazumeva pre svega očuvanje radnih mesta, obezbeđivanje sredstava za život, ali i humanije uslove rada, već se u većini ERT-ova mogućnosti koje samoupravni oblici rada pružaju navode kao posebna vrednost, ali i kao ključni motivator u radu. Prednosti ovakvog načina rada se posebno ogledaju u mogućnosti da se samostalno organizuje posao, da se aktivno učestvuje u procesu donošenja odluka, potom međusobnog uvažavanja, iskazivanja mišljenja, ideja i predloga za unapređenje određenih segmenata rada. Pojedini članovi ERT-ova upravo samoupravni oblik rada vide kao ključni faktor koji doprinosi održivosti ovih preduzeća.

„[...] Skoro smo dobili nagradu za kvalitet iz Švajcarske. Dobili smo do sada različite nagrade. To je ponos, osnovati kooperativu, raditi sa svojim radnicima. Na početku je veoma teško, međutim, kasnije, kao kad izađe sunce posle kiše.”

Predsednik kooperative *Gheclo*,
Buenos Ajres, fabrika sladoleda

„[...] Smatram da su dva faktora bitna za ovu fabriku. Prvo, sama kooperativa kao motiv rada a, s druge strane, kooperativa se posmatra i kao posao, biznis. Prvo i, ujedno, najbitnije, jeste osećaj da radite u kooperativi, bez vlasnika, bez gazde, jer vlasnik ne postoji [...] zajedno donosimo odluke o tome šta ćemo da radimo! Ono što je najbitnije jeste da shvatimo da za nas nema granica. Ako se dogovorimo, možemo da uradimo šta god poželimo. Nema vlasnika koji će uzeti rentu i višak vrednosti koje smo ostvarili našim radom.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

„[...] Ljudi su mogli da biraju između toga da ostanu na ulici i traže drugi posao ili da brane svoje radno mesto. Ova kooperativa funkcioniše dvanaest godina, od 2001. Imali smo cilj [...] i mogli smo da napredujemo samo zajedno, sam ne možeš [...]. Moramo da se sastajemo, komuniciramo, moramo da idemo napred,

kooperativa treba da radi ono što sama reč kaže, da radi zajedno. Važno je da znamo da možemo da napredujemo.”

Predsednica kooperative *Junin*, Kordoba,
zdravstvena klinika

„[...] Moramo da čuvamo resurse, i zato proces selekcije članova mora da bude pažljiv, a ne da zapošljavamo tek tako i nakon toga da imamo problema. Ono što je za nas jako bitno jeste volja radnika. Potrebni si nam ljudi koji imaju želju i volju da nauče. To je mnogo važno [...]. Šta je to što jednu kooperativu razlikuje od jedne firme gde su radnici zaposleni kod poslodavca? To je da se ljudska vrednost zaista uzima u obzir. U jednom preduzeću se uzima u obzir kapacitet, da li je jedna firma konkurentna na tržištu, funkcioniše li ili ne, ne pruža se socijalna podrška...”

Predsednik kooperative *Union Papelere Platence*,
Ringuelet, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu papira

Egzistencijalna ugroženost velikog broja radnika ERT-ova tokom procesa preuzimanja preduzeća (ali i kasnije!) dovela je do toga da međusobna podrška i pomoć, ali i međusobno poverenje, dobiju na značaju, odnosno postanu centralni vrednosni obrasci ovih radnika.

„[...] Jedni drugima smo bili podrška: 'Idemo, kolege, sve će biti u redu.' Često se dešava da kolege dođu i sa problemima od svoje kuće [...] Ako se desi da naše kolege imaju problem sa smeštajem, gledamo da to nekako rešimo. Ovde se ne radi samo o poslu, brinemo se i o kolegama koji su bolesni [...] To što smo zaradili ostavili smo u kasu, morali smo da čuvamo novac. Morali smo da nastavimo da radimo. Radnicima koji nisu imali drugi posao davali smo novac, oni koji su imali drugi posao ostavljali su svoj deo u kasu. Ja sam, na primer, radila u drugom hotelu, gde sam primala platu. Nije mi bio problem da ono što ovde zaradim ovde i ostavim. Muž mi je govorio: 'Kako možeš da ostaviš sve, zbog nečeg što nema budućnost, zbog posla pod navodnicima?' Posao koji sam imala u drugom hotelu bio je siguran [...] Međutim, kockala sam se sa poslom, zato što sam videla nešto drugačije. Tamo gde sam radila nije bilo prilike da se nauči nešto, morao si da dođeš sa određenim znanjem [...] Zbog ovoga što radimo mnogi upravo dolaze u ovaj hotel.”

Predsednica kooperative *Bauen*, Buenos Ajres, hotel

„[...] Neki naši članovi su došli iz bolnice da potpišu konstitutivni akt kao članovi kooperativa. I svaki put sve više ljudi dođe da nam pruži pomoć i da saraduje sa nama.”

Predsednik kooperative *Nuevo Amanacer*,
Mar del Plata, fabrika za preradu mleka

Da vrednost solidarnosti predstavlja dominantnu vrednost među članovima ERT-ova može se takođe videti i na primeru mogućnosti uključivanja članova porodice radnika ERT-ova u kooperativu. Takođe, značaj međusobnog povezivanja radnika ERT-ova posebno se vidi u pogodnostima koje kooperativa pruža svojim članovima nakon penzionisanja – radnici ERT-ova imaju mogućnost da i dalje budu deo kooperative, čime se dodatno osnažuje međusobna povezanost članova kooperative i njihova identifikacija sa kooperativom.

„[...] Ima jako puno članova koji su ostvarili pravo na penziju i trebalo bi da se penzionišu, ali još uvek pripadaju kooperativi, jer znate ovde postoji jedan drugačiji koncept, jedan inkluzivan koncept [...] nije kao u ostalim firmama, gde moraš da se penzionišeš, ovde je moguće da se članovi zadrže duže.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

„[...] Nastojaćemo da uključimo i decu naših članova, jer postoji mnogo kooperativa u kojima rade članovi porodica. Ovde još uvek nismo radilo tako nešto, ali planiramo.”

Predsednik kooperative *Arcucci*,
Buenos Ajres, metalurška industrija

Bez obzira na podređenost kapitalističkom načinu proizvodnje, radnici ERT-ova su svesni da ovakav način rada u krajnjoj liniji predstavlja *alternativu* kapitalističkom sistemu (u smislu ostvarivanja humanijih uslova rada). Pored isticanja dobrobiti za pojedine članove ERT-ova (pre svega u vidu mogućnosti očuvanja posla), prepoznaje se i širi značaj ovakve vrste rada.

„[...] Ovo čime se mi bavimo je zaista odličan posao, ne samo za nas već za celo društvo. Na ovaj način mi nudimo nova radna mesta za sutra. Ovo što smo uradili predstavlja jednu alternativu koncentraciji kapitala koja je prisutna. Mi na ovaj način uvećavamo ukupno bogatstvo, ne radi se ovde samo o parcijalnim beneficijama [...] Bilo ko sutra da ostane bez posla, uvek može ovde

da potraži posao! I u tome se ogleda mogućnost ovakvog načina poslovanja. To je jedna alternativa.”

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*,
Mendoza, fabrika za preradu kože

„[...] Ono što su uradili ERT-ovi u Argentini predstavlja primer za ceo svet. Postoje knjige, filmovi, ima mnogo iskustva u Evropi, Aziji, Africi.”

Predsednik kooperative *Textiles Pigué*, Pigué,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] U junu će biti sedam godina kako radimo kao kooperativa. Privatnici su govorili da će ovo trajati dva meseca, a mi smo im pokazali da je sve moguće ako postoji volja. To je poruka!”

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, zdravstvena klinika

Uz to, kao što je ranije pokazano, radnici većine ERT-ova prepoznaju zajedničke interese/ciljeve, kao i sredstva za njihovo ostvarivanje. Najčešće je reč o unapređenju proizvodnje, jačanju tržišne pozicije i sl. Jedan od mogućih načina ostvarivanja ovog cilja vidi se upravo u međusobnom povezivanju, o čemu smo prethodno detaljno govorili.

„[...] Plan je da se zajedno sa drugim kooperativama borimo da naši proizvodi dobiju posebno mesto, kako bi društveni rad (*trabajo social*) bio vrednovan i vidljiv i kako bi javnost mogla da uporedi kvalitet, cenu proizvoda, zato što je u ove proizvode uloženo mnogo ljubavi [...] i na drugom mestu se proizvode ovakvi proizvodi, ali to je različito.”

Predsednik kooperative *Establecimientos fabriles Argentinos*,
Kilmes, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu hrane

Međutim, radnici ERT-ova su i te kako svesni ograničenog uticaja ovakvog oblika rada u Argentini, kao i nedovoljnog vrednovanja i prepoznavanja prednosti samoupravnog oblika rada, što se svakako može objasniti dominantnom ulogom kapitalističkog načina proizvodnje. Zapravo, pored nedostatka finansijskih sredstava i zastarele tehnologije, još jedan od ograničavajućih činilaca predstavlja i *nedostatak poverenja* u ovakav način rada. Loše poslovanje bivših vlasnika koje se, između ostalog, manifestovalo u vidu dugovanja prema klijentima, uz preovlađujuću negativnu

percepciju kooperativizma u Argentini, samo je još više podsticalo nepoverenje prema novom načinu rada. Problemi se javljaju u vidu teškoća da se povrate stari klijenti, kako zbog lošeg poslovanja bivših vlasnika, tako i zbog nedostatka poverenja u ovakav (nov) sistem rada.

„[...] Kooperative imaju važnu ulogu u društvu. Naravno, nije lako da ceo svet razume ulogu kooperative [...] U razvijenim zemljama kooperative funkcionišu veoma dobro, zato što je to druga linija u borbi protiv kapitalizma.”

Predsednik kooperative *Establecimientos fabriles Argentinos*,
Kilmes, Provincija Buenos Ajres, fabrika za preradu hrane

„[...] Mi živimo u jednom konfliktnom svetu. I naravno nisu to samo problemi kooperativa već je reč o problemima na svetskom nivou. Postoji kriza svetskog sistema finansiranja. I mi smo refleksija svega ovoga. Nismo mi jedno ostrvo. Razumemo da smo mi jedna realna alternativa, moguća, ali znamo da ne možemo da spasimo svet [...] mi smo protagonisti nečeg drugačijeg.”

Federacija radničkih kooperativa *FECOOTRA*

„[...] Kooperative treba da budu zaštićene, da imaju podršku države. Ovde u Argentini kooperative nisu baš najbolje viđene, ne daje im se mnogo kredibiliteta.”

Predsednik kooperative *Arcucci*, Buenos Ajres,
metalurška industrija

Na osnovu prethodne analize možemo da zaključimo da vrednosti solidarnosti, socijalne pravde i jednakosti dolaze kao vid demokratskog pritiska odozdo i posledica su strukturalnih uslova u vidu drastičnog pogoršanja položaja radnika. Na ovoj osnovi se postiže homogenizacija radnika oporavljenih preduzeća, čime se potencijali za kolektivno delovanje, odnosno održavanje radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća, značajno uvećavaju.

S druge strane, istraživački nalazi su ukazali i na prisustvo vrednosne nekonzistentnosti, odnosno podržavanje različitih vrednosnih obraza: onih koji karakterišu samoupravni, s jedne, i kapitalistički društveni sistem, s druge strane. Neusaglašeni vrednosni obrasci proizilaze iz nemogućnosti pronalaska zajedničkih ciljeva, ali i iz strukturalnih razloga, odnosno kapitalističkog okruženja. Zapravo, kada je reč o razumevanju interesa i zajedničkih ciljeva, ono što karakteriše određeni broj ERT-ova jeste njihovo razlamanje na podgrupe koje ne mogu da pronađu zajednički

imenitelj, pa tako ni na interesu zasnovanu delatnu osnovu, što znatno otežava stabilnost radničkog samoupravljanja. Protivrečnost interesa ispoljava se upravo u podržavanju nekonzistentnih vrednosnih obrazaca, kao što možemo videti u nastavku rada.

„[...] Ono što je problem jeste nedostatak konsenzusa. Zapravo, mnogi su postali deo kooperative, a zadržali su prethodni način razmišljanja [...] i upravo je veliki izazov da se promeni takav način pogleda na stvari. Potrebno je da svi shvate gde se nalaze. Dakle, onog trenutka kada postanu članovi kooperative moraju da shvate gde su došli [...] ako ja radim loše naneću štetu celoj kooperativi.”

Predsednik kooperative *Curtidores de Mendoza*,
Mendoza, fabrika za preradu kože

„[...] Ono što je bitno da se naglasi jeste da je ovo velika promena za nas. Neki ljudi su celog života radili za drugoga, tako da je bilo potrebno da se promeni mentalitet i da počnu da razmišljaju kao preduzetnici. I da shvate da rade za sebe, a ne za druge. Ako obavljáš posao mnogo brže, bolje je za tebe i za celu kooperativu. Ono što je problem, ne samo ovde već u mnogim ERT-ovima, jeste to da uvek postoji jedna grupa koja vuče napred i druga koja čeka da uradite posao za nju. Ovo je teško [...]. Svi treba da vuku napred, jer ne postoji drugi način da se radi [...]. U tim situacijama može da dođe do svađe između grupa. Svi moraju da vuku napred, to je jedini način. Ako ne, nećemo ništa postići [...]. Ako što pre shvatiš da je kooperativa tvoja, shvatićeš da ako više radiš to doprinosi samoj kooperativi. To je ključno, promena mentaliteta.”

Član kooperative *Graficos Asociados*,
Mendoza, grafička industrija

„[...] Ono što nas muči unutar kooperative jeste pitanje kada će članovi kooperative da shvate da se nalaze u sistemu kooperativizma i da nisu ovde zato što ne mogu da nađu posao na drugom mestu i da koriste ovaj sistem, a kada nađu drugi posao, otići će. Zato i nastojimo da vidimo kako da ubedimo članove da nastave da rade u kooperativi, koja ima drugačije vrednosti. E, sad [...] između tih vrednosti i *biznisa, biznisa*, uzimaju *biznis, bisnis*, nažalost.”

Predsednik kooperative *Clinica Mosconi*,
La Plata, zdravstvena klinika

„[...] Postoji neusklađenost između sektora. Meni se čini da se taj problem može prevazići redovnim definisanjem ciljeva, kako

na nivou cele firme, tako i na nivou svakog sektora pojedinačno. Ja sam bio u administrativnom savetu tri godine, bio sam potpredsednik. Rukovodio sam firmom od osamdeset zaposlenih. Ono što je svakako bio jedan od problema jeste taj što nismo svi bili saglasni sa ciljevima, odnosno nismo imali zajednički cilj. Drugi problem bih pre mogao nazvati spoljašnjim i odnosi se pre svega na novu tehnologiju, takozvanu upotrebu informacija. Mi smo ovde navikli na jedan način pružanja i primanja informacija, međutim, u međuvremenu su se mnoge stvari promenile i nije lako prilagoditi se promenama. Ovde pre svega mislim na promene koje su nastale u načinu prikupljanja, obrade i distribucije informacija. Ovde imamo zaposlene koji rade preko četrdeset godina i njima je teško da se prilagode promenama.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

„[...] Kada ulaziš u *sociedad anonima*, ti imaš gazdu koji svakog trenutka može da te takoreći izbaci napolje. U kooperativi nije tako. Uglavnom dolaze mladi ljudi [...] mi imamo statut i interni pravilnik. Imaš obaveze [...] međutim, novi članovi se ponašaju kao da samo imaju prava, ali ne i obaveze. I tu počinje problem. Mladima je teško da se adaptiraju na kooperativu. Mislim da se stariji ljudi lakše prilagode, ali mladi [...]. Ovde nema vlasnika koji će da kaže uzmi uradi ovo, moramo sve sami da radimo. Zbog toga kooperativa predstavlja izazov sama po sebi. Pre nekoliko meseci morali smo da suspendujemo nekoliko radnika zbog raznih propusta. Ne radi se samo o tome da unutar kooperative imate pravo već imate i obaveze.”

Članica UO kooperative *CITA*, La Plata,
Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija

„[...] Naša prednost je ta što smo mi vlasnici. I nije isto kao jedna DOO (*sociedad anonima*), jer ti tamo radiš za njih, ti si samo broj [...] za kooperativu radnici nisu brojevi, oni su za kooperativu članovi, vlasnici sopstvenog posla. U DOO nije tako, ti odeš, odradiš svoje radno vreme, vratiš se kući i zaboraviš. Ovde nije tako. *Socio* (član) mora da se brine o kooperativi ceo dan. Postoje ljudi koji su u kooperativi, a koji i ne razumeju šta je kooperativa. Postoje oni koji razumeju i oni koji ne razumeju. Ko ne razume, treba da ide, ko razume, treba da ostane i pruži svoj doprinos kooperativi. Na primer od desetero ljudi pet razume šta

je kooperativa, a pet ne. Navikli su da rade gde postoji gazda, dok ovde u kooperativi svi su vlasnici.”

Predsednik kooperative *Urgencia Los Tilos*,
La Plata, Provincija Buenos Ajres, ambulanta

„[...] Nedostaje nam obrazovanje u oblasti kooperativizma. U ovoj kooperativi nemamo nijednog inženjera. Nedostaje nam, ali ne u toj meri. Najveći problem su ljudi. Odnosno, problem je odozdo. I nije problem u kooperativi, već u ljudima.”

Predsednik kooperative *25 de Mayo*, Kilmes,
Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

Možemo da vidimo da odsustvo konsenzusa, odnosno nesaglasnost u pogledu definisanja zajedničkih ciljeva, u pojedinim ERT-ovima predstavlja značajan problem. Takođe, u delu o značaju organizacijskih činilaca mogli smo da vidimo da postoje razlike u prihvatanju sistema jednakih zarada, što takođe proizilazi iz neusaglašenosti interesa.

U pojedinim ERT-ovima ukazuje se na potrebu postojanja hijerarhijskog odnosa između članova preduzeća, stroge kontrole načina obavljanja posla, centralizovanog odlučivanja i slično, što dalje ukazuje da se u ovim preduzećima podržavaju vrednosni obrasci koji su karakteristični za kapitalistički društveni poredak.

„[...] Ako ne kontrolišiš ljude, oni neće da rade. Treba da postoji gazda. Treba da postoje jasna pravila, jasna zaduženja, ali i kazne ukoliko se zadaci ne ispune, kao u privatnoj firmi. I plate ne mogu da bude jednake, moraju da postoje kategorije. To je moje mišljenje. Prodavati fantaziju je lako, ali nije tako. I sad da kažem da je sve dobro, da se ljudi ubijaju od posla i slično, ne, nije tako [...] Ono što je potrebno da se uradi jeste uvođenje određenih sankcija, kako bi radnici ispunjavali svoje obaveze. Naravno mi imamo ljude koji rade veoma dobro, i njih je jedno, dvoje, troje, četvoro, petoro, i sa druge strane su oni koji ne rade dobro. U ovoj fabrici nikada nisu sankcionisani oni koji ne rade dobro. Najveći problem u kooperativi su ljudi, bez ikakve sumnje.”

Predsednik kooperative *25 de Mayo*,
Kilmes, Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija

Na osnovu istraživačkih nalaza mogu se uočiti još neki elementi koji dugoročno mogu delovati u suprotnom pravcu – u pravcu jačanja hetero-

genosti radnika ERT-ova. Reč je o mogućnosti pojave unutrašnjeg konflikta, posebno između članova saveta i radnika.²⁷¹

„[...] Prednosti su te što ne postoji granica. A loše strane su te što određeni članovi ne mogu da se naviknu da rade bez gazde, bez nekoga ko će neprestano da nadzire njihov rad. Ovde smo svi vlasnici i kolege. Kooperativom se upravlja na sledeći način: postoji takozvani administrativni savet koji se sastoji od sedam članova, koji su izabrani glasanjem; na skupštini svi glasamo i biramo članove saveta, zato što ne možemo sve odluke svi da donosimo, zato biramo predstavnike. Dakle, postoji taj savet koji može da donese odluke brzo. Mi ih biramo, imamo poverenja u njih i podržavamo ih. Postoje oni koji se u ovom savetu ponašaju na način na koji su se ponašali vlasnici [...] međutim mi smo ovde svi jednaki.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

U analizi elemenata vrednosnog sistema značajnih za stabilnosti radničkog samoupravljanja ukazaćemo za kraj na dva načina viđenja, ali i vrednovanja rada u kooperativi: jedno, preovlađujuće, gde se na kooperativu gleda isključivo kao na način da se sačuva posao, i drugo, manjinsko, gde kooperativa predstavlja vrednost po sebi. Znači li to da se interesi ove dve grupe radnika različito uobličavaju, te da na delu imamo još jedan proces koji dovodi do podele unutar ERT-ova?

„[...] Kada smo osnivali kooperativu, mi zapravo nismo imali alternativu, ostali smo bez posla, na ulici. Jedan kolega poreklom iz Čilea je došao na ideju da formiramo kooperativu, to je bilo jedino rešenje u tom trenutku, nismo imali izbora. I tako smo osnovali kooperativu. Kooperativa iza sebe ima svoju filozofiju, vrednosti, moralne principe. Za mene ova kooperativa predstavlja posebnu vrednost. Ima i onih koji na kooperativu gledaju kao na način da sačuvaju svoja radna mesta. Ljudi su u pedesetim ostali bez posla, na ulici i ovo je bio jedini način da sačuvaju posao. To su dva načina viđenja kooperative. U ovom trenutku nema mnogo onih koji su privrženi ovoj filozofiji, odnosno malo je onih koji na samu kooperativu gledaju kao na vrednost po sebi.”

Koordinator sektora kooperative *Comercio y Justicia Editores*,
Kordoba, mediji i štampa

271 Moguće je da dođe do konflikta između članova saveta, koji su najčešće učestvovali u procesu preuzimanja preduzeća, i novih radnika, koji nekada nisu spremni da preuzmu odgovornost na poslu ili ne pokazuju dovoljnu privrženost kooperativama u kojima rade (vid. detaljnije u Ruggeri, 2012: 67–71).

Prethodno izneti nalazi ukazuju na dva procesa koji dovode do fragmentacije radnika oporavljenih preduzeća na vrednosnom polju. Oba procesa su posledica sistemske transformacije – prelaska preduzeća iz kapitalističkog u samoupravni proizvodni odnos. Najpre, radi lakšeg razumevanja dobijenih nalaza treba imati na umu da se ključna promena odnosi na promenu statusa radnika, pa tako od najamnog radnika radnici postaju članovi kooperativa, kolektivni vlasnici sredstava za proizvodnju. Imajući upravo na umu da su se radnici do nedavno nalazili u statusu najamnih radnika, odnosno da su svoj položaj članova kooperative tek skoro stekli, jasno je da je bio potreban duži period međusobnog, kako interesnog prilagođavanja, tako i vrednosnog usaglašavanja. To znači da radnici prilikom preuzimanja preduzeća na subjektivnom, odnosno vrednosnom planu još uvek nisu bili „pripremljeni” da takoreći započnu zamenu ekonomskom krizom uzdrmanog funkcionisanja kapitalističkih preduzeća samoupravnim. Ovde je moguće primeniti poznatu Darendorfovu tvrdnju koja kaže da promene u kulturnom (pa i vrednosnom!) podsistemu traju daleko duže od političkih i ekonomskih promena (Dahrendorf, 1990).

Drugi proces je takođe sistemskog karaktera i odnosi se na podređenost radničkog samoupravljanja dominantnom – kapitalističkom sistemu. Rečju, ma koliko bio razvijen samoupravni način organizacije rada, delovanje oporavljenih preduzeća uvek je podređeno dominantnom (kapitalističkom) proizvodnom odnosu. Upravo suprotstavljene vrednosti, odnosno prisustvo vrednosti koje su karakteristične za samoupravni oblik organizacije rada (kolektivističke) i vrednosti koje karakterišu kapitalistički sistem društvenih odnosa, mogu se objasniti ne samo sporijim promenama vrednosnih obrazaca radnika koji su prethodno bili zaposleni u preduzećima koja su funkcionisala na osnovu kapitalističkih principa već neusaglašenost vrednosnih obrazaca proizilazi iz podređenosti ovakvog načina rada dominantnom (kapitalističkom), čije se vrednosti nužno i usvajaju.

Jasno se pokazuje da radnici ERT-ova prihvataju vrednosti koje su neophodne za reprodukovanje ovakvog oblika organizacije rada (kolektivno vlasništvo, učešće u procesu donošenja odluka, princip jednakih zarada), ali radnici zadržavaju i drugi skup vrednosti koje su u određenoj meri protivrečne vrednostima radničkog samoupravljanja (npr. individualističke vrednosti, takmičarki duh, nejednaka raspodela dohotka i sl.).

Zaključno, dok osnovne kapitalističke vrednosti, poput tržišta i takmičenja u većini ERT-ova zadržavaju središnji položaj, neke od vrednosti koje podržavaju postojeće oblike unutarstemske regulacije, to jest radničko samoupravljanje, dovode se u pitanje (poput razlike u zaradama, kolektivna odgovornost). U tom smislu, prisustvo nekonzistentnosti na

polju vrednosnih obrazaca nije (nužno) pokazatelj nedovoljne utemeljenosti radničkog samoupravljanja među radnicima ERT-ova, nego može biti samo privremeno obeležje, ali i znak potrebe za jačanjem vrednosne (ali i organizacijske i ekonomske) osnove reprodukovanja i učvršćivanja samoupravnih oblika organizacije rada.

Kao što smo prethodno jasno mogli da vidimo, bez obzira na značajne promene koje su nastupile nakon zauzimanja preduzeća, samoupravljanje u ovim preduzećima nije moglo u potpunosti da bude ostvareno, pre svega zbog kapitalističkih uslova u kojima ova preduzeća funkcionišu. Zapravo, imajući na umu da je funkcionisanje ERT-ova u velikoj meri ograničeno pravilima i mehanizmima tržišne konkurencije, te da i sam proces samoupravljanja, kao što je već pokazano, u osnovi predstavlja protivrečan proces, ne bi trebalo da nalazi koji ukazuju na neusaglašenost interesa i vrednosnih obrazaca previše iznenađuju. Bez obzira na ukazane protivrečnosti na organizacijskom, ekonomskom i vrednosnom polju, ne bi trebalo očekivati da one u većoj meri ograniče delatni potencijal radnika, te da dugoročno deluju u pravcu slabljenja ERT-ova. Jer, u krajnoj liniji, kao što je nekoliko puta pokazano, pretpostavke koje su dovele do homogenizacije radnika, koje su krajnji oblik dobile upravo u oporavljenim preduzećima, jače su od pretpostavki koje mogu da imaju destabilišući uticaj na radničku klasu. Da je ovakva pretpostavka opravdana ukazuje i dugotrajnost ovog procesa u Argentini (radi se o skoro dvodecenijskom trajanju ovih preduzeća). Dakle, možemo reći da nije reč o izolovanoj i slučajnoj pojavi ovih preduzeća, već o duboko ukorenjenom procesu čije jačanje možemo očekivati i u budućem periodu. Najzad, mogli smo da vidimo da je većina ERT-ova relativno uspešno odolela mnogobrojnim izazovima kojima je bila izložena u poslednje dve decenije.²⁷²

4.5.5.4. Izazovi oporavljenih preduzeća tokom pandemije kovida 19

Pre izvođenja zaključaka o ključnim činiocima nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja u Argentini, neophodno je ukratko se osvrnuti i na izazove oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa u uslovima pandemije kovida 19. Globalna ekonomska kriza izazvana pandemijom kovida 19 snažno je uticala na argentinsku ekonomiju, koja je bila već duboko pogođena merama neoliberalne politike u prethodnom periodu. Prema podacima Svetske banke, u 2020. godini zabeležen je pad bruto

272 O izazovima oporavljenih preduzeća u neoliberalnom kontekstu videti Vieta, 2019a; Vieta, 2019b; Ruggeri *et al.*, 2018.

društvenog proizvoda od čak 10% (-9,9%).²⁷³ Pandemija kovida 19, praćena uvođenjem brojnih restriktivnih mera, imala je značajne posledice i na sferu rada; u odnosu na 2019. godinu, kada je stopa nezaposlenosti iznosila 9,2%, u 2020. godini beleži se porast nezaposlenosti na 11,4%. Međutim, kao i na globalnom nivou, i u Argentini se najveća promena na tržištu rada nije odigrala u pravcu povećanja nezaposlenosti, već u pravcu povećanja neaktivnosti; stopa aktivnosti je zabeležila pad sa 46,1%, koliko je iznosila 2019. godine, na 42,1% (INDEC, Encuesta Permanente de Hogares – EPH, 2022: 3).²⁷⁴

Posledice pandemije na funkcionisanje oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa nisu se mnogo razlikovale od posledica kojima su bili izloženi ostali privredni subjekti. Ipak, analiza posledica pandemije na oporavljena preduzeća i radničke kooperative gotovo da je izostala. Uredbom o preventivnoj i obaveznoj socijalnoj izolaciji (*La declaración del Aislamiento Social Preventivo y Obligatorio – ASPO*)²⁷⁵ koja je doneta sredinom marta 2020. godine ograničena je većina aktivnosti, osim onih koje su proglašene aktivnostima od suštinskog značaja. Procenat oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa koji je radio na poslovima koji su proglašeni neophodnim bio je prilično visok i iznosio je preko 80% (Informe de encuesta nacional, 2020: 6). Posledice pandemije uslovile su čitav niz promena u funkcionisanju oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa. Jedna od najznačajnijih promena odnosila se na *promene u načinu i tipu proizvodnih aktivnosti*, i to u cilju održivosti poslovanja preduzeća, ali istovremeno i u cilju realizacije aktivnosti koje su bile od posebne važnosti za prevenciju i borbu protiv pandemije. Tako su preduzeća iz oblasti tekstilne i grafičke industrije započela proizvodnju hirurških maski, kao i ostalog medicinskog materijala, dok su preduzeća iz sektora metalurgije bila angažovana na poslovima pakovanja alkohola, gelova itd.²⁷⁶ Međutim, ova vrsta „inicijative“, odnosno promena proizvodnih aktivnosti bila je prisutna u manjem broju preduzeća. Zapravo, u svim radničkim ko-

273 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AR>, pristupljeno 3. juna 2022.

274 Podaci se odnose na urbanu populaciju. INDEC, Encuesta Permanente de Hogares – EPH https://www.indec.gob.ar/uploads/informesdeprensa/eph_total_urbano_02_2241A87BB99C.pdf, pristupljeno 3. juna 2022.

275 <https://www.boletinoficial.gob.ar/detalleAviso/primera/227042/20200320>

276 Posebno su značajni primeri fabrike *Tectiles Pigue*, koja je uz pomoć subvencija Ministarstva za razvoj obezbedila mašinu za proizvodnju hirurških maski, ali i primer saradnje između Fakulteta za prirodne nauke, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Buenos Ajresu i zadruga iz oblasti tekstilne industrije na proizvodnji takozvanih specijalnih maski koje su razvili istraživači CONICET-a (Informe de encuesta nacional, 2020: 12). Takođe, važno je istaći i primer radničke kooperative Farmacoop (ex Rouk-Ocefa), laboratorije koja je radila na izradi brzih testova.

operativama i oporavljenim preduzećima došlo je do promene u načinu rada, ali je većina ovih promena podrazumevala primenu preventivnih mera protiv širenja pandemije, a ne promene u proizvodnim aktivnostima (Informe de encuesta nacional, 2020: 13).

Pandemija nije imala isti uticaj na različite sektore ni u slučaju oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa; dok se tekstilna industrija najbrže prilagodila novonastaloj situaciji, orijentišući se na proizvodnju „novih proizvoda”, hotelijerstvo, ugostiteljstvo i turizam pretrpeli su ozbiljne gubitke. Jedan od simbola oporavljenih preduzeća, Hotel *Bauen* nije uspeo da prevaziđe izazove pred kojima se našao, pa je tako nakon sedamnaest godina zadružnog upravljanja prestao sa radom u oktobru 2020. godine. Takođe, restorani *Los Chanchitos* i *Mangiata* imali su ozbiljnih teškoća da održe posao tokom pandemije, dok je jedan od poznatijih restorana u Rosariju, *Lo Mejor del Centro*, prestao da radi krajem 2020. godine (Informe de encuesta nacional, 2020: 13, 28).

U kontekstu razmatranja izazova sa kojima su se suočila oporavljena preduzeća i radničke kooperative tokom pandemije značajno je ukazati i na različite oblike državne pomoći koji su bili usmereni, između ostalog, i na kooperativni sektor, ali i na prepreke u njihovom korišćenju.

U cilju sprečavanja zatvaranja preduzeća, otpuštanja radnika i suzbijanja ekonomskih posledica pandemije, Vlada Argentine je usvojila različite mere podrške, koje su omogućile da se otklone ozbiljni poremećaji u privredi, ublažavajući posledice krize koje su mogle da dostignu razmere koje su zabeležene u decembru 2001. godine (Informe de encuesta nacional, 2020: 2). Među donetim merama izdvajaju se Uredba o zabrani otpuštanja, subvencije zarada, zatim dopunska plata (*Salario complementario*) koja je predstavljala jednu od mera u okviru Programa pomoći radu i proizvodnji (*El Programa de Asistencia al Trabajo y la Producción* – ATP) koji je osmišljen sa ciljem pružanja pomoći preduzećima i njihovim zaposlenima tokom pandemije. Nezaposlenima i neformalno zaposlenima bio je namenjen program novčane pomoći Hitan porodični prihod (*El Ingreso Familiar de Emergencia* – IFE). Ono što se još može izdvojiti jesu krediti za mala i srednja preduzeća, ali i samozaposlene po subvencionisanim kamatnim stopama. Međutim, mogućnosti za dobijanje različitih oblika državne pomoći u slučaju oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa bile su ograničene. Osnova ovih problema nalazi se u pravnom regulisanju radničkih kooperativa, odnosno nedovoljnom prepoznavanju statusa samoupravnog rada i članstva u kooperativama. S obzirom na to da nisu bili „prepoznati” ni kao zaposleni, ni kao poslodavci, članovi radničkih zadruga i oporavljenih preduzeća ponovo su ostali u „sivoj zoni”, što je onemogućilo njihovo uključivanje u Program pomoći radu i proizvodnji,

koji je obuhvatio desetine hiljada preduzeća i više od dva miliona radnika, dok je i pristup programu Hitan porodični dohodak bio ograničen. Takođe, krediti koji su bili namenjeni malim i srednjim preduzećima nisu bili dostupni ovom sektoru (Informe de encuesta nacional, 2020: 14).

Problem je počeo da se rešava donošenjem novih mera koje su bile usmerene prema kooperativnom sektoru, mada ih je većina preduzeća ocenila kao zakasnele i nedovoljne. Najpre, ponovo je aktivirana takozvana Linija 1 Programa samoupravnog rada Ministarstva rada (*Línea 1 del Programa Trabajo Autogestionado*, PTA), koja je podrazumevala mesečne subvencije u iznosu od jedne minimalne zarade tokom određenog perioda (oko 70% radničkih kooperativa i oporavljenih preduzeća je zatražilo ovu vrstu pomoći, dok je pomoć dobilo oko 80%) (Informe de encuesta nacional, 2020: 16). Takođe, dogovorom Ministarstva razvoja, INAES-a i Narodne banke odobrena su kreditna sredstva uz kamatnu stopu od 18% i grejs period od 12 meseci. Međutim, samo 12% radničkih zadruga i oporavljenih preduzeća podnelo je zahtev za kredit, a kao razlozi „nezainteresovanosti” navode se nedostatak informacija, poteškoće u pribavljanju neophodne dokumentacije, ali i neizvesnost u vezi sa mogućnošću otplate kredita (više o ostalim programima pomoći i podrške u Informe de encuesta nacional, 2020: 18–20).

Još jedan od problema sa kojim se samoupravni sektor u Argentini suočio još tokom vlade Maurisija Makrija tiče se značajnog povećanja cena javnih usluga i zakupa, što je predstavljalo predmet brojnih protesta tokom prethodne vlade. Uredbom 311, koja je doneta na početku vanredne situacije (24. marta 2020. godine), zabranjeno je povećanje cene električne energije, gasa, vode i zakupa, ali i ukidanje usluga zbog neizmirenih dugovanja. U članu 3 ove uredbe izričito se pominju „radničke zadruge ili oporavljena preduzeća registrovana u Nacionalnom institutu za udruživanje i socijalnu ekonomiju (INAES)”. Takođe, uredbom je zabranjeno iseljavanje oporavljenih preduzeća i radničkih zadruga zbog neplaćanja zakupnine. Ipak, u periodu između marta i oktobra 2020. godine, uprkos postojanju ove uredbe, preduzeća za distribuciju električne energije i gasa dostavila su obaveštenja korisnicima koji nisu izmirili obaveze. Uprkos donetoj zabrani, u 6% slučajeva došlo je do isključenja električne energije ili gasa: reč je uglavnom o preduzećima koja još uvek nisu imala rešen pravni status (Informe de encuesta nacional, 2020: 26–27).

Nepovoljna ekonomska situacija uzrokovana pandemijom virusa korona dovela je i do obustave rada jednog broja oporavljenih preduzeća. Iako je prekid rada u većini slučajeva bio privremen, kao što smo prethodno mogli da vidimo, bilo je i slučajeva potpune obustave aktivnosti. Ovakve situacije bile su uzrokovane nerešenim pravnim statusom

oporavljenih preduzeća (a ne neizmirenim dugovanjima),²⁷⁷ koja, poput hotela Bauen, nisu uspela da postignu rešenje u vezi sa vlasništvom nad imovinom. Kao što je poznato, ova vrsta sukoba predstavljala je „konstantu” u procesu preuzimanja preduzeća, ali je pandemijska situacija, koja je sprečila ili ograničila širu mobilizaciju radnika, dodatno otežala ovu situaciju (Informe de encuesta nacional, 2020: 28).

Analiza je ukazala na brojne teškoće sa kojima se suočava samoupravni sektor u Argentini u uslovima pandemije virusa korona. Ukratko, iako je većina oporavljenih preduzeća i radničkih kooperativa uspela da održi određeni nivo aktivnosti, to nije bilo dovoljno za „oporavak prihoda”, koji su već bili umanjeni efektima neoliberalne politike tokom prethodne vlade. Uprkos tome što je u nekoliko uredbi kojima je regulisana vanredna situacija posebno istaknuto mesto radničkih zadruga i oporavljenih preduzeća, primena mera pomoći i podrške na samoupravni sektor naišla je na brojne teškoće i protivrečnosti. Imajući u vidu da će izlazak iz pandemije i ekonomski oporavak predstavljati dugotrajan proces ne samo za samoupravna preduzeća već i za celokupnu ekonomiju, potrebni su „specifični odgovori”, i to najpre za oporavak samoupravnih preduzeća, a potom i za njihovo unapređenje i rast.

277 Otuda „ovi procesi” nisu bili obuhvaćeni donetom Uredbom o zabrani iseljenja.

5. Analiza činilaca nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja

Izvođenje zaključaka o ključnim faktorima koji utiču na oblikovanje radničkog samoupravljanja određeno je ciljevima ovog rada. Da podsetimo, osnovni cilj rada je definisanje i analiza faktora održivosti modela radničkog samoupravljanja, kao jednog od oblika kolektivnog delanja radničke klase. Takođe, ovde se kao problem postavlja ne samo istraživanje faktora uspostavljanja i stabilizacije radničkog samoupravljanja već se u isto vreme, polazeći od pojma *kolektivnog delanja*, nastoji prikazati način na koji se putem radničkog samoupravljanja mogu ostvariti širi kolektivni interesi radničke klase. Model radničkog samoupravljanja u formi oporavljenih preduzeća u Argentini odabran je kao iskustveni okvir na čijem primeru je istorijskom i empirijskom analizom razmatrana održivost radničkog samoupravljanja. Analiza radničkog samoupravljanja u Argentini (ali i Jugoslaviji)²⁷⁸ pokazala je da su uslovi i činioци pojave i stabilizacije radničkog samoupravljanja mnogobrojni i veoma složeni.

278 Da podsetimo, zaključci o pojavi i održivosti radničkog samoupravljanja u doktorskoj disertaciji izvedeni su na osnovu komparativne analize radničkog samoupravljanja u Argentini i Jugoslaviji.

5.1. Činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou društveno-istorijskih sistema

Razmatranje faktora konstituisanja i reprodukcije radničkog samoupravljanja kao oblika kolektivnog delanja radničke klase počće od opštijeg analitičkog nivoa – nivoa *društveno-istorijskog sistema*. Rasprava o faktorima održivosti na ovom nivou je neophodna s obzirom na to da su opšti uslovi kolektivnog delanja radničke klase u konkretnim istorijskim društvima uslovljeni osnovnim pretpostavkama na kojima počivaju određeni društveno-istorijski sistemi. S obzirom na to da su predmet razmatranja uslovi i činioci kolektivnog delanja radničke klase, odnosno radničkog samoupravljanja kao jednog od oblika kolektivnog delanja u konkretnim istorijskim društvima, analiza će na ovom nivou biti ograničena.

U pogledu osnovnih pretpostavki na kojima se konstituiše kolektivno delanje na nivou društveno-istorijskog sistema, kao što je prikazano u metodološkom delu, ovde se posebno analizira *odnos društvenih podsistema* (političkog, ekonomskog itd.) unutar čijih okvira se uspostavljaju opšte (sistemske) granice za konstituisanje kolektivnog delanja društvenih grupa.

Relativna razdvojenost društvenih podsistema u kapitalizmu omogućava zastupanje opštih interesa određenih društvenih grupa i kanalsanje njihovih kolektivnih akcija. Kada je o pripadnicima radničke klase reč, ako se ima u vidu da radnici u procesu ukupne društvene reprodukcije sistemski zauzimaju podređen položaj, pri čemu se država pojavljuje ne samo kao opšti čuvar takvog načina reprodukcije već i kao značajan regulator tržišnih aktivnosti (uključujući i samo tržište rada), *političko organizovanje* radničke klase nameće se kao bitan činilac zaštite kolektivnih interesa. Tako je relativna odvojenost ekonomskog i političkog podsistema u kapitalizmu omogućila formiranje političkih stranaka koje zastupaju opšte interese različitih klasa, pa i radnika. Istovremeno, na ekonomskom planu deluju sindikalne organizacije koje se u uslovima tržišne konkurencije i nejednake distribucije resursa pojavljuju kao čuvari opštih ekonomskih interesa radnika i mehanizam pomoću kojeg je moguće prevazići sistemsku potčinjenost, strukturalnu fragmentaciju i tržišnu dezintegraciju radničke klase (videti Lazić, 1996: 273; Lazić, 2011: 219). S druge strane, integrisanost društvenih podsistema i totalizujuća uloga i delatnost kolektivno vlasničke klase u socijalizmu onemogućavali su druge društvene grupe da se konstituišu kao kolektivni akteri, odnosno ovakve karakteristike socijalističkog sistema snažno su ograničavale mogućnost razvoja *institucionalnog okvira* u obliku sindikalnih organizacija, političkih partija, društvenih

pokreta i slično. Sa stanovišta zaštite interesa radničke klase, od ključne važnosti je to što je u ovako uspostavljenom sistemu društvenih odnosa, partijskim monopolom bila isključena autonomna politička organizacija radničke klase, kao i njeno ekonomsko (sindikavno) povezivanje usled državne kontrole nad sindikalnim organizovanjem (opširnije u Lazić, 1996: 273; Lazić, 2011: 37; Petrović, 2020: 236).

Dakle, opšta mogućnost kolektivnog klasnog delanja određena je bitno različitim zakonima reprodukcije socijalističkog i kapitalističkog društvenog sistema. Ovim su, u najkraćim crtama, predstavljeni opšti, sistemski okviri kolektivnog delanja radničke klase, koji se na sledećem analitičkom nivou – nivou konkretnih društava dalje diferenciraju.

5.2. Činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava

5.2.1. Spoljašnji činioci uspostavljanja i održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava

Na sledećem analitičkom nivou, nivou istorijskih društava, uslovi u kojima se konstituiše kolektivno (klasno) delanje u obliku radničkog samoupravljanja su znatno složeniji, tako što pomenuti opšti sistemski okviri kolektivnog delanja dobijaju različita pojavna obeležja, odnosno posebne istorijske oblike. Odmah se mora napomenuti da će ovde analiza na više mesta predstavljati razradu uvida u procese koji su u ranijim poglavljima već bili relativno detaljno razmatrani. Međutim, fokus analize će sada biti pomeren na klasifikaciju faktora i pokušaj njihovog uzročnog objašnjenja. Faktori se najpre razlažu na *spoljašnje* i *unutrašnje*. Na osnovu istorijske analize radničkog samoupravljanja u Argentini, zaključuje se da u okviru spoljašnjih faktora primarnu ulogu imaju *sistemski činioci*.

5.2.1.1. Sistemski činioci

U istorijskom delu analize mogli smo da vidimo da se opšti sistemski (kapitalistički) okvir kolektivnog delovanja radničke klase u Argentini menjao i da je dobijao *specifične istorijske forme*. Od minimalnog uplitanja države u područje ekonomskih aktivnosti početkom XX veka, preko jačanja državne intervencije i snažnijeg regulisanja ekonomskih procesa u periodu od 1930. do 1976. godine tokom perioda supstitucije uvoza (vrhunac državnog uticaja bio je ostvaren sredinom četrdesetih godina XX veka

za vreme peronizma, kada je ekonomska politika orijentisana na domaće tržište bila direktno povezana sa redistributivnim etatizmom) do snažne ekonomske liberalizacije tokom vojne diktature, a koja je nastala kao reakcija na državni intervencionizam koji je bio karakterističan za prethodni period. Početkom devedesetih godina, bez obzira na tradicionalnu peronističku politiku na koju se 'nastavljao' menemizam, došlo je do najdramatičnijeg preokreta u ekonomskoj istoriji XX veka u Argentini, koji je podrazumevao radikalnu ekonomsku liberalizaciju i nastavak deindustrijalizacije, što je imalo značajne društvene posledice (u vidu osiromašenja stanovništva, porasta nezaposlenosti itd.), čime je, kao što je pokazano, otvoreno novo poglavlje u razvoju radničkog pokreta u Argentini. Odnos ekonomske i političke sfere je nastavio značajno da se menja, pa je tako nakon ekonomskog kolapsa argentinske ekonomije početkom 2000. godine i ponovnog dolaska na vlast Peronističke (Husticijalističke) partije na čelu sa Nestorom Kiršnerom došlo do jačanja državnog intervencionizma, koji je bio na snazi sve do 2014. godine kada je Mauricio Makri najavio novo skretanje ka neoliberalnoj politici. Međutim, kraj 2019. godine doneo je 'novi' politički odgovor na opšta ekonomska i društvena kretanja u Argentini i to u vidu povratka Peronističke partije na čelu sa Albertom Fernandesom na političku scenu. Način na koji sistemski okvir određuje uslove u kojima se određene društvene grupe pojavljuju kao kolektivni akteri možda najbolje pokazuju primeri *peronizma*, a zatim pola veka kasnije *kiršnerizma*; tokom oba perioda 'državna potpora' predstavljala je neophodan preduslov za uspešno organizovanje radnika – u poslednjem slučaju u okviru oporavljenih preduzeća. Po značaju koji je imao za radničku klasu, kao što je već više puta naglašeno, peronizam zauzima posebno mesto.

Na osnovu prethodne analize, vidljivo je da je peronizam neosporno uticao na ukupan položaj radničke klase. Tokom peronizma su postavljeni trajni temelji konstituisanja radničke klase, a jedan od pokazatelja jeste poboljšanje materijalnog položaja ove društvene grupe. Videli smo takođe da su pripadnici radničke klase u peronizmu prepoznali interesnog saveznika, dok je, s druge strane, sam peronizam imao spremno rešenje za rastuće zahteve radničke klase, i to u vidu povećanja zarada, obezbeđivanja zdravstvenog i socijalnog osiguranja, radnih prava itd. Ono što, međutim, ne treba da se zaboravi jeste to da su pripadnici radničke klase samo delimično uspeli da ostvare svoje interese i to u okviru takozvanog klasnog saveza sa industrijskom buržoazijom. Iako su tokom peronizma interesi radničke klase ostvareni samo delimično, a sam delatni potencijal suštinski bio neautonomno oblikovan, ostaje činjenica da je peronizam osigurao ključne i trajne pretpostavke za konstituisanje radničke klase kao kolektivnog aktera. U prilog tome najbolje govori to što se nakon Peronovog poraza delatni potencijal ove društvene grupacije ubrzo aktivirao, tako što

su radnici nastavili da štite svoje interese putem mnogobrojnih radničkih akcija u obliku štrajkova, zauzimanja fabrika itd.

Pošto je osnovni cilj ove analize da se razjasne uslovi pod kojima radničko samoupravljanje može biti 'održivo', jasno je da se u središtu ove analize mora naći i neposredno političko okruženje u čijim okvirima je došlo do pojave oporavljenih preduzeća. Dakle, osim čitavog niza spoljašnjih činilaca (koji su iz ugla pojave oporavljenih preduzeća predstavljali istorijske procese dugog i srednjeg trajanja) koji su trajno (i posrednim putem) osigurali opšte okvire za pojavu radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini, njihova pojava je bila uslovljena i velikim brojem faktora koji su neposredno uticali na ovaj proces.

Kada je o sistemskim činiocima reč, od posebnog značaja za pojavu oporavljenih preduzeća jeste 'državna potpora', koja se pre svega odnosila na pravno regulisanje funkcionisanja ERT-ova i finansijsku podršku (ova grupa činilaca se u radu naziva *institucionalnim*). Dakle, ono što je nedvosmisleno bilo od presudnog značaja za započinjanje procesa preuzimanja preduzeća jeste zakonsko priznavanje oporavljenih preduzeća, budući da bez odgovarajućeg zakonskog okvira ovakav oblik funkcionisanja ne bi ni bio moguć. Prethodno smo mogli da vidimo da je primena Zakona o eksproprijaciji i reforma Zakona o stečaju bila od suštinskog značaja, i to, najpre, za uspostavljanje, ali i kasniju stabilnost ERT-ova. Naravno, pogodan zakonski okvir mogao je da ima pozitivan uticaj na otpočinjanje ovog procesa samo u sadejstvu sa drugim 'institucionalnim' mehanizmima, kao što je pružanje finansijske pomoći oporavljenim preduzećima, čime je država, bar u početku, predstavljala osnovni regulacioni faktor čitavog ovog procesa. Bez obzira na određene kontradiktornosti koje su zabeležene na ovom polju (odsustvo jedinstvene politike prema ERT-ovima), može se govoriti o pozitivnom odnosu države prema procesu preuzimanja fabrika, što se, u stvari, poklapa sa periodom kiršnerizma (posebno vladom Nestora Kiršnera, od 2003. do 2007).

Prisustvo povoljnog političkog okruženja dovodi nas do pitanja o 'karakteru' delatnog potencijala ovog dela radničke klase. Odnosno, pitanje koje se postavlja jeste da li je ponovo na delu neautonomno oblikovanje kolektivnog delanja radničke klase, odnosno neka vrsta 'razmene' između države i radničke klase, u zamenu za socijalni mir. Iako se odnos države prema radnicima oporavljenih preduzeća može posmatrati kao pokušaj smanjenja autonomije radničke klase i njene demobilizacije (kao tokom perioda peronizma), ono što se na osnovu empirijskih nalaza može zaključiti jeste to da, bez obzira što je država neosporno posredovala tokom preuzimanja preduzeća, većina preduzeća je s vremenom uspela

da izgradi konkurentsku sposobnost, i tako se sve ređe orijentiše prema državnoj pomoći.²⁷⁹

5.2.1.2. Strukturalni činioci

Sledeća grupa faktora koja se mora uzeti u razmatranje jesu *strukturalni faktori*, odnosno karakteristike ekonomske i društvene strukture. Najpre, istorijska analiza je ukazala na koji način su strukturalne promene koje su zahvatile Argentinu krajem XIX i početkom XX veka u obliku procesa industrijalizacije, migracija i urbanizacije oblikovale društvenu strukturu. S obzirom na to da je industrijski razvoj zemlje početkom XX veka bio orijentisan na spoljna tržišta, te da je Argentina pretežno bila izvozna zemlja, većinu radnika su pored zanatskih, činili poljoprivredni radnici, radnici u industriji mesa, pomorski i železnički radnici. Sa stanovišta konstituisanja radničke klase i oblikovanja kolektivnog delanja ove društvene grupe početkom XX veka, videli smo da je način organizacije proizvodnje postavio negativne okvire za kolektivne akcije određenih grupa radnika, pre svega poljoprivrednih i radnika zaposlenih u industriji mesa, što je otežavalo proces homogenizacije radničke klase, ishodeći u fragmentaciji ove društvene grupe (istom rezultatu – ograničenoj mogućnosti formiranja zajedničkih interesa i fragmentaciji – vodila je i primena represivnih mera uz određena zakonska ograničenja). Kada je o značaju strukturalnih promena reč, kao što smo prethodno mogli da vidimo, na osnovu efekata na kolektivno delanje argentinske radničke klase posebno su se izdvojila migratorna kretanja iz evropskih zemalja; ona su uticala ne samo na oblikovanje radničke klase (kao uostalom i drugih društvenih grupa) već i na nastanak i širenje organizacija za zaštitu interesa radničke klase, pre svega sindikalnih organizacija.

Praćenjem daljih strukturalnih promena uočava se da je početkom tridesetih godina XX veka usled ekonomske krize u zemljama Latinske Amerike došlo do snažnog industrijskog razvoja koji je bio orijentisan na unutrašnji razvoj, poznat kao ISI model (1930–1976). Ubrzan industrijski rast (praćen razvojem najpre lake, a potom teške industrije) postavio je temelje novom klasnom konstituisanju u Argentini. Jedan od najboljih pokazatelja jeste podatak da je početkom 1900-ih godina broj industrijskih radnika jedva dostizao 100.000 da bi se do sredine četrdesetih godina njihov broj uvećao deset puta, dostižući skoro milion radnika. Da su strukturalne promene i te kako uticale na oblikovanje kolektivnog delanja

²⁷⁹ Značaj sistemskih faktora utvrđen je i na osnovu analize radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Ukratko, analiza je pokazala da su pojedinačni činioci bili neposredno oblikovani činiocima koji su bili vezani za način reprodukcije jugoslovenskog društva kao posebnog oblika socijalističkog sistema (više u Petrović, 2020: 238).

radničke klase pokazuje snažan proces deindustrijalizacije od sredine sedamdesetih godina (samo u periodu od 1975. do 1990. godine zabeležen je pad industrijske proizvodnje od čitavih 25%), koji je nastavljen tokom devedesetih godina, što je dovelo do ogromnog porasta nezaposlenosti i fragmentacije radničke klase, koja se sada zasnivala na novim osnovama – dezintegraciji na tržištu rada i podeli radničke klase na zaposlene i nezaposlene. Na kraju, upravo je ekonomski slom privrede početkom 2000. godine predstavljao neposredan činilac 'masovne' pojave oporavljenih preduzeća.²⁸⁰

Na osnovu celokupne dosadašnje analize, ne samo da se potvrđuje pretpostavka o značaju strukturalnih pretpostavki (pre svega preduslova u vidu izdiferencirane ekonomske i društvene strukture), koje predstavljaju bazične pretpostavke za nastanak, ali i dodatni impuls za stabilizaciju radničkog samoupravljanja, već se potvrđuje i pretpostavka o uslovljenosti činilaca kolektivnog delanja na nivou konkretnog društva činionicima na nivou društveno-istorijskog sistema.²⁸¹

5.2.1.3. Institucionalni činioci

Osim trajnim strukturalnim pretpostavkama u vidu uspostavljenih društvenih odnosa i ekonomske strukture, osnove kolektivnog (klasnog) delanja radničke klase u obliku radničkog samoupravljanja posredno su oblikovane i određenim *institucionalnim/organizacijskim okvirima* (koji takođe proizilaze iz oblika društveno-istorijskog sistema), odnosno mogućnostima sindikalnog i političkog organizovanja radnika. Organizacije zapravo predstavljaju bitnu pretpostavku grupnog delovanja, s obzirom na to da kolektivna akcija određene društvene grupacije ne može da se održi u dužem periodu bez organizacionih struktura, koje na osnovu zajedničkih interesa međusobno povezuju pripadnike određene grupe.

Prethodna analiza je pokazala da bez obzira na to što su tokom peronizma ostvareni značajni rezultati za radničku klasu, ne smeju se zanemariti realni društveni koreni na koje se peronizam nadovezao, a oni se nalaze u institucionalnom okviru, odnosno dugoj istoriji pre svega sindikalnog organizovanja. Razmatranjem uloge sindikalnih organizacija pokazano je

280 Da je pretpostavka o značaju strukturalnih faktora za oblikovanje kolektivnog delovanja radnika tačna, potvrđuje i analiza ekonomske i društvene strukture u Jugoslaviji. Sažeto, za razliku od Argentine, u Jugoslaviji nisu bile do kraja obezbeđene osnovne strukturalne pretpostavke (usporen proces industrijalizacije, dominantna regulaciona ekonomska uloga države, drastična promena društvene strukture itd.) (opširnije u Petrović, 2020: 239–240).

281 Da su činioci 'razvoja' radničkog samoupravljanja na nivou konkretnih društava uslovljeni činionicima na nivou društveno-istorijskih sistema pokazala je i analiza strukturalnih pretpostavki u Jugoslaviji (Petrović, 2020: 240).

da je ovaj oblik kolektivnog organizovanja radničke klase predstavljao važan činilac zaštite opštih interesa radničke klase u Argentini. Na osnovu pregleda istorijskog razvoja sindikalnih organizacija mogli smo da vidimo da su se na čelu radničkog pokreta smenjivale sindikalne organizacije različitih orijentacija. Ono što je posebno karakterisalo početke sindikalnog organizovanja radničke klase u Argentini bila je izražena fragmentacija sindikalnih organizacija, što je, uz opšte strukturalne pretpostavke (način proizvodnje, na primer), predstavljalo dodatni ograničavajući činilac homogenizacije radničke klase. Protivrečnosti koje su gotovo sve vreme pratile sindikalne organizacije bile su rezultat strukturalnih i sistemskih činilaca, i to pre svega odnosa sa državom, koja je u cilju obezbeđivanja uslova za nesmetanu reprodukciju kapitala posezala za primenom represivnih mera prema sindikalnom i radničkom pokretu.

Da su za realizaciju određenog kolektivnog delanja pored povoljnog političkog okruženja važni i organizacijski resursi kojima određena grupa raspolaže, najbolje se može videti na osnovu značaja sindikalnog i drugih oblika organizovanja za sam proces radničkog samoupravljanja, odnosno za oporavljena preduzeća (ovoga puta je fokus analize pomeren na neposredan odnos sindikata i oporavljenih preduzeća). Prethodna razmatranja su pokazala da su sindikalne organizacije, bez obzira na unutrašnje protivrečnosti, obezbedile kontinuitet u grupnom delovanju, odnosno radničkim akcijama. Međutim, pojava oporavljenih preduzeća pred brojne organizacije postavila je nove izazove. Radilo se jednostavno o tome da je uloga sindikalnih organizacija u ovom procesu bila kontradiktorna, pa je tako odnos između sindikalnih organizacija i oporavljenih preduzeća predstavljao jedan od 'najspornijih aspekata' procesa preuzimanja preduzeća. Uočena protivrečna uloga sindikalnih organizacija u isto vreme je predstavljala prepreku učvršćivanju oporavljenih preduzeća, ali i dodatni pokretački mehanizam ovog procesa, tako što je nedostatak sindikalnih organizacija bio nadomešten pojavom brojnih organizacija koje su imale za cilj zaštitu interesa radnika oporavljenih preduzeća, kao što su pokreti ERT, mrežne organizacije, ali i određeni granski sindikati koji su podržali proces preuzimanja preduzeća. Delovanje ovih organizacija jasno je doprinelo osvešćivanju interesa pripadnika radničke klase, kao i njihovoj mobilizaciji na temelju zajedničkih interesa. Dakle, bez obzira na organizacione i političke razlike radničke klase (što potencijalno može da fragmentiše njene pripadnike, usmeravajući ih prema različitim ciljevima), sa stanovišta održivosti oporavljenih preduzeća, može se zaključiti da se interesna istovetnost radnika oporavljenih preduzeća ne dovodi u pitanje.

Za razliku od uticaja sindikalnih organizacija, značaj *političkih partija* za ukupan položaj radničke klase i njene kolektivne interese bio je veoma mali. Ilustracije radi, nijedna politička partija u Argentini pre peronizma

nije uspjela da ostvari značajnija dostignuća za radničku klasu, što je, tako reći, ostavilo prostor Peronističkoj partiji, odnosno samom peronizmu da zauzme dominantnu poziciju, bitno oblikujući delatne mogućnosti radničke klase u narednom periodu. Nakon dramatičnih političkih previranja posle Peronovog poraza, kao i ekonomskog sloma početkom 2000. godine, radnici su kao zastupnika svojih interesa ponovo izabrali Peronističku partiju, prvenstveno zbog njene redistributivno-ekonomske uloge. Kao i Peron četrdesetih, i Kiršner je odgovorio na zahteve jednog dela radničke klase, obezbeđujući povoljan teren za pojavu oporavljenih preduzeća. Tako se vrlo brzo pokazalo da će 'interes' koji je tek bio u formiranju i koji nije imao samostalnu dinamiku (bez obzira na iskustvo preuzimanja fabrika), dobiti svoje 'zastupnike', i to najpre državnu potporu, da bi se krug podrške proširio na organizacije koje su neposredno štatile interese radnika oporavljenih preduzeća.²⁸²

Analiza uloge institucionalnog okvira u Argentini (ali i u Jugoslaviji, vid. Petrović, 2020) pokazuje u kojoj meri je za postizanje efikasnosti interesnog zastupanja radničke klase potrebno da se potencijalno jedinstvo pripadnika radničke klase institucionalno utemelji *organizacijom*. S tim u vezi, bez obzira na to što većina sindikalnih organizacija nije pružila podršku radnicima oporavljenih preduzeća, radnici nisu ostali uskraćeni za podršku ostalih organizacija, koje su imale značajan mobilizacijski efekat.

5.2.1.4. Akcijski činioци

Zaključci koji se odnose na značaj akcijskih činilaca za pojavu i konsolidaciju radničkog samoupravljanja su nedvosmisleni. Tako, dok institucionalni činioци osiguravaju opšte pretpostavke za pojavu radničkog samoupravljanja, neposredni koreni, kada je reč o spoljašnjim pretpostavkama, nalaze se u *kolektivnim akcijama radničke klase*. Analizirajući oporavljena preduzeća u Argentini, možemo sasvim sigurno da kažemo da je ovaj oblik kolektivne akcije predstavljao najpotpunije ostvarenje delatnih mogućnosti radničke klase. Kada je reč o međusobnom odnosu posmatranih faktora, važno je podsetiti da tip društvenog sistema, kao i njegova specifična pojavna obeležja, osim što određuju institucionalne mehanizme za zaštitu interesa radničke klase, istovremeno određuju oblike i učestalost *grupnih akcija*.²⁸³

282 Za razliku od Argentine, radnička klasa u Jugoslaviji nije uspjela delatno da se konstituiše kao kolektivni akter na polju grupnog organizovanja, s obzirom na to da su svi oblici organizovanja tokom socijalizma bili pod kontrolom vladajuće grupacije (Lazić, 2011: 242; Petrović, 2020: 241–242).

283 U prilog ovome govori i analiza radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Međutim, za razliku od Argentine, gde su kolektivne akcije radnika imale određeni kontinuitet,

Istorijska analiza radničkih pokreta i borbi je pokazala da su najčešći oblici kolektivnih akcija u Argentini bili štrajkovi i zauzimanje fabrika. Kao što smo mogli da vidimo, štrajkovi su se u Argentini permanentno odvijali počev od kraja XIX veka i bili su praćeni različitim intenzitetom i rezultatima. Intenzitet i rezultati štrajkova bili su višestruko uslovljeni – jačinom sindikalne organizovanosti, mehanizmima državne 'regulacije', ali i opštom ekonomskom klimom. Sa stanovišta analize pojavnih oblika kolektivnog delanja radničke klase, ali i osnovnog predmeta rada, od naročitog su značaja kolektivne akcije u obliku *zauzimanja fabrika* od strane radnika, koje su i same bila praćene drugim radničkim akcijama. Prvi takav slučaj predstavlja zauzimanje hladnjače *Lisandro de la Torre* krajem pedesetih godina prošlog veka, dok je naredni značajan talas radničkih protesta i borbi pokrenut sredinom šezdesetih godina u okviru *Plana borbe*, kada je zauzeto preko 10.000 objekata, u čemu je učestvovalo gotovo četiri miliona radnika.

Analiza pokreta radničke klase u Argentini upućuje nas na dva zaključka, različite opštosti. Najpre, bez obzira na negativne posledice koje je proces transformacije argentinskog društva nakon Peronovog poraza ostavio na radničku klasu i oblike njenog kolektivnog delanja (otežana mogućnost pripadnika radničkog sloja da sačuvaju privilegovan materijalni položaj bila je praćena i protivrečnom ulogom sindikata koji su predstavljali saveznike vladajućih režima, ali i represivnim merama), radnička klasa je nastavila da štiti svoje interese, sa ili bez podrške sindikalnih organizacija, čime se pokazalo da su tokom peronizma obezbeđeni osnovni preduslovi kolektivnog delanja radničke klase. Drugi zaključak se odnosi na međusoban odnos posmatranih faktora, pre svega sindikalnih organizacija i grupnih (radničkih) akcija. Uloga sindikalnih organizacija u talasu radničkih borbi tokom *Plana borbe* jasno je pokazala značaj grupnih organizacija, koji se prvenstveno ogleda u obezbeđivanju kontinuiteta u grupnom delovanju, ali i u mogućnosti da se aktivnosti određene društvene grupacije, u ovom slučaju radničke klase, koordiniraju. I ne samo to. Nekoliko puta smo mogli da vidimo da su pored spoljašnjih pretpostavki, u vidu negativnih ekonomskih kretanja i represivnih državnih mehanizama, za rezultat radničkih akcija možda bile važnije unutrašnje pretpostavke u obliku fragmentisanosti sindikalnih struktura. Da je ovakvo izvođenje ispravno

radnici u Jugoslaviji su ostali uskraćeni za organizacijske, ali i idejne okvire u kojima bi se izražavali njihovi zajednički interesi. Analiza štrajkova u Jugoslaviji pokazala je da su oni bili kratkotrajni i ograničeni na pojedinačna preduzeća. Sistemski i institucionalno uslovljena fragmentacija radničke klase manifestovala se upravo u tome što mnogobrojni štrajkovi, kao ni njihova transparentnost, nisu mogli da dovedu do povezivanja pojedinačnih sukoba u širi, klasno utemeljen pokret (Lazić, 1996; 2011; Petrović, 2020).

pokazuju radničke borbe u okviru *Plana borbe*, tokom kojeg su sindikalne organizacije od suparnika radničke klase ponovo postale njeni saveznici.

Pokreti radničke klase imali su važnu ulogu i tokom perioda vojne diktature, kada je zabeležena najdramatičnija primena represivnih mera. Bez obzira na široko rasprostranjenu represiju, argentinski radnički pokret pružio je značajan otpor vojnoj diktaturi. Pojavni oblici radničkih borbi ponovo su bili štrajkovi, ali i novi oblici, poput različitih oblika nevoljnog rada i sabotaze, koji su u novim okolnostima bili delotvorniji. Dakle, analiza radničkih akcija je pokazala da su one i u postperonističkom periodu bile mnogobrojne i raznovrsne. Ipak, iz ugla razmatranja faktora održivosti oporavljenih preduzeća, ono što je bitno jeste zapravo njihov kontinuitet. Da su tokom peronističkog perioda obezbeđeni važni preduslovi za oblikovanje radničke klase kao delatnog subjekta pokazuje upravo činjenica da su, umesto rasparčanih i kratkotrajnih kolektivnih akcija radnika, na delu bili dobro organizovani, međusobno povezani i dugotrajni pokreti radničke klase.

Dramatičan ekonomski zaokret krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, praćen padom državnog intervencionizma, privatizacijom i deindustrijalizacijom, poslužio je kao 'laboratorija' u kojoj je radnička klasa mogla da istupi sa novim rešenjima. Međutim, ovoga puta prepreke i izazovi su bili još veći. Drastično povećanje nezaposlenosti i masovno osiromašenje stanovništva postavili su u nesigurne okvire mogućnosti kolektivne borbe radničke klase. Proces ekonomske transformacije doneo je sa sobom ponovno fragmentisanje radničke klase, ali ovoga puta na novim osnovama, pojavom velikog broja nezaposlenih radnika. Novi sukob na liniji zaposleni–nezaposleni bio je na pomolu, budući da je sve veći udeo nezaposlenih radnika bio iskorišćen od strane poslodavaca za vršenje pritiska na zaposlene, što je značajno umanjilo mogućnost organizovanja i borbe radničke klase. Podrška ključnih sindikata je izostala, pa su tako sindikati, umesto da štite interese radničke klase, postali legitimacijsko sredstvo samog sistema. Međutim, izvesno je da je ovakva uloga sindikata obezbedila prostor za pojavu novih oblika kolektivnog delanja radničke klase.

Kao reakcija na drastično pogoršanje ekonomske i socijalne situacije sredinom devedesetih godina na scenu su stupili nezaposleni radnici koji su istupili sa novim i originalnim rešenjima, i to sa 'pokretima nezaposlenih' i oporavljenim preduzećima. Višestruko fragmentisani pripadnici radničke klase suočili su se sa novim izazovima u vidu pronalaska mehanizama pomoću kojih bi zaštitili kolektivne interese svoje klase. U promenjenim okolnostima, umesto oblika kolektivnog delanja u samim preduzećima, neoliberalni zaokret u ekonomiji doveo je do njihovog izmeštanja,

pa su se glavni oblici kolektivnog delanja u tom periodu odvijali izvan preduzeća. Vidimo, dakle, da bez obzira na to što su delatne mogućnosti nezaposlenih radnika znatno oslabljene, u smislu nepostojanja mehanizama za zaštitu kolektivnih interesa (poput štrajkova i sindikata), taj nedostatak se ubrzo nadomestio novim oblicima grupnog delanja – 'pokretima nezaposlenih' i 'oporavljenim preduzećima'. A tome su svakako doprineli istorijski procesi dugog trajanja, u smislu duge tradicije radničkih borbi i protesta.

5.2.2. Unutrašnji činioci održivosti radničkog samoupravljanja na nivou konkretno-istorijskih društava

Osim čitavog niza spoljašnjih faktora koji su trajno, posrednim, ali i neposrednim putem uticali na pojavu radničkog samoupravljanja, održivost ovog sistema uslovljena je i velikim brojem unutrašnjih faktora koji su imali neposredan uticaj na ovaj proces. Među njima se posebno izdvajaju *organizacijski, ekonomski i vrednosni faktori*.

5.2.2.1. Organizacijski činioci

Razmatranjem značaja organizacijskih faktora utvrđeno je da osnovne pretpostavke održivosti radničkog samoupravljanja predstavljaju sledeći elementi: *proces organizacije rada* (uključujući i uslove rada), *način donošenja odluka* i *sistem nagrađivanja*. Kada je reč o značaju ovih aspekata, empirijski je potvrđeno da je u oporavljenim preduzećima u Argentini u okviru sva tri analizirana aspekta došlo do značajnih promena u odnosu na kapitalistička preduzeća, te da su ključni preduslovi, kada je reč o ovoj grupi faktora, bili osigurani.

Najpre, analizirajući organizaciju proizvodnog procesa i uslove rada u 'oporavljenim preduzećima', zaključak koji se izvodi jeste da je prelazak iz kapitalističkog u samoupravni oblik poslovanja doneo važne promene, i to tako što je celokupan radni proces takoreći 'humanizovan'; ne samo da je neposredna kontrola radnih zadataka nestala, intenzitet rada smanjen, već je mogućnost rotiranja poslova ostvarila pozitivan uticaj na motivaciju i zadovoljstvo radnika.

Kada je reč o *načinu donošenja odluka*, mogli smo da vidimo da je u oporavljenim preduzećima ukinut hijerarhijski model organizacije rada, dok je hijerarhija u odlučivanju zamenjena odlučivanjem na skupštini, na kojoj svi radnici imaju pravo glasa, što predstavlja najznačajniju promenu koja je nastupila sa preuzimanjem kontrole nad preduzećima. Uspostavljanjem demokratskog procesa donošenja odluka i participativne reorganizacije

cije rada ispunjen je jedan od ključnih organizacijskih uslova funkcionisanja radničkog samoupravljanja u pravom smislu te reči.²⁸⁴

U slučaju poslednjeg organizacijskog aspekta, *sistema raspodele dohotka*, empirijska analiza je pokazala da je u većini 'preuzetih preduzeća' uspostavljen sistem jednakih zarada, s tim da su ovde uočene određene protivrečnosti. Kao što je prethodno dokumentovano istraživačkim nalazima, odnos prema principu jednakog nagrađivanja je ambivalentan; uz prihvatanje i isticanje pozitivnih aspekata sistema jednakih nagrada, ovakav način nagrađivanja u jednom broju oporavljenih preduzeća se ne prihvata. Dobijeni nalaz se, da ponovimo, objašnjava funkcionisanjem ERT-ova u dominantnom kapitalističkom okruženju, što u izvesnoj meri dovodi do rasta konfuzije na polju vrednosnih obrazaca, a potom i u organizacijskoj sferi.

5.2.2.2. *Ekonomski činiooci*

Uz prethodno analizirane faktore, može se odmah dodati i to da je radničko samoupravljanje jedva ostvarivo bez ekonomskih resursa, te da granice 'održivosti' ovakvog načina rada postavlja upravo ekonomski kapital.

Istraživački rezultati su pokazali da je samostalno pokretanje procesa proizvodnje u oporavljenim preduzećima bilo retkost i da su različiti oblici finansijske pomoći i podrške, bar u početku, predstavljali tipičnu situaciju u većini ERT-ova. Takođe, sa stanovišta održivosti ovog procesa, prevladavanje ograničenja u ekonomskoj sferi je naročito značajno. Empirijska analiza je pokazala da rad u obliku *façon-a*, to jest *outsourcing-a* proizvodnog procesa predstavlja vrlo čest način pokretanja proizvodnje. Bitno je da se naglasi da je pojavu ovakvog načina formiranja kapitala pratilo razvijanje unutrašnjih protivrečnosti, s obzirom na to da je ovakvo 'rešenje' značilo da se, umesto promene odnosa rada i kapitala, u pojedinim ERT-ovima nastavlja potčinjenost rada kapitalu, to jest neautonomno funkcionisanje oporavljenih preduzeća. Ipak, u najvećem broju ERT-ova ovakav način rada predstavljao je samo privremeno obeležje. Na ovom mestu ponovo treba podsetiti na delovanje 'mrežnih organizacija' koje obezbeđuju ekonomska sredstva ERT-ovima, čime se ponovo potvrđuje važnost organizacijskih struktura, i to kako za obezbeđivanje ekonomskih

284 Dok je u argentinskim oporavljenim preduzećima uspostavljen demokratski proces donošenja odluka, empirijski je potvrđeno da je u jugoslovenskim radnim organizacijama bio dominantan oligarhijski model donošenja odluka i da se *normativni model* egalitarnog odlučivanja unutar radnih organizacija nalazio u značajnom raskoraku sa hijerarhijskim načinom donošenja odluka (između ostalog vid. Arzenšek, 1981; Obradović, 1970, 1972, 1974; Županov, 1983, 1989; Lazić, 1981, 2021; Rus, 1985; itd.).

resursa, tako i za koordinaciju različitih aktivnosti. Takođe, veliki broj ERT-ova nakon pomoći u početnom periodu bio je prepušten tržišnim oblicima poslovanja, čime se pokazuje da se njihovo funkcionisanje ne razlikuje u velikoj meri od ostalih organizacija.²⁸⁵

5.2.2.3. Vrednosni činiooci

Pored ekonomskih i organizacijskih faktora, za održivost radničkog samoupravljanja važni su i vrednosni obrasci radničke klase, koji predstavljaju bitan saznajni okvir kolektivnog delanja radničke klase. Zapravo, u cilju postizanja delanja koje je usmereno na zaštitu kolektivnih interesa, osim takozvanih strukturalnih, važni su i *subjektivni preduslovi*. Tako je za stabilnost radničkog samoupravljanja važno da radnike karakteriše prisustvo zajedničkih ciljeva, ali i prihvatanje sličnih vrednosnih obrazaca, budući da visoka *interesna* i *vrednosna konzistencija* osiguravaju jedan od važnijih preduslova za uspešnu zaštitu klasnih interesa, odnosno u ovom slučaju održivost radničkog samoupravljanja. Uz to, da bi određena društvena grupa mogla efikasno da štiti zajedničke interese, neophodna je spoznaja položaja grupe u sistemu društvenih odnosa, kao i percepcija odnosa prema interesima drugih grupa, odnosno potrebna je *grupna samoidentifikacija* i *percepcija međugrupnih (međuklasnih) odnosa*, to jest razvijena takozvana *klasna svest*.

Razmatranje *zajedničkih ciljeva* radnika oporavljenih preduzeća ne donosi ipak homogenu sliku o *interesnoj osnovi kolektivnog delovanja*. Reč je o tome da su na polju interesa prisutna protivrečna kretanja, s obzirom na to da je orijentacija na jačanje pozicije na tržištu (koja je spolja nametnuta) po pravilu suprotstavljena samoupravnim načelima rada unutar oporavljenih preduzeća. U pogledu kretanja na vrednosnom polju, nalazi su pokazali da radnike ERT-ova karakteriše neusaglašenost vrednosnih obrazaca, što se objašnjava time što su radnici ovih preduzeća njihovim preuzimanjem promenili i svoj status, tako što su od najamnih radnika

285 Kada se pitanje domašaja radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji razmotri sa stanovišta uloge ekonomskih faktora, ponovo se pojavljuje problem reprodukcije socijalističkog sistema. Pošto se unutar socijalističkog sistema celokupna društvena reprodukcija odvija kao rezultat komandno-planskih aktivnosti vladajuće klase, nijedna njena sfera nema automatske samoregulatorne. Kao što je poznato, tržišne karakteristike tokom socijalizma počivale su na prepuštanju komandnih ovlašćenja direktorima preduzeća, ali stvarnih tržišnih pretpostavki nije bilo u ekonomskoj sferi (Lazić, 1994: 154–157). Ono što je, međutim, sa stanovišta ograničenja radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji od ključne važnosti jeste to što je uvođenje takozvanih tržišnih elemenata, odnosno prepuštanje preduzeća kvazitržišnoj konkurenciji uslovalo fragmentaciju radničke klase, tako što je umesto formiranja jedinstvenog (latentnog) klasnog interesa radništva bilo prisutno zastupanje neposrednih i parcijalnih interesa (više u Lazić, 2011; Petrović, 2020).

takoreći odmah postali članovi kooperativa. Ako se ima na umu brzina promene statusa radnika ERT-ova, jasno je da su bile zatvorene veće mogućnosti prilagođavanja na novi status. Druga temeljna prepreka uspostavljanju vrednosne konzistentnosti proizilazi iz podređenosti oporavljenih preduzeća kapitalističkom poretku, pa tako bez obzira na stepen razvijenosti samoupravljanja, njegove krajnje granice određuje dominantni (kapitalistički) sistem. Međutim, prisustvo nekonzistentnosti na polju vrednosnih obrazaca ne predstavlja nužno pokazatelj nedovoljne utemeljenosti radničkog samoupravljanja među radnicima oporavljenih preduzeća, već može ukazivati na potrebu za osnaživanjem vrednosne (kao i organizacijske i ekonomske) osnove reprodukcije samoupravnog organizovanja rada. Ono što je, međutim, sa stanovišta održivosti radničkog samoupravljanja u obliku oporavljenih preduzeća u Argentini bitno, a što je dosadašnja analiza nekoliko puta pokazala, jeste da je interesna istovetnost radnika oporavljenih preduzeća u velikoj meri osigurana. Takođe, bez obzira na ukazane protivrečnosti na organizacijskom, ekonomskom i vrednosnom polju, pokazalo se da su na svakom pojedinačnom polju obezbeđene osnovne pretpostavke za održivost radničkog samoupravljanja i njegovo dalje jačanje.²⁸⁶

286 Dok je argentinsku radničku klasu gotovo od samog formiranja pratila jasna spoznaja vlastitog položaja, kao i percepcija međugrupnih odnosa u antagonističkim okvirima, u Jugoslaviji su ideološki mehanizmi takoreći negirali postojanje bilo kakve razlike između društvenih grupa. Različiti slojevi, pa i suprotstavljene klase, predstavljani su kao jedinstven konglomerat „radnog naroda” sa prividno istim interesima (Lazić, 1996: 283). Tako na planu prepoznavanja grupne posebnosti i specifičnih društvenih interesa, kao i percepcije međugrupnih odnosa, radnička klasa nije uspela da se delatno konstituiše kao kolektivni akter. Uz sistemsku atomizovanost (kojoj je sadejstvovala institucionalno uslovljena fragmentacija), radnici u Jugoslaviji bili su opterećeni i vrednosnom nekonzistentnošću (opširnije u Pešić, 2017; Petrović, 2020).

6. Zaključna razmatranja

Analiza faktora održivosti radničkog samoupravljanja zasnivala se na nekoliko osnovnih hipoteza koje će u ovom delu biti razmotrene. S obzirom na prethodno formulisane osnovne pretpostavke, utvrđeno je sledeće.

Hipoteza o *faktorima uspostavljanja i učvršćivanja radničkog samoupravljanja* u velikoj meri je potvrđena. Relativno opširna istorijska analiza pokazala je da spoljašnji faktori obezbeđuju opšte pretpostavke za pojavu radničkog samoupravljanja, dok unutrašnji ostvaruju direktan uticaj na održivost ovakvog jednog procesa. Preciznije, spoljašnje pretpostavke u vidu sistemskih i strukturalnih činilaca stvaraju opštu mogućnost da se radnička klasa pojavi kao kolektivni akter. Veza između opštih strukturalnih i sistemskih pretpostavki i održivosti radničkog samoupravljanja posredovana je institucionalnim/organizacijskim i akcijskim faktorima koji ostvaruju neposredan uticaj na mogućnost pojave, ali i stabilizaciju radničkog samoupravljanja. Kako bi se stekao uvid u povezanost unutrašnjih faktora i održivosti radničkog samoupravljanja, posmatrani su ekonomski, organizacijski i vrednosni faktori. Njihova pretpostavljena uloga u velikoj meri je i potvrđena. Uz organizacijske i ekonomske resurse, ono što u velikoj meri doprinosi održivosti ovakvog oblika kolektivnog delanja jeste i vrednosna i interesna konzistentnost.

Hipoteza o *uslovljenosti elemenata koji na nivou konkretnih društava determinišu uspešnost modela radničkog samoupravljanja* (odnosno samog kolektivnog delanja) *karakteristikama društveno-istorijskog sistema* potvrđena je u celosti. Na osnovu analize oporavljenih preduzeća u Argentini, možemo da vidimo na koji način kapitalistički društveni sistem (u kome su ekonomska i politička sfera odvojene) oblikuje pojedinačne faktore na nivou konkretno-istorijskih društava. Dok se u političkom

podsystemu Hustinjalistička (Peronistička) partija profilisala kao zastupnik interesa radničke klase, dotle su unutar ekonomskog podsistema radnici uspjeli da formiraju organizacije (pre svega sindikalne) koje delatno objedinjuju, ako ne celu radničku klasu, ono bar njen značajan deo. I na planu svesti uslovi za delatno objedinjavanje radničke klase su bili ostvareni. Tako su slične radne okolnosti u velikom broju slučajeva vodile solidarnim oblicima ponašanja pripadnika radničke klase, i to u vidu pojave mnogobrojnih oblika radničkih akcija (štrajkovi, zauzimanje fabrika, apsentizam, blokada puteva itd.).²⁸⁷

Hipoteza o *radničkom samoupravljanju kao obliku kolektivnog delanja društvenih grupa, pogodnim za artikulisanje kolektivnih interesa radnika* je potvrđena. Shodno teorijskim pretpostavkama, radničko samoupravljanje bi trebalo da označava ostvarenje potpunog uticaja radnika na sve aspekte radnog procesa, odnosno efikasan način zaštite kolektivnih interesa radničke klase. Analiza konkretnih istorijskih primera je pokazala da radničko samoupravljanje može predstavljati oblik kolektivnog delanja radničke klase samo ukoliko je osiguran sklop objektivnih, odnosno strukturalnih i subjektivnih preduslova. Prateći neposredan oblik kolektivnog delanja radničke klase u Argentini u vidu oporavljenih preduzeća, može se doneći zaključak da ona predstavljaju konkretnu formu zaštite opštih interesa radničke klase. Empirijskim putem je utvrđeno da su na 'polju' unutrašnjih pretpostavki osigurani gotovo svi preduslovi (uz određena protivrečna kretanja) za ostvarenje radničkog samoupravljanja u pravom smislu te reči.²⁸⁸

Odgovor radničke klase u Argentini na krizu neoliberalnog kapitalizma u obliku oporavljenih preduzeća pokazao je da je moguća izgradnja 'novog' oblika regulacije ekonomskog funkcionisanja. U prilog ovom za-

287 Takođe, analiza jugoslovenskog modela radničkog samoupravljanja nedvosmisleno je pokazala na koji način integrisanost društvenih podsistema determiniše pojedinačne elemente, bitno oblikujući njihov uticaj. U prilog tome jasno govori nepostojanje ili formalno postojanje političkih i sindikalnih organizacija, odsustvo grupnih akcija, nemogućnost profilisanja zajedničkih/grupnih interesa itd.

288 S druge strane, radničko samoupravljanje u Jugoslaviji ne samo da nije dovelo do prenošenja ovlašćenja na radnike u preduzećima (kako je na legitimacijskom nivou njegovo uvođenje bilo predstavljano) i time do ostvarenja uticaja radnika već je prividna sloboda na nivou preduzeća početno slabu (i sistemski fragmentisanu) radničku klasu dodatno atomizovala na opštem nivou. Tako su svi pokušaji realizacije radničkog samoupravljanja uvek zastajali pred jednom strogo utvrđenom i utemeljenom granicom. Reč je o 'spoljašnjoj prepenci' koja je bila utvrđena već na početku, samom prirodnom totalizujućeg socijalističkog sistema i granicama ekonomskih reformi u datom sistemu (Petrović, 2020: 248–259).

ključku govore brojni primeri radničkog samoorganizovanja, a centralno mesto ovde svakako pripada radničkoj kooperativi Mondragon u Baskiji (ali i radničkim kooperativama u Italiji i Francuskoj) (vid. Corcoran and Wilson, 2010).

Za kraj, najvažnija tačka koju bi trebalo ostaviti otvorenom za dalje razmišljanje jeste perspektiva radničkog samoupravljanja. Brojni primeri radničkog samooorganizovanja predstavljali su upravo odgovor na ekonomsku krizu koja je u određenoj meri uzdrmala neoliberalni ekonomski model. Međutim, ovakav oblik ekonomske regulacije i dalje je dominantan. Na taj način, u uslovima u kojima je globalizujući ekonomski poredak i dalje uspostavljen na neoliberalnim osnovama, perspektive za 'snažniji' razvoj radničkog samoupravljanja i dalje su ograničene i postavljene u nesigurne okvire.

7. Literatura

- Adelman, J. 1992. The Harvest Hand: Wage-labouring on the Pampas, 1880–1914, in: Adelman, J. (ed.), *Essays in Argentine Labour History, 1870–1930*, Palgrave Macmillan
- Alfonsín, R. 1986. *Argentinsko pitanje*, Zagreb: Globus
- Amin, S. 1978. *Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerama*, Beograd: Istraživački centar Komunist
- Arcondo, A. 1980. El conflicto agrario argentino de 1912. Ensayo de interpretación, *Desarrollo Económico*, Vol. 20, No. 79, pp. 351–381
- Arzenšek, V. 1981. Samoupravljanje i struktura moći: stabilnost sistema dominacije, *Revija za sociologiju*, Vol. XI, No. 1–2, str. 3–11
- Azpiazu, D. y Basualdo, E. 2004. *Las privatizaciones en la Argentina. Genesis, desarrollo y principales impactos estructurales*. FLACSO, Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales, Sede Argentina
- Azpiazu, D. y Schorr, M. 2010. *Hecho en Argentina: industria y economía, 1976–2007.*, Buenos Aires: Siglo veintiuno, FLASCO
- Bar-Haim A. 2002. *Participation Programs in Work Organizations: Past, Present, and Scenarios for the Future*, Westport, CT: Quorum Books
- Basualdo, V. 2010a. Los delegados y las comisiones internas en la historia argentina. Una mirada de largo plazo, desde sus orígenes hasta la actualidad, en: Eduardo, M. et al. (ed.) *Desarrollo económico, clase trabajadora y luchas sociales en la Argentina contemporánea*, Instituto de Estudios y Capacitación de la Federación Nacional de Docentes
- Basualdo, V. 2010b. Los delegados y las comisiones internas en la historia argentina: 1943–2007. en: Azpiazu, D., Schorr, M y Basualdo, V. (ed.), *La industria y el sindicalismo de base en la Argentina*, Buenos Aires: Atuel
- Bayer, O. 1972. *Los vengadores de la Patagonia tragica*, Buenos Aires: Galerna
- Belini, C. 2012. Industrial Exports and Peronist Economic Policies in Post-War Argentina, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 44, No. 2, pp. 285–317

- Benclowicz, J. D. 2006. La izquierda y la emergencia del movimiento piquetero en la Argentina. Análisis de un caso testigo, *Espiral, Estudios sobre Estado y Sociedad*, Vol. XIII No. 37
- Benclowicz, J. D. 2010. La lucha contra la privatización de YPF en Tartagal y Mosconi. 1988–1991, *Trabajo y Sociedad*, Vol. XIV, No.15
- Bentosela, D. 2018. El papel de los sindicatos en el surgimiento de las empresas recuperadas por los trabajadores en la República Argentina, *Idelcoop*, No. 224
- Bergquist, C. 1988. *Los trabajadores en la historia latinoamericana. Estudio comparativo de Argentina, Chile, Colombia y Venezuela*, Bogotá: Siglo XXI
- Berković, E. 1987. Socijalistički projekat – odnos ciljeva i sredstava, *Sociološki preglad*, Vol. XXI, No. 1–2
- Bertranou, F. and Casanova, L. 2016. *Labour Institutions and Labour Market Performance in Argentina*, International Labour Organization
- Bialakowsky, A. L. et al. 2004. Empresas recuperadas: cooperación y conflicto en las nuevas formas de autogestión de los trabajadores, *Revista Venezolana de Gerencia*, Vol. 9, No. 26, pp. 229–253
- Bialakowsky, A. L. et al. 2013. *Coproducción e intelecto colectivo. Investigando para el cambio con la fábrica, el barrio y la universidad*, Buenos Aires: Instituto de Investigaciones Gino Germani, Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires (IIGG)
- Blok, M. 2012. *Feudalno društvo*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Bolčić, S. 2003. *Svet rada u transformaciji*, Beograd: Plato
- Braudel, F. 1998. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, Zagreb: Antibarbarus
- Bringas, A. M., Conte, M., Parada, M. I. 2014. *Problemáticas e interacciones en la producción de conocimiento de la historia reciente: El caso Lozadur*, VIII Jornadas de Sociología de la UNLP
- Brodell, F. 1989. *Dinamika kapitalizma*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Brodell, F. 2007. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka. Vreme sveta*. Treća knjiga, Beograd: Službeni list SRJ; Novi Sad: Stylos
- Buffa, A., Roitman, S., Martínez, C. 2012. Empresas recuperadas en Córdoba: memoria y balance, en: Ruggeri, A. et al., (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestión obrera en Argentina y America Latina*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta/Centro de Documentación de Empresas Recuperadas, Facultad de Filosofía y letras Universidad de Buenos Aires
- Cardoso, F. H. and Faletto, E. 1979. *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press
- Cavarozzi, M. 2014. Sufragio universal y poder militar, en: Yankelevich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la prehistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F

- Clarc, G., Elena, P. y J. Antivero. 2012. La intervención sindical en las empresas recuperadas en la Argentina. Hacia la reconstrucción selectiva de un modelo de justicia social, en: Ruggeri, A. (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestión obrera en Argentina y América Latina*, Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires
- Coleman, J. 1990. *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Corcoran, H. and Wilson, D. 2010. *The Worker Co-operative Movements in Italy, Mondragon and France: Context, Success Factors and Lessons*, Canadian Worker Co-operative Federation
- Cvejić, S. 2011. *Društvena određenost ekonomskih pojava*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja i Čigoja štampa
- Cvejić, S., Petrović, I. 2014. Očuvanje zaposlenosti putem radničkog samoupravljanja: slučaj oporavljenih preduzeća u Argentini, *Sociologija*, Vol. 56, No. 3, str. 239–264
- Dachler, H., & Wilpert, B. 1978. Conceptual Dimensions and Boundaries of Participation in Organizations: A Critical Evaluation. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 23, No. 1, pp.1–39
- Dahrendorf, R. 1990. *Reflections on the Revolution in Europe: In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw*, New York: Random House
- Dalle, P. 2016. *Movilidad social desde las clases populares*. Un estudio sociológico en el Área Metropolitana de Buenos Aires (1960–2013), Ciudad Autónoma de Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires. Instituto de Investigaciones Gino Germani – UBA
- Diaz Alejandro, C.F. 1970. *Essays on the Economic history of the Argentine republic*, New Haven and London: Yale University Press
- Dobb, M. 1961. *Studije o razvoju kapitalizma*, Zagreb: Naprijed
- Dorfman, A. 1970. *Historia de la Industria argentina*, Buenos Aires: Editorial Hyspamerica
- Dos Santos, T. 1983. Kolonijalni kapitalizam prema Andre Gunderu Franku, u: Lj. Paligorić (prir.) *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta
- Doyon, L. M. 1975. El crecimiento sindical bajo el peronismo, *Desarrollo Económico*, Vol. 15, No. 57, pp. 151–161
- Elster, J. 2014. *Kako objasniti društveno ponašanje: još matica i šrafova za društvene nauke*, Beograd: Službeni glasnik
- Engels, F. 1964. *Anti-diring*, Beograd: Kultura
- Fajn, G. 2003. *Fábricas y empresas recuperadas: Protesta social, autogestión, y rupturas en la subjetividad*, Buenos Aires: Centro Cultural de la Cooperación, Institutio Movilizador de Fondos Cooperativo
- Ferrer, A. 2004. *La economía argentina. Desde sus orígenes hasta principios del siglo XXI*, Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica
- Frank, A. G. 1983. Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi, u: Paligorić, Lj. (prir.) *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta

- Frank, A. G. 2002. *Lumpenburžoazija i lumpenrazvoj u Latinskoj Americi*, Podgorica: CID
- Furtado, C. 1976. *Economic Development of Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press
- García Allegrone, V. et al. 2003. *Ocupaciones fabriles: un rastreo de las experiencias Históricas*. VI Congreso Nacional de Estudios del Trabajo: „Los trabajadores y el trabajo en la crisis” ASET. 13 al 16 de agosto 2003. Buenos Aires
- Garsija, A. 1983. Elementi za latinskoameričku teoriju razvoja, u: Paligorić, Lj. (prir.) *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta
- Gelman, J. 2014. Conquista y colonia, en: Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la praistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F
- Germani, G. 1955. *Estructura social de la Argentina*, Buenos Aires: Raigal
- Germani, G. 2010. La estratificación social y su evaluación histórica en: Germani, G. et al. (ed.) *La sociedad en cuestión*, Buenos Aires: Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales – CLACSO
- Germani, G., & De Yujnovsky, S. 1973. El surgimiento del peronismo: El rol de los obreros y de los migrantes internos, *Desarrollo Económico*, Vol. 13, No. 51, pp. 435–488
- Giljen, A. 1983. Prepreke za akumulaciju kapitala u nerazvijenim zemljama, u: Paligorić, Lj. (prir.) *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta
- Goati, V. 1973. Ideja radničkog samoupravljanja krajem XIX i početkom XX veka u Francuskoj, u: Popović, V. (ur.) *Samoupravljanje i radnički pokret*, Beograd: Izdavački centar Komunist
- Godio, J. 1987. *Historia del movimiento obrero Latinoamericano. Anarquistas y Socialistas – 1850–1918*, San José, Costa Rica: Nueva Sociedad
- González Bernaldo de Quirós, P. 2014. El largo siglo XIX, en Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la praistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.
- Guarco, A. E. et al. 2013. *El cooperativismo argentino: Una esperanzadora mirada al futuro*, Ciudad Autónoma de Buenos Aires: InterCoop
- Harvi, D. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing
- Heller F. et al. 1998. *Organizational Participation: Myth and Reality*, Oxford: Oxford University Press
- Heller, P. 2004. *Argentina 2000/2004, Fabricas ocupadas*, Buenos Aires: Ediciones Rumbos
- Henriques, F. C. et al. 2014. Las empresas recuperadas por los trabajadores/as en Brasil: resultados de un relevamiento nacional en: Ruggeri et al., (comps.) *Crisis y autogestión en el siglo XXI. Cooperativas y empresas recuperadas en tiempos de neoliberalismo*, Buenos Aires: Peña Lillo, Ediciones Continente

- Historia del Movimiento Obrero Argentino de fines del siglo XIX a 1976.* – UTE-CTERA.2010-2011. http://ute.org.ar/wpcontent/uploads/2011/10/imagenes_pdfs_modulo_mov_obrero_2010.pdf, pristupljeno 21. novembra 2018.
- Hobsbawm, E. J. 1952. Economic Fluctuations and Some Social Movements Since 1800., *The Economic History Review*, New Series, Vol. 5, No. 1, pp. 1–25
- Hudson, J. P. 2016. Políticas públicas y empresas recuperadas por sus obreros en Argentina. Un análisis del Programa de Trabajo Autogestionado 2004–2012, *Apuntes*, Vol. 43 No. 79
- Huertas, M. 2012. Innovación social en las ERT mendocinas: la Mesa de Empresas Recuperadas, en: Ruggeri, A. et al., (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestión obrera en Argentina y América Latina*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta/Centro de Documentación de Empresas Recuperadas, Facultad de Filosofía y letras Universidad de Buenos Aires
- Ilić, V. 1995. *Funkcionalizam u sociologiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja
- James, D. 2013. *Resistencia e integración: El peronismo y la clase trabajadora Argentina*, Buenos Aires: Siglo veintiuno
- Južnič, S. 1966. *Latinska Amerika. Nastanak i razvoj društveno-ekonomskih struktura*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu
- Kardozo, A. 2014. Stvaranje radničke klase u Brazilu: od sindikata do državne vlasti, u: Pejlin, L. et al., (prir.) *Društvena stratifikacija u zemljama BRIK-a*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Koka, J. 2016. *Istorija kapitalizma*, Beograd: Clio
- Kos-Stanišić, L. 2009. *Latinska Amerika. Povijest i politika*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga
- Kos-Stanišić, L. 2014. Populizam u Argentini – sedam desetljeća peronizma, *Političke perspektive*, str. 31–55
- Krstić, Z. 2014. Peronizam kao model društvenog i političkog razvoja: savremeni argentinski mit, *MP*, 1–2, str. 137–159
- Kržavac, Marković. 1976. *Informbiro. Šta je to. Jugoslavija je rekla ne*, Beograd: Sloboda
- Lazić, M. 1979. Metodološki problemi istraživanja starih društava (II), *Naše teme*, Vol. XXIII, No. 2
- Lazić, M. 1981. *Radništvo i samoupravljanje*, Zagreb: IDIS
- Lazić, M. 1994. *Sistem i slom*, Beograd: Filip Višnjić
- Lazić, M. 1996. Delatni potencijal društvenih grupa, *Sociologija*, Vol. XXXVIII, No. 2
- Lazić, M. 2011. Čekajući kapitalizam, Beograd: Službeni glasnik
- Lazić, M. and J. Pešić. 2014. Some Elements of Action Potential of Social Groups in Serbia, *neobjavljen rad*
- Lazić, M. 2021. *Prilog istoriji izgubljenog vremena. Klasna svest radništva u samoupravnom socijalizmu*. Beograd: Albatros Plus

- Levitsky, S. 2003. *Transforming Labor-Based Parties in Latin America: Argentine Peronism in Comparative Perspective*, New York: Cambridge University Press
- Linc, H. i A. Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: Filip Višnjić
- Lipset, S. M. 1969. *Politički čovek*, Beograd: Rad
- Lobato, M. Z. 1992. Work and Conflict in the Meat-packing Industry, 1900–30, in: Adelman, J. (ed.), *Essays in Argentine Labour History, 1870–1930*, Palgrave Macmillan
- López, A. 2006. *Empresarios, instituciones y desarrollo económico: el caso argentino*, CEPAL, Oficina Buenos Aires
- Luksemburg, R. 1970. *Socijalna reforma ili revolucija*, Beograd: BIGZ
- Luna, F. 2015. *Kratka istorija Argentinaca*, Novi Sad: Akademska knjiga
- Lupu, N. & Stokes, S. C. 2009. The Social Bases of Political Parties in Argentina, 1912–2003., *Latin American Research Review*, Vol. 44, No. 1, pp. 58–87
- Magnani, E. 2003. *El cambio silencioso. Empresas y fábricas recuperadas por los trabajadores en la Argentina*, Buenos Aires: Prometeo Libros
- Marini, R. M. 1983. Nerazvijenost i revolucija, u: Paligorić, Lj. (prir.) *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta
- Marks, K. 1978. *Kapital*. Prvi tom, Beograd: Prosveta
- Martí, J. P. 2006. Desafíos en la relación entre empresas recuperadas y movimiento sindical en Argentina y Uruguay, *Pasos*, Segunda época, No. 126, pp. 29–37
- Mateo, G., Carreras Doallo, X., 2013. La economía social en la Argentina peronista (1946–1955). Una mirada desde el discurso oficial, *Estudios Interdisciplinarios de América Latina y el Caribe*, Vol. 24, No. 2
- McCarthy, J. D. and Zald. N. M. 1977. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory, *American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6, pp. 1212–1241
- Zald, M. N., & McCarthy, J. D. 2002. The resource mobilization research program: Progress, challenge, and transformation in: Berger, J. & Zelditch, M. Jr (eds). *New Directions in Contemporary Sociological Theory*. Lanham MD: Rowman and Littlefield, 147–171.
- Milanović, B. 2012. *Bogati i siromašni. Kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*, Beograd: Službeni glasnik
- Milić, V. 1996. *Sociološki metod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Mojić, D. 2014. *Organizacije i (post) moderno društvo*, Beograd: ISI FF i Čigoja štampa
- Molinario, L. 2013. La democracia del *Nunca más* y el movimiento obrero. La ocupación obrera de la planta de Ford en General Pacheco en 1985, *Archivos de historia del movimiento obrero y la izquierda*, No. 2
- Munck, R. 1987a. Cycles of class struggle and the making of the working class in Argentina, 1890–1920, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 19, No. 1, pp. 19–39

- Munck, R. 1987b. Movimiento obrero, economía y política en Argentina: 1955–1985, *Estudios Sociológicos*, Vol. 5, No. 13, pp. 87–109
- Munck, R. 2013. *Rethinking Latin America. Development, Hegemony, and Social Transformation*, Palgrave Macmillan
- Murmis, M. y Portantiero, J., C. 2012. *Estudios sobre los orígenes del peronismo*, Buenos Aires: Siglo veintiuno
- Novaro, M. 2014. Dictaduras y democracias, en Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la prehistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.
- Obradović, J. 1970. Participation and Work Attitudes in Yugoslavia, *Industrial Relations*, Vol. 9
- Obradović, J. 1972. Distribucija participacije u procesu donošenja odluka na temama vezanim uz ekonomsko poslovanje poduzeća, *Revija za sociologiju*, Vol. 2, No. 1, str. 15–48
- Obradović, J. 1974. Participacija – rezultati istraživanja i teoretski model, *Revija za sociologiju*, Vol. 4, No. 1, str. 29–54
- O'Donnell, G. 1973. *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Institute of International Studies, University of California
- O'Donnell, G. 1982. *El estado burocrático autoritario (1966–1973)*, Buenos Aires: Fundación Editorial de Belgrano
- Olson, M. 2009. *Logika kolektivnog djelovanja*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Ostigyi, P. 1998. *Peronism and anti-peronism: Social-cultural bases of political identity in Argentina*, University of California at Berkeley, Department of Political Science
- Oviedo, L. 2001. *Una historia del movimiento piquetero*, Buenos Aires: Ediciones Rumbos
- Paligorić, Lj. 1972. *Političke doktrine levice u Latinskoj Americi*, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret
- Pateman, C. 1976. *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press
- Pešić, J. 2017. *Promene vrednosnih orijentacija u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske. Politički i ekonomski liberalizam*, Beograd: Filozofski fakultet
- Petrović, I. 2020. *Činioci nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja: „opovrađena preduzeća” u Argentini u istorijsko-uporednoj perspektivi*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
- Piven, F. F. and R. Cloward. 1978. *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*, New York: Vintage Books
- Pulancas, N. 1978. *Klase u savremenom kapitalizmu*, Beograd: Nolit
- Radenović, P. prir. 1977. *Marksizam i samoupravljanje*. I tom, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

- Rajland, B. y D. Campione. 2006. Piqueteros y trabajadores ocupados en la Argentina de los últimos años: novedades y continuidades en su participación y organización en los conflictos, en: G. Caetano (comp.) *Sujetos sociales y nuevas formas de protesta en la historia reciente de América Latina*, Buenos Aires: Clacso
- Rebón, J. y Saavedra. 2006. *Empresas recuperadas: La autogestión de los trabajadores*, Buenos Aires: Capital intelectual
- Redžepagić, F. 1967. Sindikati u političkom sistemu Argentine, Brazila i Meksika, u: Redžepagić, F. et al. (ur.) *Sindikati i položaj radničke klase: Argentina, Brazil, Meksiko, Velika Britanija, SAD*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta
- Retamozo, M. 2011. Movimientos sociales, política y hegemonía en Argentina, *Polis, Revista de la Universidad Bolivariana*, Vol. 10, No. 28
- Robles, J. A. 2009. *Historia del movimiento obrero y del sindicalismo en Argentina*, Buenos Aires: Confederación de Educadores
- Rock, D. 1975. *Politics in Argentina, 1890–1930: The Rise and Fall of Radicalism*, Cambridge: Cambridge University Press
- Ruggeri, A. 2012. Las emresas recuperadas por sus trabajadores. En torno a los problemas y las potencialidades de la autogestion obrera, en: Ruggeri, A. et al., (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestion obrera en Argentina y America Latina*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta/Centro de Documentación de Empresas Recuperadas, Facultad de Filosofía y letras Universidad de Buenos Aires
- Ruggeri, A. 2014. *¿Qué son las empresas recuperadas? Autogestión de la clase trabajadora*, Buenos Aires: Peña Lillo, Ediciones Continente
- Ruggeri, A. 2016. Las empresas recuperadas por los trabajadores en los comienzos del gobierno de Mauricio Macri, *Revista Idelcoop*, No. 220
- Ruggeri, A. et al. 2018. *Las empresas recuperadas por los trabajadores en el gobierno de Mauricio Macri. Estado de situación a octubre de 2018*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires
- Ruggeri, A. et al., (comps). 2014a. *Crisis y autogestión en el siglo XXI. Cooperativas y empresas recuperadas en tiempos de neoliberalismo*, Buenos Aires: Peña Lillo, Ediciones Continente
- Ruggeri, A. et al., (comps). 2014b. *Informe del IV relevamiento de Empresas Recuperadas en la Argentina. Las empresas recuperadas en el período 2010–2014*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires
- Ruggeri, A. et al. 2010. *Informe del Tercer Relevamiento de Empresas Recuperadas por sus trabajadores. Las empresas recuperadas en la Argentina 2010*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires
- Ruggeri, A. et al. 2020. Cooperativas de trabajo y empresas recuperadas durante la pandemia: impacto sanitario y productivo y alcances de las medidas de asistencia del Estado. Informe de encuesta nacional.

- Rus, V. 1985. Jugoslavensko samoupravljanje – trideset godina kasnije, *Revija za sociologiju*, Vol. XV, No. 1–2, str. 89–106
- Salas, E. 1994. Cultura popular y conciencia de clase en la resistencia peronista, *Ciclos*, Vol. IV, No. 7
- Sánchez-Alonso, B. 2010. *Making sense of immigration policy: Argentina, 1870–1930*. Working Papers in Economic History, WP 10–14, Universidad Carlos III de Madrid
- Smith, P. 1972. The Social Base of Peronism, *Hispanic American Historical Review*, Vol. 52, pp. 55–73
- Snow, P. 1969. The Class Basis of Argentine Political Parties, *American Political Science Review*, Vol. 63. No. 1, pp.163–167
- Swedberg, R. 2008. *Načela ekonomske sociologije*, Podgorica: CID
- Sweezy, P. 1987. Centar, periferija i kriza sistema, u: Pirec, D. i M. Jakšić, (ur.) *Svetski kapitalistički sistem: od privrede sveta do svetske privrede*, Beograd: Ekonomika
- Szusterman, C. 1993. *Frondizi and the Politics of Developmentalism in Argentina, 1955–62*, Palgrave Macmillan
- Štulhofer, A. 2000. *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta
- Taccone, J. J. 1977. *900 días de autogestión en SEGBA: una experiencia argentina de participación*, Buenos Aires: Fundación 2001 América Latina
- Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*, Reading MA: AddisonWesley
- Vanderlej, M. N. B. 2014. Brazilsko seljaštvo: istorija otpora u: Li Pejlin, M. K. Gorškov, Seli Skalon, K. L. Šarma (ur.) *Društvena stratifikacija u zemljama BRIK-a*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Varesi, G. Á. 2014. El „conflicto del campo” de 2008 en Argentina: Hegemonía, acumulación y territorio, *Geograficando*, Vol. 10, No. 2
- Vieta, M. 2010. The social innovations of autogestión in Argentina’s worker-recuperated. Enterprises Cooperatively Reorganizing Productive Life in Hard Times, *Labor Studies Journal*, Vol. 35, No. 3, pp. 295–321
- Vieta, M. 2012. Las empresas recuperadas por sus trabajadores como cooperativas de trabajo, en: Ruggeri, A. et al., (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestión obrera en Argentina y America Latina*, Buenos Aires: Programa Facultad Abierta/Centro de Documentación de Empresas Recuperadas, Facultad de Filosofía y letras Universidad de Buenos Aires
- Vieta, M. 2013. The emergence of the empresas recuperadas por sus trabajadores: a political economic and sociological appraisal of two decades of self-management in Argentina, *Euricse Working Paper Series*
- Vieta, M. 2019a. Recuperating and (re)learning the language of autogestión in Argentina’s empresas recuperadas worker cooperatives, *Journal of Cultural Economy*, Vol. 12, No. 5, pp. 401–422
- Vieta, M. 2019b. *Workers’ Self-Management in Argentina. Contesting Neo-Liberalism by Occupying Companies, Creating Cooperatives, and Recuperating Auto-gestión*, Brill

- Vieta, M., & Ruggeri, A. 2009. Worker-recovered enterprises as workers' co-operatives: The conjunctures, challenges, and innovations of self-management in Argentina and Latin America, in: D. Reed & J.J. McMurtry (eds.), *Co-operatives in a global economy: The challenges of co-operation across borders*, Newcastle Upon-Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, pp. 178–225
- Vitale, L. 1983. Latinska Amerika: feudalna ili kapitalistička? u: Paligorić, Lj. (prir.), *Latinska Amerika – nerazvijenost i revolucija*, Beograd: Prosveta
- Vukelić, J. 2014. *Mogućnosti nastanka i razvoja ekološkog pokreta u Srbiji u kontekstu postsocijalističke transformacije*. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet
- Wallerstin, I. 1986. *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost
- Wyczykier, G. 2007. *De la dependencia a la autogestion laboral: sobre la reconstrucción de experiencias colectivas de trabajo en la Argentina contemporanea*. Tesis de Doctorado, Buenos Aires: FLACSO, Sede Académica Argentina
- Zanatta, L. 2014. El peronismo, en: Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la preistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.
- Zombart, V. 2011. *Luksuz i kapitalizam*, Novi Sad: Mediterran publishing i kulturni centar Novog Sada
- Županov, J. 1975. Evolucija i involucija samoupravnog preduzeća, u: Obradović, J. et al., (eds.) *Proizvodne organizacije i samoupravljanje*, I, Zagreb: Filozofski fakultet
- Županov, J. 1983. *Marginalije o društvenoj krizi*, Zagreb: Globus
- Županov, J. 1989. Samoupravni socijalizam: konac jedne utopije, *Politička misao*, Vol. XXVI, No. 4, str. 21–36

Izvori

- Ministerio de Trabajo, Empleo y Seguridad Social, República Argentina. <http://www.trabajo.gov.ar/>
- Instituto Nacional de Estadística y Censos (INDEC), Argentina <http://www.indec.mecon.ar/>
- World Bank <https://data.worldbank.org/>
- International Labour Organization <https://www.ilo.org/>
- Popisi stanovništva Argentine <http://www.deie.mendoza.gov.ar/#!/censos-nacionales-de-poblacion>
- Comisión Económica para América Latina (CEPAL) <http://www.cepal.org/>

8. Prilozi

PRILOG 1

Tabela 1. Učešće unutrašnjih migranata prema veličini prebivališta, 1895–1960. (u %)

Područja	1895.	1914.	1936.	1947.	1960.
Buenos Ajres	16,4	21,4	18,9	38,0	32,0
100.000 i više	16,8	16,3	-	20,0	19,0
50.000–99.999	11,0	12,6	-	19,0	12,0
20.000–49.999	7,8	10,5	-	19,0	14,0
Manje od 20.000	10,5	12,6	-	16,0	12,0

Izvor: Germani and Yujnovsky, 1973: 449.

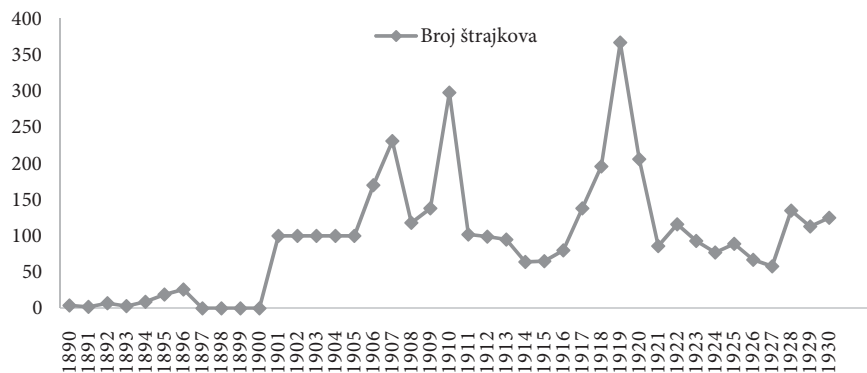
Tabela 2. Distribucija štrajkova i štrajkača prema granama delatnosti 1945. godine

Grana delatnosti	Broj štrajkova	Ukupan broj radnika	Štrajkači	%
Drvena industrija	23	872	840	96,33
Građevinarstvo	20	5.342	3.854	72,15
Tekstilna industrija	19	2.837	2.664	93,90
Grafička	12	1.041	688	66,09
Metalurška	12	41.416	25.225	60,91
Hemijska	10	1.795	1.550	86,35
Tekstilna	10	4.426	1.021	23,07

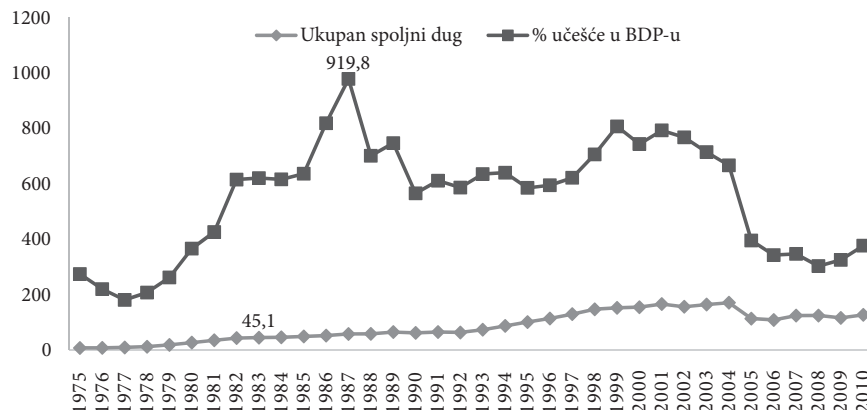
Grana delatnosti	Broj štrajkova	Ukupan broj radnika	Štrajkači	%
Prehrambena	4	5.197	458	8,81
Zdravstvo	2	3.521	3.511	99,72
Pomorska	1	120	54	45
Ukupno	113	66.657	39.685	59,89

Izvor: Marmis y Portanteiro, 2012: 148.

Grafikon 1. Kretanje štrajkova u Argentini u periodu 1890–1930.²⁸⁹

Grafikon 2. Kretanje spoljnog duga u Argentini, 1975–2010. (u milijardama dolara)²⁹⁰

289 Izvor: Munck, 1987a: 24–25

290 Izvor: World bank <https://data.worldbank.org/>, pristupljeno 18. septembra 2019.

Slika 1. Zauzimanje hladnjače *Lisandro de la Torre* 1959. godine²⁹¹

Slika 2. Zauzimanje fabrika u okviru Plana borbe (*Plan de Lucha*) 1964. godine²⁹²

291 <https://www.laizquierdadiario.com/Huelga-y-toma-del-frigorifico-Lisandro-de-la-Torre>, pristupljeno 23. aprila 2019.

292 <https://www.laizquierdadiario.com/El-plan-de-lucha-de-la-CGT-y-las-ocupaciones-de-fabricas-de-1964>, pristupljeno 22. aprila 2019.

Slika 3. *Kordobazo* – protest radnika i studenata u Kordobi 1969. godine²⁹³

Slika 4. Oporavljena preduzeća u Argentini (*arhiva autorke*)

293 <https://libcom.org/gallery/cordobazo-1969-photo-gallery>, pristupljeno 23. aprila 2019.

Slika 5. Oporavljeno preduzeće IMPA, Buenos Ajres (*arhiva autorke*)

PRILOG 2

Spisak organizacija u Argentini u kojima je realizovano empirijsko istraživanje:

- ERT *Felipe Vallece*, Kilmes, Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija
- ERT *Citrus Argentinos*, Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, prehrambena industrija
- ERT *Establecimientos fabriles Argentinos*, Kilmes, Provincija Buenos Ajres, prehrambena industrija
- ERT *25 de Mayo*, Kilmes, Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija
- ERT *Ex textil San Remo*, Lanús Oeste, Provincija Buenos Ajres, tekstilna industrija
- ERT *MECBER*, Berazategui, Provincija Buenos Ajres, metalurška industrija
- ERT *Gráfica Patricios*, Buenos Ajres, grafička industrija
- ERT *Chilavert Artes Gráficas*, Buenos Ajres, grafička industrija
- ERT *Comercio y Justicia Editores*, Kordoba, mediji i komunikacije
- ERT *Salud Junín*, Kordoba, zdravstvo
- ERT *Curtidores de Mendoza*, Mendoza, kožna industrija

- ERT *Gráficos Asociados*, Mendoza, grafička industrija
- ERT *Oeste Argentino*, Mendoza, prehrambena industrija
- ERT *Nuevo Amanecer Ltda*, Mar del Plata, prehrambena industrija
- ERT *Arcucci*, Buenos Ajres, metalurška industrija
- ERT *Hotel BAUEN*, Buenos Ajres, hotel
- ERT *La cooperativa 22 de Mayo*, IMPA, Buenos Ajres, metalurška industrija
- ERT *Textiles Pigué*, Pigue, tekstilna industrija
- ERT *Fábrica Sin Patrón - FASINPAT*, ex Zanón, Neuken, industrija keramike
- ERT *UNION Papelera Platense*, Ringelet, Provincija Buenos Ajres, industrija papira
- ERT *Clínica MOSCONI*, Berisso, Provincija Buenos Ajres, zdravstvo
- ERT *La empresa de emergencias médicas Los Tilos*, La Plata, zdravstvo
- ERT *Ghelco*, Buenos Ajres, prehrambena industrija
- Cooperativa de trabajo *CITA*, Cooperativa Industrial Textil Argentina de *Producción y Consumo*, La Plata, tekstilna industrija
- Cooperativa de trabajo, *PIPINAS VIVA*, Pipinas, Provincija Buenos Ajres, hotel
- *Área de Fabricas Recuperadas de la Dirección de Fortalecimiento de la provincia Buenos Aires*, La Plata
- *Federación de Cooperativas de Trabajo (FECOTRA)*, La Plata
- *Federación Red Grafica Cooperativa*, Buenos Ajres
- Sindikat *Union Obrera Metalurgica*, Kilmes, Provincija Buenos Ajres
- Sindikat *Federación Grafica Bonaerense*, Buenos Ajres
- Pokret *Movimiento Nacional de Fabricas Recuperadas por los Trabajadores - MNFRT*, Buenos Ajres
- *Confederación Cooperativa de la República Argentina (COOPERAR)*
- *Confederación Nacional de Cooperativas de Trabajo (CNCT)*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

331.107.8(82)

ПЕТРОВИЋ, Ирена, 1984–

Опорављена предузећа : nastanak i održivost radničkog
samoupravljanja u Argentini / Irena Petrović. – Beograd : Filozofski
fakultet Univerziteta, Institut za sociološka istraživanja, 2022
(Beograd : Službeni glasnik). – 354 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Prema predgovoru knjiga je priređena dok. disert pod nazivom
Činioci nastanka i održivosti radničkog samoupravljanja:
„Oporavljena предузећа” u Argentini u istorijsko-uporednoj
perspektivi odbranjena u decembru 2020. godine na Filozofskom
fakultetu Univerziteta u Beogradu. – Tiraž 200. – Napomene i
bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 339–348.

ISBN 978-86-6427-243-8

a) Самоуправљање – Аргентина

COBISS.SR-ID 82770185

Sadržaj knjige pokriva temu koja je u Srbiji potpuno zanemarena poslednjih tridesetak godina, a upravo na ovim prostorima su postojali najbolji uslovi za njenu sistematsku istorijsku i teorijsku obradu (mogućnost i granice nekapitalističkog oblika klasnih i, posebno, industrijskih odnosa). Pri tom, tema je obrađena na istorijskom i empirijskom materijalu prikupljenom u Argentini, dakle na području koje je kod nas slabo poznato velikoj većini ne samo laičke već i stručne publike. Najveća vrednost knjige leži u uspešnom povezivanju izuzetno bogate i raznovrsne građe. Autorka u obimnom rukopisu dosledno primenjuje klasifikacijski okvir koji služi kao poveznica bogate istorijske građe koja pokriva nekoliko vekova postavljajući time celovit teorijsko-istorijski kontekst za istraživanje, koje je sama izvela. Po veštini savladavanja ogromne i kompleksne građe na sažet a ipak konsekventan i celovit način, ovaj rukopis može služiti za primer.

Iz recenzije prof. dr Mladena Lazića

U ovoj knjizi autorka je ostvarila sjajan spoj istorijski zasnovane sociološke teorije i adekvatno razvijenog empirijskog istraživanja. Vođena teorijskim pristupom koji se fokusira na pojmove klasnog delanja i radničke participacije, ona je u istorijskim činjenicama i aktuelnoj empirijskoj evidenciji prepoznavala i povezivala elemente koji objašnjavaju zašto je došlo do pojave ERT u Argentini. Na ovaj način ona je izbegla zamku površne deskripcije istraživane pojave i parcijalnog tumačenja njenog razvoja. U nizu podataka o svakodnevnom funkcionisanju ERT ona je prepoznavala zakonitosti istorijskog i strukturnog uslovljavanja i izvodila implikacije na nivo konkretno-istorijskog društva i društveno-istorijskog sistema. Zato ova knjiga ima i praktičnu korist: ona pokazuje kako se radničkim samoupravljanjem mogu ostvariti pozitivni rezultati u sferi rada.

Iz recenzije prof. dr Slobodana Cvejića

ISBN 978-86-6427-243-8

